

Uluslararası Akademik Birikim Dergisi

ISSN 2757-6469

31 ARALIK 2022 Cilt /5 Sayı/5

International Journal of ACADEMIC Accumulation

Uluslararası Hakemli E-Dergi

<https://akademikbirikimdergisi.com>

YIL: 2022 CİLT: 5 SAYI: 5

JENERİK / GENERIC PAGE

ULUSLARARASI AKADEMİK BİRİKİM DERGİSİ (UABD) uluslararası hakemli bir dergidir. Dergimiz 2021 yılına kadar yılda bir yayın yapmakta iken 2021 yılından itibaren Mayıs ve Aralık ayları olmak üzere yılda iki kez 2022 yılından itibaren ise Ocak-Mart-Mayıs-Ekim ve Aralık ayları olmak üzere yılda 5 kez yayınlanmaktadır.

UABD, sosyal bilimlerin her alanından yazı yayınlayan bir dergidir. Bu çerçevede özgün bilimsel makaleler, çeviriler, çeviri-yazılar, röportajlar, kitap, makale, sempozyum, panel ve bilimsel etkinlik tanıtma çalışmaları ile nekroloji metinleri yayınlar. Ayrıca, sunulduğu yer, toplantı ve tarihin kaydedilmesi ile başka bir yerde yayınlanmamış olması şartıyla sempozyum bildirileri de yayınlanabilir. Ancak bu yayın etkinliğinden kaynaklanması muhtemel herhangi bir sorunun sorumluluğu yazara aittir. Yayınlanması için UABD Dergisi'ne gönderilen yazıların basım ve yayın hakları dergiye devredilmiş olur. Bu yazılar dergi yönetiminden izin alınmaksızın bir başka yayın organında yayınlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

UABD Dergisi, yayınlamış olduğu metinleri çeşitli mecralarda yayınlayabilir. UABD Dergisi'ne gönderilmiş yazılardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir yasal, hukuksal, ekonomik ve etik sorumluluk, söz konusu yazı yayınlanmış olsa bile yazarlarına aittir. Dergi herhangi bir yükümlülük kabul etmez.

UABD Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

SAHİBİ/OWNER

Doç.Dr. Vedat YILMAZ

GENEL EDİTÖR / GENERAL EDITOR

Doç.Dr. Vedat YILMAZ

Malatya Turgut Özal Üniversitesi

EDİTÖR / EDITOR

Öğr. Gör. Mehmet MECEK

Afyon Kocatepe Üniversitesi

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Adnan ÇELİK
Prof. Dr. Ali AZAD
Prof. Dr. Emmy INDRAYANI
Prof. Dr. Erdiñ TUTAR
Prof. Dr. Hasan Güner BERKANT
Prof. Dr. İsmail BAKAN
Prof. Dr. Jayesh KUMAR
Prof. Dr. Marek GRUSZCZYNSKI
Prof. Dr. Mbodja MOUGOUÉ
Prof. Dr. Mevlüt KARAKAYA
Prof. Dr. Milind SATHYE
Prof. Dr. Mohga BASSIM
Prof. Dr. Muhsin KAR
Prof. Dr. Murat TUNCER
Prof. Dr. Mustafa TASLIYAN
Prof. Dr. Mücahit KAĞAN
Prof. Dr. Nor Asiah ABDULLAH
Prof. Dr. Partha SARKAR
Prof. Dr. Tahir AKGEMCI
Prof. Dr. Şafak KAYPAK
Prof. Dr. Yakup BULUT

Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE
United Arab Emirates University / UNITED ARAB EMIRATES
Gunadarma University / ENDONEZYA
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi / TÜRKİYE
Yozgat Bozok Üniversitesi / TÜRKİYE
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Indira Gandhi Institute of Development Research / INDIA
Warsaw School of Economics Warsaw / POLAND
Wayne State University / USA
Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE
University of Canberra / AUSTRALIA
Buckingham University / UNITED KINGDOM
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / TÜRKİYE
Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi / TÜRKİYE
Multimedia University / MALAYSIA
The University of Burdwan / INDIA
Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE
Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE

YAYIN KURULU / PUBLICATION BOARD

Prof. Dr. Abdullah ÇELİK	Harran Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. A.Menaf TURAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali AZAD	United Arab Emirates University / UNITED ARAB EMIRATES
Prof. Dr. Emmy INDRAYANI	Gunadarma University / ENDONEZYA
Prof. Dr. Ferit İZCİ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Jayesh KUMAR	Indira Gandhi Institute of Development Research / INDIA
Prof. Dr. Marek GRUSZCZYNSKI	Warsaw School of Economics Warsaw / POLAND
Prof. Dr. Mbodja MOUGOUÉ	Wayne State University / USA
Prof. Dr. Milind SATHYE	University of Canberra / AUSTRALIA
Prof. Dr. Mohga BASSIM	Buckingham University / UNITED KINGDOM
Prof. Dr. Muhsin KAR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Nor Asiah ABDULLAH	Multimedia University / MALAYSIA
Prof. Dr. Partha SARKAR	The University of Burdwan / INDIA
Prof. Dr. Şafak KAYPAK	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Veysel EREN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup BULUT	Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Abdullah AYDIN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Abdulsemet YAMAN	Ardahan Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Ahmet ŞİT	Malatya Turgut Özal Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Aziz BELLİ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Berat AKINCI	Alpaslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA	Malatya Turgut Özal Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Yıldız ATMACA	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Habibe POLAT	Malatya Turgut Özal Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Kürşad ÖZKAYNAR	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE
Öğr. Gör. Mehmet MECEK	Afyon Kocatepe Üniversitesi / TÜRKİYE

İNDEKSLER / INDEXED & IN LISTED

Index Copernicus, Rsearchbip, Directory of Research Journals Indexing (DRJI)

Google Scholar, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), RootIndexing, Crossref

YEAR: 2022 VOLUME: 5 ISSUE: 5

GENERIC PAGE

INTERNATIONAL ACADEMIC ACCUMULATION JOURNAL (IJAA) is an international refereed journal. While our journal is publishing once a year until 2021, it is published twice a year, in May and December, from 2021 on, and 5 times a year, as January-March-May-October and December from 2022.

IJAA is a journal that publishes articles from all areas of social sciences. In this context, it publishes original scientific articles, translations, translation-texts, interviews, books, articles, symposiums, panels and scientific events promotion works and necrology texts. In addition, symposium papers can be published, provided that the place, meeting and date of the presentation is recorded and not published elsewhere. However, the responsibility of any problem likely to arise from this publication activity belongs to the author. The printing and publication rights of the articles sent to the IJAA Journal for publication will be transferred to the journal. These articles cannot be published, reproduced or used without reference to any other publication without the permission of the journal management.

IJAA Journal can publish the texts it has published in various media. Any legal, legal, economic and ethical responsibility that may arise from the articles submitted to the IJAA Journal belongs to the authors even if the article in question has been published. The journal does not accept any liability.

The language of publication of IJAA Journal is Turkish and English.

OWNER

Assoc.Prof. Vedat YILMAZ

GENERAL EDITOR

Assoc.Prof. Vedat YILMAZ

Malatya Turgut Özal Üniversitesi

EDITOR

Lecturer Mehmet MECEK

Afyon Kocatepe Üniversitesi

SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Adnan ÇELİK
Prof. Dr. Ali AZAD
Prof. Dr. Emmy INDRAYANI
Prof. Dr. Erdiñ TUTAR
Prof. Dr. Hasan Güner BERKANT
Prof. Dr. İsmail BAKAN
Prof. Dr. Jayesh KUMAR
Prof. Dr. Marek GRUSZCZYNSKI
Prof. Dr. Mbodja MOUGOUÉ
Prof. Dr. Mevlüt KARAKAYA
Prof. Dr. Milind SATHYE
Prof. Dr. Mohga BASSIM
Prof. Dr. Muhsin KAR
Prof. Dr. Murat TUNCER
Prof. Dr. Mustafa TASLIYAN
Prof. Dr. Mücahit KAĞAN
Prof. Dr. Nor Asiah ABDULLAH
Prof. Dr. Partha SARKAR
Prof. Dr. Tahir AKGEMCI
Prof. Dr. Şafak KAYPAK
Prof. Dr. Yakup BULUT

Selçuk University / TÜRKİYE
United Arab Emirates University / UNITED ARAB EMIRATES
Gunadarma University / ENDONEZYA
Niğde Ömer Halisdemir University / TÜRKİYE
Yozgat Bozok University / TÜRKİYE
Kahramanmaraş Sütçü İmam University / TÜRKİYE
Indira Gandhi Institute of Development Research / INDIA
Warsaw School of Economics Warsaw / POLAND
Wayne State University / USA
Gazi University / TÜRKİYE
University of Canberra / AUSTRALIA
Buckingham University / UNITED KINGDOM
Yıldırım Beyazıt University / TÜRKİYE
Fırat University / TÜRKİYE
Kahramanmaraş Sütçü İmam University / TÜRKİYE
Erzincan Binali Yıldırım University / TÜRKİYE
Multimedia University / MALAYSIA
The University of Burdwan / INDIA
Selçuk University / TÜRKİYE
Hatay Mustafa Kemal University / TÜRKİYE
Gaziantep University / TÜRKİYE

PUBLICATION BOARD

Prof. Dr. Abdullah ÇELİK
Prof. Dr. A.Menaf TURAN
Prof. Dr. Ali AZAD
Prof. Dr. Emmy INDRAYANI
Prof. Dr. Ferit İZCİ
Prof. Dr. İsmail BAKAN
Prof. Dr. Jayesh KUMAR
Prof. Dr. Marek GRUSZCZYNSKI
Prof. Dr. Mbodja MOUGOUÉ
Prof. Dr. Milind SATHYE
Prof. Dr. Mohga BASSIM
Prof. Dr. Muhsin KAR
Prof. Dr. Nor Asiah ABDULLAH
Prof. Dr. Partha SARKAR
Prof. Dr. Şafak KAYPAK
Prof. Dr. Veysel EREN
Prof. Dr. Yakup BULUT
Assoc.Prof. Abdullah AYDIN
Assoc.Prof. Abdulsemet YAMAN
Assoc.Prof. Ahmet ŞİT
Assoc.Prof. Aziz BELLİ
Assoc.Prof. Berat AKINCI
Assoc.Prof. Oktay KIZILKAYA
Assoc.Prof. Yıldız ATMACA
Asistant Prof. Habibe POLAT
Asistant Prof. Kürşad ÖZKAYNAR
Lecturer Mehmet MECEK

Harran University / TÜRKİYE
Van Yüzüncü Yıl University / TÜRKİYE
United Arab Emirates University / UNITED ARAB EMIRATES
Gunadarma University / ENDONEZYA
Van Yüzüncü Yıl University / TÜRKİYE
Kahramanmaraş Sütçü İmam University / TÜRKİYE
Indira Gandhi Institute of Development Research / INDIA
Warsaw School of Economics Warsaw / POLAND
Wayne State University / USA
University of Canberra / AUSTRALIA
Buckingham University / UNITED KINGDOM
Yıldırım Beyazıt University / TÜRKİYE
Multimedia University / MALAYSIA
The University of Burdwan / INDIA
Hatay Mustafa Kemal University / TÜRKİYE
Hatay Mustafa Kemal University / TÜRKİYE
Gaziantep University / TÜRKİYE
Niğde Ömer Halisdemir University / TÜRKİYE
Ardahan University / TÜRKİYE
Malatya Turgut Özal University / TÜRKİYE
Kahramanmaraş Sütçü İmam University / TÜRKİYE
Alpaslan Türkeş Bilim ve Teknoloji University / TÜRKİYE
Malatya Turgut Özal University / TÜRKİYE
Van Yüzüncü Yıl University / TÜRKİYE
Malatya Turgut Özal University / TÜRKİYE
Sivas Cumhuriyet University / TÜRKİYE
Afyon Kocatepe University / TÜRKİYE

INDEXED & IN LISTED

Index Copernicus, Rsearchbip, Directory of Research Journals Indexing (DRJI)

Google Scholar, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), RootIndexing, Crossref

ULUSLARARASI AKADEMİK BİRİKİM DERGİSİ

International Journal of Academic Accumulation

Open Access Refereed e-Journal

TABLE OF CONTENTS / İÇİNDEKİLER

s. 246-259	Dr. Öğr. Ü. Shirin IZADPANAHA & Öğr. Gör. Setenay UÇAR User Preferences and Dislikes Concerning Sensory Stimulation in Shopping Center Resting Areas
s. 260-272	Dr. Öğr. Ü. Karahan KARA & Dokt. Galip Cihan YALÇIN Digital Logistics Market Performance of Developing Countries
s. 273-284	Dokt. Ozan GÜLHAN Kişisel Sağlık Verileri Kapsamında Veri Öznesinin Erişim Hakkı
s. 285-294	Doç. Dr. Hakan ALP & Öğr. Gör. Kenan Subaşı Kadının Özgürlüğünü Arama Mücadelesi Perspektifinden Jane Campion'un Piyano Filmi Üzerine Bir Değerlendirme
s. 295-306	Doç. Dr. Döndü Tülay ÖZKUL & Furkan Mert KAYA Çağdaş Sanatta Organik Malzeme ile Oluşturulan Plastik Dil Üzerine
s. 307-321	Dr. Hasan YAMAN The Effect of Gestalt Theory on Emblem and Logo Design
s. 322-336	Erol ÖZTAŞ & Osman Barış ÇELTİK & Mustafa İSPİR Covid19'un Okul Yöneticileri Açısından Eğitime Etkisine Yönelik Bir Araştırma
s. 337-348	Ar.Gör. Hatice Dönmez AYDIN & Bilge ŞENGÜL Kadına Bıçilen Toplumsal Rollerden Ev Ortamı-Annelik Özelinden Feminist Sanata Bakış
s. 349-356	Dr. Öğr. Ü. Serkan GÜNDOĞDU Türk Dış Politikasının İnsani Diplomasi Vizyonu ve Pratiği
s. 357-364	Doç. Dr. Sefa USTA & Gökhan BİLİCİ 1980-2000 Arası Dönemde Türk Kamu Yönetiminde Değişime Zemin Hazırlayan Faktörler
s. 365-376	Doç. Dr. Derya Fatma BİÇER & Elif Yıldız AKGÜRE Gösterişçi Tüketim Eğiliminin Tatil Satın Alma Niyetine Etkisi
s. 377-391	Ferah DİNA & Lindrianasari & Agrianti KOMALASARI The Effect Of Industry Type, Environmental Information From External Parties, And Environmental Disclosure Toward Environmental Costs In Indonesia

s. 392-406	Doç. Dr. Khatira HÜSEYNOVA Yeni Medya Ekseninde Gazetecilikte ve Sosyal Medyada Etik
s. 407-423	Dr. Feride Fatma BİLGİLİ Refakatçisiz Göçmen Kadınların Göç Deneyimi: Sivas Örneği Üzerinden Karşılaştıkları Sorun Alanlarının İncelenmesi
s. 424-432	Prof. Dr. S. Mustafa ÖNEN & Ar. Gör. Dr. Nilgün KAHRAMAN Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Dijitalleşme Üzerine Bir Değerlendirme

User Preferences and Dislikes Concerning Sensory Stimulation in Shopping Center Resting Areas

Shirin Izadpanah

Dr. Öğretim Üyesi, Antalya Bilim Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü
shirin.izadpanah@antalya.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-8395-7155>

Makale Başvuru Tarihi :30.10.2022

Makale Yayın Tarihi :31.12.2022

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Setenay Uçar

Öğretim Görevlisi, Antalya Bilim Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü
setenay.ucar@antalya.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-4206-6094>

Abstract

Keywords:

Shopping Centers,
Resting Areas;
Sensory Design,
User Preferences,
Sensual Stimulation

Studies claim that shopping centers are considered a destination because they offer ambiance, experiences, and entertainment. With the rise in online shopping, shopping centers are no longer anchored by departmental stores but with their commercial facilities. Consistent with this change, more studies are needed to improve the interior quality of side facilities like entertainment and relaxing areas in shopping centers. This study is established to understand the sensory preferences and dislikes of a group of participants in shopping center resting areas. Consistent with this target, 200 participants took part in a questionnaire survey in Antalya, Turkey. The questionnaire consisted of 5 negative and 5 positive sensory qualities of space. These qualities were defined based on the five dimensions of a sensory space as established by Barbara Erwine. Participants were asked to list the negative qualities from most disturbing to least disturbing and then positive qualities from most satisfying to least satisfying.

Data from the questionnaire were analyzed using the SPSS computer program. Results showed that smell was rated as the most influential sensory quality that disturbs or satisfies participants in shopping center resting areas. Also, according to participant responses, positive and negative feelings through touching materials and surfaces were the least disturbing/satisfying quality in resting areas. This study also suggests the need for further studies on the role of smell in changing peoples' behavior in interior spaces and establishing design considerations that can improve the olfactory quality of spaces.

Alışveriş Merkezleri Dinlenme Alanlarında Duyusal Uyarılmaya İlişkin Kullanıcı Tercihleri ve Memnuniyetsizlikleri

Özet

Anahtar Kelimeler:

Alışveriş merkezleri,
Dinlenme Alanları,
Duyusal Tasarım,
Kullanıcı Tercihleri,
Duyusal Uyarılma

Araştırmalar, alışveriş merkezlerinin ortamının, deneyim ve eğlence sundukları için bir zaman geçirme alanı olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Online alışverişin artmasıyla alışveriş merkezleri artık çok katlı mağazalara değil, ticari işlevlerle işletilmeye devam etmektedir. Bu değişimle, alışveriş merkezlerindeki eğlence ve dinlenme alanlarda iç mekan kalitesinin iyileştirilmesine yönelik daha fazla araştırılmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada, alışveriş merkezi dinlenme alanlarındaki kullanıcıların duyuşsal memnuniyetleri ve rahatsız edici özelliklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle, Türkiye'nin Antalya İl'inde 200 kişinin katıldığı anket çalışması yapılmıştır. Anket, mekanın 5 olumsuz ve 5 olumlu duyuşsal özelliğinden oluşmaktadır. Bu nitelikler, Barbara Erwine tarafından

oluşturulan duyuşsal mekanın beş boyutuna dayalı olarak tanımlanmıştır. Katılımcılardan olumsuz nitelikleri en fazla rahatsızlıktan en aza ve olumlu nitelikleri en fazla memnuniyetten en az memnuniyete doğru sıralamaları istendi. Ankette veriler SPSS programı kullanılarak analiz edildi. Sonuçlar, insanların iç mekanlardaki davranışlarını değiştirmede kokunun rolü ve mekanların koku alma kalitesini iyileştirebilecek tasarım değerlendirmelerinin önemini göstermektedir. Ayrıca katılımcı yanıtlarına göre, dinlenme alanlarında en az rahatsız edici/tatmin edici kalitenin malzeme ve yüzeylere dokunma yoluyla oluşan olumlu ve olumsuz duygular olduğu görülmüştür. Bu çalışma aynı zamanda iç mekanlarda insanların davranışlarını değiştirmede kokunun rolü ve mekanların koku alma kalitesini iyileştirebilecek tasarım düşüncelerinin belirlenmesi konusunda daha ileri çalışmalara ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır.

INTRODUCTION

Users interact with interiors in various ways under different circumstances, but mostly these relationships happen through senses. Psychologists have recently started to reject the separation of a person from her or his environment, and believe that to create pleasant and productive physical environments, it is necessary to consider users and context as a whole (Stokols, 1995). The sensory experience of spaces is about the ongoing engagement of the body in interior spaces and therefore, interior designers need to design spaces that will address pleasant bodily sensations in users (Whitehead, 2018).

‘Embodiment’ is a term that is raised as the outcome of understanding the importance of sensory stimulation in environments. ‘Embodiment space’ is a place where users engage with their surroundings through their senses (Low, 2014: 20). Seamon (2015) states that the value of research on environmental embodiment reveals knowledge of human’s unnoticed experiences in space because considering unnoticed interactions will help interior designers increase the quality of their designs.

Erwine (2017) discusses that with designers’ main focus on the visual quality of space, other sensual qualities have been overlooked in architecture. She refers to an increase in the visual representation of spaces with no human figure in them and discusses the 20th-century architecture and how design considerations are narrowing down to basic comfort requirements. As a result, the population is not satisfied with its environment and due to a lack of positive sensory stimulation people are finding it difficult to connect with places.

One of the domains that have given considerable concern to sensory design is retail store design. This interest is based on results from a variety of studies that address the importance of sensory stimulation on customer behavior and satisfaction in stores (Sit and Birch, 2014; Ahmad, 2012; Howard, 1992). With the number of shopping centers on the rise, side facilities such as resting and entertainment areas have started to be considered an important component of the retail experience. Shopping center sitting/resting areas play an important role in shaping guest impressions and therefore the design quality of these spaces plays an important role in the development of shopping centers (Piotrowski, 2016). While existing studies have mainly focused on multi-sensory design in the shopping experience, this study aims to focus on how positive and negative stimulation of peoples’ senses will improve or ruin their stay in shopping center sitting/resting areas.

The current article has adopted five dimensions of a sensory space as defined by Barbara Erwine (2017) and compared the influence of positive and negative stimulation of these dimensions on a group of participants. The theoretical framework of the current study will increase the designer’s understanding of the role of sensual stimulations on user experience and behavior in space while results from the survey will identify the important sensory qualities that will improve the design quality of shopping center resting areas.

Sensory Stimulation in Interiors

The design aimed at enhancing people’s pleasure and feelings must incorporate sensory experiences (Schifferstein, 2011). Studies claim that urban spaces are experienced and remembered through a combination of sights, sounds, smells, textures, tastes, and temperature conditions and not only vision (Thibaud, 2011 in Wankhede and Wahurwagh, 2017). Sensory experiences have entries and borders, beginnings and endings, and just like architectural geometries, design is capable of shaping them (Erwine 2017). To shift interior design from a pleasant ‘look’ or an ‘image’ to an ‘atmosphere with pleasant spatial

qualities' it is important to embrace the sensory components of the space with design (Whitehead, 2018). Results in research by Cho and Kim (2017) show that users have responded to sensory factors more than morphological factors. Based on this result, it has been discussed that user emotions can be intentionally stimulated if the sensory factors are embedded in the design of spaces with a purpose.

The sensory qualities of space that are generated by space shape the user's perception of the space, and therefore considering users' sensory stimulation in designing space is now a necessity (Brooker and Weinthal, 2017). As a result of capitalism, architectural space has mainly been reduced to the visual sense, and spaces that stimulate sensory experiences are regarded as a luxury. Understanding users' sensory preferences and dislikes and considering these factors during the design process allows interior designers to improve the quality of spaces. Alan Dilani's (2007) study on the stimulation of healthy behavior through designing the built environment discusses that positive stimulation of eyes, ears, skin, tongue, or nose are all fundamental human needs. Parallel with Dilani, Barbara Erwine (2017) classified a space that provides sensory experiences into five categories: light space, somatic space, thermal space, acoustic space, and olfactory space. The scope of each category is discussed below.

Light Space

Light defines the space and form of interior space (Brooker and Stone, 2007). Proper lighting helps users to show improved task performance and increase their sense of safety and comfort (Slater, Bordass and Heasman, 1996). On the other hand, a lack of sufficient and appropriate light exposure can have a bad influence on standard human rhythms and lower human performance, safety, and health (Bellia et al., 2011). The primary concern in interior lighting is about providing adequate visual comfort based on the function. The implications of the amount of daylight in a space also need to be taken into consideration (Webb, 2006).

Somatic Space

A somatic design needs to embody familiar features and traditions for users so that they are recognizable. Somatic space connects the user's mind and body to the surrounding environment and therefore it is a crucial consideration in terms of improving the sensory design. Creating a somatic space for users requires an understanding of the human body and a focus on body experience (Bhatt 2013). Users seek meaning and physical inhabitation in interiors to feel part of an environment. The sense of touch plays the most important role in somatic experiences and this respect, surface patterns, and materials are important considerations for creating a somatic space (Erwine, 2017).

Thermal Space

A good indoor climate with appropriate temperature and humidity is an essential factor for users' well-being and improved performance. Many studies claim that indoor climate has impacts on productivity and while too hot makes us drowsy and reduces productivity, over-cooling makes us restless and leads to a lack of concentration (Reddy et al., 2012).

Acoustic Space

Throughout history, acoustics have played an important role in defining the character of specific spaces. Results of a study have shown that high noise levels resulted in poor sleep and influenced patient well-being (Freedman et al., 1999). Also, it is claimed that noise affects our sense of safety, level of productivity, and functionality (Juslin and Sloboda, 2010). Background noise such as heating, ventilating, and air-conditioning exists in many everyday environments. Some studies claim that background noise causes headaches and irritations among staff which lead to poor job performance (Tokita, 1980, Persson, 2001).

All the elements and materials of an interior are, in a way, acoustic because they affect sound quality by absorbing, blocking, or reflecting it. Designers' goal for acoustics is to reduce or at least filter unwanted sounds and instead highlight beautiful and serene sounds (Dilani, 2007).

Olfactory Space

The olfactory space stimulates the sense of smell and it is the most complicated prototype in interior design. Studies claim that stimulating the sense of smell by adding an olfactory component to the physical environment can influence the level of stress and tension, learning ability, performance and memory (Washburn et al., 2003, Iwahashi, 1992). The smell can also be a component that defines the identity of interior space. This is because smell plays a significant role in defining the character of objects and places (Tuan, 1977).

Appropriate types of smell have to be considered about the events and activities that will happen in that space (Augustin 2009), but there are a variety of design solutions that engage users with pleasant scents and smells. For example, adding fragrances and using herbs will enhance the pleasant aroma of an interior. Also using fragrant flowers, aromatic woods, aromatic polishes, herb pouches, and aromatic plants will all add pleasant scents to the environment (Pearson 1998).

Sensory Design in Retail Facilities

Sensory branding is a term that is defined as using all five senses to add meaning to the customer shopping experience (Hultén, 2011; Krishna, 2010). The physical environment of retail stores plays an important role in creating sensory branding. There has been an increase in studies with a focus on the influence of sensory stimulation on shopping to improve retail quality.

The sense of sight is one of the most important senses in retail design because the visual appearance of the space can seduce customers very quickly (Lindstrom, 2005). This is why, up until recently, most priorities were given to the visual appearance of retail stores (Kotler, 1973). However, with the increasing popularity of sensory branding, designers started to aim for building emotional bonds with consumers by engaging their senses (Smilansky, 2009; Gobe, 2001).

Studies in the field of consumer research point to music being a variable that influences different consumer behaviors, and therefore customer satisfaction from the type and quality of music and sounds in retail stores must be considered (Gueguen & Jacob, 2010; Kellaris, 2008). Lindstrom (2009) claims that repeating the same sounds can help build brand identity. Milliman (1982) established research on the effect of music tempo on shoppers' buying behaviors in grocery stores. The results of this study show that playing slow music increases the time customers spend in the store and also increases the amount of shopping. Results also show that loud music makes customers spend less time in the store (Smith and Curnow, 1966).

Touch is a sense that connects the physical body of customers with the brand and retail store environment. It is also believed that the sense of touch influences all other senses which makes it crucial (Siegel, 1970). Touching is a means for generating information and emotions during the purchase decision (Peck and Shu, 2009). Peck and Wiggins (2006) state that a positive stimulation of touch will shape positive shopping behavior. Touch allows consumers to feel the 'texture, hardness, temperature and weight information' (Klatzky and Lederman, 1992). A study by Chen et al. (2009) addressed that soft textures are perceived to be more pleasant to touch than hard textures.

Jobber (2007) explains that since scents have the power to change people's moods, this sensory quality can be used by retailers to create an atmosphere. It also argues that a pleasant aroma in the environment influences customer responses in a positive way (Pelsmacker et al., 2005; Mattila and Wirtz, 2001). A 2013 study by the Global Journal of Commerce and Management Perspective argues that "ambient scent has the strongest impact when it comes to enhancing consumer behavior in terms of emotion, evaluation, willingness to return to a store and purchase intention (cited in Mealha, 2017)". Smell preferences vary among individuals and different cultures. While the smell of cheese tends to be popular in Europe, this smell is considered awful in Southeast Asia (Hultén, 2017) and therefore, the smell is a very challenging sense to be considered in the design.

Temperature is another sensory quality that plays a role in the quality of human experiences in interiors. While there is a gap in research about the relationship between the indoor climate of the store and shopping behavior, it is discussed that very high and low temperatures lead to avoidance behavior (Bohl, 2012; Baker,

1987). Results in a study by d'Astous (2000) showed that temperature influences women more. In another study, it is argued that temperature influences people's interpersonal attraction to the environment (Griffitt, 1970).

Consistent with the discussions above, some studies underline the importance of sensory quality in the retail environment. With the number of shopping centers on the rise, sub-spaces like eating areas, entertainment areas, and resting/sitting areas also play an important role in supporting retail stores (Sit and Birch, 2014; Ahmad, 2012; El-Adly, 2007; De Nisco and Rosaria Napolitano, 2006). This study is developed with an emphasis on the importance of considering the sensory stimulation of customers in all shopping center resting areas and focuses on identifying the most disturbing and most-satisfying sensory quality in shopping center resting areas according to a group of participants.

METHODOLOGY OF RESEARCH

In this study based on Erwine (2017), sensory space, amount of light, touching the finishing materials, the temperature of space, sound/noise, and smell of space have been considered as the five main sensory qualities in resting areas. The main intention was to establish the most influential sensual stimulation that would encourage customers to spend longer time in resting areas and the most disturbing sensual stimulation that would make customers leave the space. Based on this intention, the current study is established by comparing how closely participants have responded to the most and least disturbing/satisfactory sensual stimulation that will make them enjoy or leave shopping center resting areas. The specific objectives of the study are as follows:

1. To determine the sense which is most affected by negative stimulation in a space, resulting in an unpleasant stay for the user.
2. To determine the sense which is most affected by positive stimulation in a space, resulting in a pleasant stay for the user.
3. To determine whether there are any relationships between sensual stimulation preferences and dislikes.

A questionnaire survey was conducted with 200 participants. Data were collected at the resting areas of 4 different shopping centers in Antalya. Participants were selected randomly and among those who accept to take part in the survey. Data were obtained using a face-to-face questionnaire survey and the interviewer asked the questions to overcome any confusion during the completion of the questionnaires.

The questionnaire survey was comprised of closed-end questions and consisted of two sections. In the first section, five negative qualities of the space (Table 1) were proposed to participants who were then asked if they would agree to sit and rest in a shopping center resting area, which of these five negative sensory stimulations would make them leave the sitting area quickly. Participants were asked to prepare a list of priorities and order the proposed qualities from most disturbing to least disturbing.

Table 1- The negative sensory qualities of space proposed to participants

Space Sensory Quality	Negative Sensory Stimulation
Light	The amount and type of lighting bother you.
Material Surfaces	You feel bad/uncomfortable when your skin touches surfaces.
Temperature	It is so hot/cold that you feel uncomfortable.
Noise	There is too much noise.
Smell	There is a bad smell.

In the second section, five positive sensory stimulations of a space (Table 2) were proposed to participants who were then asked if they would agree to sit and rest in a shopping center resting area. This time, participants were asked which of the proposed sensory stimulations would make them sit and spend more time in the resting area. Participants were asked to prepare a list of priorities and order the proposed qualities from most satisfactory to least satisfactory.

Table 2- The positive sensory qualities of space proposed to participants

Space Sensory Quality	Positive Sensory Stimulation
Light	The amount and type of lighting please you.
Material Surfaces	You feel good/pleased when your skin touches surfaces.
Heat	The room temperature is comfortable for you.
Noise	There are pleasant and tempting sounds.
Smell	There is a pleasant smell.

To analyze data with SPSS after data collection, participants' list of dislikes and preferences have been transformed into a numerical coding (5 presenting the most disturbing/satisfying and 1 representing the least disturbing/satisfying). Data analysis is conducted in three phases. In the first phase, qualities that have been listed as the most and least disturbing/satisfying by a majority of participants were identified. In the second phase of analysis, the role of gender on participant responses was studied. Since gender plays a role in some studies related to sensory preferences (Brasche, Bullinger, Morfeld, Gebhardt and Bischof, 2001, Mazuch, 2005, Mourshed and Zhao, 2012), this phase intended to find out if gender as a variable played a role in the findings of the current study. In the final phase of the analysis, focus groups with similar responses were identified and specific correlations were generated with the SPSS to distinguish if any similarities and differences exist in comparison with the first phase of research.

FINDINGS

126 females and 74 males participated in the questionnaire survey. In the first phase of analysis the intention was to identify the most/least disturbing and most/least satisfying qualities according to participant responses. Findings from the first stage of this phase showed that most of the participants rated 'a bad smell' as the most disturbing sensory quality that would make their stay in a space unpleasant. In the second stage of this phase, findings showed that most of the participants rated a bad feeling from touching material surfaces' as the least disturbing quality of a space. Chart 1 and 2 shows the frequency of participant responses to the most and least disturbing sensory quality in a space.

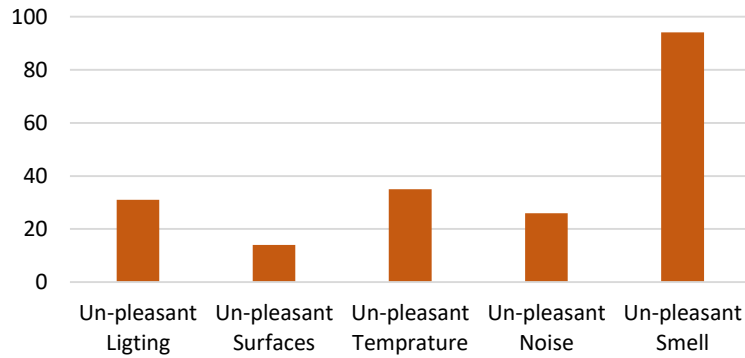

Chart 1- Frequency of responses to the most-disturbing sensory quality of space among participants

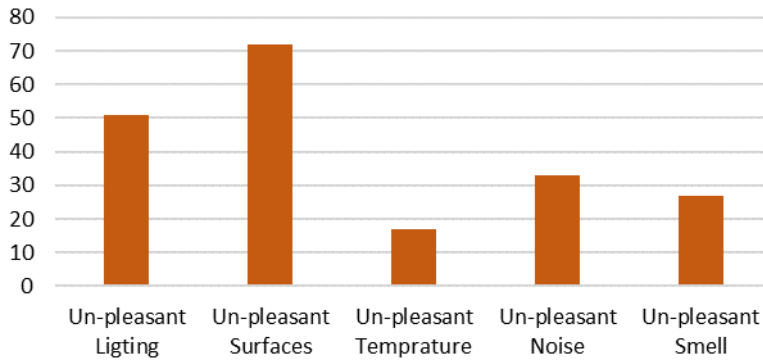

Chart 2- Frequency of responses to the least-disturbing sensory quality of space among participants

Findings showed that a pleasant smell was rated as the most satisfying quality by a majority of the participants which was similar to the findings from the previous stage. The only difference from the first stage was the frequency percentage. In contrast to the first stage featuring a significant difference between the percentage of participants who rated temperature as the most disturbing quality, the number of participants who rated temperature as the most satisfying quality was very close to the number who rated smell (Chart 3). Therefore, in this phase, smell and temperature both have been identified as important sensory qualities for participants that will support their satisfaction with the physical environment of shopping center resting areas.

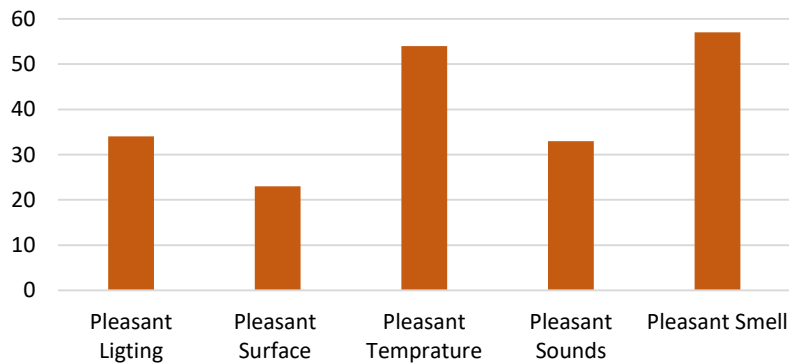

Chart 3- Frequency of responses to the most-satisfying sensory quality of space among participants

Similar to the least disturbing quality of space, positive stimulation by the sense of touch through the choice of materials has been rated as the least satisfying quality of space by a majority of the participants (Chart 4). Similar findings suggest that, according to participants, stimulating the sense of touch through materials is the least important quality in improving or reducing the quality of shopping center resting areas.

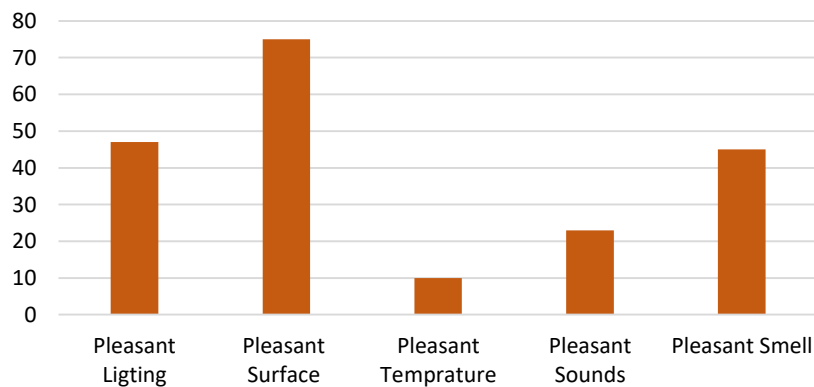

Chart 4- Frequency of responses to the least- the satisfying sensory quality of space among participants

At the end of this phase of analysis, positive and negative stimulation by smell has been defined as the most important sensory quality in shopping center resting areas because it plays a crucial role in satisfying or disturbing the participants.

The second phase of analysis was about the role of gender in shaping the findings. In this phase of analysis, gender was defined as a variable and the most and least disturbing/satisfying qualities of space were compared accordingly. Findings at this stage demonstrated that gender did not play a significant role in changing participant responses (Table 3). At this point, it was addressed that gender is not a variable in this survey.

Table 3- Frequency of participant answers based on gender

Gender	Number of participants	Most-disturbing Sensory Quality	Least-disturbing Sensory Quality	Most-satisfying Sensory Quality	Least-satisfying Sensory Quality
Female	126	Smell 49%	Material 38%	Surface 33%	Temperature 39%
Male	74	Smell 41%	Material 32%	Surface 28%	Temperature 35%
Total	200				

The final phase of analysis was about studying correlations between participants who rated similar qualities as the most and least disturbing/satisfying. In this phase, two categories were identified based on similarities between participant responses.

- Category A: Including groups with similar choice of sensory quality (light, surfaces, temperature, noise, smell) for the most disturbing quality in shopping center resting areas.
- Category B: Including groups with similar choice of sensory quality (light, surfaces, temperature, noise, smell) for the most satisfying quality in shopping center resting areas.

In the first stage of this phase, groups in category A were defined as focus groups, and the scope of analysis involved comparing sensory qualities that were rated as the most satisfactory by a majority of participants. The intention was to determine the existence of interesting relationships between sensual stimulation preferences and dislikes. Findings from this stage of the analysis showed that most of the participants find the positive and negative stimulation of a similar quality as most disturbing and most satisfying. Only the participants who chose noise as the most disturbing quality found noise, temperature, and smell as the most satisfying with an even frequency (Figure 1). However, there is a considerable percentage with a different choice of disturbing and satisfying sensory qualities, suggesting that addressing user dislikes cannot guarantee satisfaction.

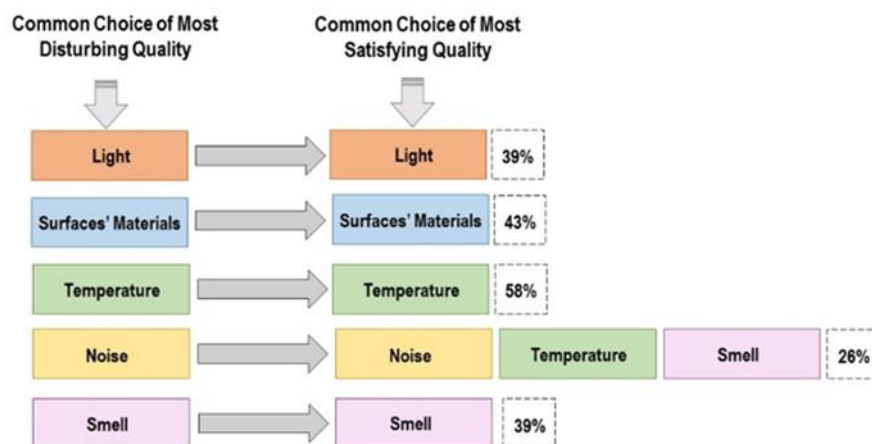

Figure 1- Comparison of participant responses to the most disturbing and most satisfying sensory quality

In the next stage of this phase, the same groups (category A) were defined as focus groups, but this time, the scope of analysis involved comparing sensory qualities that were rated as least disturbing by a majority of group members. The aim was to compare these findings with findings from the first phase of the analysis. Findings from this stage of the analysis confirm that unpleasant feelings from touching materials were the least disturbing quality among most of the groups' participants (Figure 2).

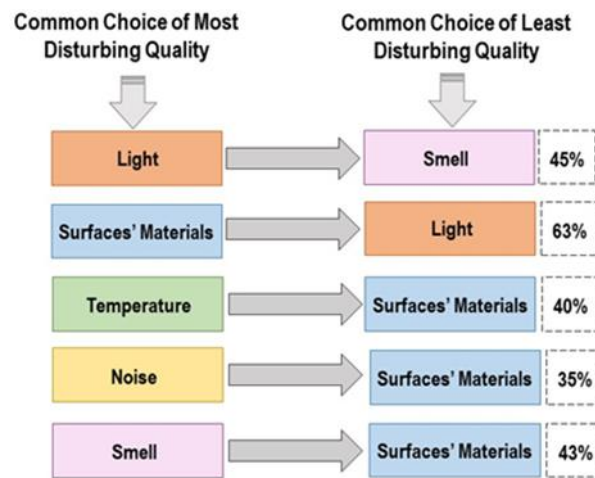

Figure 2- Least disturbing sensory qualities are chosen by a majority of participants in category A

An interesting finding at this stage was the absence of temperature and noise in the least disturbing qualities of space according to the group classifications. Next, the same subject was analyzed by redefining the group classifications. This time, groups in category B were defined as focus groups and the sensory qualities that were rated as the least satisfying by members of these groups were analyzed. The aim was to check for differences in comparison to the findings from the previous stage. The results were very similar to the previous stage. As shown in figure 3, temperature and noise were not defined as the least disturbing qualities according to a majority of group members. The only difference from Figure 3 was the absence of smell, which, due to a high frequency of smell as the most disturbing sensory quality of space, this difference is coherent.

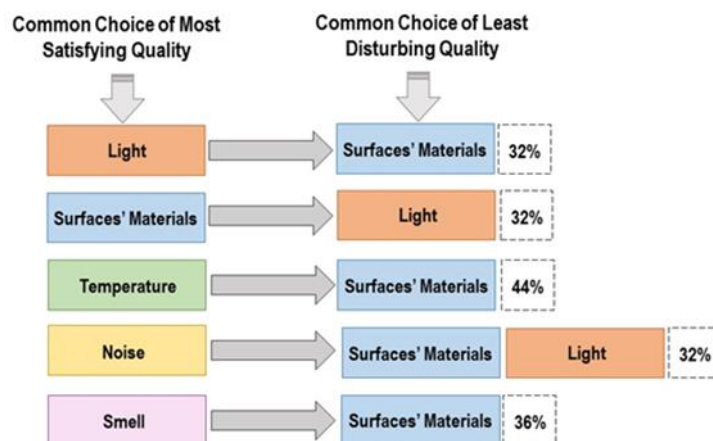

Figure 3- Least satisfying sensory qualities are chosen by a majority of participants in category B

The same relationship analysis between responses of group members from categories A and B to the least satisfactory sensory quality of space was repeated. The findings of this analysis were very similar to the previous two stages and temperature and noise were not included in the results. According to these findings, it was discussed that both temperature and noise were influential sensory qualities in increasing or reducing participant satisfaction in shopping center resting areas. Consistent with this discussion, the frequency of value 4 for the pleasant and unpleasant conditions of sensory qualities was analyzed. The aim was to find out

which sensory qualities had the highest disturbing and satisfactory ratings after smell. Results from this analysis confirm results from the previous stages.

According to the final results, the temperature has been the second most disturbing/satisfying quality by a majority of participants before noise which is rated as the most disturbing/satisfying sensory quality. Chart 5 shows the frequency of participant responses with a value of 4.

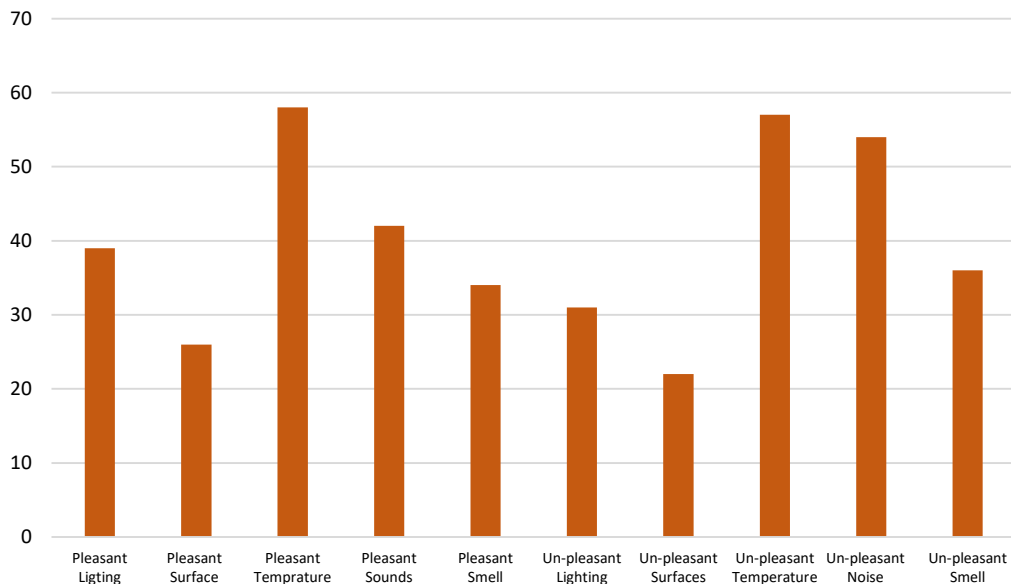

Chart 5- Frequency of participant responses with the value of 4 for the most satisfying/disturbing quality in space

CONCLUSION

Studies suggest that designers can improve the quality of human experiences by considering users' sensory stimulation in interior spaces (Whitehead, 2018; Brooker and Weinthal, 2017; Schifferstein, 2011). Consistent with the importance of sensory experience in interiors, many studies are established to understand the influence of users' sensory stimulation in space on their pattern of behavior. One of the fields in which sensory design has gained considerable significance in retail stores.

With the number of shopping centers increasing, common spaces inside these facilities such as resting areas, entertainment areas and eating areas have also started to play an important role in supporting the customer shopping experience (Sit and Birch, 2014; Ahmad, 2012; Howard, 1992). While most studies focus on the interior space of stores and study the role of customers' sensory experience on their shopping behavior, there is a gap in research on the influence of sensory stimulation in shopping center resting and entertainment facilities. Since improving the physical quality of these spaces adds quality to people's shopping experience, improving sensory qualities in these spaces is also worth considering.

Consistent with the lack of adequate research about the physical quality of shopping center resting areas, this study intended to study a group of participants' preferences and dislikes about their sensory stimulation in a space. The questionnaire used in this survey proposes five positive and five negative sensory stimulations in space. In this questionnaire, survey participants were asked to identify the most disturbing and most satisfying sensory qualities that would motivate or prevent them from spending time in shopping center resting areas.

Findings from this survey demonstrated that unpleasant smell was the most disturbing sensory quality according to a majority of participants. Results also showed that the second most disturbing sensory quality in resting areas was inappropriate indoor temperature. Participant preferences were very similar in these findings. The good smell was identified as the most satisfying sensory quality followed by good indoor temperature as the second most satisfying sensory quality in resting areas. The only difference identified between user choices for dislikes and preferences was concerning the frequency of responses. While the number of participants who rated bad smell as the most disturbing quality in space was significantly more

than those who rated bad temperature, the number of participants who rated good smell as most satisfying was very close to those who rated good temperature.

On the other hand, participant responses also showed that unpleasant and pleasant feelings through touching the surfaces and materials were rated as the least disturbing and least satisfying sensory quality in resting areas. Results from this study suggest that while interior designers pay special attention to this quality of space because it attracts the eye, sensory qualities like smell, temperature and noise play a more important role in encouraging or preventing users to stay in resting areas.

An analysis of relationships between responses has identified that while most participants rated the same sensory quality as the most disturbing and most satisfying, a considerable percentage has different choices on the sensory quality which is the most disturbing and most satisfying. Based on this result, the current study suggests that interior designers focus on all sensory qualities, because improving user dislikes does not guarantee their preferences.

Finally, this study also emphasizes the important role of temperature and sound in resting areas, especially as sensory qualities that provide user satisfaction. The fact that temperature was rarely rated as the least satisfactory and least disturbing confirms the important role this quality plays in encouraging or preventing participants from spending time in shopping center resting areas. Studies have argued that appropriate ventilation system design is the best attempt at improving the air quality inside shopping centers (Abel and Elmroth, 2007), so designers need to take this issue seriously.

In conclusion, results show that smell plays a very important role in disturbing or satisfying users in shopping center resting areas. A review of the literature identifies the gap in research related to the role of smell on human behavior in interior spaces. The reason behind this lack of research is arguably the complexity of mapping olfactory components due to various sources and receptors (Corey and Ache, 2016). The current study suggests the development of further studies related to the role of smell on human behavior in interior spaces and also establishing design considerations that can improve the olfactory quality of spaces. As Tracy Pepe (2000) states “every place has a smell, it can be incidental and accidental, or it can be on purpose and designed for a purpose”. In this respect, with consideration to the sensory quality of space as a design input, it can be possible to design an environment with certain smells on a purpose and with a purpose.

REFERENCES

- Abel, E., Elmroth, A. (2007). *Building and Energy- a systematic approach*, Sweden: Formas.
- Ahmad, A.E.M.K. (2012), Attractiveness factors influencing shoppers' satisfaction, loyalty, and word of mouth: an empirical investigation of Saudi Arabia shopping malls, *International Journal of Business Administration*, 3 (6), 101-112.
- Augustin, S. (2009). *Place Advantage: Applied Psychology for Interior Architecture*, Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Baker, J. (1987). The role of the environment in marketing services: the consumer perspective. In J. Czepiel, C. A. Congram & J. Shanahan (Eds.), *The Services Challenge: Integrating for Competitive Advantage* (pp. 79-84). Chicago: American Marketing Association.
- Bellia, L., Bisegna, F., Spada, G. (2011). Lighting in indoor environments: Visual and non-visual effects of light sources with different spectral power distributions, *Building and Environment*, 46 (10).
- Bhatt, R. (Ed.). (2013). *Rethinking Aesthetics: The Role of Body in Design* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203753446>
- Bohl, P. (2012). The effects of store atmosphere on behavior - A literature review. *Corvinus Marketing Tanulmányok*(1), 1-23.
- Brasche, S., Bullinger, M., Morfeld, M., Gebhardt, H. J., Bischof, W. (2001). Why do women suffer from sick building syndrome more often than men? subjective higher sensitivity versus objective causes. *Indoor Air*, 11, 217-222.
- Brooker, G., Stone, S. (2007). *Basics Interior architecture: form+structure*, Switzerland: AVA publishing SA.

- Brooker, G., Weinthal, L. (2017). *The handbook of interior architecture and design*. London: Bloomsbury Academic, an imprint of Bloomsbury Publishing Plc.
- Chen, X., Barnes, C. J., Childs, T. H. C., Henson, B., Shao, F. (2009). Materials' tactile testing and characterisation for consumer products' affective packaging design. *Materials & Design*, 30(10), 4299-4310. <https://doi.org/10.1016/j.matdes.2009.04.021>.
- Cho M. E., Kim M. J. (2017). Measurement of User Emotion and Experience in Interaction with Space, *Journal of Asian Architecture and Building Engineering*, 16:1, 99-106, DOI: 10.3130/jaabe.16.99
- Corey, E. A., Ache, B. W. (2016). Comparative olfactory transduction. In *Chemosensory Transduction: The Detection of Odor, Tastes, and Other Chemostimuli* (p. 207–223), F. Zufall and S. Munger, Ed., San Diego, CA: Elsevier Academic Press.
- d'Astous, A. (2000). Irritating Aspects of the Shopping Environment, *Journal of Business Research*, Volume 49, Issue 2, Pages 149-156, ISSN 0148-2963, [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(99\)00002-8](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(99)00002-8).
- De Nisco, A., Rosaria Napolitano, M. (2006). "Entertainment orientation of Italian shopping centres: antecedents and performance", *Managing Service Quality: An International Journal*, 16 (2), 45-166.
- Dilani, A. (2007). Psychosocially Supportive Design: As A Theory and Model to Promote Health. *Journal of Zankoy Sulaimani – A* (10). 10.17656/jzs.10172.
- El-Adly, M.I. (2007). Shopping malls attractiveness: a segmentation approach, *International Journal of Retail & Distribution Management*, 35 (11), 936-950.
- Erwine, B. (2017). *Creating Sensory Spaces: The Architecture of the Invisible* (1st ed.). New York: Routledge. Basingstoke: Taylor & Francis Ltd. <https://doi.org/10.4324/9781315688282>
- Freedman, N. S., Kotzer, N., Schwab, R. J., (1999). Patient perception of sleep quality and etiology of sleep disruption in the intensive care unit. *American Journal of Respiratory and Critical Care Medicine*, 159, 1155-1162.
- Gobe, M., (2001). *Emotional Branding: The New Paradigm for Connecting Brands to People*. Allworth Press, New York.
- Griffitt, W., (1970). Environmental effects on interpersonal affective behavior: ambienteffective temperature and attraction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 15, 240-244.
- Guéguen, N., Jacob, C. (2010). Music congruency and consumer behavior: an experimental field study. *International Bulletin of Business Administration*, ISSN: 1451-243X Issue 9, EuroJournals
- Howard, E., (1992). Evaluating the success of out-of-town regional shopping centres, *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 2 (1), 59-80.
- Hultén, B., (2011). "Sensory marketing: the multi-sensory brand-experience concept", *European Business Review*, Vol. 23 No. 3, pp. 256-273. <https://doi.org/10.1108/09555341111130245>
- Hultén, B. (2017). "Branding by the five senses: A sensory branding framework", *Journal of Brand Strategy*, Vol. 6 No. 3, pp. 281-292.
- Iwahashi, M., (1992). Scent and Science, *Vogue*, 212-214.
- Jobber, D., (2007). *Principles and Practice of Marketing*. 5th ed. England: McGraw-Hill.
- Juslin, P. N., Sloboda, J. A., (2010). *Handbook of music and emotion: theory, research, applications*, Oxford University Press.
- Kellaris, J. J., (2008). Music and consumers. *Handbook of Consumer Psychology*. p 837 – 856.
- Klatzky, R. L., Lederman, S. J., (1992). Stages of manual exploration in haptic object identification. *Perception & Psychophysics*, 52 (6), 661-670.
- Krishna, A., (2010). *Sensory Marketing: Research on the Sensuality of Products*. New York: Routledge.
- Lindstrom, M., (2005). *Brand Sense: Build Powerful Brands Through Touch, Taste, Smell, Sight, and Sound*. New York: TheFree Press.

- Low, S., (2014). Place Making and Embodied Space. In *Making place: Space and embodiment in the city* (pp. 19-43), A. Sen & L. Silverman, Ed., Bloomington: Indiana University Press.
- Martin, P., (2014). "Vals Thermal Baths." Review. <http://www.arcspace.com/features/atelier-peter-zumthor/vals-thermal-baths/>
- Mattila, A. S., Wirtz, J., (2001). Congruency of scent and music as a driver of in-store evaluations and behavior. *Journal of Retailing*, 77, 273-289.
- Mazuch, S., (2005). Creating healing environments: Humanistic architecture and therapeutic design. *Journal of Public Mental Health*, 4, 48-52.
- Mealha, M., (2017). The experience of smell in retail stores. https://medium.com/@marta_mealha/the-experience-of-smell-in-retail-stores-e07f394629de.
- Milliman, R. E., (1982). Using Background Affect to Music Behavior of the Supermarket Shoppers. *Journal of Marketing*, 46(3), 86–91. <http://doi.org/10.2307/1251706>
- Mourshed, M., Zhao, Y., (2012). Healthcare providers' perception of design factors related to physical environments in hospitals. *Journal of Environmental Psychology*, 32(4), 362-370. doi:10.1016/j.jenvp.2012.06.004.
- Pearson, D., (1998). *The new natural house book: creating a healthy, harmonious and ecologically sound home*. London: Conran Octopus.
- Peck, J., Shu, S. B., (2009). The Effect of Mere Touch on Perceived Ownership. *Journal of Consumer Research*, 36(3), 434–447. <https://doi.org/10.1086/598614>
- Peck, J., Wiggins, J., (2006). It Just Feels Good: Customers' Affective Response to Touch and Its Influence on Persuasion. *Journal of Marketing*, 70(4), 56–69. <https://doi.org/10.1509/jmkg.70.4.056>
- De Pelsmacker, P., Geuens, M., Van den Bergh, J. (2005). *Foundations of marketing communications: A European perspective*. Pearson Education. 3rd ed. England: Prentice Hall.
- Pepe, T. (2000). *So, What's All the Sniff About?: An In-Depth Plea for Sanity and Equal Rights for Your Sense of Smell, Our Most Neglected and Endangered Sense*, Canada: Nose Knows Consulting.
- Persson, W.K., (2001). The prevalence of annoyance and effects after long term exposure to low frequency noise, *J. Sound Vib.*, 240, 483-497.
- Piotrowski, C. M., (2016). *Designing commercial interiors*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Reddy S.M., Chakrabarti D., Karmakar S., (2012). Emotion and interior space design: an ergonomic perspective, *Work*, 41 (1), 1072-1078, DOI: 10.3233/WOR-2012-0284-1072.
- Schifferstein, R., (2011). Multi-sensory design. *Proceedings of the DESIRE'11 Conference on Creativity and Innovation in Design*. 10.1145/2079216.2079270.
- Seamon, D., (2015). The Phenomenological Contribution to Interior Design Education and Research: Place, Environmental Embodiment, and Architectural Sustenance. In *The handbook of interior design* (pp. 417-431), J. A. Thompson, & N. H. Blossom, Ed., Chichester, West Sussex, UK: Wiley Blackwell.
- Sit, J.K., Birch, D., (2014). Entertainment events in shopping malls profiling passive and active participation behaviors, *Journal of Consumer Behaviour*, 13 (6), 383-392.
- Siegel, R. E., (1970). *Galen on Sense Perception. His Doctrines, Observations and Experiments on Vision, Hearing, Smell, Touch and Pain, and Their Historical Sources*. Basel, Karger, 1970, pp 1-2 doi:10.1159/000390701.
- Slater, I., Bordass W. T., Heasman, T. A., (1996). *People and Lighting Controls*, Building Research Establishment Information. Paper IP 6/96.
- Smilansky, S., (2009). *Experiential Marketing: A Practical Guide to Interactive Brand Experiences*. Philadelphia: Kogan Page Ltd.
- Smith, P. C., & Curnow, R. (1966). "Arousal hypothesis" and the effects of music on purchasing

- behavior. *The Journal of Applied Psychology*, 50(3), 255–256. <http://doi.org/10.1037/h0023326>
- Stokols, D. (1995). The paradox of environmental psychology. *American psychologist*, 50(10), 821.
- Thibaud, J. P., (2011). The Sensory Fabric of Urban Ambiances, *Senses and Society*, 6(2).
- Thompson, E. (2001). Empathy and conciousness . *Journal of conciousness studies*, no. 8 (2001): 1-32.
- Tokita, Y. (1980). Low frequency noise pollution problems in Japan, *Proceedings of the Conference on Low Frequency Noise and Hearing*, Aalborg, Denmark, 189-196.
- Tuan, Y. (1977). *Space and place: The perspective of experience*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Wankhede, K., Wahurwagh, A., (2017). The Sensory Experience and Perception of Urban Spaces. *International Journal on Emerging Technologies*, 7(1), 741-744. Retrieved from <https://www.researchtrend.net/ijet/pdf/127-96.pdf>.
- Washburn, D.A., Lauriann, M. J., Satya, R.V. & Bowers, C.A. & Cortes, A. (2003). Olfactory use in virtual environment training. *Modelling and Simulation Magazine*. 2. 19-25.
- Webb, R., (2006). Considerations for lighting in the built environment: Non-visual effects of light, *Energy and Buildings*, 38 (7).
- Whitehead, J., (2018). *Creating Interior Atmosphere: Mise-en-scène and Interior Design*. London: Bloomsbury Visual Arts, an imprint of Bloomsbury Publishing Plc.

Digital Logistics Market Performance of Developing Countries

Karahan KARA

Dr. Öğretim Üyesi Artvin Çoruh Üniversitesi,
karahan.kara@artvin.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-1359-0244>

Makale Başvuru Tarihi: 30.10.2022

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2022

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Galip Cihan YALÇIN

Doktora Pr. Öğrencisi Kırıkkale Üniversitesi,
pgcy2014@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9348-0709>

Abstract

Keywords:

Logistics Market
Performance,
Digital
Competitiveness,
MCDM,
MEREK,

Executing logistics activities based on digital platforms enables logistics and transportation activities to be carried out more effectively and efficiently, reducing logistics costs. For countries to increase their logistics performance and competitiveness at the macro level, the orientation towards digitalization in logistics should be encouraged and successfully managed. This research aims to determine developing countries' digital logistics market performance (DLMP) in 2022. In determining the DLMP, the countries' logistics market performances and digital competitiveness performances were used. In the study, the MEREK method was used to weigh the criteria. The RAFSI method was used to determine the DLMP rankings of developing countries. The DLMP was calculated for nineteen developing countries based on seven criteria. According to the research findings, the technology criterion is the most important criterion among the digital logistics market performance criteria. For the DLMP ranking, China, Malaysia, and Qatar are in the top three developing countries. The last three developing countries are Peru, Colombia, and Argentina. In addition, suggestions were developed for developing countries by comparing DLMP rankings with logistics market performance and digital competitiveness rankings.

Gelişmekte Olan Ülkelerin Dijital Lojistik Pazar Performansı

Özet

Anahtar Kelimeler:

Lojistik Pazar
Performansı,
Dijital Rekabet
Edebilirlik,
ÇKKV,
MEREK,
RAFSI

Lojistik faaliyetlerin dijital platformlara dayalı olarak yürütülmesi, lojistik ve nakliye faaliyetlerinin daha etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesini sağlayarak lojistik maliyetlerini düşürmektedir. Ülkelerin makro düzeyde lojistik performanslarını ve rekabet güçlerini artırmaları için lojistikte dijitalleşmeye yönelim teşvik edilmeli ve başarılı bir şekilde yönetilmelidir. Bu araştırma, gelişmekte olan ülkelerin 2022 yılı dijital lojistik pazar performansının (DLMP) belirlenmesini amaçlamaktadır. DLMP'nin belirlenmesinde, ülkelerin lojistik pazar performansları ve dijital rekabet gücü performansları kullanılmıştır. Kriterlerin ağırlıklandırılmasında MEREK yöntemi kullanılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin DLMP sıralamalarını belirlemek için RAFSI yöntemi kullanılmıştır. DLMP, yedi kritere dayalı olarak on dokuz gelişmekte olan ülke için hesaplanmıştır. Araştırma bulgularına göre dijital lojistik pazar performans kriterleri arasında en önemli kriter teknoloji kriteridir. DLMP sıralamasında Çin, Malezya ve Katar gelişmekte olan ilk üç ülke arasında yer almaktadır. DLMP sıralamasında son üç ülke ise Peru, Kolombiya ve Arjantin'dir. Ayrıca DLMP sıralamaları ile lojistik pazar performansı ve dijital rekabet edebilirlik sıralamaları karşılaştırılarak gelişmekte olan ülkeler için öneriler geliştirilmiştir

INTRODUCTION

In today's competitive world, where progress in the digital ecosystem is inevitable, the digitalization of logistics services is also inevitable (Cichosz, 2018). Technological developments affect not only industrial activities and create radical changes in logistics transformation. The use of digitalization and autonomous systems in logistics and transportation activities is increasing to both benefit from advanced technologies and reduce logistics costs (Kuhlmann and Klumpp, 2017). Commercial activities based on digital platforms reveal the concept of logistics digitalization. It offers future-oriented solutions for increasing logistics network efficiency and designing logistics processes in international trade (Korchagina et al., 2020). At the same time, it provides systematic development in the logistics industry, increasing logistics performance and gaining long-term competitive advantage (Woschank et al., 2021).

Digitalization in logistics based on the use of advanced technology and autonomous systems in the logistics industry provides benefits in planning resources, warehouse management systems, transportation systems, and information security (Bardakcı, 2020). In addition, it contributes to developing flexible supply chain structures by enabling faster and more accurate logistics operations (Shadibekova, 2021). Although these benefits are at the level of companies, they indirectly affect the determination of the country's logistics performance level. At this point, country policies should be developed for logistics digitalization and countries should support logistics digitalization (Borisova et al., 2019).

In the literature, there are studies to determine countries' logistics performance and digital competitiveness levels. The logistics performance index by Worldbank explains the logistics performance of countries. the agility emerging markets logistics index (AEMLI) explains the logistics market performances of developing countries. The IMD World Competitiveness Center determines the digital competitiveness performances of countries. However, there is no research to determine developing countries' digital logistics market performance (DLMP). This study aims to determine the DLMP levels of developing countries for 2022 using MEREC and RAFSI methods, which are multi-criteria decision-making methods (MCDM). The research questions determined for this purpose are as follows:

- *Research Question 1:* Can developing countries' digital logistics market performance be determined?
- *Research Question 2:* Can digital logistics market performances be determined based on the logistics market performance and digital competitiveness performances of developing countries?
- *Research Question 3:* Can developing countries' digital logistics market performance be determined with MCDM hybrid methods?

Literature review and criteria selection is made in the second part of the research to answer the research questions. In the third part, MEREC and RAFSI methods are explained. In the fourth part, an application for the digital logistics market performances of developing countries is presented. In the fifth part, the results are presented, and suggestions are made to the countries.

LITERATURE REVIEW AND SELECTION OF CRITERIA

Recently, the importance of digitalization in logistics and transportation activities has been emphasized in the literature. Especially, Industry 4.0 and digitalization have come to the fore, and digital logistics platforms have increased. Digital logistics platforms help both in the creation of digital-based ecosystems and in the easier management of logistics activities with software and hardware systems (Dmitriev and Plastunyak, 2019). Cichosz et al. (2020) identified critical success factors and barriers that affect the digital transformation processes of logistics service providers. The critical success factors are leadership, organizational cultural support, employee and partner involvement, information technology strategies, data integration, employee training, agile transformation management, and technological knowledge. Barriers are complex logistics networks, insufficient resources, technology adoption, resistance to change, and security leaks. Saparbaevna et

al. (2021) point out that digital logistics applications in railway transportation provide technological efficiency, competitive advantage, commercial and socio-economic benefits. Barykin et al. (2021a) have developed a model proposal that adopts a digital logistics approach to achieve successful outputs in energy service management.

Although there is no research in the literature to determine the digital logistics performance of countries, there are efforts to compare digital logistics platforms and reveal their importance. Barykin et al. (2021b) comparatively examined the digital logistics platforms of BRICS (Brazil, Russia, India, China, and the Republic of South Africa) countries. In this research, they benefited from the logistics performance index and trade data of BRICS countries. Explaining that digital logistics applications integrate both production and supply chain processes, Sharakhin et al. (2021) suggested that companies should outsource their digital logistics applications by focusing on their core competencies. Pekarčíková et al. (2020), on the other hand, state that the transition from traditional logistics approaches to digital logistics applications is inevitable.

With logistics digitalization, it is necessary to develop strategies to improve their digital logistics performance in their countries. However, countries need to determine their digital logistics performance. This study discusses two main indicators to detect DLMP in developing countries. These are the countries' current logistics market performances and digital competitiveness performances. In the calculation of DLMP, domestic logistics opportunities (DLO), international logistics opportunities (ILO), business fundamentals (BF), and digital readiness (DR) criteria were taken from the AEMLI report. Knowledge (KN), technology (TE), and future readiness (FR) criteria were taken from the digital competitiveness index (DCI). The primary purpose of using these criteria is to determine the DLMP in this way by considering both the logistics market performances and digital competitiveness performances of developing countries.

DLO refers to the intralogistics opportunities that countries have. By using the DLO, it is ensured that the logistics opportunities for the domestic market of the country are considered. The ILO refers to the international logistics opportunities that countries have. The logistics opportunities of the country in international trade were considered by using the ILO in determining the DLMP. BF refers to the logistical core assets of the countries. DR shows how ready countries are for digital logistics platform applications. KN is the technological knowledge capacity of countries in digital competition between countries. TE is the technology power in digital competitiveness. FR is the level of readiness for changing and developing technologies. The criteria used in this study are presented in Table 1.

Table 1: Selected Criteria

Criteria	Reports	Year	Countries
Domestic logistics opportunities (C1)	AEMLI	2022	China, India, Malaysia, Indonesia, Saudi Arabia, Qatar, Thailand, Mexico, Turkey, Chile, Bahrain, Brazil, Philippines, Jordan, Kazakhstan, South Africa, Colombia, Peru, Argentina
International logistics opportunities (C2)			
Business fundamentals (C3)			
Digital readiness (C4)	DCI		
Knowledge (C5)			
Technology (C6)			
Future readiness (C7)			

METHODOLOGY

Method Based on The Removal Effects of Criteria (MERECE)

In the MERECE method, which is a new criterion weighting method in the literature, criterion weights are calculated by calculating the changes in performance values between alternatives. The MERECE method has been discussed in the literature on different criteria weighting issues. This method is used for pallet truck selection (Ulutaş et al., 2022), sustainable material selection (Haq et al., 2022), aircraft selection (Özdağoglu et al., 2022), green renewable energy source selection (Goswami et al., 2022), truck mixer concrete pump selection (Ivanović et al., 2022), innovation performance (Ecer and Aycin, 2022; Ersoy, 2022) and social development

index determination (Aycin and Arsu, 2021). The steps of this method are described below, respectively (Keshavarz-Ghorabae et al., 2021; Ulutaş, 2022):

Step 1-1: The decision matrix shown in Eq. (1), consisting of n alternatives (j) and m criteria (i), is created.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & \cdots & x_{1j} & \cdots & x_{1n} \\ \vdots & \cdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ x_{i1} & \cdots & x_{ij} & \cdots & x_{in} \\ \vdots & \cdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ x_{m1} & \cdots & x_{mj} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Step 1-2: The decision matrix is normalized with Eq. (2).

$$n_{ij}^x = \begin{cases} \frac{\min_k x_{kj}}{x_{ij}}, & \text{for beneficial criteria} \\ \frac{x_{ij}}{\max_k x_{kj}}, & \text{for cost criteria} \end{cases} \quad (2)$$

Step 1-3: The overall performance values of the alternatives (S_i) are calculated by Eq. (3).

$$S_i = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{m} \sum_j |\ln(n_{ij}^x)| \right) \right) \quad (3)$$

Step 1-4: The changes in the performance value of the alternatives (S'_{ij}) are calculated by Eq. (4). This is done by subtracting each criterion.

$$S'_{ij} = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{m} \sum_{k, k \neq j} |\ln(n_{ik}^x)| \right) \right) \quad (4)$$

Step 1-5: The sum of the absolute deviations (E_j) is obtained by Eq. (5).

$$E_j = \sum_i |S'_{ij} - S_i| \quad (5)$$

Step 1-6: The criteria weights are calculated by Eq. (6).

$$w_j = \frac{E_j}{\sum_k E_k} \quad (6)$$

Ranking of Alternatives through Functional Mapping of Criterion Sub-Intervals into A Single Interval Method (RAFSI)

A new normalization technique is used in the RAFSI method developed by Žižović (2020). In this method, criteria ranges are calculated using arithmetic and harmonic averages. The RAFSI method has been discussed in the literature on alternative ranking issues. This method is used for location selection (Alosta et al., 2021), bank performance analysis (Demir, 2021), floating photovoltaic site selection (Deveci et al., 2022), flight base selection (Akyurt et al., 2021) and COVID-19 vaccine performance (Demir, 2022). The steps of this method are described below, respectively (Pamučar et al., 2020; Žižović et al., 2020; Alosta et al., 2021; Božanić et al., 2021):

Step 2-1: First, the decision matrix in Eq. (1) is created.

Step 2-2: Ideal and anti-ideal values for each criterion are determined by Eq. (7).

$$C_j \in \begin{cases} [\xi_{N_j}, \xi_{I_j}], \text{ for benefit criteria} \\ [\xi_{I_j}, \xi_{N_j}], \text{ for cost criteria} \end{cases} \quad (7)$$

Step 2-3: The $f_{A_i}(C_j)$ values are calculated with Eq. (8). These values form the standardized decision-making matrix $(T = [\varphi_{ij}]_{m \times n})$ elements in Eq. (9). Since the ideal value is six times more important than the anti-ideal value, it is assumed that $n_1 = 1$ and $n_b = 6$.

$$f_{A_i}(C_j) = \varphi_{ij} = \frac{n_b - n_1}{\xi_{I_j} - \xi_{N_j}} \xi_{ij} + \frac{\xi_{I_j} \cdot n_1 - \xi_{N_j} \cdot n_b}{\xi_{I_j} - \xi_{N_j}} \quad (8)$$

$$T = \begin{bmatrix} \varphi_{11} & \cdots & \varphi_{1j} & \cdots & \varphi_{1n} \\ \vdots & \cdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ \varphi_{i1} & \cdots & \varphi_{ij} & \cdots & \varphi_{in} \\ \vdots & \cdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ \varphi_{m1} & \cdots & \varphi_{mj} & \cdots & \varphi_{mn} \end{bmatrix}, \varphi_{ij} \in [n_1, n_b] \quad (9)$$

Step 2-4: Eq. (10), Eq. (11) and Eq. (12) normalize the decision matrix $(N = [\gamma_{ij}]_{m \times n})$. It is represented by Eq. (13).

$$\gamma_{ij} \in \begin{cases} \frac{\varphi_{ij}}{2A}, \text{ for benefit criteria} \\ \frac{H}{2\varphi_{ij}}, \text{ for cost criteria} \end{cases} \quad (10)$$

$$A = \frac{n_b + n_1}{2} \text{ (Aritmetic mean)} \quad (11)$$

$$H = \frac{2}{\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_b}} \text{ (Harmonic mean)} \quad (12)$$

$$N = \begin{bmatrix} \gamma_{11} & \cdots & \gamma_{1j} & \cdots & \gamma_{1n} \\ \vdots & \cdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ \gamma_{i1} & \cdots & \gamma_{ij} & \cdots & \gamma_{in} \\ \vdots & \cdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ \gamma_{m1} & \cdots & \gamma_{mj} & \cdots & \gamma_{mn} \end{bmatrix} \quad (13)$$

Step 2-5: The criterion functions of the alternatives $(Q(A_i))$ are calculated by Eq. (14). Thus, the alternatives are listed.

$$Q(A_i) = \sum_{j=1}^n w_j \gamma_{ij} \quad (14)$$

APPLICATION

This application was made to determine developing countries' digital logistics market performance. In practice, MEREC was used to weigh the criteria and RAFSI was used to detect DLMP in developing countries. Seven criteria were used within the scope of the application (C1: DLO, C2: ILO, C3: BF, C4: DR, C5: KN, C6: TE, C7: FR). Nineteen developing countries were identified as alternatives. The application was carried out in two stages. In the first stage, criteria weights were determined. In the second stage, DLMP scores and rankings of developing countries were obtained. The application was made sequentially for the steps presented in the methodology section.

Step 1-1: The decision matrix consisting of 19 alternatives and 7 criteria is created in Table 2. Data for the first four criteria were obtained from the AEMLI (2022) report. Data for the last three criteria were obtained from the DCI (2022) report.

Step 1-2: The decision matrix in Table 2 is normalized by Eq. (2). Normalized decision matrix is presented in Table 3.

Step 1-3: S_i values are calculated by Eq. (3). It is shown in Table 4.

Step 1-4: S'_{ij} values are calculated by Eq. (4). It is shown in Table 5.

Table 2: The Decision Matrix

Countries	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
China	8,54	9,75	7,06	7,25	79,27	76,69	80,93
India	8,01	7,23	5,96	6,74	53,95	60,25	55,2
Malaysia	5,32	5,92	8,19	7,35	70,08	71,45	65,33
Indonesia	6,34	5,95	5,93	6,47	42,2	55,33	50,31
Saudi Arabia	5,35	5,51	8,16	7,07	61,96	72,92	64,34
Qatar	5,79	4,89	7,96	6,52	59,11	78,65	74,98
Thailand	5,13	6,01	5,82	6,54	55,52	74,97	51,7
Mexico	5,54	6,4	5,13	5,4	49,17	42,79	49,83
Turkey	5,28	5,87	5,87	5,96	42,34	46,83	53,49
Chile	4,87	5,17	7,17	6,14	49,78	61,42	65,11
Bahrain	4,99	4,68	7,3	5,16	66,47	74,17	64,53
Brazil	5,5	5,43	3,95	5,58	49,52	44,38	52,13
Philippines	5	5,25	4,38	5,99	40,51	51,58	43,95
Jordan	4,86	4,73	6,7	4,97	48,63	51,19	45,91
Kazakhstan	4,67	4,7	6,2	4,93	67,64	61,56	67,51
South Africa	4,69	4,95	5	5,17	47,76	40,06	43,5
Colombia	4,69	5,02	4,52	4,9	45,9	34,53	44,84
Peru	4,7	5,1	4,57	4,52	46,34	41,33	46,12
Argentina	4,86	4,61	3,92	5,03	45,46	30,36	52,46

Table 3: The Normalized Decision Matrix

Countries	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
China	0,547	0,473	0,555	0,623	0,511	0,396	0,538
India	0,583	0,638	0,658	0,671	0,751	0,504	0,788
Malaysia	0,878	0,779	0,479	0,615	0,578	0,425	0,666
Indonesia	0,737	0,775	0,661	0,699	0,960	0,549	0,865
Saudi Arabia	0,873	0,837	0,480	0,639	0,654	0,416	0,676
Qatar	0,807	0,943	0,492	0,693	0,685	0,386	0,580
Thailand	0,910	0,767	0,674	0,691	0,730	0,405	0,841
Mexico	0,843	0,720	0,764	0,837	0,824	0,710	0,873
Turkey	0,884	0,785	0,668	0,758	0,957	0,648	0,813
Chile	0,959	0,892	0,547	0,736	0,814	0,494	0,668
Bahrain	0,936	0,985	0,537	0,876	0,609	0,409	0,674
Brazil	0,849	0,849	0,992	0,810	0,818	0,684	0,834
Philippines	0,934	0,878	0,895	0,755	1,000	0,589	0,990
Jordan	0,961	0,975	0,585	0,909	0,833	0,593	0,948
Kazakhstan	1,000	0,981	0,632	0,917	0,599	0,493	0,644
South Africa	0,996	0,931	0,784	0,874	0,848	0,758	1,000
Colombia	0,996	0,918	0,867	0,922	0,883	0,879	0,970

Peru	0,994	0,904	0,858	1,000	0,874	0,735	0,943
Argentina	0,961	1,000	1,000	0,899	0,891	1,000	0,829

Table 4: The S_i Values

Countries	S_i	Countries	S_i	Countries	S_i	Countries	S_i
China	0,51	Qatar	0,38	Bahrain	0,32	South Africa	0,12
India	0,36	Thailand	0,31	Brazil	0,17	Colombia	0,08
Malaysia	0,40	Mexico	0,21	Philippines	0,15	Peru	0,10
Indonesia	0,26	Turkey	0,22	Jordan	0,19	Argentina	0,06
Saudi Arabia	0,38	Chile	0,29	Kazakhstan	0,28		

Table 5: The S'_{ij} Values

Countries	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
China	0,45	0,44	0,46	0,47	0,45	0,42	0,45
India	0,30	0,31	0,32	0,32	0,33	0,29	0,33
Malaysia	0,38	0,37	0,32	0,35	0,34	0,31	0,36
Indonesia	0,23	0,24	0,22	0,22	0,26	0,20	0,25
Saudi Arabia	0,36	0,36	0,30	0,33	0,33	0,29	0,34
Qatar	0,36	0,37	0,31	0,34	0,34	0,28	0,32
Thailand	0,30	0,28	0,26	0,27	0,27	0,21	0,29
Mexico	0,19	0,17	0,18	0,19	0,19	0,17	0,19
Turkey	0,21	0,19	0,17	0,19	0,22	0,17	0,20
Chile	0,29	0,28	0,23	0,26	0,27	0,21	0,25
Bahrain	0,31	0,32	0,25	0,30	0,26	0,22	0,28
Brazil	0,15	0,15	0,17	0,15	0,15	0,12	0,15
Philippines	0,14	0,13	0,14	0,11	0,15	0,08	0,15
Jordan	0,18	0,19	0,12	0,18	0,17	0,13	0,18
Kazakhstan	0,28	0,27	0,22	0,27	0,22	0,20	0,23
South Africa	0,12	0,11	0,09	0,10	0,10	0,08	0,12
Colombia	0,08	0,07	0,06	0,07	0,07	0,06	0,08
Peru	0,10	0,09	0,08	0,10	0,09	0,06	0,10
Argentina	0,06	0,06	0,06	0,05	0,05	0,06	0,04

Step 1-5: E_j values are calculated by Eq. (5). It is shown in Table 6.

Table 6: The E_j Values

E_j	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
	0,286	0,372	0,817	0,515	0,538	1,213	0,488

Step 1-6: w_j values are calculated by Eq. (6). Criteria weights are shown in Table 7.

Table 7: The w_j Values

w_j	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
	0,0676	0,0880	0,1932	0,1218	0,1272	0,2868	0,1154

Step 2-1: For the RAFSI method, the decision matrix in Eq. (1) is used.

Step 2-2: Since all criteria are benefit criteria, the ideal values calculated by Eq. (7) are shown in Table 8.

Table 8: The Ideal Values of The Criteria

Benefit Criteria	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
	[4,67; 8,54]	[4,61; 9,75]	[3,92; 8,19]	[4,52; 7,35]	[40,51; 79,27]	[30,36; 78,65]	[43,5; 80,93]

Step 2-3: The standardized decision-making matrix ($T = [\varphi_{ij}]_{m \times n}$) obtained with $f_{A_i}(C_j)$ values was calculated by Eq. (8). It is shown in Table 9.

Step 2-4: Eq. (10), Eq. (11) and Eq. (12) normalize the decision matrix ($N = [\varphi_{ij}]_{m \times n}$). It is represented by Eq. (13). It is shown in Table 10.

Step 2-5: The criterion functions ($Q(A_i)$), and alternative ranking of the alternatives obtained by Eq. (14) are in Table 11. The criteria weights calculated by the MEREC method were used.

Table 9: The Standardized Decision-Making Matrix

Countries	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
China	6,0000	6,0000	4,6768	5,8233	6,0000	5,7971	6,0000
India	5,3152	3,5486	3,3888	4,9223	2,7337	4,0948	2,5629
Malaysia	1,8398	2,2743	6,0000	6,0000	4,8145	5,2545	3,9161
Indonesia	3,1576	2,3035	3,3536	4,4452	1,2180	3,5854	1,9097
Saudi Arabia	1,8786	1,8755	5,9649	5,5053	3,7670	5,4067	3,7839
Qatar	2,4470	1,2724	5,7307	4,5336	3,3994	6,0000	5,2052
Thailand	1,5943	2,3619	3,2248	4,5689	2,9363	5,6190	2,0954
Mexico	2,1240	2,7412	2,4169	2,5548	2,1171	2,2870	1,8456
Turkey	1,7881	2,2257	3,2834	3,5442	1,2361	2,7053	2,3345
Chile	1,2584	1,5447	4,8056	3,8622	2,1958	4,2160	3,8867
Bahrain	1,4134	1,0681	4,9578	2,1307	4,3488	5,5361	3,8092
Brazil	2,0724	1,7977	1,0351	2,8728	2,1623	2,4516	2,1528
Philippines	1,4264	1,6226	1,5386	3,5972	1,0000	3,1971	1,0601
Jordan	1,2455	1,1167	4,2553	1,7951	2,0475	3,1568	1,3219
Kazakhstan	1,0000	1,0875	3,6698	1,7244	4,4997	4,2305	4,2073
South Africa	1,0258	1,3307	2,2646	2,1484	1,9352	2,0043	1,0000
Colombia	1,0258	1,3988	1,7026	1,6714	1,6953	1,4318	1,1790
Peru	1,0388	1,4767	1,7611	1,0000	1,7521	2,1358	1,3500
Argentina	1,2455	1,0000	1,0000	1,9011	1,6385	1,0000	2,1969

Table 10: The Normalized Decision-Making Matrix

Countries	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
China	0,8571	0,8571	0,6681	0,8319	0,8571	0,8282	0,8571
India	0,7593	0,5069	0,4841	0,7032	0,3905	0,5850	0,3661
Malaysia	0,2628	0,3249	0,8571	0,8571	0,6878	0,7506	0,5594
Indonesia	0,4511	0,3291	0,4791	0,6350	0,1740	0,5122	0,2728
Saudi Arabia	0,2684	0,2679	0,8521	0,7865	0,5381	0,7724	0,5406
Qatar	0,3496	0,1818	0,8187	0,6477	0,4856	0,8571	0,7436
Thailand	0,2278	0,3374	0,4607	0,6527	0,4195	0,8027	0,2993
Mexico	0,3034	0,3916	0,3453	0,3650	0,3024	0,3267	0,2637
Turkey	0,2554	0,3180	0,4691	0,5063	0,1766	0,3865	0,3335
Chile	0,1798	0,2207	0,6865	0,5517	0,3137	0,6023	0,5552
Bahrain	0,2019	0,1526	0,7083	0,3044	0,6213	0,7909	0,5442
Brazil	0,2961	0,2568	0,1479	0,4104	0,3089	0,3502	0,3075
Philippines	0,2038	0,2318	0,2198	0,5139	0,1429	0,4567	0,1514

Jordan	0,1779	0,1595	0,6079	0,2564	0,2925	0,4510	0,1888
Kazakhstan	0,1429	0,1554	0,5243	0,2463	0,6428	0,6044	0,6010
South Africa	0,1465	0,1901	0,3235	0,3069	0,2765	0,2863	0,1429
Colombia	0,1465	0,1998	0,2432	0,2388	0,2422	0,2045	0,1684
Peru	0,1484	0,2110	0,2516	0,1429	0,2503	0,3051	0,1929
Argentina	0,1779	0,1429	0,1429	0,2716	0,2341	0,1429	0,3138

Table 11: The ($Q(A_i)$) Values and Ranking

Countries	$Q(A_i)$	Rank	Countries	$Q(A_i)$	Rank
China	0,8092	1	Bahrain	0,5696	5
India	0,5348	6	Brazil	0,2964	15
Malaysia	0,6837	2	Philippines	0,3059	14
Indonesia	0,4299	10	Jordan	0,3631	12
Saudi Arabia	0,6545	4	Kazakhstan	0,4791	9
Qatar	0,6701	3	South Africa	0,2603	16
Thailand	0,5317	7	Colombia	0,2125	18
Mexico	0,3287	13	Peru	0,2362	17
Turkey	0,3693	11	Argentina	0,1922	19
Chile	0,5081	8			

RESULTS AND CONCLUSION

Depending on technological developments, digitalization and digital platforms are among the basic requirements of the digital age. Digitalization in logistics activities, on the other hand, provides a competitive advantage by contributing to the operational success of logistics service providers. The fact that logistics digitalization becomes applicable at the macro level is directly proportional to the digital logistics performance levels of the countries. Especially the strengthening of the developing markets in terms of logistics ensures they can compete with the developed countries. Therefore, this research aims to determine the digital logistics market performances of developing countries. For this purpose, the criteria involved in determining DLMP are determined. Then, criterion weights are determined by the MEREC method. Considering the findings of the MEREC method applications, the most essential criterion in the determination of DLMP is determined as the technology criterion ($w_6 = 0,2868$). The importance levels of other criteria are as follows: business fundamentals ($w_3 = 0,1932$), knowledge ($w_5 = 0,1272$), digital readiness ($w_4 = 0,1218$), future readiness ($w_7 = 0,1154$), international logistics opportunities ($w_2 = 0,0880$) ve domestics logistics opportunities ($w_1 = 0,0676$). According to these findings, the technological development level of the countries is the most critical criterion in determining the DLMPs of developing countries compared to other criteria. The least important criterion is the domestic logistics opportunities that the countries have.

The RAFSI method is used to determine the DLMP rankings of developing countries. China, Malaysia, and Qatar are the top three countries in the DLMP ranking. The countries with the lowest performance are Peru, Colombia, and Argentina. AEMLI, DCI and DLMP rankings of developing countries are presented in Table 12. When AEMLI and DLMP performance rankings are compared, the countries whose DLMP rankings fall according to the AEMLI ranking are India, Indonesia, Mexico, Turkey, Brazil, Philippines, and Colombia. In this case, it can be said that although these countries have high logistics market development, they do not have good competitive performance in terms of digital logistics. The countries that are rising in the DLMP ranking are Malaysia, Saudi Arabia, Qatar, Bahrain, Jordan, Kazakhstan, and Peru. In this case, it can be said that although these countries have high digital competitiveness, they are not sufficient in terms of logistics market performance. There is no change in the rankings of China and Thailand. When the DCI and DLMP performance rankings are compared, the countries whose DLMP rankings fall according to the DCI rankings are Qatar, Bahrain, Brazil, Kazakhstan, Peru, and Argentina. In this case, it can be said that although these countries have high digital competitiveness performance, they do not have sufficient competitive performance in terms of digital logistics. The DLMP ranking rising countries are India, Malaysia, Saudi Arabia, Mexico, Turkey,

Philippines, South Africa, and Colombia. In this case, it can be said that although these countries have high digital competitiveness, they are not sufficient in terms of digital competitiveness performance. The rankings of China, Indonesia, Thailand, Chile, and Jordan remained unchanged.

Table 12: Comparing AELMI, DCI and DLMP

Countries	Ranks			Countries	Ranks		
	AELMI	DCI	DLMP		AELMI	DCI	DLMP
China	1	1	1	Turkey	9	13	11
Malaysia	3	3	2	Jordan	14	12	12
Qatar	6	2	3	Mexico	8	14	13
Saudi Arabia	5	5	4	Philippines	13	15	14
Bahrain	11	4	5	Brazil	12	11	15
India	2	9	6	South Africa	16	17	16
Thailand	7	7	7	Peru	18	16	17
Chile	10	8	8	Colombia	17	19	18
Kazakhstan	15	6	9	Argentina	19	18	19
Indonesia	4	10	10				

The suggestions for developing countries are as follows:

- All developing countries should improve both their digital competitiveness and their logistics market performance.
- Although their digital competitiveness levels are high, Qatar, Bahrain, Qatar, Bahrain, Brazil, Kazakhstan, Peru, and Argentina are not an acceptable digital logistics performance. Therefore, they should improve their logistics market performance level. At the same time, they should reflect their digital competitiveness in logistics practices.
- Although India, Indonesia, Mexico, Turkey, Brazil, Philippines, and Colombia have high logistics market performances, their digital logistics performance is low. Therefore, they should take steps to increase their digital competitiveness performance.
- China is first in all rankings. It should continue the current logistics market and digital competitiveness policies.
- Compared to the logistics market performance and digital competitiveness performance of Malaysia, Saudi Arabia, Thailand, Chile, Jordan, and South Africa, their digital logistics market performance is high. Efforts should be developed to improve all criteria to increase the DLMP rankings of these countries.

With this research, the digital logistics market performances of developing countries in 2022 were determined. The logistics market performances and digital competitiveness levels of the countries have been accepted as reference points in the performance determination processes. At this point, the main limitation of our research is that it is based only on the data obtained from the reports in the digital market performance determination process. Different approaches can be adopted in the digital logistics performance determination process of countries, and solutions based on different data sets can be presented. In addition, differences can be determined by comparing the findings obtained with these research findings. In addition, the DLMP of previous years of developing countries can be determined by taking the same methodological approach. Even the DLMP index can be improved. Finally, in this research, the digital logistics performances of developing countries are revealed, and awareness is raised at the macro level.

REFERENCES

- AEMLI (2022). Agility Emerging Markets Logistics Index 2022, available from <https://www.agility.com/en/emerging-markets-logistics-index/> (access date: 15.07.2022).
- Akyurt, İ. Z., Pamucar, D., Deveci, M., Kalan, O., & Kuvvetli, Y. (2021). A Flight Base Selection for Flight Academy Using a Rough MACBETH and RAFSI Based Decision-Making Analysis. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 1-16. <https://doi.org/10.1109/TEM.2021.3119659>
- Alosta, A., Elmansuri, O., & Badi, I. (2021). Resolving a location selection problem by means of an integrated AHP-RAFSI approach. *Reports in Mechanical Engineering*, 2(1), 135-142. <https://doi.org/10.31181/rme200102135a>
- Aycin, E., & Talip, A. (2021). Sosyal Gelişme Endeksine Göre Ülkelerin Değerlendirilmesi: MEREC ve MARCOS Yöntemleri ile Bir Uygulama. *İzmir Yönetim Dergisi*, 2(2), 75-88. <https://doi.org/10.56203/iyd.1084310>
- Bardakçi, H. (2020). Benefits of digitalization in international logistics sector. *International Journal of Social Science and Economic Research*, 5(06), 1476-1489. <https://doi.org/10.46609/IJSSER.2020.v05i06.009>
- Barykin, S., Kapustina, I., Kalinina, O., Kozlova, N., Ivanova, E., Borodina, K., & Yadykin, V. (2021a). Digital logistics approach to energy service socio-economic mechanisms. *Transportation Research Procedia*, 54, 617-627. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2021.02.114>
- Barykin, S. E., Kapustina, I. V., Korchagina, E. V., Sergeev, S. M., Yadykin, V. K., Abdimomynova, A., & Stepanova, D. (2021b). Digital Logistics Platforms in the BRICS Countries: Comparative Analysis and Development Prospects. *Sustainability*, 13(20), 11228. <https://doi.org/10.3390/su132011228>
- Borisova, V. V., Tasueva, T. S., & Rakhimova, B. K. (2019, May). State support for digital logistics. In *Institute of Scientific Communications Conference* (pp. 631-638). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-32015-7_71
- Božanić, D., Milić, A., Tešić, D., Salabun, W., & Pamučar, D. (2021). D numbers–FUCOM–fuzzy RAFSI model for selecting the group of construction machines for enabling mobility. *Facta Universitatis. Series: Mechanical Engineering*, 19(3), 447-471. <https://doi.org/10.22190/FUME210318047B>
- Cichosz, M. (2018). Digitalization and competitiveness in the logistics service industry. *e-mentor*, (5 (77)), 73-82. <http://dx.doi.org/10.15219/em77.1392>
- Cichosz, M., Wallenburg, C. M., & Knemeyer, A. M. (2020). Digital transformation at logistics service providers: barriers, success factors and leading practices. *The International Journal of Logistics Management*, 31(2), 209-238. <https://doi.org/10.1108/IJLM-08-2019-0229>
- DCI (2022). World Digital Competitiveness Ranking 2022, available from <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness/> (access date: 18.08.2022).
- Demir, G. (2021). Özel sermayeli mevduat bankalarında performans analizi: SWARA-RAFSI bütünleşik model uygulaması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(4), 1359-1382. <https://doi.org/10.16951/atauniiibd.897065>
- Demir, A. T. (2022). 7. Evaluation of the Performance of Covid-19 Vaccines by F-DEMATEL and RAFSI Methods. *International Journal of Economic and Administrative Academic Research (E-ISSN: 2757-959X)*, 2(2), 126-141.
- Deveci, M., Pamucar, D., & Oguz, E. (2022). Floating photovoltaic site selection using fuzzy rough numbers based LAAW and RAFSI model. *Applied Energy*, 324, 119597. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2022.119597>

- Dmitriev, A. V., & Plastunyak, I. A. (2019, September). Integrated digital platforms for development of transport and logistics services. In *International Conference on Digital Technologies in Logistics and Infrastructure (ICDTLI 2019)* (pp. 136-141). Atlantis Press.
- Ecer, F., & Aycin, E. (2022). Novel Comprehensive MEREC Weighting-Based Score Aggregation Model for Measuring Innovation Performance: The Case of G7 Countries. *Informatica*, 1-31. <https://doi.org/10.15388/22-INFOR494>
- Ersoy, n. (2022). OECD ve AB üyesi ülkelerin inovasyon performanslarının MEREC-MARCOS bütünlük modeli ile ölçümü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(3), 1039-1063. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.1106249>
- Goswami, S. S., Mohanty, S. K., & Behera, D. K. (2022). Selection of a green renewable energy source in India with the help of MEREC integrated PIV MCDM tool. *Materials today: proceedings*, 52, 1153-1160. <https://doi.org/10.1016/j.matpr.2021.11.019>
- Haq, R. S. U., Saeed, M., Mateen, N., Siddiqui, F., Naqvi, M., Yi, J. B., & Ahmed, S. (2022). Sustainable material selection with crisp and ambiguous data using single-valued neutrosophic-MEREC-MARCOS framework. *Applied Soft Computing*, 128, 109546. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2022.109546>
- Ivanović, B., Saha, A., Stević, Ž., Puška, A., & Zavadskas, E. K. (2022). Selection of truck mixer concrete pump using novel MEREC DN MARCOS model. *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 22(4), 1-21. <https://doi.org/10.1007/s43452-022-00491-9>
- Keshavarz-Ghorabae, M., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J. (2021). Determination of objective weights using a new method based on the removal effects of criteria (MEREC). *Symmetry*, 13(4), 525. <https://doi.org/10.3390/sym13040525>
- Korchagina, E., Kalinina, O., Burova, A., & Ostrovskaya, N. (2020). Main logistics digitalization features for business. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 164, p. 10023). EDP Sciences. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016410023>
- Kuhlmann, Adina Silvia; Klumpp, Matthias (2017), Digitalization of logistics processes and the human perspective, In: Jahn, Carlos Kersten, Wolfgang Ringle, Christian M. (Ed.): *Digitalization in Maritime and Sustainable Logistics: City Logistics, Port Logistics and Sustainable Supply Chain Management in the Digital Age*. Proceedings of the Hamburg International Conference of Logistics (HICL), (24), ISBN 978-3-7450-4332-7, epubli GmbH, Berlin, pp. 119-135. <https://doi.org/10.15480/882.1483>
- Özdağoğlu, A., Işıldak, B., & Keleş, M. K. (2022). MEREC tabanlı COCOSO yöntemiyle uçuş okullarının uçak seçimlerinin değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 708-719.
- Pamučar, D., Žižović, M., Marinković, D., Doljanica, D., Jovanović, S. V., & Brzaković, P. (2020). Development of a multi-criteria model for sustainable reorganization of a healthcare system in an emergency situation caused by the COVID-19 pandemic. *Sustainability*, 12(18), 7504. <https://doi.org/10.3390/su12187504>
- Pekarčíková, M., Trebuňa, P., Kliment, M., Edl, M., & Rosocha, L. (2020). TRANSFORMATION the logistics to digital logistics: theoretical approach. *Acta Logistica*, 7(4), 217-223. <https://doi.org/10.22306/al.v7i4.174>
- Saparbaevna, A. Z., Dilfuza, U., Raxmatullayevich, R. R., & Soyibovich, M. A. (2021). Digital Logistics as a Factor of Increasing the Volume and Quality of Transport Services. *Revista Geintec-Gestao Inovacao E Tecnologias*, 11(4), 2088-2096.
- Shadibekova Dildor. (2021). Development of digital logistics and transport in the process of globalization. In *The 5th International Conference on Future Networks & Distributed Systems (ICFNDS 2021)*, December 15, 16, 2021, Dubai, United Arab Emirates. ACM, New York, NY, USA, 5 pages. <https://doi.org/10.1145/3508072.3508207>

Sharakhin, P. S., Levchenko, A. V., & Renzhin, D. A. (2021, September). Comparing Efficiency of Outsourcing or Insourcing Digital Logistics in Supply Chain Management. In *2021 International Conference on Quality Management, Transport and Information Security, Information Technologies (IT&QM&IS)* (pp. 716-718). IEEE.

Ulutaş, A., Stanujkic, D., Karabasevic, D., Popovic, G., & Novaković, S. (2022). Pallet truck selection with MEREC and WISP-S methods. *Strategic Management-International Journal of Strategic Management and Decision Support Systems in Strategic Management*, Vol. XX (20xx), No. x, pp. 003-0xx. <https://doi.org/10.5937/StraMan2200013U>

Woschank, M., Kaiblinger, A., & Miklautsch, P. (2021, March). Digitalization in Industrial logistics: contemporary evidence and future directions. In *Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management (IEOM) Singapore* (pp. 1-12).

Žižović, M., Pamučar, D., Albijanić, M., Chatterjee, P., & Pribićević, I. (2020). Eliminating rank reversal problem using a new multi-attribute model—The RAFSI method. *Mathematics*, 8(6), 1015. <https://doi.org/10.3390/math8061015>

Kişisel Sağlık Verileri Kapsamında Veri Öznesinin Erişim Hakkı *

Ozan Gülhan

Marmara Üniversitesi SBE, Kamu Hukuku Doktora Öğrencisi
ozangulhan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6069-8776>

Makale Başvuru Tarihi : 31.10.2022

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2022

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Özet

Anahtar Kelimeler:

Kişisel Sağlık
Verileri,
Veri Öznesi,
Erişim Hakkı,
Bilgi Edinme Hakkı

Erişim hakkı, veri öznesinin kişisel verilerinin işlenip işlenmediği, hangi amaçla işlendiği, işlenirken bu amaca uygun davranılıp davranılmadığı, eğer veriler üçüncü kişilere aktarılmışsa bunların kimler olduğu gibi konuları öğrenme ve bunlarla ilgili bilgi talep etme hakkıdır. Erişim hakkı, veri öznesinin sahip olduğu hakların en önemlilerinden birisidir. Bu nedenle, ulusal ve uluslararası mevzuatta erişim hakkına açıkça yer verilmiş; doktrinde konuya özgü birçok özel çalışma yapılmış ve erişim hakkı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi dahil birçok mahkemenin kararlarına konu olmuştur.

Bu çalışmada, erişim hakkı kişisel sağlık verileri açısından ele alınmıştır. Erişim hakkının kapsamına ilişkin görüşler, erişim hakkı kullanıldığında veri öznesine verilmesi gereken bilgiler, ebeveynlerin, hasta yakınlarının, avukatların ve mirasçıların erişim hakkının koşulları, hakkın istisnai olarak kısıtlanabileceği durumlar, erişim hakkının hangi aralıklarla kullanılabilmesi, veri sorumlusunun ne kadar süre içinde cevap vereceği, hakkın kullanımı karşılığında ücret istenilip istenilemeyeceği ve son olarak erişim hakkının kullandırılmaması halinde veri öznesinin başvurabileceği hukuki yollar da bu konu çerçevesinde açıklanmıştır.

Right of Access of Data Subjects Within the Scope of Personal Health Data

Abstract

Keywords:

Personal Health
Data,
Data Subject,
Right of Access,
Right to Information

The right of access is the right to know and request information about subjects such as whether the personal data of the data subject is processed, for what purpose it is processed, whether it is acted in accordance with this purpose while processing and if the data has been transferred to third parties, who they are. The right of access is one of the most important rights that a data subject has. Therefore, the right of access is included clearly in national and international legislation; many specific studies have been done in the doctrine on the subject and the right of access has been the subject of decisions of many courts, including the European Court of Human Rights.

In this study, the right of access is discussed in terms of personal health data. Opinions on the scope of the right of access, the necessary information to be given to a data subject when the right of access is exercised, the conditions of the right of access of parents, patient relatives, lawyers and inheritors, the circumstances in which the right may be exceptionally restricted, the exercise interval for right of access, the response time for a data controller, whether a fee may be charged for the exercise of the right and finally the legal actions that a data subject can take in case their right of access is obstructed is explained within the framework of this subject.

* Bu çalışma, “Kişisel Sağlık Verilerinin Korunması” isimli tezden üretilmiştir.

GİRİŞ

Kişisel veriler modern çağın en önemli kavramlarından birisi haline gelmiştir. Özellikle teknolojinin gelişmesi ve kamu ile özel sektörün kişisel verilere olan gereksiniminin artmasıyla birlikte bu verilerin önemi daha da büyümüştür. Ancak sadece devletin ve şirketlerin değil, bireylerinde de kişisel verilere ihtiyacı vardır. Kişisel sağlık verileri söz konusu olduğunda, bireylerin potansiyel sağlık sorunlarına karşı önlem olarak daha sağlıklı bir hayat sürebilmelerinden, hastalık halinde alacakları tedaviye, sağlık hizmetleri kapsamında ödeyecekleri ücretin belirlenmesinden, hekim hatası halinde açacakları davaya kadar birçok alanda kişisel sağlık verilerine ihtiyaç duyduğu bir gerçektir.

Kişisel veriler, sadece kendimizi kavramamız için değil, ayrıca diğer kişilerin de bunlara dayanarak hakkımızda kararlar vermesi nedeniyle bu kararların belirlenmesi açısından da oldukça önemlidir. Bu da verilerimiz üzerinde bir denetim ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır (Eberle, 2001: 996). Veri öznesiyle ilgili ilkelerin ve hakların temel amacı, bu denetimin sağlanması, yani veri öznesinin kişisel verinin işlenmesi sürecine katılması ve bu süreci kontrol altına alabilmesidir (Bygrave, 2002: 63; Akdağ, 2015: 29). Veri öznesinin hakları; erişim (bilgi edinme) hakkı, düzeltme, silme (unutulma) ve işlemeyi sınırlama hakkı, veri taşınabilirliği hakkı, itiraz hakkı, otomatik kararların konusu olmama hakkı ve zararın giderilmesini talep etme hakkı başlıkları altında toplanmaktadır. Erişim hakkı ise, bu hakların en önemlilerinden birisidir ve bu çalışma söz konusu haklardan sadece erişim hakkını inceleyecektir.

Erişim hakkının içeriğine girmeden önce kişisel sağlık verisi ve veri öznesi kavramlarını açıklamak gerekmektedir. Bu kavramların anlaşılması, konunun derinlemesine incelenebilmesi için elzemdir. Böylelikle, hakkı kullanma yetkisine sahip kişinin kim olduğu ve erişim hakkını kullanarak edinmek istediği bilgilerin kapsamı da ortaya çıkarılmış olacaktır.

KİŞİSEL SAĞLIK VERİSİ VE VERİ ÖZNESİ KAVRAMLARI

Kişisel sağlık verileriyle ilgili olarak ulusal ve uluslararası mevzuatta yapılmış tanımlar bulunmaktadır. En temel tanımları yapan Kişisel Sağlık Verileri Hakkında Yönetmelik'in (KSVHY) 4/1-j maddesine göre, "Kişisel sağlık verisi, kimliği belirli ya da belirlenebilir gerçek kişinin fiziksel ve ruhsal sağlığına ilişkin her türlü bilgi ile kişiye sunulan sağlık hizmetiyle ilgili bilgileri ifade eder." Benzer şekilde, 2016/679 sayılı Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü'nün (GDPR) 4/15. maddesindeki tanıma göre, "Kişisel sağlık verisi; kişinin sağlık durumu hakkındaki bilgileri açığa çıkaran, sağlık hizmetlerinin sağlanması dâhil olmak üzere, bir gerçek kişinin fiziksel ya da ruhsal sağlığı ile ilgili kişisel veri anlamına gelmektedir." Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Tıbbi Verilerin Korunması Hakkında R (97) 5 Sayılı Tavsiye Kararı'nın (R (97) 5 sayılı AK Tavsiye Kararı) 1. paragrafında ise, genel bir açıklamayla, "tıbbi veri" ifadesi, bireyin sağlığına ilişkin tüm kişisel verileri kapsar" denilmektedir. Kişisel Verileri Koruma Kanunu (KVKK) ile 95/46/EC Kişisel Verilerin İşlenmesi ve Bu Tür Verilerin Serbest Dolaşımına Dair Bireylerin Korunması Direktifi'nde (95/46/EC sayılı AB Direktifi) ise kişisel sağlık verilerinin tanımı yer almamaktadır.

Mevzuat ve doktrinde "kişisel sağlık verileri" terimi yerine, sağlık alanındaki veriler, sağlığa ilişkin veriler (GDPR m.4/15), kişisel sağlık bilgileri (Olca/Can, 2014: 74), tıp alanındaki kişisel veriler (Yılmaz, 2016: 276), tıbbi veriler (R (97) 5 sayılı AK Tavsiye Kararı p.1; Aydın, 2013:11; Yokuş Sevük, 2008: 785), sağlığa ve hastalığa ilişkin kişisel bilgiler, kişisel sağlık ve hastalık verileri (Demir, 2014: 745), tıbbi bilgiler, hastanın kişisel verileri, hasta bilgileri terimlerinin de kullanılmakta olduğu görülmektedir. Ancak, konuya ilişkin olarak kullanılan en yaygın ve en uygun terimin kişisel sağlık verileri olduğu söylenebilir. Kişisel sağlık verisi terimi, yukarıda sayılan diğer tüm terimleri kapsamına almaktadır.

Bir gerçek kişiden kayıt sürecinde ya da sağlık hizmetinin sunulması sırasında toplanan bilgiler; sağlık amaçlarıyla benzersiz şekilde tanımlamak için gerçek kişiye verilen bir sayı, sembol veya özellikler; bir vücut parçası veya bedensel maddenin test edilmesi ya da incelenmesinden elde edilen bilgiler; kaynağının bir doktor, başka bir sağlık uzmanı, hastane, tıbbi bir cihaz veya bir diagnostik test olmasından bağımsız olarak, bir hastalık, sakatlık, hastalık riski, tıbbi öykü, klinik tedavi ya da veri öznesinin fizyolojik veya biyomedikal durumu hakkındaki bilgiler; kişisel sağlık verileri kapsamındadır (GDPR m.başlangıç 35). Diğer bir ifadeyle; gerçek kişilerin sağlık durumuna ilişkin olup, kamusal ve özel sağlık kurumları, sigorta şirketleri, işverenler, hekimler ve diğer sağlık çalışanları tarafından üretilen veya elde edilen her türlü bilgi kişisel sağlık verisidir (Aydın, 2013:11; Yılmaz, 2016: 276; Yokuş Sevük, 2008: 785). Bir kişinin geçmişi, bugünü ve geleceği ile ilgili tüm sağlık bilgileri, kişisel sağlık verileri kapsamı içinde ele alındığı gibi, bu veriler, kişinin sadece hasta veya sağlıklı olması hakkında değil, ölümü hakkında da bilgi içerebilir (Büyükcay, 2004: 394; Aydın, 2013:11; Akgül, 2013: 22).

Kavram geniş bir şekilde değerlendirildiğinde, hastanın sadece gizli bilgileri değil; sağlığına ilişkin bilinen veya dışarıdan anlaşılabilen her türlü bilgisi kişisel sağlık verisi olarak kabul edilecektir. Diğer bir ifadeyle, kişinin boyu, kilosu, vücut ölçüleri, kör, sağır, dilsiz veya topal olması, uzuv kaybı, kolunun kırık olması, davranış örnekleri gibi fiziksel, psikolojik ve zihinsel özelliklerini ortaya koyan dış görünüşü de kişisel sağlık verileri kapsamındadır (Article 29 Data Protection Working Party, 2007: 8; İtişgen, 2015: 184; Aydın, 2013:11). Kişisel sağlık verileri, kişilerin sosyal yaşantısı ve psikolojik durumları hakkında bilgi edinilmesini sağlayabilmesi ve korunmadığı bir ortamda kişilerin iş güvenliğinin, toplum içindeki statüsünün, sigorta kapsamının, ekonomik durumunun ve geleceğinin etkilenmesi gibi ciddi ve önemli sorunlar ortaya çıkarabilmesi nedeniyle hassas veriler arasında yer almaktadır (Yargıtay 12. Ceza Dairesi'nin 15.05.2012 tarih ve E.2011/20072, K.2012/12126 sayılı kararı; Küzeci, 2016: 15). Kişisel sağlık verileri, alanın genişliği nedeniyle hassas verilerinin en karmaşık türlerinden biridir. Bu nedenle, veri öznesi haricindeki kişilerin bu verilere erişimi oldukça sıkı kurallara tabidir.

Veri öznesi (ilgili kişi) ise, kişisel verisi işlenen gerçek kişiyi ifade etmektedir (KVKK m.3/ç; KSVHY m.4/1-f). Kişisel verilerin tamamen veya kısmen otomatik olan ya da herhangi bir veri kayıt sisteminin parçası olmak kaydıyla otomatik olmayan yollarla elde edilmesi, kaydedilmesi, depolanması, muhafaza edilmesi, değiştirilmesi, yeniden düzenlenmesi, açıklanması, aktarılması, devralınması, elde edilebilir hâle getirilmesi, sınıflandırılması ya da kullanılmasının engellenmesi gibi veriler üzerinde gerçekleştirilen her türlü işlem, kişisel verilerin işlenmesidir (KVKK m.3/e). Kişisel verileri bu tür bir işleme tabi tutulan gerçek kişiler veri öznesi olarak kabul edilmektedir. Veri öznesinin diğer tüm verileri gibi, kişisel sağlık verilerine de erişim hakkı bulunmaktadır.

ERİŞİM HAKKI

Genel Olarak

Türkiye’de Anayasa (m. 20/3), KVKK (m. 11/1-a-ç) ve KSVHY (m. 8-11) ile birlikte çeşitli sağlık hukuku mevzuatında erişim hakkı konusu yer almaktadır. Bunun yanında birçok uluslararası metinde de erişim hakkına yer verilmiştir. Bunlar arasında GDPR (m.15), 95/46/EC sayılı AB Direktifi (m.12) ve R (97) 5 sayılı AK Tavsiye Kararı (p.8), Avrupa Konseyi 108 sayılı Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunması Sözleşmesi (m.8), Birleşmiş Milletler Rehber İlkeleri (ilke 4), OECD Rehber İlkeleri (p.13), İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi (m.10/2), Avrupa Hasta Hakları Şartı (m.3), Amsterdam Bildirgesi (m.2, 4/4) ve Bali Bildirgesi’nde (m.7) hakka ilişkin kapsamlı düzenlemeler bulunmaktadır. Yine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin de erişim hakkına ilişkin (Leander-İsveç ve Gaskin-Birleşik Krallık gibi) kararları mevcuttur. En temel haliyle, erişim hakkı; veri öznesinin kişisel verilerinin işlenip işlenmediği, hangi amaçla işlendiği, işlenirken bu amaca uygun davranılıp davranılmadığı,

eğer veriler üçüncü kişilere aktarılmışsa bunların kimler olduğu gibi konuları öğrenme ve bunlarla ilgili bilgi talep etme hakkıdır. Veri öznesinin hassas niteliği itibarıyla kişisel sağlık verileri hakkında erişim hakkını kullanabilmesi oldukça önemlidir.

Hekim ve hastanelerin kayıt tutma yükümlülüğüne paralel olarak, hastaların da tıbbi kayıtları inceleme; kimin, ne zaman, hangi sebeple, hangi kişisel verilerini işlediğini bilme hakkı bulunmaktadır (Şenocak, 2011: 628-629). Erişim hakkı, verilerin şeffaf ve açık bir şekilde işlenmesi ilkeleri ile yakından ilişkilidir (Şimşek, 2008: 90). Bu hak, kişisel verilerin doğruluğunu denetleme; verileri düzeltme, silme ve işlemenin sınırlanması ile enformasyonel özerklik hakları için de ayrıca bir gerekliliktir (Küzeci, 2014: 216).

Veri öznesinin bilgi edinmesi ile veri öznesinin bilgilendirilmesi/aydınlatılması birbirinden farklı kavramlardır. Veri öznesinin kişisel verilerinin işlenip işlenmediği hakkında bilgi alması, kendisi bakımından bir hak iken; verilerin işlenmesi konusunda veri öznesini bilgilendirmek veri sorumlusunun bir yükümlülüğüdür. İlki, erişim hakkı; ikincisi ise, aydınlatma yükümlülüğü şeklinde adlandırılmaktadır. Ancak bu hak ve yükümlülük birbirini tamamlamaktadır. İlginin haklarını kullanabilmesi için öncelikle konu hakkında bilgilendirilmesi gereklidir (Şimşek, 2008: 90).

Hastanın erişim hakkı, önemli ve hukuken korunmaya değer bir özel menfaate dayanmakta olup; hasta, uygun tedaviye yönelebilmek, engelleyici, önleyici veya iyileştirici davranışlarda bulunabilmek, hekim ve hastaneye karşı açacağı davaya hazırlanabilmek veya hekime ödenecek ücrete temel teşkil eden bilgileri edinebilmek gibi amaçlarla kişisel sağlık verilerini inceleme ihtiyacı duyabilmektedir (Şenocak, 2011: 629; Gürbüz, 2011:120). “Hasta, sağlık durumu ile ilgili bilgiler bulunan dosyayı ve kayıtları, doğrudan veya vekili veya kanuni temsilcisi vasıtası ile inceleyebilir ve bir suretini alabilir” (Hasta Hakları Yönetmeliği (HHY) m.16). Ancak, burada bahsedilen suret alma hakkı, başkalarının hak ve özgürlüklerini olumsuz şekilde etkileyemez (GDPR m.15/4). Erişim hakkı, talepte bulunan kişinin kendisine ilişkin olmayan, üçüncü kişilere ait bilgilere bakabilmeyi içermediği gibi (Amsterdam Bildirgesi m.4/4; Küçükgüngör, 2011: 573); hastanın kayıtlarındaki üçüncü bir kişiyi ilgilendiren gizli bilgiler de bahsi geçen üçüncü kişinin rızası olmadan hastaya verilmemelidir (Bali Bildirgesi m.7/a). Bunun yanında, kişisel sağlık verilerine erişim hakkı, açılmış bir davada veri öznesinin hasta dosyası ve kayıtlarının orijinallerinin mahkemeye ibrazını talep etmesi ve bunları dava dosyasından incelemesi şeklinde de kendini gösterebilir (Şenocak, 2011: 630).

Veri öznesine sağlanan bilgiler anlaşılır biçimde erişebilir olmalıdır (R (97) 5 sayılı AK Tavsiye Kararı p.8/1). Diğer bir ifadeyle, bilgiler, hastanın kültürüne uygun olarak ve hastanın anlayabileceği bir şekilde verilmelidir (Bali Bildirgesi m.7/c; Tunçer, 2017: 223). Bilginin yabancı teknik terminoloji kullanımı en aza indirilerek iletilmesi gerekmekte olup, hasta ortak dil konuşmıyorsa da çeviri yapılabilir (Amsterdam Bildirgesi m.2/4). Bu noktada, özellikle verilerin elektronik işlenmesinde birçok ilginin teknik bilgiye sahip olmayacağı düşünüldüğünde, bilgi vermenin basit bir yolunun seçilmesi gerektiği söylenebilir (Başalp, 2004: 49).

Kişisel Sağlık Verilerinin Mülkiyeti ve Erişim Hakkının Kapsamına İlişkin Görüşler

Erişim hakkı, kabul edilene kadar geçen tarihsel süreçte adım adım gelişim göstermiştir. Öncelikle hastanın dosyasını başka bir hekime inceletme hakkı tanınmış; ardından muayenehanesini devreden hekimin hastalarına ait dosyaları ancak onların onayını alarak başka bir hekime aktarabileceği uygulama halini almış ve son olarak da hekim değiştirme, dava açma gibi haklı yararlar bulunduğu hastanın dosyasını inceleme hakkının bulunduğu kabul edilmiştir (Hakeri, 2022: 691; Söğüt, 2013: 76). Kişisel sağlık verilerine ilişkin kayıt ve belgelerin mülkiyetinin ve bunlar üzerinde tasarruf hakkının kime ait olduğu; hastanın bahsi geçen kayıt ve belgelerin aslını veya suretini alma ya da bunları inceleme hakkının varlığı ve sınırları; tedavi sürecinde hasta tarafından hekime verilen veya bizzat hekim tarafından tutulan kayıt ve belgelerin tedaviden

sonra ne olacağı konuları ise, halen oldukça belirsiz ve tartışmalıdır (Deryal, 2008: 75; Sert, 2008: 184). Doktrinde bu konulara ilişkin olarak farklı görüşler bulunmaktadır.

Kişisel sağlık verilerine ilişkin kayıt ve belgelerin mülkiyeti konusunda, bunların hasta tarafından hekime teslim edilmesi ve hekim tarafından düzenlenmesine göre ikili bir ayrım bulunmaktadır. Buna göre, hasta tarafından hekime teslim edilen belgeler hastanın mülkiyetinde kalmaya devam etmekte olup; hekim bunları “vekilin alınanları geri verme borcu” kapsamında saklamak ve hastanın talebi olması halinde geri vermekle yükümlüdür (Sert, 2008: 184-185; Söğüt, 2013: 73; Hakeri, 2022: 694; Küçükgüngör, 2011: 569; Ayan, 1991: 96; Özdemir, 2009: 151; Karasu, 2009: 144; Dülger, 2017: 9). Sağlık hizmeti veren kurum veya hekim, kişisel sağlık verilerinin sahibi değil, sadece emanetçisidir (Dülger, 2017: 9; İstanbul Tabip Odası, 9). Analog ya da elektronik, her türlü sağlık kaydında da kişisel sağlık verilerinin gerçek sahibi veri öznesidir (Olca/Can, 2014: 75). Ancak tedavi sürecinde hekim tarafından düzenlenen belgelerin, tutulan notların, istenen tahlil sonuçları ve röntgen filmlerinin mülkiyetinin ise, hekime/sağlık kurumuna ait olduğu, hastanın bunlar üzerinde herhangi bir mülkiyet hakkı bulunmadığı belirtilmektedir (Sert, 2008: 185; Söğüt, 2013: 73-74; Özdemir, 2009: 151; Hakeri, 2022: 694; Küçükgüngör, 2011: 569; Ayan, 1991: 96; Karasu, 2009: 144).

Hastanın, erişim hakkı kapsamında belgelerin aslını veya suretini alması ya da bunları incelemesi konusunda ise, üçlü farklı görüş mevcuttur. İlk görüş, hastaya ilişkin kayıt ve belgelerin çoğunlukla subjektif nitelikli bilgi ve değerlendirmeler içermesi ve hekimin menfaatine hizmet etmesi nedeniyle, hekimin bunları inceletme ve geri verme yükümlülüğünde olmadığını ileri sürer. İkinci görüş, hekimin hesap verme borcu ve sır saklama yükümlülüğü nedeniyle hekime teslim edilen ya da bizzat hekim tarafından düzenlenen kayıt ve belgelerin hastaya iade edilmesi gerektiğini savunur. Karma görüş olan üçüncü görüşe göreyse, geri verme yükümlülüğü değerlendirilirken kayıt ve belgelerin tarafların menfaatleri açısından taşıdığı önem dikkate alınmalı; röntgen gibi hastanın daha sonraki tedavisinde kullanılabilecek olan ve hastanın menfaatinin üstün geldiği kayıt ve belgeler, hastaya inceletilmeli ve geri verilmeli; hekimin özel notları gibi yalnızca hekimin menfaatinin olduğu kayıt ve belgelerde inceletme ve geri verme yükümlülüğü bulunmamalı; hastalığın geçmişi ve ameliyat protokolü gibi her iki tarafın da eşit menfaatinin bulunduğu kayıt ve belgelerde ise sadece inceleme hakkı tanınmalı, bunlar hastaya devredilmemelidir (Sert, 2008: 184-185; Söğüt, 2013: 74; Özdemir, 2009: 151-152; Hakeri, 2022: 693; Küçükgüngör, 2011: 569-570; Ayan, 1991: 96; Karasu, 2009: 145-146). Bunun haricinde, hastanın ücret ödeme gibi üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmediği gerekçesiyle hekim tarafından iade edilmesi gereken belgelere el koyması mümkün değildir (Özdemir, 2009: 152). Doktrinde genel olarak karma görüş kabul edilmektedir. Bahsi geçen tartışmaların yanında, eğer bir hukuki düzenlemede hastaya verilmesi gereken belgeler açıkça belirtilmişse, bunların hastaya verilmesi gerektiği ve bunlar üzerindeki mülkiyetin bizzat hastaya ait olduğu kabul edilmektedir (Sert, 2008: 185-186).

Veri Öznesine Verilmesi Gereken Bilgiler

Erişim hakkı ile veri öznesine yalnızca kendisi hakkındaki verilere ulaşma hakkı değil (Küzeci, 2020: 251); ayrıca işleme faaliyetine ve ilgilinin diğer haklarına ilişkin bazı bilgiler de verilmektedir. KVKK’nın 11/1. maddesinin a, b, c ve ç bentlerinde, konuya ilişkin olarak, “(1) Herkes, veri sorumlusuna başvurarak kendisiyle ilgili; a) Kişisel veri işlenip işlenmediğini öğrenme, b) Kişisel verileri işlenmişse buna ilişkin bilgi talep etme, c) Kişisel verilerin işleme amacını ve bunların amacına uygun kullanılıp kullanılmadığını öğrenme, ç) Yurt içinde veya yurt dışında kişisel verilerin aktarıldığı üçüncü kişileri bilme, (...) haklarına sahiptir.” denilmektedir.

GDPR’de ise erişim hakkı kapsamında edinilebilecek bilgiler daha kapsamlı şekilde açıklanmaktadır. Buna göre; veri öznesi, kendisine ilişkin kişisel verilerin işlenip işlenmediğini veri sorumlusundan teyit etme ve işleme olması durumunda, kişisel veriler ile şu bilgilere erişim hakkına sahiptir: a) işlemenin amaçları; b) ilgili kişisel verilerin kategorileri; c) üçüncü ülkeler veya uluslararası kuruluşlardaki alıcılar başta olmak

üzere, kişisel verilerin açıklandığı veya açıklanacağı alıcılar ya da alıcı kategorileri; d) mümkünse, kişisel verilerin saklanması öngörülen süre veya eğer bu mümkün değilse, bu süreyi belirlemek için kullanılan ölçüt; e) veri sorumlusundan kişisel verilerin düzeltilmesini veya silinmesini ya da veri öznesine ilişkin işleminin sınırlandırılmasını talep etme veya bu tür işlemeye itiraz hakkının varlığı; f) bir denetim makamına şikâyetle bulunma hakkı; g) kişisel veriler veri öznesinden toplanmadığında, bunların kaynağı hakkında herhangi bir mevcut bilgi; h) profillemeye dâhil olmak üzere, otomatik karar vermenin varlığı ve en azından bu gibi durumlarda yürütülen mantık hakkında anlamlı bilgilerin yanı sıra veri öznesi için bu tür işlemin önemi ve öngörülen sonuçları (GDPR m.15/1). Kişisel veriler üçüncü bir ülkeye veya uluslararası kuruluşa aktarıldığında, veri öznesi, aktarıma ilişkin uygun koruma önlemleri hakkında bilgilendirilme hakkına sahiptir (GDPR m.15/2).

Çocukların Sağlık Verilerine Erişim

Bir çocuğun kişisel verilerine erişim hakkının yasal temsilcisi tarafından mı yoksa kendisince mi kullanılacağı ve ebeveynlerin çocuklarını ya da çocukların ebeveynlerini bu verilere erişim konusunda engelleyip engelleyemeyeceği önemli sorulardır. Bu sorular, kişisel sağlık verileri söz konusu olduğunda daha da kritik bir hale gelmektedir.

Çocukların sağlık verilerinin erişim konusuna KSVHY'nin 8. maddesinde özel olarak yer verilmiştir. Buna göre, “(1) Ebeveynler, çocuklarına ilişkin sağlık kayıtlarına herhangi bir onaya ihtiyaç duyulmaksızın e-Nabız üzerinden erişebilir. Ayırt etme gücüne sahip çocuklar, sağlık geçmişlerine ebeveynlerinin erişimini e-Nabız üzerinden izne tabi tutabilir. (2) Anne ve babanın boşanması hâlinde velâyet hakkı üzerinde bırakılmayan taraf, çocuk ile velinin faydası gözetilmek suretiyle kişisel verilerin korunması mevzuatına uygun şekilde ve Genel Müdürlükçe belirlenen sınırlar çerçevesinde çocuğa ilişkin sağlık verilerine erişebilir.” Görüldüğü üzere, ebeveynlere çocuklarının kişisel sağlık verilerine erişim hakkı verilmiş; ancak çocuğa ayırt etme gücünü kazanması ile bu erişimi kısıtlama imkânı tanınmıştır. Erişim hakkı, her zaman çocuğun menfaatine olmak koşuluyla, normal şartlarda yasal temsilci tarafından kullanılmaktadır. Ancak çocuğun olgunluk derecesine bağlı olarak, bu hak onun yerine ya da onunla beraber de kullanılabilir. Bazı durumlarda çocuğa haklarını tek başına kullanma yetkisi de verilebilir. Genel bir ifadeyle, erişim koşulları için ölçütler, sadece çocuğun yaşına değil, olgunluk ve özerklik derecesine de bağlı olacaktır (Şen, 2016: 118; Article 29 Data Protection Working Party, 2009, 10-11).

Diğer yandan, ebeveynlerin, çocuklarının kişisel sağlık verilerine erişmesini istememesi de uygulamada karşılaşılan bir durumdur. Çocuğun kanser gibi ölümcül bir hastalığa yakalandığı ya da verilere erişmesi halinde evlat edinildiğini öğreneceği durumlar örnek olarak verilebilir. Burada da çocuğun yaşı, olgunluk ve özerklik derecesi gibi ölçütlerin her somut olayda dikkate alınması önemlidir. Ancak, kişisel verilerin toplanması ve işlenmesi için rıza gösteren kişi çocuk olmasa bile, kendisinin de anlayabildiği ölçüde verilerine erişebilmesi gereklidir. Bilgi sahibi olmak, çocuk için psikolojik açıdan iyi ve daha az korkutucudur; ailesine ve doktorlara olan güvenini korumasını sağlar; görüşlerini ifade etme ve işbirliği yapma imkânı verir ve çocuğa saygının da bir gereğidir (Springgs/Gilliam, 2015: 180-181).

Bir çocuğun sağlık alanında ve hassas kişisel hususlar söz konusu olduğunda doktorlardan kişisel sağlık verilerinin yasal temsilcisine açıklanmamasını istemesi mümkün olmalıdır. Bir gencin doktora veya yardım hattına yasal temsilcisiyle paylaşmak istemediği (hamilelik, düşük, kürtaj, bulaşıcı hastalık, eşcinsel birliktelik vb gibi) cinsel hayatı ile ilgili konularda bilgiler vermesi ya da uyuşturucu kullanma veya intihar etme arzusu duyma gibi hallerde yasal temsilcilerine güvenmeyerek ilgili devlet servisi ile iletişime geçmesi durumları buna örnektir. Ebeveynleri tarafından bu tür özel verilere erişilmesi; çocukların zarar görmesine, utanmasına veya cezalandırılmasına ya da hekimlere olan güvenlerinin yok olmasına neden olabilir. Ebeveynlerinin kişisel sağlık verilerinin tümüne erişebileceğini bilen çocuklar, bir sonraki seferde sağlık

hizmetlerinden faydalanmaktan vazgeçebilecek, kayıt dışı kişi ve kurumlara yönelebilir veya sağlık durumları hakkında yalan söyleyerek kişisel verilerin güvenilirliğine zarar verebilir (Spriggs, 2010: 19). Çocuğun kişisel sağlık verilerinin korunmasındaki öncelikli amaç, çocuğun korunması ve tedaviden yararlanabilmesidir (Şen, 2016: 119).

Burada, çocuğun kişisel verilerin korunması hakkının yasal temsilcilerin erişim hakkından üstün kabul edilip edilemeyeceği değerlendirilmeli ve tüm tarafların menfaatleri dikkatle dengelenmelidir. Bu konuda çocuğun üstün yararı özel öneme sahiptir. Kişisel sağlık verilerine erişim söz konusu olduğunda, doktorun takdiri, yasal temsilcilere erişim imkânının değerlendirilmesinde de belirleyici olabilir (Article 29 Data Protection Working Party, 2009: 11).

Hasta Yakınlarının, Avukatların ve Mirasçılarının Erişimi

Genel kural olarak, kişisel sağlık verileri veri öznesinin rızası veya KVKK'da sayılan hukuka uygunluk sebeplerinden birisi bulunmadıkça, veri öznesinden başkasıyla paylaşılamaz; başkalarının verilere erişimine izin verilemez. “Hastanın kendisinin bilgilendirilmesi esastır. Hastanın kendisi yerine bir başkasının bilgilendirilmesini talep etmesi halinde, bu talep kişinin imzası ile yazılı olarak kayıt altına alınmak kaydıyla sadece bilgilendirilmesi istenilen kişilere bilgi verilir” (HHY m.18/3). Ancak acil ve ölümcül durumlarda hasta yakınlarına hastanın sağlık durumu hakkında bilgi verilmesi de hukuka uygunluk sebebi kapsamında kabul edilmelidir. Burada kişisel sağlık verileri paylaşılırken genel ilkelere uyulmalı, sadece gerekli olan veriler, gerektiği ölçüde kullanılmalıdır. Bu noktada dikkate alınması gereken, veri öznesinin varsayılan iradesidir. Rızasını açıklayamayacak durumda olan hastanın kişisel sağlık verilerinin korunmasında bir fayda bulunmadığı konusunda şüphe yoksa, verilerinin işlenmesinde varsayılan rızasının bulunduğu kabul edilmelidir (Aynı görüşte bkz. Hakeri, 2022b: 245; Aydın, 2013:23; Yokuş Sevük, 2008: 802). Ancak fiziksel ve hukuksal koşullar elvermiş olsaydı kişinin işlemeye rıza göstermeyeceği düşünülüyorsa, zorlama bir yorumla rızanın varlığından bahsetmek de uygun olmayacaktır (Başalp, 2004: 45).

Veri öznesi kişisel sağlık verilerine doğrudan erişim hakkına sahip olduğu gibi, bu hakkı avukatı vasıtasıyla da kullanabilir. “Hasta, sağlık durumu ile ilgili bilgiler bulunan dosyayı ve kayıtları, doğrudan veya vekili veya kanuni temsilcisi vasıtası ile inceleyebilir ve bir suretini alabilir” (HHY m.16). Ancak bu işlemler için avukatların kişisel sağlık verilerine erişim konusunda özel olarak yetkilendirildiklerini gösteren bir vekaletnameye ihtiyaçları vardır. “Avukatlar, müvekkilinin sağlık verilerini genel vekâletname ile talep edemezler. Müvekkiline ait sağlık verilerinin avukata aktarılması için düzenlenmiş olan vekâletnamede, ilgili kişinin özel nitelikli kişisel verilerinin işlenmesi ve aktarılmasına ilişkin açık rızasını gösteren özel bir hüküm bulunması gerekir” (KSVHY m.10).

Hastanın ölümü durumunda, erişim hakkı, hastanın açık ya da varsayılan rızasının mevcut olması koşuluyla mirasçılara da tanınmaktadır. “Ölmüş bir kimsenin sağlık verilerini almaya, veraset ilamını ibraz etmek suretiyle murisin yasal mirasçıları münferit olarak yetkilidir” (KSVHY m.11/1). Ancak mirasçıların sahip olacağı erişim hakkının da bir istisnası bulunmaktadır. Hastanın ölümünden sonra da saklanması gereken sırlar mevcutsa, bu sırların kişisel sağlık verilerinin incelemesiyle açığa çıkarılmaması gerekeceğinden, erişim hakkı sınırlandırılabilir (Hakeri, 2022: 694; Söğüt, 2013: 76; Şenocak, 2011: 630). Yine, ölen kişinin sağlığında şahsi temsilcilerine bu kayıtların gösterilmemesi yönünde bir kayıt düşmesi halinde de, talepte bulunan kişilere kayıtları inceleme hakkı tanınmaz (Küçükgüngör, 2011: 573-574).

Erişim Hakkının İstisnaları

Erişim hakkının kullanılmasına ilişkin olarak KVKK’da herhangi bir istisna öngörülmemiştir. Ancak sağlık hukuku mevzuatında erişim hakkı kullanımının kısıtlanmasına ilişkin bazı maddelere rastlanmaktadır. Örneğin, Hasta Hakları Yönetmeliği’nin “bilgi verilmesi caiz olmayan ve tedbir alınması gereken haller” başlıklı 19/1. maddesine göre, “Hastanın manevi yapısı üzerinde fena tesir yapmak suretiyle hastalığın artması ihtimalinin bulunması ve hastalığın seyrinin ve sonucunun vahim görülmesi hallerinde, teşhisin saklanması caizdir.” Bilginin öğrenilmesinin hastanın tedavi sürecinin tehlikeye düşmesi ve sağlığına muhtemelen ciddi zararlar vermesi durumuna ilişkin bu istisna; genel olarak, hastanın menfaati gereğince kendisine söylenmemesi gereken, fiziksel ya da duygusal anlamda zarar görmesine neden olabilecek psikolojik veya ölümcül rahatsızlıklarının bulunması halinde ortaya çıkmaktadır (Küçükgüngör, 2011: 573-574; Doğan, 2011: 681; Şenocak, 2011: 630). Örneğin paranoya veya şizofreni gibi hastalıklarda, hekimin hastasına yazılı rapor sunması veya sözlü açıklamalarda bulunması çoğu zaman hastaların tedavisi için doğru bir davranış olmayabilmektedir (Şenocak, 2011: 630). Aynı şekilde, kanser gibi ölümcül bir hastalığa yakalanması halinde, hastanın korunması gereken ve öğrenilmesi halinde kendisine zarar vermesine neden olabilecek bilgileri içeren kayıtlara erişimi de kısıtlanabilir (Weiss, 1998: 87; Tunçer, 2017: 223). Hekimler tarafından bu tür hastalıkların tedavisi boyunca tutulan kayıtların gizliliği oldukça önemli olup (Sert, 2008: 182); hatta tedavi kapsamında çift kayıt bile tutulabileceği dile getirilmektedir (Hakeri, 2022: 681; Söğüt, 2013: 73). Hastaya veya yakınlarına, hastanın sağlık durumu hakkında bilgi verilip verilmemesi, bu şartlar çerçevesinde hekimin takdirine bağlıdır (HHY m.19/2).

Bunun yanında, bazı uluslararası belgelerde özel olarak kişisel sağlık verilerine erişim konusundaki istisnalara yer verilmiştir. R (97) 5 sayılı AK Tavsiye Kararı’nın 8/2. paragrafına göre; tıbbi verilere erişim, sadece hukuken öngörülmesi ve şu hallerden birinin varlığı halinde reddedilebilir, sınırlanabilir veya ertelenebilir: a) ülke güvenliğinin korunması, kamu güvenliği veya suçların önlenmesi konusunda demokratik toplumda gerekli bir önlem teşkil ediyorsa; b) bilginin öğrenilmesi, veri öznesinin sağlığına muhtemelen ciddi zararlar verecekse; c) veri öznesi hakkındaki bilgiler üçüncü kişiler hakkındaki bilgileri açığa çıkarıyorsa veya genetik veriler ile ilgili olarak, bu bilgilerin akraba veya aynı soydan olan ya da bu genetik bağ ile doğrudan bağlantılı olan kişiler bakımından ciddi zararlar vermesi muhtemelse veya d) veriler, herhangi bir bireye ilişkin kararları veya önlemleri desteklemek için toplanan verilerin kullanılma olasılığı başta olmak üzere, veri öznesinin özel hayatının gizliliğini ihlal tehlikesi açıkça bulunmayan istatistiksel veya bilimsel araştırma amaçları için kullanılıyorsa (R (97) 5 sayılı AK Tavsiye Kararı p.8/2). Diğer yandan, genetik analize tabi tutulan kişi, a) iç hukuk bu bilgilerin verilmesini engellemiyorsa; b) kişinin kendisi bu bilgiyi istediye; c) bilgiler kişinin sağlığına veya iç hukuk diğer uygun koruma önlemleri sağlamadıkça, akraba veya aynı soydan olan, sosyal aile üyesi veya bu genetik bağ ile doğrudan bağlantılı olan kişiye muhtemelen ciddi zararlar vermeyecekse beklenmedik bulgular hakkında bilgilendirilmelidir (R (97) 5 sayılı AK Tavsiye Kararı p.8/4). Başka bir ifadeyle, genetik analize tabi tutulan kişi, iç hukukun engellemesi veya bilgilerin kendi sağlığına ya da bahsi geçen yakınlarına muhtemelen ciddi zararlar vermesi hallerinde beklenmedik bulgular hakkında bilgilendirilmez.

Makul Aralık, Makul Süre, Makul Ücret Koşulları

Veri sorumlusu, veri öznesinin serbestçe, engellenmeksizin, makul aralıklarla ve süreye bağlı olmaksızın yapacağı talepler üzerine, geciktirmeksizin makul bir sürede ve ücretsiz olarak veya aşırı olmayan makul bir ücret karşılığında istenilen bilgileri sağlamalıdır (European Commission, 2016: 20; Şimşek, 2008: 92; Başalp, 2004: 48; Küzeci, 2020: 251-252). Burada makul aralık, makul süre ve makul ücretin ne anlama geldiği konusunda muğlaklık bulunmaktadır.

Veri öznesi, makul aralıklarla verileri hakkında bilgi edinebilmelidir. Makul aralık, bir kez veriler hakkında bilgi edinildiğinde erişim hakkının tüketilmeyeceği anlamına gelmektedir. Verilerde değişiklik olmasa bile ilgili tekrar bilgi edinebilecek, böylece tam bir koruma sağlanacaktır. Burada tekrar bilgilenmelerin

sağlanması için sürekli bir online hizmetin bulunması gerekmekte, amaca ulaşmak için uygun aralıklarla erişim hakkının tanınması yeterli sayılmaktadır (Başalp, 2004: 48).

Veri sorumlusundan cevap alma açısından söz konusu olan makul süre ise, ilgili açısından katlanılamaz bir bekleme süresi gibi sübjektif ve işin gereği olağan bekleme süresi gibi objektif etkenlere bağlıdır. Örneğin, ilgilinin e-mail gibi elektronik araçlarla istekte bulunup, yine bu yolla bilgilendirilmek istemesine rağmen, gecikmeli olacak posta yoluyla bilgilendirilmesi makul değildir. Yine verilerin niteliği de makul sürenin belirlenmesinde önemli bir ölçüttür. Örneğin banka hesap hareketleri hakkındaki cevabın, kişisel durumla ilgili veriler için beklenen cevaptan daha hızlı verilmesi beklenmektedir. Uzun sürelerde verilen cevaplar, amaç bakımından uygunsuz olacaktır (Başalp, 2004: 48-49).

Burada değinilmesi gereken diğer bir husus da, bilgilendirme yapılırken ücret alınıp alınmayacağıdır. Genel kural olarak, veri sorumlusu, yukarıda sayılan bilgiler ile birlikte veri öznesinin haklarına ve olası bir kişisel veri ihlaline ilişkin her türlü iletimi ve bu kapsamda yapılan her türlü işlemi ücretsiz olarak sağlar. Ancak veri öznesinin talepleri, özellikle tekrarlanmaları nedeniyle, açıkça temelsiz veya aşırı olduğunda, veri sorumlusu, bilgi veya iletimin sağlanmasının ya da talep edilen işlemi yapmanın idari masraflarını dikkate alarak makul bir ücret isteyebilir ya da talep üzerine işlem yapmayı reddedebilir. Talebin açıkça temelsiz veya aşırı özelliğini gösterme yükümlülüğü veri sorumlusundadır (GDPR m.12/5). İşlenen kişisel verilerin bir kopyasını sağlaması gereken veri sorumlusu, veri öznesi tarafından talep edilen diğer ek kopyalar için idari masraflara dayanarak makul bir ücret talep edebilir (GDPR m.15/3). Makul ücret, ilgiliyi erişim hakkını kullanmaktan alıkoymayacak ve bu kopyaları verecek olanları da ekonomik olarak zor durumda bırakmayacak bir ücrettir. “İlgili kişinin başvurusuna yazılı olarak cevap verilecekse, on sayfaya kadar ücret alınmaz. On sayfanın üzerindeki her sayfa için 1 Türk Lirası işlem ücreti alınabilir. Başvuruya cevabın CD, flash bellek gibi bir kayıt ortamında verilmesi halinde veri sorumlusu tarafından talep edilebilecek ücret kayıt ortamının maliyetini geçemez” (Veri Sorumlusuna Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ m.7).

Erişim Hakkının Kullandırılmaması Halinde Başvurulabilecek Hukuki Yollar

Her ne kadar veri öznesine kişisel sağlık verilerine erişim hakkı tanınmışsa da, uygulamada hekimlerin ya da hastanelerin yukarıda sayılan istisnalar haricindeki durumlarda, hukuka aykırı şekilde hakkın kullanılmasına engel olarak kayıt ve belgeleri incelememesi söz konusu olabilmektedir (Ünver, 2011: 646). Mevzuatta bu konuya ilişkin olarak açık bir yaptırım düzenlenmediği için, genel hükümleri dikkate almak gerekmektedir (Hakeri, 2022: 695; Söğüt, 2013: 76).

Bu tarz bir durumda, ilk olarak, KVKK, KSVHY ve HHY gibi hukuki düzenlemelere dayanılarak, eda davası yoluyla kişisel sağlık verilerine ilişkin kayıt ve belgelerin incelenmesi ve bunlardan örnek alınması talebinin yerine getirilmesi istenilebilir (Şenocak, 2011: 630; Doğan, 2011: 689; Hakeri, 2022: 695). Erişim hakkının devlet kurum ve kuruluşlarında kullandırılmaması halinde ise, idare mahkemesinde iptal davası açılması mümkündür (Doğan, 2011: 689). Ancak erişim hakkının kullandırılmaması hastaya ilişkin kayıtların hiç veya gerektiği gibi tutulmamasından kaynaklanmaktaysa ve hastanın bir zararı söz konusuysa özel hukuk açısından ilgili sağlık çalışanları ve hastane aleyhine tazminat davası; ceza hukuku açısından ise, ilgili kamu görevlileri bakımından görevi ihmal suçu söz konusu olabilecektir (Şenocak, 2011: 630-631; Hakeri, 2022: 695). Son olarak, hakkın ihlali konusunda gerek kamu hastaneleri ve kamu görevlisi olan sağlık çalışanları, gerekse özel hastaneler ve serbest çalışan hekimler için sağlık il müdürlükleri ve tabip odalarına başvurularak disiplin soruşturması açılması talep edilebilir (Hakeri, 2022: 695-696; Söğüt, 2013: 76-77).

SONUÇ

Erişim hakkı önemi nedeniyle gerek ulusal gerekse uluslararası mevzuatta özel olarak yer almış; bunun yanında hakka ilişkin birçok mahkeme kararı verilmiştir. Böylece hakkın kullanımı hukuksal açıdan güvence

altına alınmıştır. Erişim hakkı, veri öznesinin kişisel verilerinin işlenip işlenmediği, hangi amaçla işlendiği, işlenirken bu amaca uygun davranılıp davranılmadığı, eğer veriler üçüncü kişilere aktarılmışsa bunların kimler olduğu gibi konuları öğrenme ve bunlarla ilgili bilgi talep etme imkânı vermektedir. Hastanın, erişim hakkı kapsamında belgelerin aslını veya suretini alması ya da bunları incelemesi konusunda farklı görüşler olmakla birlikte, ağırlıklı görüş geri verme yükümlülüğü değerlendirilirken kayıt ve belgelerin tarafların menfaatleri açısından taşıdığı önemin dikkate alınmasıdır. Hastanın menfaatinin üstün geldiği kayıt ve belgeler hastaya incelenmeli ve geri verilmeli, hekimin menfaatinin olduğu kayıt ve belgelerde inceleme ve geri verme yükümlülüğü bulunmamalı, her iki tarafın da eşit menfaatinin bulunduğu kayıt ve belgelerde ise sadece inceleme hakkı tanınmalıdır.

Erişim hakkı sadece veri öznesi tarafından değil; ebeveynleri, yakınları, avukatları ve mirasçıları tarafından da kullanılabilir. Bu kişiler ancak belirli şartlar altında erişim hakkına sahip olabileceklerdir. Ebeveynlerin çocuklarının kişisel sağlık verilerine erişim hakkı olduğu kabul edilmekle birlikte, bu hak çocuğun ayırt etme gücünü kazanması ile kısıtlanabilir. Ayrıca çocuğun üstün yararı her zaman değerlendirmeye alınmalıdır. Hasta yakınları, ancak hastanın kendilerinin bilgilendirilmesini talep etmesi halinde veya acil ve ölümcül durumlarda hastanın sağlık durumu hakkında bilgi edinme hakkına sahip olabilmektedir. Hasta tarafından verilmiş özel yetkili vekaletnamesi bulunan avukatlar da hastanın kişisel sağlık verilerine erişim hakkına sahiptir. Benzer bir şart mirasçılar için de geçerlidir. Yasal mirasçılar, saklanması gereken sırlar bulunmaması ve ölenin sağlığında aksini talep etmemesi halinde, veraset ilamını ibraz etme koşuluyla ölenin kişisel sağlık verilerini alabilirler. Bilginin öğrenilmesinin hastanın tedavi sürecinin tehlikeye düşmesi ve sağlığına ciddi zararlar vermesi durumunda veri öznesinin de erişim hakkının kısıtlanması söz konusu olabilir.

Erişim hakkı makul aralıklarla tekrar tekrar kullanılabilir. Kişisel sağlık verilerine erişim isteğine makul bir süre içerisinde ve ücret talep edilmeden cevap verilmelidir. Hakkın kullanımına engel olunması halindeyse, veri öznesinin hukuki yollara başvurma, dava açma ve şikâyetle bulunma imkanları mevcuttur.

KAYNAKÇA

- Akdağ H., (2015). “Türk Ceza Hukukunda Kişisel Verilerin Korunması İlkeleri”. Prof. Dr. Nevzat Toroslu’ya Armağan (Cilt I), Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 27-48.
- Akgül A., (2013). “Danıştay Kararları Işığında Kişisel Sağlık Verilerinin Korunması”. Danıştay Dergisi, 133, 21-45.
- Article 29 Data Protection Working Party, (2007). “Opinion 4/2007 on the Concept of Personal Data”. https://ec.europa.eu/justice/article-29/documentation/opinion-recommendation/files/2007/wp136_en.pdf.
- Article 29 Data Protection Working Party, (2009). “Opinion 2/2009 on the protection of children’s personal data (General Guidelines and the special case of schools)”. https://ec.europa.eu/justice/article-29/documentation/opinion-recommendation/files/2009/wp160_en.pdf.
- Ayan M., (1991). Tıbbi Müdahalelerden Doğan Hukuki Sorumluluk. Kazancı Hukuk Yayınları, Ankara.
- Aydın N., (2013). “Tıp Ceza Hukukunda Verileri Hukuka Aykırı Olarak Verme ve Ele Geçirme Suçu (TCK m.136)”. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 21(2), 7-30.
- Başalp N., (2004). Kişisel Verilerin Korunması ve Saklanması. Yetkin Yayınları, Ankara.
- Büyükcay Y., (2004). “Hekimin Sır Saklama Yükümlülüğü”. Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, 8(1-2), 383-396.
- Bygrave L.A., (2002). Data Protection Law: Approaching Its Rationale, Logic and Limits. Kluwer Law International, Holland.

- Demir M., (2014). “Kişiliğin Korunması ve Sağlık Bilişim(i) Hukuku Açılarında Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Tasarısının Değerlendirilmesi”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi - Prof. Dr. Ejder Yılmaz’a Armağan (Cilt I), Yetkin Yayınları, Ankara, 743-753.
- Deryal Y., (2008). “Hastanın Özel Yaşamına Saygı Hakkının İki Boyutu: Hasta Sırrının Korunması ve Hastanın Beden Mahremiyeti”. Sağlık Hukuku Kurultayı, 1-3 Kasım 2007 Ankara, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 71-83.
- Doğan C., (2011). “Tıbbi Kayıtların Tutulmasından Cezai Sorumluluk”. Ankara Barosu III. Sağlık Hukuku Kurultayı, 7-8 Mayıs 2010 Ankara, Ankara Barosu Yayınları, 669-716.
- Dülger M.V., (2017). “Kişisel Verileri Koruma Kanunu ve Getirdikleri”. H+ Dergisi, 3, 5-10.
- Eberle E.J., (2001). “The Right to Information Self-Determination”. Utah Law Review, 4, 965-1016.
- European Commission, (2016). “Study on Legal and Regulatory Aspects of e-Health: Legally e-Health, Deliverable 2, Processing Medical Data: Data Protection, Confidentiality and Security”. https://ehma.org/wp-content/uploads/2016/08/Legally_eHealth-Del_02-Data_Protection.pdf.
- Gülbüz M., (2011). “Bir Kişilik Hakkı Olarak Kişinin Genetik Bilgileri Üzerinde Kendi Geleceğini Belirleme Hakkı”. Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1(1-2), 113-127.
- Hakeri H., (2022). Tıp Hukuku. Seçkin Yayıncılık. 25. Baskı, Ankara.
- İtişgen R., (2015). “Türk Ceza Hukukunda Kişisel Verileri Hukuka Aykırı Olarak Verme veya Ele Geçirme Suçu”. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 6(23), 179-202.
- Karasu S., (2009). Hekimin Sır Saklama Yükümlülüğü. Vedat Kitapçılık, İstanbul.
- Küçükgüngör E., (2011). “Tıbbi Kayıtlarda Sır Saklama Yükümlülüğü”. Ankara Barosu III. Sağlık Hukuku Kurultayı, 7-8 Mayıs 2010 Ankara, Ankara Barosu Yayınları, 554-575.
- Küzeci E., (2014). “Kişisel Verilerin Korunması Hakkı”. Güncel Hukuk, 121, 54-57.
- Küzeci E., (2016). “Türkiye’de Sağlık Verilerinin Korunması: Hukuksal Çerçeve”. Kişisel Sağlık Verileri Ulusal Kongresi, 19-25 Aralık 2015 İstanbul, (Haz: Hasan Oğan), Türk Tabipler Birliği Yayınları, Ankara, 14-20.
- Küzeci E., (2020). Kişisel Verilerin Korunması. Turhan Kitabevi, Ankara.
- Olca E., Can Ö., (2014). “Ulusal ve Uluslararası Yönetmeliklerde Kişisel Sağlık Verisi Mahremiyetinin Korunması”. Uluslararası Bilgi Güvenliği ve Kriptoloji Konferansı Bildirileri, 17-18 Ekim 2014 İstanbul, Bilgi Güvenliği Derneği, İstanbul, 71-76.
- Özdemir H., (2009). “Teşhis ve Tedavi Sözleşmelerinde Kayda Geçirme ve Sır Saklama Yükümlülüğü”. Sağlık Hukuku Digestası, 1(1), 148-166.
- Sert G., (2008). Tıp Etiği ve Mahremiyet Hakkı. Babil Yayınları, İstanbul.
- Söğüt İ.S., (2013). “Tıbbi Kayıtlar”. Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 3(2), 63-86.
- Spriggs M., Gillam L., (2015), “Deception of Children in Research”. Journal of Medical Ethics, 41(2), 179-182.
- Spriggs M., (2010). Understanding Consent in Research Involving Children: The Ethical Issues, The Royal Children’s Hospital, Melbourne.
- Şen Ü., (2016). “Çocuk Sağlığında Kişisel Verilerin Özelliği”. Kişisel Sağlık Verileri Ulusal Kongresi, 19-25 Aralık 2015 İstanbul, (Haz: Hasan Oğan), Türk Tabipler Birliği Yayınları, Ankara, 116-121.
- Şenocak Z., (2011). “Özel Hukukta Tıbbi Kayıtların Tutulmasından Sorumluluk”. Ankara Barosu III. Sağlık Hukuku Kurultayı, 7-8 Mayıs 2010 Ankara, Ankara Barosu Yayınları, 622-631.
- Şimşek O., (2008). Anayasa Hukukunda Kişisel Verilerin Korunması. Beta Yayınları, Ankara.
- Tunçer P., (2017). Sağlık Hukuku Temel Bilgileri. Adalet Yayınevi, 2. Baskı, Ankara.

- Ünver Y., (2011). “Tıbbi Kayıtlar ve Ceza Muhakemesinde İspat”. Ankara Barosu III. Sağlık Hukuku Kurultayı, 7-8 Mayıs 2010 Ankara, Ankara Barosu Yayınları, 643-668.
- Weiss M., (1998). “Medical Records On-line: What Happened to Privacy? A Legal Analysis”. Richmond Public Interest Law Review, 3(1), 81-92.
- Yılmaz S.S., (2016). “Tıp Alanında Kişisel Verilerin Açıklanması Suçu”. Terazi Hukuk Dergisi, 11(119), 272-283.
- Yokuş Sevük H., (2008). “Tıp Ceza Hukukunda Kişisel Verilerin Açıklanması”. Tıp Ceza Hukukunun Güncel Sorunları, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 782-811.
- <https://hudoc.echr.coe.int> (Erişim Tarihi: 15.10.2022).
- <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim Tarihi: 15.10.2022).
- <https://www.resmigazete.gov.tr> (Erişim Tarihi: 15.10.2022).
- <https://www.yargitay.gov.tr> (Erişim Tarihi: 15.10.2022).

Kadının Özgürlüğünü Arama Mücadelesi Perspektifinden Jane Campion'un Piyano Filmi Üzerine Bir Değerlendirme

Doç. Dr. Hakan Alp

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, TBMYO, Radyo ve TV Teknolojisi
hakan.alp@iuc.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9696-8902>

Makale Başvuru Tarihi : 02.11.2022

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öğr. Gör. Kenan Subaşı

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Rektörlük
kenansubasi@iuc.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7416-3617>

Özet

Anahtar Kelimeler:

Sinema, Feminist
Kuram, Egemenlik,
Kadın, Ataerkil

Jane Campion'un Piyano isimli filmi, kadının ataerkil düzene karşı mücadelesi ve kendini bu geleneksel düzen içinde bir özne olarak konumlandırma çabası üzerinden kurgulanmıştır. Filmin ana eksen, kadının kimliğini bulma mücadelesi, cinsellik ve arzu kavramları üzerinden kendini tanımlama üzerine inşa edilmiştir. Makalemiz kapsamında inceleyeceğimiz Piyano filmi hem dünya sinemasında hem de ülke sinemamızda sıklıkla karşılaşılan çatışmanın ana öznesi olarak iki erkek ve bir kadın ilişkisi konumlandırılmıştır. Jan Chapman üzerinde çok fazla konuşulan bu klişeyi sessizlik kavramı ile sentezleyerek insan hikâyesi üzerinden kadının varoluş mücadelesinin anlatmayı hedeflemiştir. Filmde ana imgelem olarak karşılaşılan piyano imgesi, özel mülkiyetin, özne olamayan ve nesneleştirilen kadın kimliğinin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. İncelememiz kapsamında, ataerkil düzen içerisinde varoluş mücadelesi veren Ada karakteri feminist kuram ve psikanalist yaklaşım çerçevesinde analiz edilecektir.

An Evaluation of Jane Campion's Piano Film from the Perspective of the Struggle for Women's Liberation

Abstract

Keywords:

Cinema, Feminist
Theory, Domination,
Women, Patriarchy

Jane Campion's framed film The Piano is aptly planned as a subject within a plot for its counterarchitectural order. The main drawing of the film, the design drawing, is designed to create the imaginary. The Piano movie, which we will be in our article, can be experienced both in the world and in two women in the world. Jan Chapman aims to tell the human story by synthesizing this widely spoken cliché with conceptualization. Renting a car as the main imagination in the movie is designed in such a way that the specific goal can be conceived by objective users. Within the scope of our review, the character Ada, who struggles for existence in the patriarchal order in general, will be evaluated within the scope of feminist theory and psychoanalyst system.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin başlangıcında Adem'in topraktan Havva'nın ise onun kaburga kemiğinden yaratılması inanışından bu zamana kadar kadınlar tarihe ve yaşama ortak olup tarihin öznesi olmak yerine nesnesi konumunda kalmış ve erkeklerin kendileri yerine de düşünmesini kabul etmesi beklenmiştir. Tarihsel perspektiften bakıldığında kadın hareketlerini üç dönemde ele almak mümkündür. "Kadınların örgütlü bir şekilde haklarını aramaları 19. Yüzyılın sonlarına ve 20. Yüzyılın ilk dönemlerine denk gelmektedir. Bu hak arayışların sonuçları hem ülkemizde hem de dünyada karşılığını bulmuştur. Ancak bu kazanımlar çoğunlukla siyasi kazanımlardan oluşmaktadır ve bu siyasi kazanımlar toplumsal olarak kadın erkek eşitliğini oluşturmada etkili olmamıştır." (Elmacı, 2017: 257).

Yaşadığımız yüzyıla gelindiğinde kadınlar kendi tarihlerinin olduğunu fark etmişlerdir. Günümüze kadar yazılmış olan tarih, erkeği özne olarak gören kadını dışlayan bir yapıda iken artık kadınlar da yeni yazılacak tarihin öznesinde var olabilmek amacıyla üretim yapan, eleştiren, yazan, aktaran ve kendilerinin var olan insanlık tarihin bir öznesi olduğunu anlatmak için eril bakışa karşı mücadele etmektedir.

"Feminist ideoloji, toplumsal ve sosyal alana yönelik özgürleştirici düşüncelerden biri olarak, kadınların maruz kaldığı bireysel korkuların, aslında toplumsal sorunlar olduğunu ortaya koymaktadır. Kadına kişisel sorunuymuş gibi dayatılan ve tek başına altından kalkması -daha doğrusu kalkmaması- beklenen baskı ve korkular, ataerkil ideoloji doğrultusunda işler. Feminizm bu korkuları, kadınlar arasında ortak bilinç oluşturarak tartışmaya açmış, erkek egemen toplumun dayatması olan olumsuzlukları milyonlarca kadının yaşadığını ortaya koymuş ve bunlara karşı çözüm yolları önermiştir."

"Feminizm kadınların toplumsal yaşamdaki ikincil, eşitsiz ve ezilme deneyimlerini inceleyen, neden ezildiklerini ortaya koyan kuramsal bir yaklaşım ve aynı zamanda da kadınların özgürleşme mücadelesinin politik bir hareketidir. Eleştirel bir yaklaşım olarak feminizm kadınların ezilmişliğinin nedenlerini ve özgürleşme süreçlerini tartışırken aynı zamanda günlük yaşamdan makro süreçlere kadar toplumsal yaşama nüfus etmiş bütün yapı ve ilişkileri de eleştiriye tabi tutmaktadır (Güneş, 2017)." Eleştirilerini ortaya koyabilecekleri alanlardan biri de sinema olmuştur. Atmışlı yıllarda karşı kültürel hareketlerden de feminist film eleştirisi etkilenmiştir. Feminist film eleştirisinin tarihsel gelişimine bakıldığında karşı kültürün politik hareketleriyle, fikir akımlarıyla beslendiği görülmektedir. LGBT hareketi, ırkçılığa uğrayan kişilerin özgürlük hareketi gibi toplum tarafından ötekileştirilmiş insanların mücadelelerinin siyasi hareketlerinden hem beslenmiş hem de beslenmiştir.

ERKEK EGEMEN BAKIŞ AÇISININ TOPLUMSAL YANSIMALARI

Ataerkil yapının dili olan eril dil toplum içerisindeki kadınların kendilerini ifade etmelerini ve kendi özgürlüklerini gerçekleştirmesine engel olmaktadır ki ataerkil yapının devamı sağlanabilsin. Feminizm hareketini temel olarak ataerkil yapının içerisindeki kadınların hürriyetlerini kazanmalarını amaçlayan politik bir akım olarak tanımlamak mümkündür. "Psikanalitik feminizm ise; psikanalizin ataerkil yapısını, erkek bakışını ve bu nedenle kadını ikincilleştirerek, ihmal etmesini eleştirir. Feminizmin bu eleştirileri neticesinde psikanalitik feministler, psikanaliz kuramını kadını merkeze alacak şekilde geliştirerek feminist bir psikanalizi mümkün hale getirir. Psikanalitik feministler; Freud'un psikanaliz yaklaşımında erkeğin (baba) temel alınarak, kadının penis kıskançlığı üzerinden tanımlanmasının kadını yok saydığını söylemektedirler (Yılmazbilek, 2018)."

"Lacan'a göre 6-18 aylık bir bebek, ayna evresinde ilk kez kendi benliğinin ayırımına kendisinden farklı ve kendisinin dışında bir yerde, bir yansıtıcı yüzeyde varmaktadır. Bebek, bu yansıtıcı yüzeyde karşılaştığı imajını ilk defa annesinden özerk bir varlık ve kendine ait bir bütünlük olarak algılamakta ve bir ideal-ben olarak tasarlanan bu özerk varlığa büyük hayranlık duymaktadır. Yani bebek, kendi varlığını bir imaj

üzerinden ayırt ederek kendisine bu imaj yoluyla birlik duygusu kazandırmış ve kendi benliğini hayran olunası bir bütünlük olarak kavramıştır. Fakat bu benlik ve bütünlük duygusu, Lacanyen gerçekliğin (reality) öğeleri olan dil ve toplum yasaları ile özne olmak pahasına parçalanmaya mahkûmdur.”

Feminist film eleştirisi ile psikanalitik yöntem arasındaki bağın ilk yıllarında kuvvetli olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. İlk yıllarda aralarında oluşmayan bağın, lakin sonradan kuveetli bir bağ sağlanacaktır, feminist eleştirinin psikanalitik yöntem ile ana sorunu ataerkil düzende yaşayan kadının toplumsal konumunu devam ettirmesine psikanalitik yöntemin yardımcı olduğunu düşünmekteydiler.

“Psikanaliz kadın erkek ayrımını psikolojik olarak açıklamaya çalışmaktadır. Freud'un kadın ve erkeğin aile içinde rollerini belirlemek amacıyla yaptığı deneysel çalışması, daha da önemlisi çocuğun yetiştirme sürecinde geçirdiği cinsel kimlik sürecini betimlemesi, çağdaş feminist teorinin en önemli temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Freud kadın hakları hareketinin, düzeltmeyi amaçladığı durumları yalnızca teşhis etmektedir. Freud’a göre, Oidipal dönemde “cinsel arzuları uyanan çocukta annesine yoğun bir cinsel istek ve bağlılık gelişir. Onun bu isteği babasını kendisinin karşıtı rakibi olarak görmesine yol açar... Babasını rakibi olarak görmesi aynı zamanda onda iğdiş (hadım) edilme korkusunu da geliştirir.”

Feminist eleştiri, ataerlik yapı içerisindeki cinsiyet eşitsizliğini ki bu eşitsizlik sadece kadına yönelik eşitsizlik değil aynı zamanda toplumun diğer ötekilerinin, erkeklerine ve LGBT bireylerine karşı yapılan eşitsizliğin temel nedeni olduğunu düşündükleri babaerkil düzenin ve bu düzeni var eden imgelerin çözümlemesi için çaba gösterir. Feminist eleştiri ataerkil düzene hizmet eden kodların filmlerde nasıl ortaya konulduğunu bu kodlar içerisinde de kadının konumunun ne olduğunu ortaya koymaya çalışır. Feminist kuramcılar, filmlerde yer alan kadın karakterlerin kadına ait yansımalar olmadığını kadın veya toplum içerisinde ötekileştirilmiş olan bireylerin filmlere yansımalarının erkek zihinin bir yansıması olarak görülmesi gerektiğini söyler. Nicelik anlamında da ataerkil yapı içerisinde üretilen filmlerde de erkek egemenliğini görmek mümkün. “Feminist film eleştirisi, kadının "gerçek" haliyle sinemada neden temsil edilmediği, yer alan kadın karakterlere rağmen, filmlerde erkek söyleminin nasıl devam ettirildiği, bu söylem içinde kadınların nasıl resmedildikleri ve gerçek yaşamdaki kadın deneyimlerinin filmlerde neden göz ardı edildiği gibi soruların yanıtını aramaktadır (Saygıngil, 2013).” Feminist film eleştirisinin en mühim öznelerinden biri de kadınların sinemada temsil edilmeyen sesleri, kadının erkeğin gözünden anlatılıp neredeyse her hikayede özneleştirilmeden nesne konumunda tutulmaları, kadının kendisine özgü bakış açısını yansıtmaya çalışırken bile aslında erkeğin eril dilinin sasürüne maruz kalmasıdır. Bu ataerkil yapı içerisinde kendi benliklerini ortaya koymak üzere amaç edimiş insanlar feminist film eleştiride bir araya gelir.

Feminist film eleştirisi ile ataerkil düzen içerisinde yaşayan kadının cinsel kimliği değil toplum içerisindeki rolü tartışılır olmuştur. Jan Chapman’ın Piyano (The Piano) filmi temellerine değindiğimiz feminist kuramın ışığında analiz edilecektir.

FİLMİN KONUSU VE YORUMLAMASI

Piyano filmi 19. yüzyılda bilinmez bir kıtaya doğru yolculuğa çıkan üç kişi; Ada, Ada’nın kızı Flora ve Ada’nın sesi Piyan üzerine kurgulanmıştır. Ada konuşamayan/konuşmayan ve eşini kaybetmiş bir kadındır. Neden konuşmadığı filmin ilerleyen dakikalarında anlaşılacaktır. Yağmurlu bir havada eski eşi ile ormanda yürüyüş yaptıkları esnada düşen yıldırım eşine denk gelir ve Ada’nın eşi vefat eder. Bu olaydan sonra Ada hiç konuşamaz. Ada’ya kızı Flora tercümanlık yapmaktadır ve bir de piyanosu. Babasının yaptığı bir anlaşma üzerine hiç tanımadığı bir adamla evlenmek için fırtınalı bir havada Yeni Zelanda’ya gelir. Fırtına bir nevi gelecekte olacakların habercisi olarak filmde ilginç bir sahne olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ada'nın eşi Alisdair Ada'yı daha ilk gördüğü anda film boyunca da sürdüreceği eril dilini ortaya koyar ve arkadaşı Baines'e "Biraz bodurmuş. Böyle tahmin etmemiştim" der ve tabi tahmin edemediği iki şey daha vardır: Ada'nın iletişim şekli ve piyano ile olan ilişkisi.

Hem yaşadıkları mekânın zor şartları hem de Alisdair'in isteksizliğinden dolayı piyano sahilde bırakılır. Yeni evine gelen Ada tahta masaya piyano tuşlarını çizer ve sanki piyano çalıyormuş gibi çizim olan tuşlara basar. Bu durumu gördüğünde anlamlandıramayan Alisdair evdeki hizmetçiye "Sence de çok enteresan değil mi? O sadece tahta bir masa. Ses çıkartması imkânsız" der. Yeni Zelanda'nın yerlileri Maorilerle derin ormanın içerisinde ataerkil bir düzene alışık toprak düşünkü olan Alisdair Ada'nın sessizliğinin sesi olan piyano ile arasındaki kuvvetli bağı da anlayamamıştır ve anlayamayacaktır. Kadını ticari bir meta olarak gören Alisdair kendisinin olmayan ve hiç olmayacak piyanoyu da arazi karşılığı arkadaşı Baines'le takas edecektir.

Baines, adaya bilinmez bir dünyadan gelen kadının cazibesinden etkilenir. Bilinmezliğin çekiciliğidir bu. Arkadaşı Alisdair'in baskın eril dili ve sığılığına karşın Baines'in piyano ile kurduğu naif bağ Ada'yı etkileyecektir. Alisdair'den arazi karşılığı satın aldığı piyano ile Ada'dan piyano dersleri alacaktır lakin Ada ilk başlarda Baines'e ders vermeye pek gönüllü değildir çünkü Baines'i okuma yazma bilmeyen cahil bir Maori yerlisi olarak görür. Baines'in yüzünün bir kısmında dövmeleleri olan dışarıdan bakıldığında yerlilerden pek de farkı olmayan biri olarak görünmesine karşın hem yerlilerin konuştuğu dili hem İngilizce hem de sessizliğin dilini konuşabilmektedir.

Piyano dersleri başlar ve filmin başlangıcında sadece bir yük olarak görülüp sahilde bırakılan piyano ilerleyen dakikalarında filmin ana karakterlerinden biri olmuştur. Baines, piyanonun bir yük olmadığını ve Ada'ya açılacak kapı olduğunu anlar. Baines ile Ada arasında yapılacak ittifak göre Ada Baines'in isteklerini kabul etmesi karşılığında anlaştıkları sayı kadar piyanonun tuşlarını ve zamanla tamamını alacaktır lakin bu anlaşma onları birbirine bağlayacak bir anlaşmaya dönüşecektir. İlerleyen derslerde aralarındaki anlaşmayla Baines Ada'ya dokunabilecektir kocası Alisdair dokunamamışken. Baines bilir ki uzaklardan gelen ruhu bambaşka olan kadının dikkatini çekebilmenin tek yolu onun dikkatle baktığı yerde durmaktır. Masaya piyano çizip çalmasını garipseyen ve piyanoyu sırf daha fazla arazi almak için satan Alisdair'e kıyasla, her ruh halinde zevkle piyanoyu dinleyen ve Ada'yı duyabilen tek kişi Baines'tir.

Ada'nın piyano tuşuna "Sana aitim, kalbim seninle George" yazıp kızıyla Baines'e göndermesini piyano ile takas ettiği arazide öğrenen Alisdair öfkesini kontrol edemez ve eve gelip "Zamanla beni benden hoşlanırsın sanmıştım. Sana güvenmiştim Ada" diyerek ilk başta piyanoya balta ile zarar verip daha sonrasında ise Ada'nın parmağını ve tabi ki sesini balta ile keser, hadım eder.

Ada, Flora ve Baines yeni hayatlarının mavi yolculuğunda Ada artık piyanoyu istemediğini ve denize atmaları gerektiğini söyler. Yeni yaşamında artık piyanoya ihtiyacı kalmayacaktır çünkü sevdiği adam ile kendi dilinde konuşmaya çalışacaktır. Alisdair kanadını yaralamış olsa bile yeniden hayata tutunacaktır. Piyano denize gömülürken Ada'nın ayağı da ipe takılır ve beraber dibe doğru gider ve filmin ilk başında Ada'nın patenden söktüğünü gördüğümüz film boyunca ayağında olan ayakkabı ile piyano suyun derinliklerinde kalırken Ada su üstüne çıkmayı hem yaşadığı ataerkil toplumda hem de denizde başaracaktır.

Filmin finali de başlangıcı gibi mutsuz sonuçlanacak gibi ilerleyen hikâyede Chapman filmin amacına uygun olarak seyircinin beklentisini ters yüz eder. Filmde final sekansına kadar egemen dilin hakimiyeti baskın gözükse de Chapman final sekansında bu eril dili yıkma niyeti başarılı olur. Ada yeniden konuşmak için pratik yapmaya başlar ancak bu çaba insanlarla konuşmak için Baines'le konuşmak içindir. Ada ötekileştirildiği, bastırıldığı ve yok sayıldığı bir dünyada susmayı tercih ederken yeni dünyasında konuşmayı tercih etmeyi seçmiştir.

Ülkemizden de Yılmaz Güney, Şerif Gören ve Nuri Bilge Ceylan'ın da bulunduğu 96 yönetmenin arasında Altın Palmiye ödülünü Piyano filmi (1993) ile kazanan ilk ve tek kadın yönetmen Jan Chapman'ın filmindeki piyano, varlığının bir parçası, sessizliğinin sesi, eril dilin düzenine bir başkaldıran, direnen ve bu düzenin içerisinde kendisini var etmeye çalışan bir kadının temsilidir.

FİLMİN ÇÖZÜMLENMESİ

*There is a silence where hath been no sound
There is a silence where no sound may be
Jan Chapman*

Piyano (The Piano), feminist sinemanın en önemli filmleri arasında gösterilmekte ve Jan Chapman filminde ataerkil yapının içerisinde yaşayan bir kadının bu eril dilin belirlediği toplumsal kurallara rıza göstermekte direnen, toplum içerisinde nesne olmaktan ziyade özne olmak için çabalayan bir kadının yolculuğunu anlatmaktadır. Genel anlamda film dili yapılandırılırken erkek egemen söylemin genel hegemonik yapıya yardımcı bir unsur olarak konumlandığı görülmektedir. Söz konusu durum karşıt bir yapının-feminist film dilinin inşasını gerektirmektedir. Lacan'ın psikanalist anlayışının izinde, feminist dil eleştirmelerinin, dil ve söylemin erkek egemen anlayışın insanlığın bilinçaltını etkilemesinin gücünü kavramışlardı ve temel amaçlarının bu sürece karşıt bir dil kullanımını sağlamak olduğu söylenebilir (Akbulut, 2012).” Filmin açılış sahnesinde ana karakterimiz olan Ada'yı (Holly Hunter) babasının başka bir ülkeden bir adamla evlendirdiğini ve artık Ada'nın o adamla beraber yeni yuvasından yaşaması için uzun bir deniz yolculuğuna çıkması gerektiğini öğreniriz lakin bu süreçte Ada'nın onayının hatta fikrinin dahi sorulmadığı çok aşikârdır. Ataerkil yapının içerisinde büyüyen kadın eş seçimi gibi hayatının en önemli kararını bile kendisi verememekte çünkü onun için en iyi seçeneğin başka bir erkek seçmiştir. Ada'ya düşen tek şey fırtınalı bir havada o uzun ve sonu bilinmez deniz yolculuğuna çıkmaktır. Fırtınalı hava Ada'nın sözde yeni yuvası olacak olan yerde geçireceği zor zamanların da habercisidir.

Freud, gelişim kuramının 6 evresinden biri olan fallik dönemde cinsel uyarımın 3-6 yaş arasında oluştuğunu ifade eder. Erkeğin çocuğun anneye ve kız çocuğun ise babaya olan ilgisinin bu dönemde başladığını ifade eder. Bu dönemde çocukların fallusa merakı da başlamaktadır. Freud, Bir bebeğin 6 yaşına kadar kişiliğinin tamamladığını ifade eder (Özdemir, 2008). Filmin hemen başında Ada 6 yaşına kadar konuşabildiğini ve daha sonrasında konuşamadığını söylemekte yani bebeklik döneminin bittiği artık kadınlık evresinin başladığı yıllardır. Ada filmde bu dönemi “6 yaşından sonra konuşmamışım ancak ben o dönemi hiç hatırlamıyorum. Tanrı sesiz yaratıkları sever. O (Alisdair) neden sevmesin. Sessizliğe karşı tanrı sabrına sahip olması iyi” diye ifade etmektedir.

Toplum ataerkil düzen içerisinde yetişen kadından temelde bazı toplumsal cinsiyet kalıplarına rıza göstermesini, kabul etmesini bekler. Bu kalıplar içerisinde bulunduğunuz toplumun yapısına göre şekil alır. Toplum evli bir kadın olarak sizden yapmanız gereken herkes tarafından kanıtlanmış birtakım görevleri yerine getirmenizi bekler ki bu görevler yerine gelmediği zaman toplum tarafından damgalanırsınız, dışlanırsınız. Bu ataerkil yapının içerisine gizlenmiş ve eril dil tarafından oluşturulan toplumsal cinsiyet kalıplarına tepki göstermek için kadının izleyebileceği iki yol vardı: delilik veya sessizlik... Neden konuşamadığını filmin ilerleyen dakikalarında anladığımız Ada konuşamamakta daha doğrusu konuşmamaktadır. Ada'nın da dediği gibi sessizlik etkileyici bir unsurdur. Susmak babaerlik dilin gerçeklerini kabul etmemek, isyan etmek anlamına gelmektedir. İçerisinde bulunduğu topluma bir başkaldırı olarak susmaktadır.

Ada'nın küçük yaşlarından beri konuşmamasının sebebini kızının anlatmasıyla öğreniriz. Ada eşi ile ormanda yürüyüş yaptıkları esnada düşen yıldırım sonucu can vermiştir ve bu olaya çok üzülen Ada bir daha konuşmamayı tercih etmiş konuşmak için de kendisini zorlamamıştır. Karakter analizi açısından değerlendirildiğinde, sessiz kadın karakterlerin ilişkilendirildikleri temel temaların cinsellik, ötekilik, intihar ve toplumsal cinsiyet temelli şiddet ve travmatik geçmişleri olduğu gözlemlenmektedir. Klasik sinema anlatı biçiminin erkek egemen bir yapıya hizmet ettiği, kadınların seslerinin erkek karakterlere göre daha sınırlı olduğu görülmektedir. Sessizliğin anlamsal gücü kimi zaman sestən çok daha anlamlı hale gelmektedir. (Özdemir, 2017: 240-254).” Ada'nın ataerkil düzene başkaldırısı metaforu olarak gördüğümüz bu sessizliğini Jan Chapman filminde üç kez kırar. İlki Baines'in kulağına sevgisini fısıldamasıyla, ikincisi Baines hakkında Alisdair'in kulağına fısıldaması ki Alisdair Baines'in evine baskına gittiğinde “Ada'nın hiç fısıldadığına şahit oldun mu?” diye sorar lakin Baines duymadığını söyler ve son olarak filmin son sekansında başı kapalı bir şekilde konuşma pratikleri yaptığı zaman Ada'nın sesini duyarız. Azimle tekrardan konuşmak istemesi ve sevdiği kişi ile sesli olarak iletişim kurmak istemesi kendisinin de özne olabileceği bir yeni bir dünyayı keşfetmiş olması demektir. Eski dünyası kendisine ait olmayan ataerkil düzenin hâkim olduğu babasının ve Alisdair'in dünyası, onların sesinin hâkim olduğu bir dünyaydı ve Ada o düzenin içerisinde susmayı tercih ederek onların dilini reddetmiştir ve şimdi yeni ve kendisinin de olmak istediği dünyada tekrardan konuşmak isteme çabası bundandır. Ada Feminist eleştiri çerçevesinden bakıldığı zaman ötekileştirdiği, bastırıldığı ve yok sayıldığı bir dünyada susmayı tercih ederken yeni evreninde konuşmayı tercih etmeyi seçmiştir.

Ada henüz yeni evine gelmiş ve piyanonun sahilde bırakılma şokunu henüz üzerinden atamamışken ev ahalisi onca karmaşanın içerisinde fotoğraf çekimi için hazırlıklara başlar. Evin hizmetlisi Morgan “Birlikte bir düğün töreni yapamıyorsanız en azından beraber çekilmiş bir fotoğrafınız olması gerekecek” der. Dantelden yapılma beyazımsı bir rengi olan gelinlik hemen Ada'nın üzerine uygun hale getirilip yağmura rağmen fotoğraf karesi kaydedilir. Düğün merasimi veya filmdeki gibi gelin ve damadın fotoğraf çekilmesi ataerkil düzenin içerisinde ilişkinin ilanıdır. Bu törenin de yapılma amacı iki kişi arasındaki evliliğin topluma duyurulması, ilan edilmesidir. Fotoğraf veya yüzükte bu olayın kanıtıdır lakin bu durumu ilan etmezseniz kişilerin toplumdan görecekları muamele ayıplanma yönünde olacaktır ki özellikle kadın ayıplanacaktır. Düğün, yüzük veya filmdeki gibi bir fotoğraf iki kişinin ilişkilerini meşru zemine taşıyan bir duyuru niteliği taşır. Ada'nın giydiği gelinliğin renginin beyaz olması batı toplumlarında saflığın, sadeliğin ve ruhaniliğin temsili olduğundandır. Bizim toplumumuzda Ada durumu daha da korkunçtur yani dul bir kadındır ve ilk evliliğinde gelinlik giymiştir ikinci evliliğinde gelinlik giymesi pek beklenmez çünkü gelinlik temizliği, saflığı yani cinsel anlamda bekâreti temsil ettiğinden kadının ikinci kez bu metaforu üzerinde taşımasına pek sıcak bakılmaz. Ada fotoğrafın çekilmesinden sonra yırtarak gelinliği üzerinden çıkartır. Evin hizmetçileri duruma şaşırırlar Ada'yı oldukça vahşi bulurlar. Ada ve Flora Baines'in evine piyano dersi için giderken Alisdair Ada'ya derslerin nasıl gittiğini, her şeyin yolunda olup olmadığını sorar ve bu sorular karşısında Ada başını sallayarak sorulara olumlu cevaplar verir. Morgan “Yatışmış gibi görünüyor. Daha uysal dayanıyor mu?” diye sorar. Alisdair ise “Zamanla daha da uysallaşacak” der. Toplum içerisinde herkes Ada'nın normal biri olmadığını farkındadır. Morgan diğer hizmetçilere “O bizim gibi birisi değil tuhaf bir yaratık gibi. Piyanyoyu da bizim gibi çalmıyor bir başka çalıyor ama içine işleyen bir karamsarlık var gibi. İçimi ürperten bir sesle çalması hiç hoş değil” diyerek Adanın kendilerine benzemediğini ifade eder. Ancak “Başka” olarak tanımlayabildikleri bu kadın genel hikâyenin içerisinde kendi hikâyesini anlatmak ve anlaşılacak isteyen kadındır.

Filmdeki mekân Maori kadınlarının giyim ve yaşam tarzına uygun bir yer olduğu için Ada aynı ortamda geldiğinde hem yerli kadınlar hem de yerli erkekler için ilgi odağı olur. Ada'nın giydiği kıyafetler aynı piyano gibi yaşam alanına yabancı olarak kalır. Sömürgecinin temsili olan beyaz adam Alisdair'in kıyafetleri de yerlilerin kıyafetlerine pek uygun değildir. Beyaz adam çamuru, bataklığı, balçığı ve vahşi ortamı modernize edememiştir. Yerliler ve beyazlar arasındaki bu ikilik filmin ana iki erkeği üzerinden de

vurgulanmıştır. Alisdair yerliler ile konuşamayan ve seilmeyen beyaz adam karakterine bürünürken Baines ise yerliler ile iletişimi kuvvetli olan, yüzünün bir kısmı Maori yerlileri gibi boyanmış, mülkiyet ile arasında mesafeli bir bağ olan ve kısmen yerleşmiş olarak görürüz.

Ada diğer insanlarla iletişime geçmek istediği zaman söylemek istediklerini işaret dili ile kızına anlatmakta ve kızı Flora (Anna Paquin) insanlara söylemekte veya kızının yanında olmadığı durumlarda da boynunda taşıdığı not defterine yazarak iletişim kurmaktadır. Ada'nın insanlarla iletişim kurduğu bir diğer yol ise piyanodur. Piyoano Ada'nın sessizliğinin sesinin, arzularının ve cinselliğinin metaforudur. Piyanoya sahip olan Ada'ya da sahip olacak anlayışını ilk anlayan Baines olur ve kumsalda sahipsiz kalan piyanoya sahip çıkar lakin Baines'in (Harvey Keitel) sahipliği ile Alisdair'in (Sam Neill) sahiplik anlayışı arasında fark vardır. Ataerkil düzende erkek düzenden aldığı güçle kadını baskılamakta ve yönetmeye çalışmaktadır. Eril dilin baskın olduğu düzende erkek kadına sormadan kadın hakkında karar verme hakkının elinde bulunduğunu düşünür ve yeri geldiğinde kadını metalaştırmaktan çekinmez. Kadın ile olan ilişkisinde hep şüpheli, kontrolcü ve çıkarıcıdır. Alisdair Ada ile olan ilişkisi bu düzeydedir ki Ada'yı hiç görmeden, konuşmadan, fikrini sormadan ve rızası olup olmadığına bakmaksızın Ada'nın babasıyla konuşup anlaşıp ve Ada'ya ait olan piyanoyu Adaya hiç sormadan arazi için takas aracı olarak kullanmaktan kaçınmaz. Kendince geçerli argümanını ise “Artık biz bir aileyiz. Hepimiz fedakârlık yapıyoruz ve sen de yapacaksın” diyerek dile getirir.

Baines'in sahiplik anlayışı ise daha duygusal bağ üzerinden kurulmuştur. Baines Ada ile aralarındaki yeşermeye başlayan yasak ilişkiye ilk başlarda karşı koyamasa bile ilerleyen zamanlarda bu durumun Ada'ya zarar vereceğini düşünüp sonlandırmak ister. Ada'ya “Eğer buraya -Baines'in evi- beni sevdiğin için gelmiyorsan bir daha gelme. Beni sevmeni istiyorum. Ama yapamazsın bu anlaşma seni fahişe beni perişan ediyor. Sana tutuldum. Senden başka bir şey düşünemiyorum ve bu yüzden acı çekiyorum. Seni seviyorum ve istiyorum. Benliğimi hasret kapladı. Uyuyamıyorum, yiyemiyorum” der. Baines'in de söylediği gibi toplumda kadın erkek arasında yasak (!) bir ilişki olduğu zaman kadına hemen fahişe damgası yapıştırılırken adam sadece perişan olur ve başka hiçbir sorumluluk almaz. Baines erkektir ve kadın gibi doğuştan hadım edilmemiş olmasından dolayı bir üstünlük sahibidir, yaptığı her hatalı davranışı toplum tarafından el birliğiyle üstü örtülmelidir. Baines Ada ve Flora'nın sahildeki piyanoya gitme isteklerini her ne kadar ilk başta direnmiş olsa da sonunda eşlik eder. Ada suya susamış gibi piyanoyu çalmaya başlar ve gökyüzündeki değişimden oldukça zamanın geçtiğini anlarız. Sahnenin sonunda sahile taşlardan yaptıkları figür denizati figürüdür. Feminist bakış açısından denizati önemli bir simgedir çünkü denizati çift cinsiyetlidir ve erkek denizati doğum yapar. Sahne sonlanıp geriye dönüş yoluna çıkılacağı zaman Ada ve Flora önden Baines ise arkadan yürümeye başlar ve filmde ilk defa iki kadını bir adamın önünde görmüş oluruz.

Kadınların erkeklerle aynı dili konuşması beklenmez. Ada duygularını, arzularını parmakları ve piyoano aracılığıyla ifade eder. Piyanoyu çalarken her sert bastığı tuşun telinden geri gelen titreşimi önce parmaklarında hisseder. Kızı ile iletişime geçerken aynı parmaklarını kullanır. Piyanonun tuşuna parmaklarını kullanarak Baines'e sevgisini ifade eden mesajını yazar. Parmaklarıyla kocasına masaj yapar ki kocası hiç beklemediği davranış karşısında şok olur. Ada ve Baines arasında olanları bilmesine rağmen hiç sesini çıkaramaz. Ada denize düşmeden önce de parmaklarıyla suya dokunur ve Alisdair tarafından parmağı kesilerek hadım edilir. Alisdair Ada'nın Baines'e gönderdiği mesajı ele geçirince çok sinirlenir ve eve gidip Ada'ya “Neden sana zarar vermeye beni mecbur ediyorsun” der. İlk önce piyanoya balta ile iki kez vurup yaralar sonra Ada'yı dışarıya çıkartıp “Onu –Baines- seviyor musun” diye sorduktan sonra Ada'nın parmağını keser. Ada'ya “Seni sevmek istemiştin. Kanadını kestim hepsi bu” der lakin sesini, ruhunu ve çığlıkları olan piyanoyu da yaralamıştır. Erkek egemen toplumlarda silah gücün yani fallusun ve iktidarın temsilidir. Alisdair'in elindeki balta Ada'nın parmağına inse bile aslında Baines'in iktidarlığına inen bir darbedir. Balta kendi öznesini ortaya koymaya çalışan Ada'yı nesne konumuna indirmenin aracıdır. Alisdair toprakları üzerinde kuramadığı otoriteyi Ada üzerinde de kuramamıştır. Ada'yı hadım ettikten sonra kopan

parmağı Flora ile asıl otorite olan Baines'e gönderirken beraberinde gönderdiği mesaj ise "Bir daha Ada'yı görürse bir parmağını ve her tekrarda bir diğer parmağını keseceğim" der. Mesajı ileten Flora annesini kurtarması için Baines'ten yardım ister çünkü Baines artık tek kurtarıcıdır.

Filmlerde erkek bedenini çok fazla çıplak görmeyiz çünkü kamera eril bir bakış açısidir. Jan Chapman, filminde hem Baines'i hem de Alisdair'in bedenlerini çıplak olarak gösterir. Baines'in Piyanoyu elbiseleri ile sildiği sahne, Alisdair'in yataktaki planı gibi. Her ne kadar filmlerde kadın bedeninin çıplaklığı bir arzu nesnesi olarak sunulsa da Chapman filmde Ada ile Baines'in vücutlarını aynı ölçekte göstererek eril dilin hâkim olduğu bakış açısını kırmak istemiştir. Ada Alisdair'e masaj yaparken parmaklarını ilk önce Alisdair'i sırtından aşağıya doğru kalçalarına ve daha sonrasında da anüsüne doğru götürdüğünde Alisdair bu durumdan rahatsız olur ve bir hışımla yataktan kalkar. Alisdair "Sana dokunmak istiyorum. Neden sana dokunamıyorum" diye sorar. Ada kendisine iki kez tecavüz girişiminde bulunan Alisdair'den bir nevi intikam almak, aynı duyguları hissettirmek ve onun otoritesini yıkmak istemektedir. Alisdair nesne Ada ise özne konumuna geçmiştir ve Ada arzularını Alisdair bedeni üzerinde tatmin eder. Eril dilin bakışını temsil eden Alisdair hem sevmeyi hem de sevişmeyi bilmediği için Ada'ya dokunmadığının farkında değildir. Filmde bu sahneye kadar Alisdair Ada'yı arzu nesnesi olarak görüp Baines ile aralarındaki cinsel ilişkiyi kıskanırken bu sahneden sonra ilk defa Ada'nın bedenini değil sözcüklerini kıskandı. Baines'in evine baskın yaptığı zaman ona "Ada'nın hiç konuştuğunu duydun mu?" diye sordu.

Ada'nın kızı Flora Yeni Zelanda'ya ilk geldikleri anda annesine "Asla o adama baba demeyeceğim. Ona hiçbir şey demeyeceğim. Hatta ona bakmayacağım bile" der. Flora ile Alisdair arası filmin giriş ve gelişme sekansının ortasına kadar pekiyi değildir. Flora üvey babasından çekinir, ürker ve pek de yanında olmak istemez lakin zaman içerisinde Alisdair'in otoritesi ve yaşam alanındaki diğer insanlar üzerinde kurmaya çalıştığı egemenliğini de gördükçe ilk başlarda oldukça mesafeli durduğu Alisdair'e daha sıcak davranmayı ve filmin gelişme sekansının sonlarına doğru Alisdair'e "baba" diye hitap etmeye başlar. Lacan, kız çocuğun babaya yönelik nedeninin doğumundan itibaren hadım olduğunu düşünmesine bağlamaktadır. Kız çocuğun kendini tanımlama biçiminin dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Kız çocuk "ben" kavramını "ben kimin beniyim" sorusuna dönüştürmektedir. (Kabadayı, 2013). Flora Baines'i ile annesi Baines'in evinde sevişirken görür belki de ilk defa cinsel birleşme ve erkek ve kadına ait cinsel organ görmekteydi. Flora bu kırılmadan sonra tamamen otoritenin yanında yer almayı tercih eder. Annesinin piyano tuşuna "Kalbim seninle George" yazılı notunu okumadan Baines yerine doğrudan "babasına" götürmeyi tercih eder. Babanın penise sahip oluşu otoriteye simgelerken, kız çocuğun annesi ile bağ kuramamasına neden olmaktadır. (Özmen, 2014)."

"Lacan'ın deyişiyle bu 'simgesel' kastrasyon Oidipus döneminde kız çocukta birinin operasyonu ile kaybettiğini düşlediği penise karşı haset, erkek çocukta ise kastrasyon yoluyla cezalandırılma korkusu şeklinde bildiğimiz Freudçu 'imgesel' kastrasyon tonlarını kazanacaktır (Tüzünoğlu, 2004)."

Flora annesi ve Baines'i sevişirken gördükten sonra diğer çocuklarla beraber ağaca sarıldığı sahnede ağacı öpmektedir. Bu durumu gören Alisdair Florayı sert bir dille "Bir daha asla böyle davranma hiçbir yerde. Çok utandım. Bu davranışın ağaç gövdelerini de utandırır" der ve sonra da Flora'ya ağaç gövdelerini beyaza boyatır. Freud sembollerin kültürle ilişkisini genel anlamıyla cinsellikle çözümlemektedir. Fallusu uzun veya kesici aletlerle, rahimi ise içi boş nesnelerle eşleştirmektedir. (Kabadayı, 2013). Floraya Alisdair'in sertçe tepki göstermesini bu yaklaşımla açıklamak mümkündür ve filmdeki diğer karakteristik nesnelere de bu açıdan bakılabilir örnek olarak; Baines elbiselerini çıkarıp sildiği piyano, adaya geldikleri tekne, Alisdair'in Ada'yı hadım ederken kullandığı balta...

Alisdair ormanda Baines'in evine giderken takip ettiği Ada'ya tecavüz etmeye kalkışır. Ada üzerinde baskı kurmaya onun üzerindeki hâkimiyetini kanıtlamaya çalışmaktadır hem Ada'ya hem de Baines'e. Tecavüz,

cinsel bir davranıştan öte bir anlam taşımaktadır. Tecavüz, erkeğin kolektif egemenliğini kadın üzerinden inşa etme sürecidir. Bu yönüyle terörizme benzeyen politik bir fiile benzemektedir. (Donovan, 2020).” Tecavüz eylemi keyfi veya cinsel bir şiddet eylemi olarak görülmekten ziyade bir egemenlik kurma eylemi olarak görülmektedir. Alisdair, Ada’nın Baines ile olan ilişkisine engel olabilmek ve Ada üzerindeki otoritesini göstermek için tecavüz girişimine kalkışır ki bu tek ve ilk girişimi değildir. Ada’nın parmağını kestikten sonra hasta bir şekilde yatakta yatan Ada’ya bir kez daha tecavüz etme eylemine girişir lakin Ada’nın durumu farketmesi üzerine bu eylemi de başarısız olur. Egemen erkek benliğinin kontrolü kaybettiği an, gerçeklikle de ilişkisini kaybetmektedir.

Ataerkil düzenin öğretileriyle donanmış olan Alisdair piyano yerine araziye seçer çünkü kendisine güç katmayacak herhangi bir şeyi yük olarak görür. Yaşadığı coğrafyada piyanoya yer yoktur ve piyanoyu kendi gücünü arttıracak çok daha değerli gördüğü arazi ile takas etmesinin nedeni budur. Bu düzen içerisinde güçlü olmak istiyorsa toprak sahibi olmalıdır piyanoya değil. O sebeple piyano sahilde kumsalın ortasında tek başına kalması hatta henüz tanışmış olmalarına ve Ada için çok değerli olmasına rağmen piyanoyu çamurlu yollarda taşıma zahmetine katlanmaz. Piyanoyu Ada’nın uzantısı olarak konumlandırmak mümkündür. Piyano da Ada da içinde bulunduğu yeni ortamda bir özne olamamıştır, yabancı kalmıştır. Piyano takas unsuru olarak kullanılır ve bir Alisdair’in hâkimiyetine bir Baines’in hâkimiyetine geçer. Piyano biyolojik cinsiyeti kadınmış gibi ataerkil düzenin içerisinde güçsüz olmaya zorlanan, değersizleştirilen, bastırılan ve sesinin çok çıkmasından rahatsızlık duyulan bir nesne gibidir lakin her şeye rağmen kendi öz benliğinden gelen sesiyle ataerkil düzene isyan eden, direnen, kendini var etmek için mücadele eden ve kimliğini aramaktadır.

SONUÇ

Chapman tüm film boyunca Ada ile piyano arasında kurulan eşsiz bağ üzerinden hikâyesini anlamaktadır lakin filmin karakterlerinden biri olan, filmin serim, düğüm ve çözüm sekanslarında tüm çatışmaların merkezinde olan piyano hikâyesinin sonunda yapılan mavi yolculukta karşı kıyıya varamaz. Film boyunca çamur içerisinde kirlenmiş olan Ada’nın ayakkabısı piyano ile suya batmış ve bir nevi çamurdan arınmış, temizlenmiştir. Ada, nesne olarak konumlandırılmaya zorlandığı düzenin içerisinden çıkıp özne konumunda olabileceği yeni hayatında sevdiği adam Baines ile konuşmayı tercih eder. Babasının ve Alisdair’in dünyasında susarak kendini var etmeyi tercih ederken yeni yaşamında konuşmayı tercih etmiştir ve Alisdair tarafından sadece kanadını kırdım diyerek hadım edilen parmağın yerine Baines tarafından yeni metal bir parmakta yapılmıştır. Ada metal parmakla piyanonun tuşlarına bastığı zaman piyano sesiyle beraber metal sesini de duyurur lakin Ada bundan rahatsız olmaz çünkü artık kendi sesi piyanonun sesinde gür çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, P. D. (2012). Film Çözümlemeleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Donovan, J. (2020). Feminist Teori. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elmacı, T. (2017). “Türk Sineması’nda Yün Eğiren Kadınlardan Yeni Sinemaya: Kadın Emeği Meselesi: Zerre Film Örneği”. Art-Sanat Dergisi, 251-270.
- Güneş, F. (2017). “Feminist Kuramda Ataerki Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme”. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 245-256.
- Kabadayı, L. (2013). Film Eleştirisi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kaçar, E. (2015). “Öznenin Trajedisi: Aynanın Ötesine Geçmek”. Dört Öge Dergisi , 75-84.
- Kozlu, D. (2009). “Modernizm Sonrası Postmodern Hareket İçinde Kadının Yeri”. Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi, 03-18.

- Özdemir, B. G. (2017). “Sessizliğin Kadın Karakterlerle Anlatıda Kullanımı: Var olmaya Çalışan Sessiz Bedenler”. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 240-254.
- Özdemir, S. (2008). “Ateş Üstünde Yürüyen Bir Oidipus: Süha”. Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi, 236-247.
- Özmen, M. (2014). “Oidipal Dönemde Babalık İşlevinin Anaokulu Bağlamında Çocuğun Gelişimi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi.” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saygıngil, Y. D. (2013). Feminist Film Kuramı, Z. Özarslan içinde, Sinema Kuramları İstanbul: Su Yayınevi.
- Tüzünoğlu, M. (2004). Lacan’da Anne Ve Oğul’un Baba Ve Oğul’a Dönüşmesi. Mithat Alam Film Merkezi Söyleşi, 332-336.
- Yılmazbilek, M. (2018). “Kadın Özgürleşmesinde Feminist Bilinç Oluşturma Süreci Olarak Farklı Bir Yaklaşım: Meditasyonu Tartışmak”. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 96-103.

Çağdaş Sanatta Organik Malzeme ile Oluşturulan Plastik Dil Üzerine

Döndü Tülay Özkul

Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sanat Tasarım Mimarlık
Fakültesi
dtulay_durmus@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2789-5396>

Makale Başvuru Tarihi: 04.11.2022

Makale Yayın Tarihi :31.12.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Furkan Mert Kaya

Furkan.kaya@hbv.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-6256-6646>

Özet

Anahtar Kelimeler:

Sanat,
Çağdaş Sanat,
Çevre,
Doğa,
Organik Malzeme

İnsanlık, tarih boyunca doğa ile yadsınamaz bir ilişki içerisinde olmasının yanı sıra doğanın kaynaklarından faydalanarak yaşamaya ve kültürel olarak gelişmeye devam etmiştir. Sanayi devrimi ile gelişen teknolojik olanakların bir yansıması olarak insanların doğal kaynakları sorgusuzca/sorumsuzca tüketmesi dikkat çekicidir. Olumsuz anlamda olan bu gelişme ile birlikte doğanın dengesi bozularak çeşitli küresel problemler ortaya çıkmaya başlamıştır.

İçinde bulunduğu toplumdan bağımsız olarak düşünülemeyecek olan sanatçılar elbette yaşadığı dönemden ve koşullardan etkilenecek üretimlerde bulunmuşlardır. 1960'lı yıllara gelindiğinde sanatçılar toplumsal olarak da hissedilebilir olan küresel çevre sorunlarına dikkat çekmek istemişlerdir. Bu sanatçılar doğaya dair çeşitli üretimler gerçekleştirerek Arazi Sanatı, Ekolojik Sanat gibi akımların oluşmasını sağlamışlardır. Çalışmalarında doğal malzeme kullanan sanatçılar, çevreye zarar vermeden de üretimde bulunulabileceğini göstererek insanlarda doğanın korunmasına dair farkındalık oluşturmaya hedeflemişlerdir. Bu makale kapsamında doğal malzemelerle üretimde bulunan Per Kristian Nygard, Richard Shilling, Anya Gallacio, Norihiko Terayama, James Doran Webb, Courtney Mattison, Hillary Waters Fayle ve Doris Salcedo gibi sanatçıların çalışmaları üzerinden okumalar yapılmıştır.

Made with Organic Materials in Contemporary Art on Plastic Language

Abstract

Anahtar Kelimeler:

Art,
Contemporary Art,
Enviroment,
Nature,
Organic Material

In addition to being in an undeniable relationship with nature throughout history, humanity has continued to live and develop culturally by benefiting from the resources of nature. As a reflection of the technological possibilities developed with the industrial revolution, it is remarkable that people consume natural resources without questioning/irresponsibly. With this negative development, the balance of nature has deteriorated and various global problems have begun to emerge.

Artists, who cannot be thought of independently of the society they live in, of course, have made productions by being influenced by the period and conditions in which they live. By the 1960s, artists wanted to draw attention to global environmental problems that could be felt socially. These artists made various art productions about nature and created movements such as Land Art and Ecological Art. The artists, who use natural materials in their works, aimed to raise awareness about the protection of nature in people by showing that production can be made without harming the environment. Within the scope of this article, readings were made on the works of artists such as Per Kristian Nygard, Richard Shilling, Anya Gallacio, Norihiko Terayama, James Doran Webb, Courtney Mattison, Hillary Waters Fayle and Doris Salcedo.

the response time for a data controller, whether a fee may be charged for the exercise of the right and finally the legal actions that a data subject can take in case their right of access is obstructed is explained within the framework of this subject.

GİRİŞ

Sanat, çeşitli duygu ve düşüncelerin biçimsel olarak yeniden yorumlandığı, yeni bir varlık alanı oluşturulan bir süreçtir. Bu süreçte sanatçı, içinde yaşadığı dönemin, atmosferin tüm dinamiklerinden beslenmekte ve üretimlerinde bu etkilenmeler hissedilmektedir (Bingöl, Çevik ve Kayahan, 2020:379). Bu açıdan değerlendirildiğinde, insanoğlu, arkaik dönemlerden bu yana doğa ile kendini ilintilendirerek, onunla kendi arasında çeşitli ve derin bağlar kurmuştur. Uygarlık tarihi boyunca yaptığı tüm üretimlerde hem doğanın formlarından yararlanmış hem de işleyiş biçimlerinden etkilenmiştir. Temel olarak binlerce yıl boyunca insan ve doğa arasında gelişen bu referans ilişkileri toplumsal kültür oluşumlarının temel ayaklarını oluşturmakla birlikte yeni sanat formlarının ortaya çıkmasına da katkı sağlamıştır (Uysal, 2009: 1). İnsanlığın teknolojik ve kültürel olarak gelişmesiyle birlikte sanatta doğanın işlenmesi eş zamanlı olarak değişim göstermektedir. 1960'lerden sonra ortaya çıkan çevreci sanat akımları aracılığıyla sanatçılar toplum üzerinde çevre bilinci ve korunması hakkında farkındalık yaratmayı hedeflemişlerdir.

İlk günden itibaren insanoğlunun her türlü gereksinimine karşılık veren doğa aynı zamanda ona kaynaklıkta etmiştir. Zaman içinde besin zincirinde yukarılara çıkan insanoğlu kendini doğadan üstün görerek kaynakları sınırsızca ve hor kullanarak geri dönüşü zor olan tahribatlara yol açmaya devam etmiştir. Günümüzde bu hataların farkına varan insanoğlu, gerekli çalışmaları başlatarak geç de olsa önlem almaya başlamıştır (Yücel, 2020: 38). Söz konusu bu durum doğa ve sanat ekseninde yeniden ele alınarak, üretimlerin doğanın içinde yer almasından doğal malzemelerin kullanılmasına kadar birçok açılıma kaynaklık etmiştir. Aynı zamanda resim, video, yerleştirme ve ilişkilere dayalı sanat çalışmalarına da öncülük etmiştir (Karaca, 2018: 232).

ÇAĞDAŞ SANAT KAVRAMI ÜZERİNE

Tarihsel süreç içerisinde insanoğlu birebir ilişki içerisinde olduğu doğayı biçimsel ve düşünsel açıdan deneyimlemiş, onu etkilemiş ve dönüştürmüştür (Boynukalın, 2017: 1321). Doğadan edindiği bu bilgilerle kültürel ve teknolojik açıdan gelişerek doğaüstünde egemenliğini ilan etmiştir. Bu egemenlik altında kaynakları sorumsuz/sorgusuzca sömürülen doğanın dengesi ne yazık ki bozulmaya başlamıştır. Küresel çapta hissedilmeye başlanan çevresel sorunlar toplumun bir parçası sanatçıların üretimlerini etkilemiştir. 1960'lı yıllarda başlayan sanat hareketleri; birbirinden giderek uzaklaşan insan ve doğa arasındaki ilişkiyi yeniden sağlamak, ekoloji kavramının altını çizmek amacıyla ortaya çıkmıştır (Türkdoğan, 2017: 30).

Ekolojik sanat, sürdürülebilir sanat, çevreci sanat gibi akımlar altında sanat eseri meydana getiren sanatçılar 1960 sonrasında gelişen malzeme çeşitliliği, üretim olanaklarının getirileri ile geleneksel yaklaşımdan giderek uzaklaşmış farklı perspektifler elde ederek çevreye ve doğaya duyarlı organik bir yapıya dönüşmüştür. Sanat; üretim, tüketim, toplumsal yapı gibi dinamiklerin yanı sıra bu akımlar ile beraber yeniden bir değişim ve dönüşüm yoluna girmiştir (Çevik ve Kayahan: 2021: 1096). Sanatçılar ile dolaşıma giren bu sanat akımları beraberinde çeşitli soruları da getirmiştir. Bunlar sanat, sanatçı ve sanat nesnesi gibi kavramların ne'liği ile ilgilidir. O yıllarda yaşanan bu açılımlar ile birlikte eş zamanlı olarak üretim, sergileme, sergi mekânları ve bunları görme biçimlerinde hızlı dönüşüm yaşanmıştır (Türk, 2021: 314).

Sanatta geleneksellikten hızla uzaklaşan bu sanatçılar, sentetik olarak gördükleri galeri mekânı ve sanat nesnesi anlayışını geride bırakarak, çevreye duyarlı, onun bir parçası ve devamı olan ve konu ile ilgili farkındalık oluşturma gibi amaçlar gözetmişlerdir. Bu aynı zamanda da bir söylem biçimi olmuş doğa ve insan arasında ortaya çıkacak olasılıklar için itici güç olmuştur (Tomsuk, 2018: 61). Sanatçıların bu amaç doğrultusunda doğa içerisinde üretimlerini gerçekleştirmesiyle birlikte alternatif mekân arayışlarına yönelen Land Art, Yeryüzü Sanatı, Çevresel Sanat, Ekolojik Sanat gibi hareketler altında toplanan sanatçılar, doğa yanlısı üretimler yaparken bunları kavramsal açıdan çevresel çerçevelere oturtmakla kalmayıp bu konularda farkındalık ve duyarlılık geliştirmeyi amaçlayan görevler de üstlenmişlerdir (Saygı, 2016: 7).

SANATTA ORGANİK MALZEME KULLANIMI ÜZERİNE SANATÇI OKUMALARI

İnsanlık var olduğu ilk günden bu zamana kadar doğayı gözlemlemiş, ondan etkilenmiş ve onu etkilemiştir. Bu zaman zarfında insan hayatta kalma iç tepileri ile beraber doğaya karşı bir mücadele vererek onun karşısında giderek bilinçlenmiş ve güçlenmiştir (Yücel, 2020: 32). Diğer canlıların aksine insan doğaya ait kaynakları sınırsızca tüketmeye ve yağmalamaya devam ederek, onu olumsuz anlamda şekillendirmektedir. Tüm bu süreç

boyunca bu zararın telafisi ve yenilerin önlenmesi gerektiğine dair bilincin oluşması 20. yüzyılın ortalarına denk gelmektedir (Kayahan ve Çevik, 2021: 3).

Sanat tarihi boyunca yaşadığı dönemden etkilenmiş olan sanatçılar, insanlığın yaptığı doğa tahribatı sebebiyle ortaya çıkan ekolojik problemlerden etkilenerek 1960'lı yıllarda üretimde bulunmuşlardır. Toplumda çevre bilinci oluşturmak için doğada ya da organik malzemeler ile çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Organik malzemeler, hammaddenin doğal yollarla oluşan malzemeleridir. Doğada hazır bulunan su, toprak, ağaç, taş, kaya, bitki tohumları, demir, kömür gibi malzemelerdir. İnsanoğlu bunları doğada hazır bir şekilde bulmuştur. Doğadaki bu malzemeler sanata da öncülük etmişlerdir. Bazı sanatçılar doğayı bir sonsuz galeri olarak düşünmüş ve eserlerinde kullanırken bazıları da doğadaki bu malzemeleri eserlerinin içerisine taşımışlardır (Kalın, 2017: 2). Genel anlamda sanat tarihine bakıldığında doğanın sanatçılara kaynaklık ettiği görülmüş, onlar tarafından hem somut hem de soyut anlamda üretimlerinde yorumlanarak kendine yer bulmuştur (Taştan, 2016: 171).

1960'lı yıllara kadar doğa, sanatçıların geleneksel yöntemler ile yaklaştığı sanat üretimlerinin konusunu oluşturmaktadır. Çeşitli manzara ve onların oluşturduğu görseller kendi içinde kendine uzak çalışmalar olarak kabul edilmektedir. 60'lı yıllardan itibaren sanatta doğaya yaklaşım çevre bilinci ile farklılık göstermeye başlar. Bu bağlamda sanatçı üretimleri anlam, yöntem ve araç bakımından değişime uğramakla birlikte çevre bilincinin oluşmasına da katkı sağlamayı amaçlamaktadır (Aydın ve Zümrüt, 2013: 55). Bu süreçte meydana gelen yeni eğilimler, oluşumlar ve akımların etkisiyle birlikte sanatçılar geniş bir malzeme yelpazesine sahip olmuşlar, geleneksel malzemelerin yanı sıra seri üretim, organik, sentetik nesneler gibi sanat dışı kabul edilen malzemeleri de üretimlerinde kullanmışlardır (Erim, 2019: 264). Sanatçılar dolaşıma giren bu nesneler ve beraberinde getirdiği nesne okumaları ile birlikte izleyicinin algısını ve bilinçaltını etkilemeyi amaçlayarak, üretimin kavramsal altyapısını kuvvetlendirmektedir (Özkendirici, 2018: 210).

Günümüzde hala sürmekte olan iklim değişikliği, okyanusların ısınması ve doğal dengenin bozulması gibi çevre sorunları üzerine çağdaş sanatçılar üretimlerde bulunmaya devam etmektedirler. Çalışmalarında doğal malzeme kullanarak insanlarda farkındalık yaratmaya çalışmaktadırlar. Bu sanatçılardan biri olan Per Kristian Nygard, toprak ve çimenleri sanat malzemesi olarak kullanmaktadır. Norveçli sanatçı, galerinin içerisinde çimenli tepelerden oluşan bir manzara oluşturmuştur. Duvardan duvara yayılmış, odanın sınırlarını taşıyan bu manzara iç ve dış mekan arasındaki sınırları ortadan kaldırmaktadır. *Not Red But Green* isimli çalışmasını insanların kendi ihtiyaçları doğrultusunda oluşturduğu şehir ortamına karşıtlık oluşturmak amacı ile tasarlamıştır. İzleyici için kafa karıştırıcı ve anlamsız gözüken bir alan yaratarak izleyicinin çevresini sorgulaması için izleyiciyi çalışması aracılığı ile teşvik etmektedir (Url 1).

Görsel 1: Per Kristian Nygard, Kırmızı Değil Yeşil / Not Red But Green, No Place Galerisi, Çimen, Toprak ve Ahşap, Norveç, 2014.

Görsel 2: Per Kristian Nygard, Kırmızı Değil Yeşil / Not Red But Green, No Place Galerisi, Norveç, 2014.

Per Kristian Nygard bu çalışmasını Norveç'te çok kısa süren yaz mevsiminde oluşturmuştur. Çimenlerin büyümesi ve hayatta kalabilmesi için kısıtlı vakti olduğu için sıcaklar gelmeden birkaç hafta önce çimenleri

ekmiştir. Sıcaklar gelene kadar çimenlere yaşanabilir ortam oluşturmak için odayı nemli tutarak ideal büyüme ortamını sağlamıştır. Böylece doğada kısa bir süre içerisinde gerçekleşip yok olan gök kuşağı, meteor yağmuru gibi olayları taklit ederek izleyiciye benzer bir izlenim yaratmak istemiştir. Aynı zamanda sadece doğa içerisinde görülebilecek bir manzarayı galeri salonunda oluşturarak izleyicinin doğa içerisindeki varlığını sorgulaması için teşvik etmektedir. İnsanlığın doğada yaptığı tahribat sebebiyle bu çalışmadaki gibi manzaraların yok olma tehlikesi altında olduğunu, eğer önlemler alınmazsa sadece böyle taklitler ile var olabileceğini düşündürmektedir (Url 2).

Richard Shilling, çevre sanatının öncü isimlerinden biridir. Doğadan ve mevsim geçişlerinin doğa üzerindeki etkisinden ilham alan sanatçı aynı zamanda insan ve doğa ilişkisini de sorgulamaktadır. Doğanın içerisinde heykellerini oluştururken çevresindeki taş, dal, yaprak vb. doğal malzemeleri kullanarak çalışmalarının doğaya geri karışmasını sağlamaktadır. Bu nedenle her çalışmasının fotoğrafını çekerek sergilemektedir ancak bazı çalışmaları çok kısa bir süre içerisinde doğaya karıştığı için fotoğrafları dışında görülmesi mümkün olmamaktadır. Tamamen çevreci bir şekilde üretimde bulunan Shilling, insanlara doğaya zarar vermeden de üretim yapılabileceğini göstermektedir. Çalışmalarını doğadan ayıran tek şey kullandığı malzemeleri insan yapımı olduğu belli olacak şekilde gerçekleştirmektedir (Url 3). Shilling, çalışmalarında doğal malzemeye ek olarak geri dönüştürülebilir atık malzemeler de kullanarak ekolojik çevreye destek olmaktadır. Clough Egg Cairn adlı çalışmasını üç günde oluşturmuştur. Bu işinde kullandığı malzeme olan kumtaşlarını yakınlardaki maden ocağı atıklarından toplamıştır. İzleyiciye üretimde bulunmak için sadece tüketmek gerekmediğini, geri dönüştürülebilir atıkları kullanarak da üretim yapılabileceğini göstermektedir.

Görsel 3: Richard Shilling, Yumurta / Clougha Egg Cairn, Kumtaşı, 2008.

Görsel 4: Richard Shilling, Sonbahar Kayın Yaprakları Perdesi / Autumn Beech Leaf Curtain, Kayın Yaprakları ve Dal, 2010.

Autumn Beech Leaf Curtain adlı çalışmasında Richard Shilling, yaprakları genç bir kayın ağacından doğada yaptığı yürüyüş esnasında toplamıştır. Daha sonra bu yaprakları birbirlerine dikerek ve üzerlerinde kristalimsi bir parlaklık elde etmek için gece dışarıda bırakarak donmalarını sağlamıştır. Shilling, çalışmalarında izleyiciye her şeyin bir döngü içerisinde ve birbirleriyle bağlantılı olduğunu anlatmak istemektedir. Bazı şeylerin hızlı bazılarının yavaş bir döngü içerisinde olduğunu çalışmalarında görülebilmektedir. *Autumn Beech Leaf Curtain* adlı çalışması doğa içerisinde *Clougha Egg Cairn* adlı çalışmasına kıyasla daha kısa süre içerisinde doğaya geri karışacaktır.

Anya Gallacio mekana özgü doğal malzemelerle ürettiği çalışmalarıyla tanınmaktadır. Meyve, sebze, çiçek, yaprak, dal ve ağaç gibi doğadan karşılayabildiği malzemeleri kullanarak üretimlerde bulunmaktadır. Gallacio, bu çalışmalarında izleyiciye bir anı değil doğanın değişkenliğini ve kalıcı olmadığını göstermek istemesinin yanı sıra doğanın yenilenmesini ve yok olmasını taklit ederek izleyiciye yaşamın değişken bir döngüden ibaret olduğunu anlatmaktadır. Sanatçı kalıcı olmayan ve sürekli değişim içerisinde olan üretimlerde bulunarak izleyiciye insan ve doğa arasında olan ilişkiyi düşünmesini sağlamaktadır. Gallacio'nun *The Inner Space Within* adlı çalışmasında ağaç sanki hep oradaymış ve galeri salonu onun etrafına yapılmış ya da ağaç galeri salonun duvarlarından geçerek mekâna girmiş gibi gözükmektedir. Gallacio bu çalışmasında doğanın güzelliği ve çürüyüp geri doğaya karışması, yaşam ve ölümün döngüsüne atıfta bulunmaktadır (Url 4).

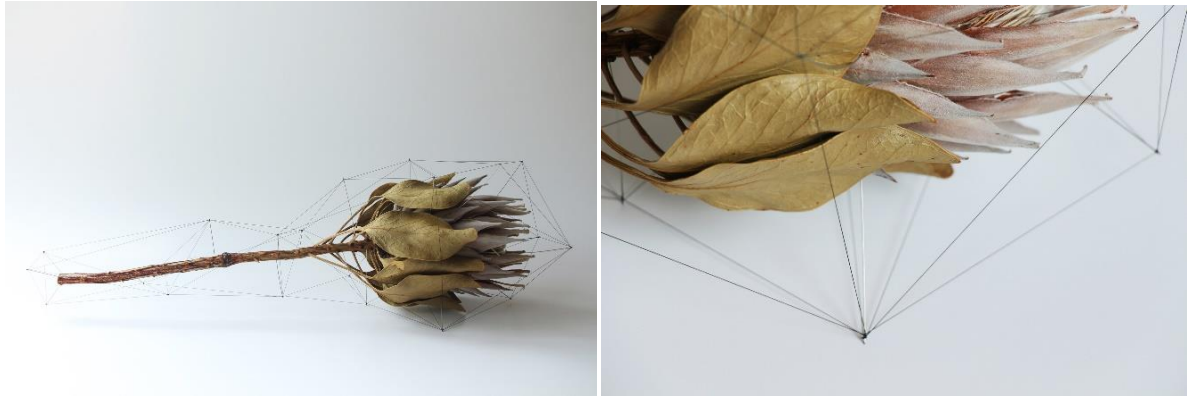

Görsel 5: Anya Gallacio, Yoğunluklar ve Yüzeyler / Intensities And Surfaces, Buz ve Kaya Tuzu, 1996.

Görsel 6: Anya Gallacio, İç Mekân / The Inner Space Within, Kestane Ağacı, Cıvatalar, Paslanmaz Çelik, 2008.

Gallacio'nun 19. yüzyıldan kalma su pompalama istasyonuna yerleştirdiği *Intensities And Surfaces* isimli işi buz ve kaya tuzundan oluşmaktadır. Bu çalışmanın erimesi üç ay kadar sürmüş ve işin merkezine yerleştirilmiş olan kaya tuzu buzların tahmin edilemez bir şekilde erimesini sağlamıştır. Eriyen buzlardan dolayı zeminde su birikintileri oluşarak çeşitli yansımaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buzların sürekli bir değişim içinde olması ve yerde biriken sularla oluşan yansımalar sayesinde Gallacio her şeyin bir döngü içerisinde olduğunu göstermektedir (Url 5). Sanatçının doğal malzeme kullanması sebebiyle çalışmaları üretim sırasında bile sürekli değişim içerisinde. Bu durumun bir yansıması olarak sanatçının üretimleri tahmin edilemez bir şekilde ilerlediği için çalışmanın son halinin nasıl olacağı bir belirsizliği de beraberinde getirir. Böylece Gallacio hem kavramsal hem de uygulamada bir bütünlük yakalayarak, insanların ve doğanın sürekli bir değişim içerisinde, hayatın döngüden ibaret olduğunu anlatmaktadır (Url 6).

Japon sanatçı Norihiko Terayama, su ile aşınmış odun parçaları ve kurumuş çiçek gibi doğal materyallerin etrafına 3 boyutlu polygon çerçeveler oluşturarak üretimde bulunmaktadır. Bu çalışmalarında kullandığı doğal materyalleri sıradan nesneler olmaktan çıkarıp doğanın üretimlerini sanat eserine dönüştürmektedir. Terayama'nın ömürlerinin sonlarına gelmiş doğal materyaller kullanarak izleyiciye doğadaki ölüm ve yaşam döngüsünü göstermektedir (Url 7-8).

Görsel 7: Norihiko Terayama, Çokgen Kabuk / Crust of The Polygon, Kurumuş Çiçek, 2016.

Görsel 8: Norihiko Terayama, Çokgen Kabuk / Crust of The Polygon, Kurumuş Çiçek, Detay.

Crust of The Polygon serisinde Terayama doğadaki kurumuş yada yıpranmış formların güzelliğini vurgulamak istemektedir. Ömürlerinin sonlarına gelmiş su ile aşınmış odun parçaları ve çiçekler kullanarak izleyicilerin de bu güzellikleri fark etmesini sağlamaktadır. Bu malzemelere iğneler yerleştirip ve bu iğnelerin tepelerini de ipliklerle birbirlerine bağlayarak dış çerçeve gibi gözükken polygonları oluşturarak malzemeleri göz önüne çıkarmaktadır (Url 9).

İngiliz heykeltıraş James Doran Webb, su ile aşınmış odun parçalarını ve geri dönüştürülmüş metalleri kullanarak gerçek boyutlarda hayvan heykelleri yapmaktadır. Bu materyaller ile aslan, köpek, at ve geyik gibi çeşitli hayvan figürleri oluşturmaktadır. Genellikle hareket halindeki hayvan heykelleri üreten James Doran Webb canlılık hissini izleyiciye geçirmek istemektedir. Gerçek hayvanların formlarını ve dokularını oluşturmak için su ile aşınmış odun parçalarını uyum ve bir bütünlük içerisinde olacak şekilde seçerek yerleştirmektedir. Bu sebeple kullanılan her bir odun parçasının bir anlamı vardır. Ahşap ile üretimlerde bulunan sanatçı, 2013 yılında 80.000 ağaç dikme hedefi olan bir program oluşturarak doğaya ve onun korunmasına destek olmayı da amaçlamaktadır (Url 10).

Doğa içerisinde her şey bir döngü içerisinde, James Doran Webb'in çalışmalarında su ile aşınmış odun parçalarını kullanarak izleyiciye doğanın bu döngüdeki yıkıcı etkisini göstermektedir. Üretimlerindeki hayvan figürlerini Görsel 9'daki gibi genelde hareket halinde işleyerek, odun parçalarından oluşmuş olmasına rağmen izleyiciye canlılık hissi vermektedir. Bu canlılık hissini desteklemek için figürünü yaptığı hayvanların kas anatomisine uygun odun parçaları seçmektedir.

Görsel 9: James Doran Webb, Ateştopu I / Fireball I, Su ile Aşınmış Odun Parçaları ve Çelik, 86 x 22 x 125cm, 19 kg, 2022.

Görsel 10: James Doran Webb, Yayla Boğası / The Highland Bull, Su ile Aşınmış Odun Parçaları ve Çelik, 260 x 110 x 147cm, 355kg, 2017.

James Doran Webb, görsel 10'daki *The Highland Bull* isimli işinde boğanın tüylerindeki hareket hissini verebilmek için her bir odun parçasını özellikle seçmiştir. Dalgalı bir görünüme sahip olan su ile aşınmış odun parçaları, bulunması en zor odun şekillerinden biridir. Aynı zamanda çalışmanın dış mekânda sergilenmeye uygun olması ve odunların yıllarca bozulmadan kalabilmesi için yağlı bir odun türü kullanmıştır. Bu sebeple sanatçının *The Highland Bull* isimli çalışmasını onun en nadir üretimlerinden biri olarak değerlendirmek mümkündür. Sanatçı, gerçek bir boğanın boynuzlarına uygun olacak şekilde şekillendirdiği odun parçalarını kırmızı renge boyayarak dikkat çekmesini sağlamıştır.

Günümüz çağdaş sanatında kültürel imgeler sanatçılar tarafından sıklıkla kullanılmakta olup kendi dillerinin oluşumunda önemli bir yer kaplamakla beraber geçmişe ait izlerin günümüz sanatında yer almasını sağlayarak geleceğe aktarılması konusunda da kaynaklık etmektedir (Çevik, 2022:1084).

Bu bağlamda, sanatçı Courtney Mattison deniz ekolojisi ve seramik alanında disiplinler arası sanat eğitimi almıştır. İklim değişikliğine dikkat çekmek isteyen Mattinson, mercan resiflerinin devasa ölçekte seramik heykellerini yapmaktadır. Eğer insanlar doğaya saldıgı emisyonları azaltmaz ve iklim değişikliğini durdurmak için önlemler almazsa dünyadaki mercan resiflerinin neredeyse tamamı 30 yıl içerisinde yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bilim insanlarının araştırmalarına göre son 30-40 yıl içerisinde mercan resiflerinin iklim değişikliğinden ciddi miktarda etkilendiğini göstermiştir. Mercan resiflerinin yok olması durumunda bu resiflerde yaşayan canlı türlerinin yok olması ekolojik dengede ciddi problemlere sebep olacağı düşünülmektedir. Ayrıca hayvanlarla birlikte yaşamı ve kültürü mercan resiflerine bağlı yarım milyar kadar insanın da bu kayıptan etkileneceğinin düşünülmesi durumu daha dramatik bir boyuta taşımaktadır (Url 11-12-13).

Görsel 11: Courtney Mattison, Etkileşim; Değişen Denizlerimiz V / Confluence; Our Changing Seas V, Sırlanmış Taş ve Seramik, 846 x 570 x 50 cm, 2017-2018.

Görsel 12: Courtney Mattison, Etkileşim; Değişen Denizlerimiz V / Confluence Our Changing Seas V, Detay.

Deniz biyolojisi eğitimi almış ve okyanusların korunması üzerine bilimsel çalışmaları olan sanatçı Courtney Mattison'un çalışmaları ile mercan resiflerinin sera gazı, çevre kirliliği ve aşırı avlanma gibi sebepler nedeni ile tehlike altında olması durumuna dikkat çekmektedir. Sanatçı, üretimleriyle birlikte insanlarda bilimsel verilerin yapamadığı çevre bilincini ve duyarlılığını sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışmalarında su altında gözlerden uzak olan mercan resiflerini taklit eden Mattison, mercan resiflerinin güzelliklerini ve iklim değişikliğinin üzerlerindeki etkilerini yüzeye çıkartarak görünür hale getirmektedir. Görsel 13'deki çalışması duvara yerleştirilmiş 213x635x55 cm. boyutlarında oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır. Çalışmanın sadeliğini destekleyen yalın bir sergileme aracılığı ile sanatçı sadece çalışmaya dikkat çekmek istemiştir. Sağ ve solda simetrik ayna yansımalarını andıran bir tasarıma sahip olan bu çalışmasında izleyiciyi merkeze odaklanmaya yönlendirmektedir.

Görsel 13: Courtney Mattison, Kötü İkizler / Malum Geminos, Sırlanmış Taş ve Seramik, 213x 635x55 cm, 2019.

Görsel 14: Courtney Mattison, Kötü İkizler / Malum Geminos, Detay.

Görsel 13'deki *Malum Geminos* isimli çalışmasında Mattison, izleyicinin mercan resiflerinde geziyormuş gibi hissetmesini sağlamak için çalışmalarını devasa boyutta üretmekte ve sergilemektedir. Mattison aynı zamanda izleyicinin gerçekçilik hissini arttırmak için çalışmasında her bir parçayı tek tek elleriyle şekillendirmektedir. Görsel 11'deki *Confluence; Our Changing Seas V* isimli çalışmasında iklim değişikliğinden etkilenen resiflerdeki mercan ağarmasının keskin kontrastını vurgulamaktadır.

Üretimlerini seramik malzeme ile gerçekleştiren Mattison, seramik kullanmasının gerekli bir malzeme olduğunu çünkü kalsiyum karbonatın hem bir sır bileşeni hem de resifleri bir arada tutan bileşen olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde çalışmalarının kimyasal yapısı doğal bir resif ile paralel olmaktadır. Mattison resiflerdeki mercan ağarmasını beyaz sır kullanarak, mercanların renkli görüntüsünü ise çeşitli renkli sırlar aracılığı ile oluşturmaktadır. Böylece gerçek mercan resiflerindeki kontrastı ve canlılığı en yakın şekilde gösterebilmektedir.

Hillary Waters Fayle, tekstil geleneklerini kullanarak bu alanın botanik ile kesiştiği alanlarda disiplinler arası üretimlerde bulunmaktadır. Sanatçı kenarları solmuş ve gün geçtikçe kuruyup kırılgan olmaya başlayan yaprakları fabrika üretimi olan yün iplikler ile birleştirirerek doğa ve insan arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir. Waters Fayle kuru yapraklara uyguladığı ayrıntılı ve renkli nakışlarla iki malzemenin de hayatta kalmasını sağlamaktadır (Url 14).

Görsel 15: Hillary Waters Fayle, Daha İyi Günler İçin Açan Çiçek / Blooms for Better Days, Manolya Yaprakları ve İplik, Her Bir Parça İçin 25 x 10cm, 2020.

Görsel 16: Hillary Waters Fayle, Lütuf İçin Açan Çiçek / Blooms For Grace, Manolya Yaprakları ve İplik, Her Bir Parça İçin 25 x 10cm, 2020.

Hillary Waters Fayle, doğa ve evlerimizdeki peyzaj arasında güçlü bir ilişki olduğunu düşünmektedir. Sanatçı çalışmalarında doğa ile etkileşim halinde olduğumuzda, kendimize ve birbirimize bağlı olduğumuzu anlatmaya çalışmaktadır. Sanatında, organik malzeme olan yaprak üstünde nakış tekniğini kullanarak doğada bulunan sembolizmi, geometriyi ve desenleri işlemektedir. Sanatçıya göre her zamankinden daha çok doğa ile denge içinde var olmamız gerekmektedir, bu kavramı üretimlerinde kullandığı kırılgan yapraklar üstünde zarif nakış dikişleriyle işlenmiş desenler oluşturarak insan ve doğa arasındaki hassas dengeyi temsil etmektedir. Görsel 15 ve 16'daki sanatsal üretimlerinde, doğadan topladığı yaprakların üzerine nakış tekniği ile bitki desenleri işlemektedir. Yaprakları doğanın nakış çerçevesi olarak kullanan Waters Fayle, insanlığın ve doğanın uyum içerisinde de var olabileceğini anlatmaya çalışmaktadır. Ömürlerinin sonlarına gelmiş yaprakları nakış tekniği ile oluşturduğu desenlerle bir arada tutarak insanın doğaya doğanın da insana ihtiyacı olduğunu göstermeye çalışmaktadır (Url 15).

Kamusal alanda da gerçekleştirilen çoğu sanat uygulaması toplumsal bellekleri açığa çıkaran uygulamalar olarak dikkat çekebilir. Bu sanat pratiklerinde sanatçının kimliği, mekanın özel yapısı ve içinde bulunan kültürel ve toplumsal yapıların özellikleri dahil olmak üzere kültürel bellekler sanat yapıtlarının okumalarında önemli yapı taşlarıdır (Çevik ve Bingöl, 2021: 159). Toplumun ortak yararını gerçekleştirmeyi amaçlayan kamusal alan, bireylerin bir araya gelip bilgi, iletişim, gibi ortak paylaşımların yapıldığı aynı zamanda toplu olarak sosyal etkinlik ve etkileşimde bulundukları alanlardır (Çevik, Bingöl ve Demirci Şenkal, 2021: 681).

Görsel 17: Doris Salcedo, İsimsiz, Yaklaşık 1550 Ahşap Sandalye, 10.1 x 6.1 x 6.1 m, İstanbul, 2003.

Görsel 18: Doris Salcedo, İsimsiz, Yaklaşık 1550 Ahşap Sandalye, 10.1 x 6.1 x 6.1 m, İstanbul, 2003.

Kolombiyalı sanatçı Doris Salcedo dünyadaki şiddet ve siyasi çatışmaların odağında olan bireylerin durumunu toplumsal olarak geniş kitlelere duyurabilmek için bu konularda heykeller ve enstalasyonlar üretmektedir. Bu konuları odağına alan sanatçı çalışmalarında genellikle şiddet mağdurları ile yaptığı röportajlardan edindiği bilgi ve tecrübeleri kullanmaktadır. Bu çalışmalarında kullandığı mobilya ya da kıyafet gibi sıradan nesneleri insanlarda korku ve umutsuzluk duygusu uyandırmak için daracık bir alana sıkıştırarak klostrofobi hissettirecek şekilde düzenlemektedir (Url 16).

Doris Salcedo'nun 8. Uluslararası İstanbul Bienali kapsamında İstanbul'da yer alan iki bina arasına yerleştirdiği yaklaşık 1550 adet ahşap sandalye ile savaş, ırkçılık, sömürgecilik, eşitsizlik ve diğer şiddet biçimlerinin milyonlarca insana çektiği ıstırapı ele almaktadır. Sanatçı bu çalışmasında kullandığı gündelik eşya olan ahşap sandalyeler aracılığı ile izleyicinin, kişiliğini değiştirmek zorunda kalan, yerinden edilmiş ve aşağılanmış insanların hayatlarını düşünmesi için teşvik etmektedir. Salcedo Görsel 17'deki isimsiz çalışmasında sıradan ahşap sandalye kullanarak bu şiddetten etkilenen sıradan insanları temsil etmektedir (Url 17).

Salcedo, Görsel 17 ve 18'deki *İsimsiz* çalışmasında, İstanbul'un merkezi bölgelerinde gezerken fark ettiği harabe binaların çokluğundan etkilenmiştir. Bu harabe binaların bir zamanlar insanlara ev sahipliği yaptığını ve bu insanların evlerini terk etmek zorunda kaldıkları şiddet dolu bir geçmişe ev sahipliği yaptığını fark etmiştir. Sanatçı bu yerleştirmesinde sadece bir olaydan değil küresel çapta yıllardır yaşanan göçmenlik problemini işlemektedir. Rastgele istiflenmiş sandalyeler yerinden edilmiş insanların devasa miktarını ve bu yaşananların kaosunu göstermektedir. Sandalyeler karmaşık bir şekilde duruyor gibi yerleştirilmiştir ancak durgunluk hissi de vermektedirler. İki bina arasında ve yola taşmayacak şekilde yerleştirilen sandalyeler adeta şehrin bir parçası gibi gözükmemektedir (Url 18).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

İnsanlık için yaşam kaynağı olan doğanın teknolojik gelişme yolunda sorumsuzca tüketilmesiyle birlikte ciddi küresel problemlerin oluşmasına sebep olmuştur. Sanayi devrimiyle hız kazanan çevre sorunlarının 1960'lar ve sonrasında daha da artmaya başlamış ve bununla birlikte insanlığın doğa ile olan ilişkisi sanatta estetik bir kaygı olmaktan çıkıp insanlarda farkındalık yaratmayı hedefleyen bir mecra olmuştur. Sanatçılar doğa tahribatını ve ekolojik problemleri çalışmalarına konu edinerek çevreci hareketlere ön ayak olmuşlardır ve bununla birlikte üretimlerini doğaya zarar vermeden tamamen çevreci bir şekilde gerçekleştirerek insanları bilinçlendirmeyi hedeflemişlerdir. Bu üretim mantığı ile yapıtlarını gerçekleştiren güncel sanatçılardan Per Kristian Nygard, doğa içerisinde doğal malzemeler ile üretim yapan Richard Shilling, organik malzeme kullanarak yerleştirmeler üreten Anya Gallacio, doğadaki ömürlerinin sonlarına gelmiş organik malzemeleri sanat eserine dönüştüren Norihiko Terayama, doğanın yıkıcı gücünü ve doğal denge hakkında su ile aşınmış odun parçaları ile çalışan James Doran Webb, mercan resiflerinin iklim değişikliği sebebiyle yok olmasını devasa boyutlarda ürettiği seramik mercan resifleri ile insanlarda duyarlılık oluşturmaya amaçlayan Courtney Mattison, insan ve doğa arasındaki ilişki ve denge hakkında üretimde bulunan Hillary Waters Fayle ve ahşap malzeme olan sandalyeler kullanarak küresel çapta yaşanan şiddet olaylarına dikkat çekmek isteyen Doris Salcedo incelenmiştir. Bu sanatçıların okumaları yapıldığında çalışmalarının temelinde organik malzeme kullanarak üretimlerini gerçekleştirdikleri gözlenmektedir. Sanatçılar gerek kullandıkları doğal malzemeler gerekse üretim çeşitlilikleri bakımından etkileyici çağdaş üretimlerde bulunarak ve sanatı yaşamın içine katarak insanlık ve doğa arasındaki bağları çevreci üretimleri ile izleyicinin doğa üzerine düşünceleri sağlamışlardır.

KAYNAKÇA

Aydın, İrfan ve Zümrüt, Yeşim. (2013). Doğa ve Sanat Ekseninde Farklı Yaklaşımlar, Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 4, s. 53-78.

Bingöl, Mehtap; Çevik, Naile ve Kayahan, Zeliha. (2020). Çağdaş Sanatta Değişen Mekân Algısı ve Sanatçı-İzleyici Etkileşimleri, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 108, s. 379-393.

- Boynukalın, Azize Reva. (2017). Çağdaş Sanatta Doğanın Metaforik Dönüşümü, İdil Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 32, s. 1319-1335.
- Çevik, N., Bingöl, M., Demirci Şenkal, A. (2021). Bir Tasarım Nesnesi Olarak Kamusal Alanda Kaligrafik/Tipografik Düzenlemeler. Social Sciences Research Journal, 10 (3), 678-695.
- Çevik, N. (2022). Hitit Uygarlığı Kültürel Unsurlarının Plastik Bir Dil Olarak Yeniden Yorumlanması. The Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 12 (4), s.1079-1091.
- Çevik, N. ve Bingöl, M. (2021). Kamusal Alan Bağlamında Çağdaş Sanat Söylemleri. İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 147-161.
- Çevik, Naile ve Kayahan, Zeliha. (2021). Çağdaş Sanatta “Su” Teması Üzerine Deneyimlenen Sergileme Pratikleri, International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, Cilt: 7, Sayı: 40, s. 1095-1106.
- Erim Usluca, Özge. (2019). Sanatsal Bir İfade Aracı Olarak Tekstil, İdil Sanat ve Dil Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 54, s. 263-273.
- Kalın, Selcan. (2017). Çağdaş Sanatta Organik ve İnorganik Malzemenin Kullanımı, Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Karaca, Gülçin. (2018). Etkileşimli ve Katılımcı Sanat Bağlamında Sanat ve Ekoloji İlişkisi, Türkiye Lisans Üstü Çalışmalar Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt: 3, Sayı: 7, s. 231-242.
- Kayahan Zeliha ve Çevik Naile. (2021). Çevre Bilinci Bağlamında Sürdürülebilir Sanatsal Dil, Akademik Sanat Dergisi, Sayı: 14, s. 1-11.
- Özkendirici, Başak. (2018). Çağdaş Sanat Malzemesi Olarak İplik, Sanat ve Tasarım Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 1, s. 209-225.
- Saygı, Sevil. (2016). Çağdaş Sanatta Doğa Algısı ve Ekolojik Farkındalık, Sanat Tasarım Dergisi, Sayı: 7, s. 7-13.
- Taştan Renkçi, Tuğba. (2016). Sanat, Doğa ve Teknoloji Ekseninde Sanatçılar ve Yapıtlar, İdil Sanat ve Dil Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 19, s. 169-179.
- Tomsuk Ertuğrul, Esra (2018). Sanatta Doğayla İşbirliği Eylemleri Bağlamında Doğa Sanatı, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Türkdoğan, Gizem. (2017). İnsan Doğa İlişkisi Bağlamında 1960 Sonrası Sanatta Doğaya Yönelimler, Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Türk, Ayşe. (2021). Yoksul Sanatta Malzemenin Değişen Anlamları ve Canlı Hayvan Kullanımı, Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 57, s. 313-321.
- Uysal, Halil Fırat. (2009). Çağdaş Sanat ve Ekosistem, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yücel, Banu. (2020). Atık Malzemelerin Çağdaş Sanatta Yansımaları, İdil Sanat ve Dil Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 65, s. 31-40.

Görsel Kaynakçası

Görsel 1- 2: <https://www.perkristiannygaard.com/Not-Red-But-Green>

Görsel 3: <https://www.flickr.com/photos/ministry/3230640479>

Görsel 4: <https://www.flickr.com/photos/escher1/5109997683/>

Görsel 5: <https://www.thomasdanegallery.com/artists/36-anya-gallaccio/works/3206/>

Görsel 6: <https://gemmaschiebdefineart2.wordpress.com/2014/11/13/anya-gallacio-the-use-of-organic-matter/>

Görsel 7-8: <http://studio-note.com/crust-of-the-polygon-2/>

Görsel 9: <https://jamesdoranwebb.com/artist/driftwoodnr.php?art=389&sculpture=Fireball-I>

Görsel 10: <https://jamesdoranwebb.com/artist/bigdriftwoodnr.php?art=363&sculpture=The-Highland-Bull>

Görsel 11-12: <https://courtneymattison.com/confluence>

Görsel 13-14: <https://courtneymattison.com/malum-geminos/fv3iwnk4f99udv50o94uwmr82vd3x1>

Görsel 15-16: <https://www.textilecurator.com/home-default/home-2-2/hillary-waters-fayle/>

Görsel 17-18: <https://www3.mcachicago.org/2015/salcedo/works/untitled-istanbul/>

İnternet Kaynakçası

Url 1: <https://www.contemporist.com/not-red-but-green-by-per-kristian-nygard/#:~:text=Artist%20Per%20Kristian%20Nyg%C3%A5rd%20created,Place%20Gallery%20in%20Oslo%2C%20Norway.&text=During%20Not%20Red%20But%20Green,receding%20into%20an%20interior%20room>

Url 2: <https://www.contemporist.com/not-red-but-green-by-per-kristian-nygard/#:~:text=Artist%20Per%20Kristian%20Nyg%C3%A5rd%20created,Place%20Gallery%20in%20Oslo%2C%20Norway.&text=During%20Not%20Red%20But%20Green,receding%20into%20an%20interior%20room>

Url 3: <https://ecoartsblog.wordpress.com/2013/05/18/the-land-art-of-richard-shilling/>

Url 4: https://www.blumandpoe.com/artists/anya_gallaccio

Url 5: <https://www.tate.org.uk/art/artists/anya-gallaccio-2658/lost-art-anya-gallaccio>

Url 6: <https://gemmaschiebdefineart2.wordpress.com/2014/11/13/anya-gallacio-the-use-of-organic-matter/>

Url 7-8: <https://plainmagazine.com/norihiko-terayama-encases-ordinary-driftwood-dried-flowers-geometric-frames/>

<https://theartling.com/en/artzine/sustainable-art-design/>

Url 9: <https://plainmagazine.com/norihiko-terayama-encases-ordinary-driftwood-dried-flowers-geometric-frames/>

Url 10: <https://mymodernmet.com/james-doran-webb-driftwood-sculptures/>

Url 11-12-13: <https://www.ctvnews.ca/climate-and-environment/earth-s-coral-reefs-will-be-gone-in-30-years-without-intervention-experts-1.5865154>

<https://www.eurekalert.org/news-releases/949684>

<https://courtneymattison.com/about>

Url 14: <https://www.thisiscolossal.com/2022/03/hillary-waters-fayle-embroidery/>

Url 15: <https://www.hillarywfayle.com/about>

Url 16: <http://www.artnet.com/artists/doris-salcedo/biography>

Url 17: <https://www.guggenheim.org/blogs/checklist/how-artist-doris-salcedos-practice-quietly-challenges-injustice>

Url 18: <https://www.guggenheim.org/blogs/checklist/how-artist-doris-salcedos-practice-quietly-challenges-injustice>

The Effect of Gestalt Theory on Emblem and Logo Design*

Dr. Hasan YAMAN

İstanbul University-Cerrahpaşa Vocational School of Technical Sciences
hasany@iuc.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-4193-8022>

Makale Başvuru Tarihi : 06.11.2022

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2022

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Şebnem YAMAN

Graduate Student, Arel University Graduate Education Institute
ssebnemcaylan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1586-8294>

Abstract

Keywords:

Gestalt Theory,
Graphic Design,
Logo, Emblem

The effects of Gestalt Theory principles on emblem and logo design will be discussed in this study titled The Effect of Gestalt Theory on Emblem and Logo Design. In this context, the relationship between Gestalt Theory principles and the emblem and logo, which are graphic design products, will be discussed in terms of design principles and graphic design elements. The research employed the research methods of literature review and descriptive model.

The scope of the study is to determine the effects of Gestalt Theory on emblem and logo design, which are graphic design products. Emblems and logos selected as examples in the study will be examined within the scope of Gestalt Theory, and the presence of Gestalt Theory principles in these graphic design products and their effects on perception will be discussed.

Gestalt Kuramının Amblem ve Logo Tasarımındaki Etkisi

Özet

Anahtar Kelimeler:

Gestalt Kuramı,
Grafik Tasarım,
Logo, Amblem

Gestalt Kuramının Amblem ve Logo Tasarımındaki Etkisi başlıklı bu çalışmada amblem ve logo tasarımında Gestalt Kuramına dair prensiplerin etkilerini konu edilecektir. Bu kapsamda, Gestalt Kuramı ilkelerinin grafik tasarım ürünleri arasında yer alan amblem ve logo ile ilişkisi, tasarım ilkeleri ve grafik tasarım elemanları açısından ele alınacaktır. Araştırmada literatür taraması ve betimsel model araştırma yöntemleri kullanılmıştır.

Araştırmanın evreni, grafik tasarım ürünleri olan amblem ve logo tasarımında Gestalt Kuramının etkilerinin belirlenmesi oluşturmaktadır. Çalışmada örnek olarak seçilen amblem ve logolar Gestalt Kuramı kapsamında incelenecek olup, söz konusu grafik tasarım ürünlerinde Gestalt Kuramı ilkelerinin varlığı ve algılamaya yönelik etkileri konu edilecektir.

* The study was presented as a summary at II. International Communication and Art Symposium (INCAS).

INTRODUCTION

Graphic design is a creative method that includes designing text or images on a visible and perceptible plane, in two or three dimensions, to convey a message, visualize an idea, or develop a visual.

The emblem and logo, which are the essential elements of the graphic design process, are a person or company's first point of contact with the outside world. These elements are intended to provide information about issues such as the personality, vision, and value of the brand that is being created.

Design employs a variety of resources while keeping perception management in mind. Among these resources are numerous scientific items such as psychology, philosophy, sociology, economics, history, geography, mathematics, and physics.

Human beings are controlled by the brain and the brain is controlled by selective perception. A well-constructed design should take into account the entire faculty of perception. Gestalt principles and the psychological effect they produce are thus an effective theorem in the design process.

In the 1920s, Max Wertheimer, Kurt Koffa, and Wolfgang Kohler founded a school of psychology and studied "behavioral theory," or the "stimulus-response" relationship. The underlying thesis of this study is that the brain's response to external stimuli is determined by a cause-and-effect relationship. It is the cognitive process that is important, not the behavior. (Sezer Babalıoğlu, 2020: 513)

The fact that our brain perceives what it observes when it is in contact with the external world as a whole rather than separately, reveals the Gestalt principle of the "unified whole." The components that comprise the whole do not have to be the same as the components that comprise the whole. Because of the structure of the human brain, it attempts to find a meaningful plane in every chaos it faces. Every work done for this purpose, every object, design, and means that appeals to people also appeals to perception.

GESTALT THEORY AND ITS CHARACTERISTICS

Gestalt Psychology, also known as Gestaltism, emerged in Germany in the first half of the 20th century. Gestaltism (German for "form, configuration") is a psychology theory that emerged with the gestalt school under the title of perception and perceptual organization. Although the word 'Gestalt' does not have a literal English equivalent, the closest possible expressions are words such as "whole", "form", "figure", "model". This theory arose from an article written by Wertheimer and was later developed by Max Wertheimer, Wolfgang Köhler, and Kurt Koffka by expanding the principles of gestalt psychology. (Ceylan&Ceylan, 2018: 1083)

Gestalt Psychology is concerned with how the mind interprets forms and patterns. Gestalt psychology seeks to comprehend the laws that underpin our meaningful perceptions in a seemingly chaotic world. The central tenet of Gestalt psychology is that the mind organizes itself in order to see the whole in what it perceives. Accordingly, wholes are more easily learned and remembered than parts. (Tuck, 2014)

The Gestalt principle fosters the belief that the human perception system is distinct from the components of reality itself. "Parts of a visual image can be analyzed and evaluated as separate components. A visual image as a whole is different and more comprehensive than the sum of its parts."

For example, in a beautiful landscape photograph, elements such as earth, sky, sea, tree, bird can be enjoyed separately. When looking at the whole photograph, it is clear that the parts that make up the photograph complement each other and form a beautiful composition. The same is true for graphic design products. When examining a poster, for example, independent elements such as the title, illustration, typography, and sub-title may catch the eye. However, when all of these elements are combined within a specific concept and logic, an organically connected texture is created.

"The whole is other than the sum of the parts" writes Kurt Koffka in his description on the subject. He states that "This is not a principle of addition"“, and he considered it as having an independent existence. (Heider, 2014)

Understanding Gestalt theory has several benefits for graphic designers. It reveals critical data in order to create designs that fit the perception of the target audience. The human eye has a structure that allows it to group and associate shapes and forms. When the design elements are brought together in diverse ways to form a whole, they can mean different things.

Features of Gestalt Theory

The four main lines of Gestalt theory are emergence, reification, multistability, and invariance.

Emergence

This principle is illustrated by a Dalmatian dog sniffing the ground under the shade of an overhanging tree. At first the dog cannot be identified with the parts of its body. Nevertheless, the dog is perceived as a whole. The whole image cannot be explained by looking at the picture and starting from the parts of the dog. But the dog appears as a whole. There is no explanation in Gestalt theory for how this perception occurs.

Figure 1: The emergence of Gestalt Psychology

Reification

Reification is the productive and complementary part of the perception process in the brain. This perception contains spatial information rather than sensory stimulation-dependent information.

If we look at the images of this feature in the pictures below, we can see that in Picture A, we see a triangle rather than three circles. In Pictures B and D, we see the different figures as a whole. In Picture C, we perceive the image in three dimensions.

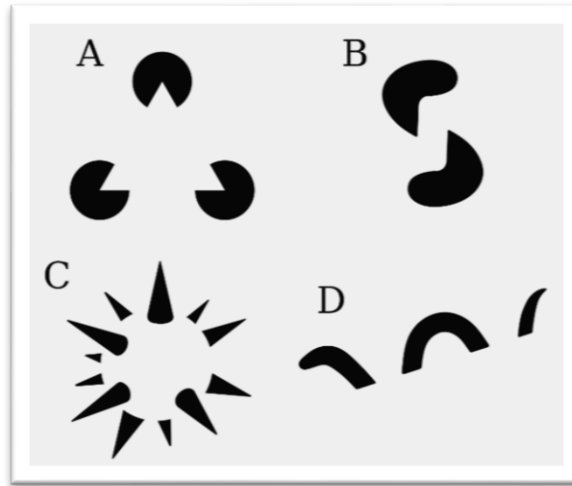

Figure 2: Reification in Gestalt psychology

Multiple Perception of Stability

The tendency of an object to have multiple perceptions and interpretations is referred to as multistability. It is a perception illusion, as shown in the Necker cube and Rubin figure/Vase images below. Gestalt, on the other hand, is unable to explain how multiple stability came to be.

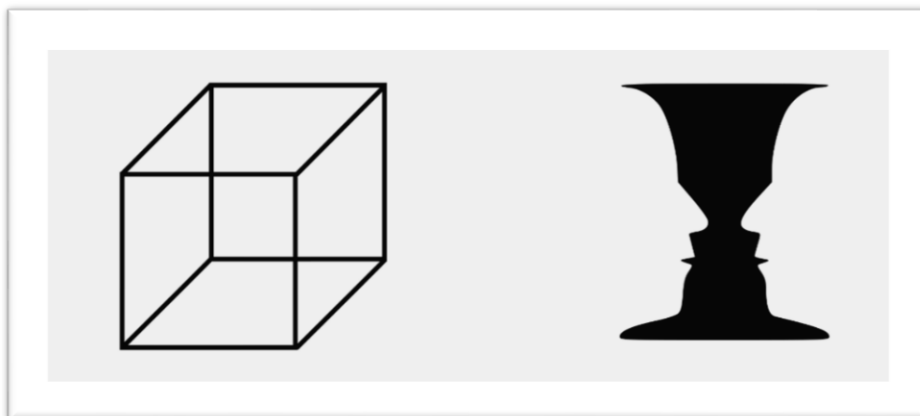

Figure 3: Multiple perceptions of stability in Gestalt psychology

Invariance

It is the perception of geometric figures due to variety independently of different light and object properties. Distortion, scale, and rotational motion of geometric figures are distinct from the object. Emergence, reification, multistability, and invariance are not necessarily separable modules to model individually, but they could be various aspects of a single unified dynamic mechanism.

Figure 4: Invariance principle in Gestalt psychology

Gestalt Approaches in Psychology

According to Max Wertheimer, there are two rational ways to think. The first is productive thinking, and the second is reproductive thinking.

The productive way of thinking is the use of instinct to solve an encountered event or situation. It is a spontaneous, quick, and responsive solution idea.

The Reproductive Thinking style, on the other hand, is a form that is carried out through past experience. It is used frequently and is an idea applied in the face of previously encountered and resolved events. Through analysis and experience, the brain achieves enlightenment, bringing thought to a conclusion. While instinct is active in productive thinking, it is called to consciousness at will in reproductive thinking.

PRINCIPLES OF GESTALT THEORY

The Gestalt school revealed the Gestalt principles by developing the main components in order to explain this understanding through a series of institutional and methodological psychological research.

Figure-Ground Relationship

The ground is the place where an object is located. As seen in the image below, the black background and white object relation, which creates a color contrast, has resulted in a contrasting form. People instinctively perceive whether an object is in the foreground or the background. An object protrudes in the foreground or hidden in the background.

Figure 5: Figure-ground relationship principle

The apple is the figure in the image above, and the silhouette is the ground. However, in the image below, the figure ground relationship is unclear.

Figure 6: Figure-ground relationship principle

The figure and ground are not clear, according to the concept of selective perception. The figure is where the perception is concentrated, while the other surfaces are in the ground. When they cannot be grasped clearly these two concepts are substitute for each other.

Principle of Proximity

This principle states that stimuli that are close to each other are perceived as a whole. When separate objects are scattered, they do not provide unity; however, when they are close to each other, they present a meaningful whole.

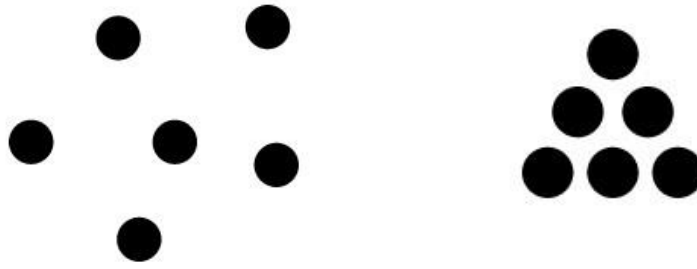

Figure 7: Principle of Proximity

Principle of Closure

It is the completion of an incomplete object or a form by our brain. Complementary factors are formed in our brain even when we do not see the image as a whole; for example, when we see a half circle, the brain completes it as a whole.

Figure 8: Principle of Closure

Principle of Similarity

Perceptually similar objects are clustered as a whole in the brain. For example, objects that are the same in terms of figure, color, texture, etc. are considered as such.

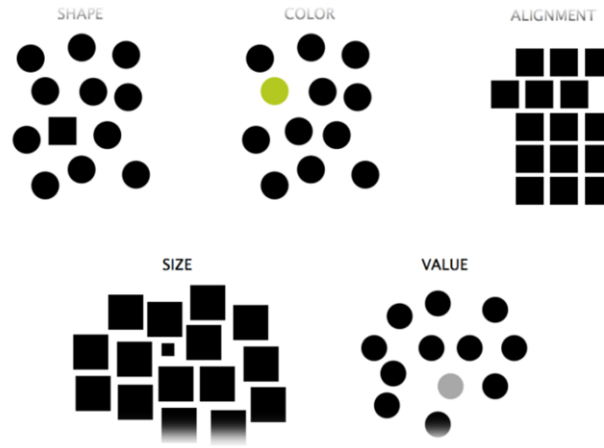

Figure 9: Principle of Similarity

Principle of Continuity

According to the principle of continuity, objects in a specific order and sequence create a perception of continuity. It is the principle of appearance of multiple distinct items as the same.

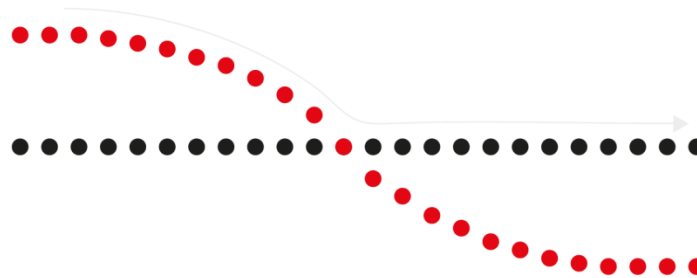

Figure 10: Principle of Similarity

Principle of Good Gestalt (Prägnanz)

“If the parts of an object form a regular, simple, and ordered pattern, they are perceived as forming a group. This law implies that: Individuals remove the complex and alien while perceiving the world so that they can observe reality in its most basic form.” Prägnanz, which is defined as “conciseness” in German, means clarity.

The squares in the image below can be interpreted as a series of rectangles and figures forming the letter "L," but most people will recognize this as five interlocking squares.

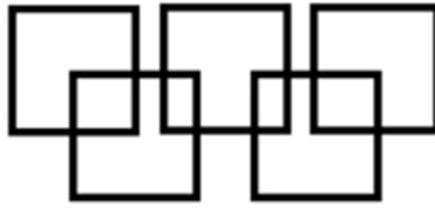

Figure 11: Principle of Good Gestalt

Principle of Common Fate

Using visual sensory modality, the researchers found the movement of elements of an object produces paths that individuals perceive that the objects are on. In this article, as in the Wertheimer 1912 article, he makes a determination about the grouping resulting from movement in stimuli in motion. He states that points that move together simultaneously will group and form a figure. This principle implies the grouping together of objects that have the same trend of motion and are therefore on the same path. (Mungan, 2020: 602)

Principle of Symmetry

According to this principle, the mind perceives objects as being symmetrical and forming around a center point. (Mungan, 2020: 602). Perception combines two images that are unrelated but share a similar element in terms of form. The following picture can be given as an example of the symmetry principle. The brackets in this image are square and curved. Viewers see the figure as three symmetrical pairs of brackets rather than six separate brackets.

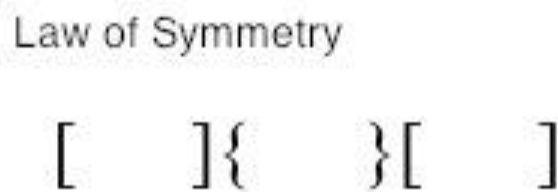

Image 12: Principle of Symmetry

Principle of Past Experience

Two objects that were previously mentioned together in brief time intervals can be reconciled together, acting as complements, based on previous experiences. If the objects are observed within the same space and time intervals, these objects are referred to collectively.

EFFECT OF GESTALT THEORY ON EMBLEM AND LOGO DESIGN

The dictionary meaning of the emblem is “signal”. Emblems are images, symbols, or letters that are used to represent an institution, organization, or product. An emblem reflects the company's attitude, that is, its image.

A logo is a graphic mark, emblem, or symbol used to aid and promote public identification and recognition. It may be of an abstract or figurative design or include the text of the name it represents as in a wordmark.

Differences Between Emblem and Logo

Emblems and logos, which are regarded as the most crucial step in branding, work in tandem with corporate identity to ensure that products are easily remembered, distinguishable from others, and have a direct association.

It emerged during periods of low literacy, and brands were created in the form of symbols. Thus, it conveyed a reminder element to people more easily and quickly via visual perception. Today, these two elements are the most important aspects of corporate identity, both visually and verbally.

While the logo reflects the institution's name, the emblem is made up of meaningful figures and symbols. The logo is made up of letters and words.

Effects of Gestalt Principles in Emblem Design

The "G" figure is highlighted in navy blue in the above "NINTENDO GAMECUBE" emblem, while the letter "C" is highlighted in white. This emblem was designed in the form of nested cubes in accordance with the figure-ground principles.

In this example, which belongs to the "SPARTAN GOLF CLUB", we see an emblem design adhering to the Gestalt principle of closure. In this design, a man with a golf club transforms into a Spartan with the movement trace of the club on his head as he swings his club. Although they appear to be separate phenomena, the complementary phenomenon in our perception paints them in our brain as a whole.

We can see in this design of the "UNILEVER" brand that it was created using Gestalt principles of proximity and similarity. In this emblem, which is designed with different figures, the letter "U", which appears when we look at the whole, is conveyed to us by our perception through grouping the figures.

In this emblem, which was designed with the principles of proximity and continuity for "SUN MICROSYSTEMS", figures that are close to each other are reflected as a group and the letter "S" is perceived. However, the "SUN" text emerges with the successive figures adhering to the principle of continuity.

Effects of Gestalt Principles in Logo Design

When we look at the "IBM" logo, we see three letters made up of short horizontal lines. Due to the close proximity of the lines, the brain perceives the letters "I," "B," and "M" directly rather than 8 long horizontal lines with spaces between them. The close proximity of the objects causes the principle of similarity to be employed by the brain in this image.

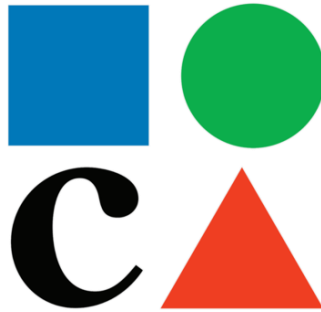

"FedEx" has strongly used the principle of closure of the gestalt theory in its logo. At first glance, the color and text format used for the logo creates a trustworthy brand and image. When examined in detail, another figure can be seen hidden evenly.

The letter E and the letter X are designed to form an arrow pointing to the right. The purpose of this is to create speed and progress in perception. This subtext, associated with the international shipping company, created a simple and rational logo.

The principle of continuity employed in “Coca Cola” is geared toward follow-up and brain perception. Continuity is in action when the brain starts to see letters as a whole rather than parts. One of the most important representatives of the principle of continuity is the Coca-Cola logotype, which is one of the best examples in the world. The chosen color, font and letters have a continuity that makes it easy to follow.

The logo of the Los Angeles Museum of Contemporary Art (MOCA) is an example of the principle of similarity. In the design, “C” is the only proper letter, the letters “M”, “O” and “A” are represented by square, circle, and triangle, respectively. At first glance, the letter “C” will be the focus. The geometric forms used are colored and the letter “C” is written in black. As a result, the brain perceives similar ones as one group and the colorless "C" as a separate group.

CONCLUSION

The logo and emblem, which are graphic design elements, are the person's or company's first point of contact with the outside world. It provides information about the brand's personality, value, and point of view.

By directly appealing to human perceptions, graphic design elements aim to reach the subconscious. At the same time, it conveys messages to people by employing scientific disciplines such as psychology, philosophy, sociology, economics, history, geography, mathematics, and physics. It also heavily relies on the brain's perception systems to convey messages, as perception is what drives human behavior.

Given that Gestalt principles comprise the primary perception system, the designer can direct the audience as he sees fit by arranging the design principles he will employ in his work in accordance with the message he wishes to convey.

Working on the subconscious by directly targeting the human brain is within the scope of graphic design elements. These principles are critical for designers who want to create a brand with unique, creative, and always catchy emblem and logo designs.

REFERENCES

- Alpan, G. (2008) "Görsel Okuryazarlık ve Öğretim Teknolojisi" Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, 74-102.
- Arslan, M.G. & Dursun, N. (2021). "Gestalt Algı Kuramı'nın Sokak Tipografilerine Etkisi: Büyükçekmece Ve Kadıköy Örneği", International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:7, Issue:82; pp:2135-2147
- Babalıoğlu, S.S. (2020) Logotype Tasarımında Gestalt Görsel Algı Kuramının Etkileri, ATLAS Journal International Refereed Journal On Social Sciences, , Vol:6, Issue:30 pp: 513-518,
- Ceylan İ.G.& Ceylan, H.B., (2018); Gestalt Teorisinin Etkisinde Kalan Amblem ve Logo Tasarımlarının İncelenmesi, 6. Uluslararası Matbaa Teknolojileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı Vol. 2 pp-1081-1088
- Graham, L. (2008) Gestalt Theory in Interactive Design, Journal of Humanities and Social Science, Vol.2, Issue 1
- Heider, F. (1977); Cited in Dewey, R.A. 2007. Psychology: An introduction: Chapter four - The Whole is Other than the Sum of the Parts. Retrieved 4/12/2014.
- Michael, T. (2010); "Gestalt Principles Applied in Design". Retrieved 2014-12-19.
- Mungan, E. (2020). Geştalt Kuramı: Bir "Nazariye" nin Mazisi, Akameti ve Akıbeti.... Nesne-Psikoloji Dergisi, 8(18), 585-618.

Sert, M.; Çağdaş Psikoloji Akımları, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yay., https://www.academia.edu/31138052/%C3%87A%C4%9EDA%C5%9E_PS%C4%B0KOLOJ%C4%B0_AKIMLARI_pdf, (Erişim Tarihi: 24.05.2021)

<https://teknomain.com/gestalt-algisi/> (Erişim Tarihi: 20.05.2021)

<https://designtheses.wordpress.com/2018/05/24/gestalt-ve-urun-tasarimi/> (Erişim Tarihi: 22.05.2021)

<https://teknomain.com/gestalt-algisi/> (Erişim Tarihi: 20.05.2021)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Gestalt_psikolojisi#cite_note-12 (Erişim Tarihi:21.05.2021)

<https://sherpa.blog/makale/kullanici-deneyimi-gestalt-ilkeleri-nedir> (Erişim Tarihi: 29.05.2021)

<https://www.ekdergi.com/gestalt-kurami-almi-ve-almida-orgutlenme/> (Erişim Tarihi: 25.05.2021)

<http://www.nikkiarnell.net/gestalt.html> (Erişim Tarihi: 26.05.2021)

<http://bilgioloji.com/pages/sosyal/bilim/psikoloji/gestalt-kurami-nedir/> (Erişim Tarihi: 28.05.2021)

<https://miesofficial.com/blog/gestalt-kurami-nedir-ve-ilkeleri-nelerdir/> (Erişim Tarihi: 14.05.2021)

<https://www.newspdr.com/home/blog/algisal-organizasyon-modeli-olarak-gestalt-kurami> (Erişim Tarihi: 27.05.2021)

<https://sssjournal.com/DergiTamDetay.aspx?ID=3178> (Erişim Tarihi: 28.05.2021)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Gestalt_psikolojisi (Erişim Tarihi: 28.05.2021)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Grafik_tasar%C4%B1m (Erişim Tarihi: 23.05.2021)

<https://www.babilkuyusu.com/ux/gestalt-ilkeleri/pragnanz-ilkesi/> (Erişim Tarihi: 09.06.2021)

<https://teknomain.com/gestalt-algisi/>, (Erişim Tarihi: 21.05.2021)

<https://miesofficial.com/blog/gestalt-kurami-nedir-ve-ilkeleri-nelerdir/> (Erişim Tarihi: 24.05.2021)

<http://duygusgratizm.blogspot.com/2013/03/gorsel-almi-ve-gestalt-her-iki-sekilde.html>, (Erişim Tarihi: 26.05.2021)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Gestalt_psikolojisi (Erişim Tarihi: 20.05.2021)

<https://www.brandingturkiye.com/logo-amblem-sembol-nedir-farklari-nelerdir/>, (Erişim Tarihi: 23.05.2021)

<https://en.wikipedia.org/wiki/Logo>, (Erişim Tarihi: 23.05.2021)

Covid19'un Okul Yöneticileri Açısından Eğitime Etkisine Yönelik Bir Araştırma*

Erol ÖZTAŞ

Kavlaklı İlkokulu Okul Müdürü

eroloztas02@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7203-868X>

Osman Barış ÇELTİK

Şehit Adem Serin İlkokulu Müdür Yardımcısı

obrugarat@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4618-9297>

Mustafa İSPİR

Kavlaklı İlkokulu Müdür Yardımcısı

m_ispir46@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4161-4378>

Makale Başvuru Tarihi : 08.11.2022

Makale Kabul Tarihi : 31.12.2022

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Özet

Anahtar Kelimeler:

Covid19 salgını,
Pandemi, Eğitim,
Okul, Okul
Yöneticileri.

Bu çalışmanın amacı, devlet ilk ve ortaokullarında görev yapan, yöneticilerin COVID19 salgını döneminde karşılaştıkları sorunları ortaya çıkarmak ve uzaktan eğitim sürecinde çözüm önerileri sunmak için araştırma yapmaktır. Çalışma, Kahramanmaraş Onikişubat ilçesi devlet ilk ve ortaokullarında görev yapan okul müdürü ve müdür yardımcılarını kapsamaktadır. Araştırmada toplam 30 adet kullanılabilir anket elde edilmiştir. Yapılan analizler sonucu araştırmaya katılan okul idarecileri çalıştığı kurum ile meslekleri açısından okul yöneticilerinin uzaktan eğitim uygulamalarına, çevrimiçi ders platformlarına ve uzaktan eğitime hazırbulunuşluk durumları ile görev yapan öğretmen, psikolojik danışman ve okul yöneticilerinin görüşleri incelenmiştir. okullarında, yüz yüze. eğitimin hem öğretmenlere hem de rehber öğretmenlere çevrimiçi eğitime tercih edildiği görülmektedir. Online eğitimde yaşanan kopukluk, kamera veya hoparlörün kapalı olması, öğretmenlerin sınıf yönetiminde yaşadıkları zorluklar, rehber öğretmenlerle birebir görüşme yapamaması gibi sebeplerle öğrenciler ve öğretmenler arasında etkileşimin olmaması gibi sonuçlar ortaya çıkabilir. Uzaktan eğitim için her öğrenci ve öğretmenin teknolojik donanım ve internet erişimine sahip olmasının okul yöneticileri için çok önemli bir sorun olduğu sonucuna varılabilir

A Study on the Effect of Covid19 on Education for School Administrators

Abstract

Keywords:

Covid19 outbreak,
Pandemic,
Education, School,
School
Administrators

The aim of this study is to conduct research to reveal the problems faced by administrators working in public primary and secondary schools during the COVID-19 epidemic and to offer solutions in the distance education process. The study includes school principals and vice principals working in state primary and secondary schools in Kahramanmaraş Onikişubat district. A total of 30 usable questionnaires were obtained in the study. As a result of the analyzes made, the school administrators participating in the research were examined in terms of the institution they work and their professions, the readiness of school administrators for distance education applications, online course platforms and distance education, and the opinions of teachers, psychological counselors and school administrators who work in schools, face to face. It is seen that education is preferred to online education for both teachers and guidance teachers. There may be results such as lack of interaction between students and teachers due to the disconnection in online education, the camera or loudspeaker being turned off, the difficulties experienced by teachers in classroom management, and the inability to have one-on-one meetings with counselors. It can be concluded that not every student and teacher has technological equipment and internet access for distance education is a very important problem for school administrators

GİRİŞ

İnsanlık tarihinde zaman zaman tüm dünyayı sarsan ve ülkeleri büyük ölçüde etkileyen büyük olaylar olmuştur. Bu oluşumlar insanların hayatında büyük dönüşümlere neden olmuş ve olmaktadır. Özellikle bu oluşumlar insanların sağlığı ve hayatta kalması ile ilgili ise daha ciddi dönüşümlere yol açar. Bugün karşı karşıya olduğumuz COVID-19 Pandemisi, İspanyol Gribi, Ebola, Sars gibi küresel olarak etkili salgınları bile tarihsel olarak göstermeyen ve tüm insanlığı derinden etkileyen bir prevalans göstermiştir. Zaman zaman geniş bir coğrafyaya, bir kıtaya veya tüm dünyaya yayılan, hayvanlarda veya insanlarda hastalık ve ölümlere neden olan bulaşıcı salgın hastalıklar olarak tanımlanan pandemi yaşam maliyetlerinin artması ve küresel bir sağlık krizinin oluşmasına neden olmuştur (Aslan, 2020: 35),

Dünya Sağlık Örgütü - WHO (2020: 2) hasta; Temaslılarının tespit ve tecrit edilmesi, seyredilmesinin, uzaklara seyahatlerinin sınırlandırılmasının yanı sıra bireylerin sosyal yaşamdan ve fiziksel temastan kaçınmasının hastalıklı rakamını düşürmede ve insanları yaşama döndürmede faydalı faktör olduğunu belirtiyor. UNDP (2020), birçok ülkenin bu faktörleri kontrol etmekte zorlandığını belirtiyor. Bu kapsamda dünya genelinde ekonomik, sağlık, sosyal ve eğitim gibi birçok alanda önleyici faaliyetler uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle geniş bir kitleyi etkileyen eğitim alanında önlemler alınmış ve öncelikli olarak uygulanmaktadır. Bu bağlamda okulların eğitime ara verme kararı, dünyadaki öğrenci nüfusunun %90'ından fazlasını etkilemiştir. Bu tedbirlerin çok uzun süre alınması gerekebileceğine dair öngörülerin olduğunu ve yöntemlerin hızla belirlenmesi gerektiğini belirtiyor. Bu bağlamda birçok ülke uzaktan eğitim faaliyetleri yürütmektedir. Farklı mekanlarda aynı veya farklı zamanlarda iletişim kuran öğretmen ve öğrenciler tarafından gerçekleştirilen uzaktan eğitim (Odabaş, 2003: 24), ülkemizde de internet ve televizyon aracılığıyla verilmektedir. Bu durum eğitim sürecinde bir farklılık olarak algılansa da birçok sorunu da beraberinde getirmektedir.

Bilginin öncelikli olduğu kurumlarda çalışanlar, öğrenmelerini ve gelişmelerini sağlamaya teşvik edilmekte ve kurumda öğrenmeyi sürekli kılacak ortamlar oluşturulmaktadır (Atak ve Atık, 2007: 65). Okulun dip faaliyeti eğitimde, çocuklara istenilen davranışları kazandırmak için ortamı düzenlemek ve öğrencilerle belirli öğrenme deneyimlerinin yaşanmasını sağlamaktır. Toplumdaki sosyal ve ekonomik değişimler, okul personelinin düşünce ve davranışlarını değiştirmeye zorlamaktadır (Gökkyer ve Namli, 2015). Okul yöneticileri ve çalışanları bu gelişmelerin öncüsü ve ihtiyaç duyduğu yeniliklerin uygulayıcısı olmalıdır (Taymaz, 2019: 5).

Günümüzün değişim dünyasında okul yöneticilerinin eğitimci liderliği tek başına yeterli olmadığı gibi değişime ve liderliğe karşı da duyarlı olmaları gerekmektedir (Fullan, 2002: 17). Thompson'a (1994) göre, değişimi etkin bir şekilde yönetebilmek için okul müdürleri değişim sürecinin her aşamasında değişimden etkileneceklerini bildirmeli, kendilerini bekleyen zorluklar konusunda örgüte ve çalışanlara önceden bilgi vermeli, olası sorunlara hazırlıklı olmalıdır. Şu zamanda verilen müdürlük, çalışanların motivasyonunun yanı sıra çalışanlara rehberlik ve destek sağlar (Demir, 2019: 8). Öğretmenler de okul müdürlerinin davranışlarını, motivasyonlarını etkileyen bir faktör olarak görmektedirler. Ayrıca veliler ve diğer okul paydaşları da okul müdürlerinin yönetsel davranışlarını takip etmektedir (Okumuş, 2017: 2). Akbaba (2020: 142), liderin sergilediği liderlik becerileri oranında okulun büyüdüğünü ve başarılı olduğunu, etkili liderlere sahip okulların etkili ve kaliteli eğitim kurumları olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmada Covid-19'un eğitime etkileri ve pandemi sürecinde okul yöneticilerinin davranışları araştırılmaya çalışılmıştır.

Bu dönemde yaşanan olumsuz durumların çözümü için MEB okul yöneticileri ile yaptığı toplantılar ile duruma hızlı bir şekilde el atmak istedi. Sorunları öğrendi ve çözmeye başladı. Okul yöneticilerinin yaşanan kriz döneminde yaşayabilecekleri sorunları şöyle sıralayabiliriz.

Araştırmalar sonucunda okul idaresinin görevi sadece öğrenci değil okulun bütünüdür. Okulun fiziki durumu aileler, öğretmen, arkadaşlar, çocuklar ve okul çevresi sorumluluk alanlarıdır. Bundan dolayı okul

yöneticilerinin motivasyon ve desteklerini sadece öğrenci üzerine değil, öğretmen, veli ve personel üzerine de pay etmesi gerekiyor. Okul idareleri bu süreçte birden fazla sorun ile uğraşmak ve sorunlara çözüm bulmak zorundaydılar. Bu problemler arasında, teknik alet yetersizliği, iletişim becerisi, eğitim için bilgi verilme eksiklikleri, plansızlıklar ve öğretmenlerin ilgisizlikleri yer almaktadır. Sorunların en fazlası ise iletişim problemi olduğu vurgulanmıştır (Külekçi ve Çakın, 2020).

Pandeminin hayatımızda aniden gelmesi ile okul yöneticilerinde de birtakım değişiklikler meydana geldi. Bazı idareciler günümüz şartlarında çalışmakta zorlanmaya başladılar. (Aras, 2020). Okul yöneticileri içinde alışlagelmiş durum dışında bir boyut kazanan Covid19 sürecindeki eğitim modeli yöneticiler açısından üstesinden gelmesi yorucu olan bir problem halini almıştır.

Pandemi sürecinde çok mühim olay okulların kapanıp öğrencilerin evlerinde ders almaya başlamasından sonra öğrenciler evlerinde verilecek eğitimin nasıl sağlanacağı konusudur. Bu da internet ya da çeşitli iletişim araçları kullanılarak öğrencilerin birçoğuna bu eğitimi ulaştırmaktır. Bahsettiğimiz konu üzerine iletişimin önemi bir kez daha çok önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Her kuruluştaki olduğu gibi eğitim binalarında da etkileşimin çok önemli bir yeri vardır. Bundan dolayıdır ki bu süreçte okulu yönetenlerin iletişim eksikliği problemin en büyüğünü gösterdi. Eğitimin en mühim parçası olan okul olduğundan yaşanan topluma göre daha rutin bir şekilde önemli bir çalışmayla bütünleşmiştir. (Argon ve Zafer, 2009).

Okul yöneticilerinin öğretmenlerine, öğrencilerine, velilerine ve yardımcı personellerine bu süreçte desteklendiklerini hissettirmeleri gerekmektedir. Okul yöneticilerinin de öğretmenler aracılığı ile velilere ve öğrencilere motivasyon sağlamada rolleri olduğunu belirtmeleri gerekmektedir. Örneğin Covid-19 süreci boyunca velileri bilgilendirmek ve öğrencilerini hem eğitim hem de moral açısından desteklemek, okul yöneticilerinin kriz anında okulun tüm kesimlerine ulaşmaya çalıştığının bir göstergesidir.

Haskılıç (2021) yılında yapmış olduğu “Covid 19 sonrası eğitim: yönetici görüşlerine dayalı bir değerlendirme” isimli makalesinde, yöneticilerin görüşleri alınarak covid-19 pandemisinin örgün eğitime etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma türlerinden “Temel Nitel Araştırma” yaklaşımı kullanılarak gerçekleştirilen araştırmanın çalışma evrenini Kahramanmaraş il merkezinde bulunan idareciler, çalışma yapılacak kişiler ise 30 kişiden oluşmaktadır. Araştırmada bilgi toplamak için kısmi yapılandırılmış konuşma formu yapılmıştır. Araştırmanın bulguları “eğitim yansımaları”, “karşılaşılan sorunlar”, “örgün eğitime etkisi” ve “hazırlanma” temaları altında tartışılmış ve temalar tablolar halinde gösterilmiş ve konuşulmuştur. Araştırma sonucunda; Okul idarecileri, virüsün dersler üzerinde olumsuz etkileri olduğunu, olumsuzlukları azaltmak için teknolojik altyapının iyileştirilmesi gerektiğini, öğrenci ve öğretmenlerin yanı sıra velilerin de dahil olduğu bir süreçte teknolojik okuryazarlık bilincinin kazandırılması gerektiğini belirttiler. Karşılaşılan sorunların özü konusunda esas meselenin tüm kesimlerde moral ve motivasyon kaybı olduğu belirtildi. Birden fazla öğrencinin olduğu evlerde velilerin geçim kaygıları, teknolojik imkansızlıklar/yetersizlikler ve müfredat çatışmaları temel sorun noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Akran birliğinin sağlanamaması ve yaşanan kaygılar eğitimi olumsuz etkilemektedir. Ayrıca yöneticiler, örgün eğitim üzerindeki salgının kalıcı etkileri olacağı ve bilgisayarda dersler imkanlarının bilinmesinin derslerle beraber devam edeceği görüşündedir

YÖNTEM

Bu bölümde, araştırma modeli, araştırma grubu, veriler ve toplanması, verilerin çözümlenmesi ve yorumlanması ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Araştırma Modeli

Bu çalışmada, devlet ilk ve ortaokullarında görev yapan yöneticilerin salgın döneminde karşılaştıkları sorunları ortaya çıkarmak ve uzaktan eğitim sürecinde çözüm önerileri sunmak için genel tarama modellerinde betimsel tarama modeli kullanılmıştır.

Tarama modelleri; Geçmişteki veya mevcut bir durumu olduğu gibi betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, kişi veya nesne kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Kahramanmaraş ili Onikişubat ilçesindeki resmi ilk ve ortaokullarında okul müdürü ve müdür yardımcısı olarak görev yapan personel oluşturmaktadır. Bu personelin 10 'u okul müdürü, 20'si müdür yardımcısından oluşmaktadır. Veri toplama süreci 01.04.2022 ve 02.05.2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş ve toplam 30 kullanılabilir anket elde edilmiştir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu Kahramanmaraş ili Onikişubat ilçesindeki resmi ilk ve ortaokullarında görev yapan müdür ve müdür yardımcısı oluşturmaktadır. Araştırmada verilerin toplandığı okullardan birinin araştırmacının kendi okulu olması, diğer okulların ise araştırmacının okulu ile aynı semtte olması araştırmacıya ulaşım kolaylığı sağladığı için kolay ulaşılabilir örnekleme kullanılmıştır. Uygun örnekleme yöntemi olarak da bilinen kolay ulaşılabilir örnekleme, zaman ve iş gücü açısından kolaylık sağlayan ve araştırmacıya kolay ulaşılabilen örnekleme türüdür (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2018: 96).

Gönüllülük ilkesi dikkate alınarak Kahramanmaraş İli Onikişubat İlçesi'nde resmi ilk ve ortaokullarda görev yapan okul müdürleri ve müdür yardımcılarını ulaşılarak araştırma sonuçlandırılmıştır. Elde edilen bulgular Kahramanmaraş İli Onikişubat İlçesi'ndeki resmi ilk ve orta dereceli okullar için geçerli olup, genel duruma ışık tutmaktadır. Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin kişisel bilgilerine ilişkin bulgular ankette yer alan soruların sırasına göre tablo şeklinde verilmiş ve açıklanmıştır.

BULGULAR

Araştırmaya Katılan Okul Yöneticilerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin cinsiyete göre dağılımı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Okul Yöneticilerinin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	Yüzde
Kadın	3	%10
Erkek	27	%90
Toplam	30	%100

Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin %10'u kadın, %90 ise erkektir

Araştırmaya Katılan Okul Yöneticilerinin Görevlerine Göre Dağılımı

Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin görevlerine göre dağılımları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Okul Yöneticilerinin Görevlerine Göre Dağılımı

Görevi	Sayı	Yüzde
Müdür	10	%33.3

Müdür Yardımcısı	20	%66.7
Toplam	30	%100

Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin %33,3'ü müdür, %66,7'si ise müdür yardımcısıdır.

Araştırmaya Katılanların Çalıştıkları Kuruma Göre Dağılımı

Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin çalıştıkları kuruma göre dağılımları Tablo 3' te sunulmuştur.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Okul Yöneticilerinin Çalıştıkları Kuruma Göre Dağılımı

Kurum	Sayı	Yüzde
Devlet Ortaokulu	14	%46.7
Devlet İlkokulu	16	%53.3
Toplam	30	%100

Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin %46.7'si devlet ortaokulunda, %53.3 'ü ise Devlet İlkokulunda görev yapmaktadır.

Araştırmaya Katılan Okul Yöneticilerinin Mesleki Kıdeme Göre Dağılımı

Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin mesleki kıdeme göre dağılımı Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Araştırmaya Katılan Okul Yöneticilerinin Mesleki Kıdeme Göre Dağılımları

Mesleki Kıdem	Sayı	Yüzde
10-14 yıl	8	%26.6
15-19 yıl	15	%50
20-24 yıl	3	%10
25 yıl ve üstü	4	%13.4
Toplam	30	%100

Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin mesleki kıdemi %26.6 sı 10-14 yıl, %50'si 15-19 yıl, %10'u 20-24 yıl ve %13.4'ü 25 yıl ve üstüdür.

3.1.5. Araştırmaya Katılan Okul Yöneticilerinin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin eğitim durumlarına göre dağılımları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Araştırmaya Katılan Okul Yöneticilerinin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımları

Eğitim Durumu	Sayı	Yüzde
Lisans	20	%66.7
Lisansüstü	9	%30
Doktora	1	%3.3
Toplam	30	%100

Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin eğitim durumları %66.7'si lisans, %30'u lisansüstü, %3.3'ü doktora şeklinde dağılım göstermiştir. Katılımcıların içerisinde ön lisans eğitim durumu olan kişi bulunmamaktadır.

3.1.6. Araştırmaya Katılan Okul Yöneticilerinin Branşlarına Göre Dağılımı

Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin branşlarına göre dağılımı tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Araştırmaya Katılan Okul Yöneticilerinin Branşlarına Göre Dağılımı

Branş	Sayı	Yüzde
Sınıf Öğretmenliği	16	%53.3
Türkçe	4	%13.3
Sosyal Bilgiler	2	%6.7
Din Kültürü ve Ahlk. Bilg.	2	%6.7
Beden Eğitimi	2	%6.7
Müzik	1	%3.3
Teknoloji Tasarım	2	%6.7
Matematik	1	%3.3
Toplam	30	%100

Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin branşları %53.3 ’ü Sınıf Öğretmenliği, %13.3’ü Türkçe, %6,7’si Sosyal Bilgiler, %6.7’ si Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, %6.7 ‘si Beden Eğitimi, %3.3’ ü Müzik, %6,7’si Teknoloji ve Tasarım, %3,3’ü Matematik şeklindedir.

Veriler ve Toplanması

Covid-19 salgını döneminde devlet ilkököl ve ortaokullarında görev yapan yöneticilerin uzaktan eğitim uygulamalarında karşılaştıkları sorunların incelenmesi başlıklı bu araştırmada, verilerin toplanmasında araştırmacının kendi hazırlamış olduğu anket formu kullanılmıştır.

Anket hazırlanırken bazı aşamalardan geçilmiştir. Soruların (ön test için) hazırlanmasından önce, Covid-19, salgın, uzaktan eğitim, uzaktan eğitim modelleri ile ilgili kitap, makale, tezler taranmış ve Kahramanmaraş İli Onikisubat İlçesindeki resmi ilk ve ortaokullarda görev yapan yöneticilere ulaşılmıştır. uzaktan eğitim uygulamalarında karşılaştıkları sorunları sordu. Ön görüşme formu ile bilgi toplanmış, yöneticilerin en çok üzerinde durduğu hususlardan yola çıkılarak, karşılaşılan temel sorunlara ilişkin bilgilere ulaşılmış ve bu bilgilerden hareketle anket soruları hazırlanmıştır. Araştırma için öncelikle Covid-19, salgın ve uzaktan eğitim ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Alanda kullanılan diğer benzer ölçekler ve anketler incelenmiş ve bunlar kullanılarak anket maddeleri oluşturulmuştur.

Öncelikle katılımcılara araştırmanın amacı ve süresi hakkında bilgi verilmiş ve hiçbir maddenin boş bırakılmaması sağlanmıştır.

Araştırmacının kendisi tarafından hazırlanan bu anket, birinci bölümde katılımcıların kişisel bilgilerinin toplanmasına, ikinci bölümde ise katılımcıların kendi hazır bulunuşluklarına, çevrimiçi ders platformlarına ve uzaktan eğitime ilişkin görüşlerinin toplanmasına yöneliktir. okullarında görev yapan öğretmen ve rehberlik öğretmenlerinin, okullarında öğrenim gören öğrenci ve öğrenci velilerinin görüşleri. 19 salgın döneminde karşılaştıkları sorunlarla ilgili ifadeleri içeren 5’li Likert tipi bir ankettir. Katılımcıdan bu ifadeleri dikkatlice okuması ve seçeneklerden birini işaretlemesi istenmiştir. Anketteki son ifade de ankette yer almayan ve varsa katılımcının eklemek istediği diğer sorunlara yer verilmiştir.

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Bu araştırmada elde edilen veriler frekans dağılımı ve yüzde hesaplanarak analiz edilecektir. Araştırmacı tarafından hazırlanan ankette katılımcıların cinsiyeti, mesleki deneyim yılı, kurumdaki görevleri, mezuniyet durumu ve branş bilgilerine yer verilmiştir. Araştırmada uygulanan anket, Likert tipi 5’li derecelendirme ölçeğinde düzenlenmiş sorulardan oluşmakta olup buna göre kesinlikle katılmıyorum 1, katılmıyorum 2,

katılıyorum 3, kesinlikle katılıyorum 4, tamamen katılıyorum sırasıyla 5 puan. Bu değerin kişi sayısı ile çarpılmasıyla elde edilen sonuç toplam kişi sayısına bölünerek aritmetik ortalama elde edilmiş ve bu sonuca göre değerlendirme yapılmıştır.

T

Tablo 7. Aritmetik Ortalamalarının Değerlendirme Aralığı

Aralık	Seçenek
1.00-1.79	Az
1.80-2.59	Katılmıyorum
2.60-3.39	Katılıyorum
3.40-4.19	Büyük Ölçüde Katılıyorum
4.20-5.00	Tamamen Katılıyorum

Araştırmada kullanılan anketin son sorusu açık uçlu olarak sorulmuş ve katılımcılardan ankette yer almayan ve eklemek istedikleri sorunları yazmaları istenmiştir.

Bu araştırmanın amaçlarına uygun veriler, Kahramanmaraş ili Onikişubat ilçesinde bulunan devlet ilk ve ortaokullarında görev yapan müdür ve müdür yardımcılara uygulanan anket yoluyla elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan 5'li Likert tipi anket formunun ilk bölümünde, katılımcıların kişisel bilgilerinin toplanmasını öngören ifadeler yer almaktadır. Anketin ikinci bölümü, Covid-19 salgını sırasında okul yöneticilerinin, çevrimiçi ders platformlarının ve uzaktan eğitimin hazır bulunuşlukları ile okullarında görev yapan öğretmen ve rehberlik öğretmenlerinin, öğrencilerin ve uzaktan eğitim gören öğrenci velilerinin görüşlerinden oluşmaktadır. Ankette yer alan ifadeler sırasıyla aşağıdaki başlıklar altında toplanmış ve yorumlanmıştır.

Okul yöneticilerinin Covid-19 salgını döneminde uzaktan eğitim uygulamalarında ;

Yöneticilerin kendi hazır bulunuşluk, çevrim içi ders platformları ve uzaktan eğitim ve ölçme ve değerlendirme ile ilgili görüşleri. Okullarında görev yapan rehber öğretmenlerin karşılaştıkları sorunlara ilişkin görüşleri. Okul yöneticilerinin karşılaştıkları diğer sorunlar.

Covid-19 Salgını Döneminde Okul Yöneticilerinin Uzaktan Eğitim Uygulamalarında Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

Araştırmanın önemli bir kısmını oluşturan bu bölümde Covid-19 salgını döneminde okul yöneticilerinin uzaktan eğitim uygulamalarında karşılaştıkları sorunlara ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Bu bölümde, Covid-19 salgını döneminde uzaktan eğitim uygulamalarında karşılaşılan sorunlar gruplandırılarak, aşağıda yer alan başlıklar şeklinde sıralanmıştır.

Covid-19 salgını döneminde uzaktan eğitim uygulamalarında;

Okul yöneticilerinin;

Hazırbulunuşluk , Çevrim içi ders platformları, Uzaktan eğitim, Ölçme ve değerlendirme ile ilgili karşılaştıkları sorunlara ilişkin bulgular .

Okul yöneticilerine göre okullarında görev yapan öğretmenlerin;

Hazırbulunuşluk , Çevrim İçi ders platformları, Ölçme ve Değerlendirmede karşılaştıkları sorunlara ilişkin bulgular .

Okul Yöneticilerinin Hazır bulunuşluklarına İlişkin Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

Okul yöneticilerinin hazır bulunuşlukları konusunda karşılaştıkları sorunlara ilişkin görüşlerinin dağılımı Tablo 8’ de verilmiştir.

Tablo 8. Okul Yöneticilerinin Hazırbulunuşlukları Konusunda Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

İfade No	İfadeler		Hiç Katılmıyorum(1)	Katılmıyorum(2)	Katılıyorum(3)	Büyük Ölçüde Katılıyorum(4)	Tamamen Katılıyorum(5)	$\bar{x}$
6	Uzaktan eğitim hakkında yeterli bilgi/beceriye sahip olmadığım, Covid-19 salgını döneminde sorunlar yaşadım.	Sayı Yüzde	3 10	5 16,7	14 46,7	5 16,7	3 10	2,99
7	Uzaktan eğitim konusunda eğitim almamak Covid-19 döneminde sorunlar yaşamama neden olmuştur.		2 6,7	4 13,3	10 33,3	8 26,7	6 20	3,38
8	Uzaktan eğitim sürecinde, eğitim çalışmalarını yürütmek için gerekli teknolojik bilgiye sahip değilim.		6 20	20 66,7	4 13,3	0 0	0 0	1,93
10	Teknoloji konusunda yeterli bilgi/beceriye sahip değilim.		12 40	18 60	0	0	0	1,6

Tablo 8’de yer alan verilere göre araştırmaya katılan okul yöneticilerinin uzaktan eğitim sürecinde hazırbulunuşluklarına ilişkin verdikleri yanıtların puanları ortalamalarının katılmıyorum (1.80-2.59) değerlendirme aralığında olduğu görülmektedir. Verilen yanıtlar doğrultusunda, okul yöneticilerinin Covid-19 salgını döneminde uzaktan eğitim sürecinde okul yöneticilerinin hazırbulunuşluklarına ilişkin bir sorun ile karşılaşmadıkları şeklinde yorumlanabilir. Ankette teknolojik ve uzaktan eğitim konusunda yeterli sorularına verilen yanıtlar incelendiğinde mesleki kıdem, cinsiyet ya da mezuniyet durumuna göre anlamlı bir farklılık olmadığı söylenebilir. Okul yöneticilerinin teknoloji ve uzaktan eğitim hakkında hizmet içi eğitim almaları durumunda yeterlilik yeterlik açısından daha iyi bir noktaya gelineceği söylenebilir.

Okul Yöneticilerinin Çevrim İçi Ders Platformlarında Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

Okul yöneticilerinin çevrim içi ders platformlarında karşılaştıkları sorunlara ilişkin görüşlerinin dağılımı Tablo 9’da yer verilmiştir.

Tablo 9. Okul Yöneticilerinin Çevrim İçi Ders Platformlarında Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Görüşlerinin Dağılımı.

İfade No	Sorun İfadeleri		Hiç Katılmıyorum (1)	Katılmıyorum (2)	Katılıyorum (3)	Büyük Ölçüde Katılıyorum (4)	Tamamen Katılıyorum (5)	$\bar{x}$
----------	-----------------	--	----------------------	------------------	-----------------	------------------------------	-------------------------	-----------

16	Covid-19 salgını sürecinde, çevrim içi derslerin hızlı bir geçişle yapılmaya başlanması sebebiyle aksaklıklar yaşanmıştır.	Sayı Yüzde	0 0	0 0	5 16,7	10 33,3	15 50	4,33
18	Covid-19 salgını başlangıcında, Millî Eğitim Bakanlığı'nın Eğitim Bilişim Sistemi (EBA) çevrim içi derslerin yapılabilmesi için kullanıma hazır hale gelmemiştir.		5 16,7	20 66,7	5 16,7	0 0	0 0	1,99
19	Uzaktan eğitim sürecinde, Millî Eğitim Bakanlığı'nın Eğitim Bilişim Ağı (EBA) çevrim içi derslerin yapılmasında yeterli değildir.		4 13,3	10 33,3	10 33,3	6 20	0 0	2,59
20	Uzaktan eğitim sürecinde Millî Eğitim Bakanlığı'nın Eğitim Bilişim Ağından (EBA) yeterli hizmet almada sorun yaşamam.		3 10	10 33,3	10 33,3	7 23,3	0 0	2,69
21	Uzaktan eğitim sürecinde EBA'ya çevrim içi ders ataması yapmakta sıklıkla sorun yaşadım.		12 40	15 50	3 10	0 0	0 0	1,7
22	Uzaktan Eğitim Sürecinde EBA çevrim içi dersler için kullanımı pratik değildir.		5 16,7	12 40	6 20	7 23,3	0 0	2,49
23	EBA çevrim içi ders için yazılım olarak geliştirilmelidir.		0 0	0 0	15 50	12 40	3 10	3,6
24	EBA kullanılarak yapılan derslerde kişisel bilgiler koruma altına alınmış ve çevrim içi ders ortamının güvenliği sağlanmamıştır.		0 0	3 10	12 40	15 50	0	3,4
25	Uzaktan eğitimde diğer çevrim içi platformların (zoom, microsoft teams vb.) kullanımı EBA'ya göre daha pratiktir.		0 0	3 10	10 33,3	13 43,3	4 13,3	3,59
26	Uzaktan eğitimde diğer çevrim içi platformlarda (zoom, microsoft teams vb.) ders ortamı güvenliği sağlanmıştır.		12 40	16 53,3	2 6,7	0 0	0 0	1,66

Tablo 9' da yer alan verilere göre araştırmaya katılan okul yöneticilerinin uzaktan eğitim sürecinde çevrim içi ders platformlarında karşılaştıkları sorunlara ilişkin 16 ve 26 arası ifadelerle verdikleri yanıtların puan ortalamaları katılıyorum (2.60-3.39) ve büyük ölçüde katılıyorum (3.40-4.19) değerlendirme aralığında olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre okul yöneticilerinin uzaktan eğitim sürecinde EBA çevrim içi ders platformundan yeterli derecede hizmet alma, gizlilik ve yazılım açısından sorun yaşadıkları görülmektedir. 26. ifadelerle okul yöneticilerinin verdikleri yanıtların puan ortalamaları katılmıyorum (1.80-2.59) değerlendirme aralığında olduğu ve diğer çevrim içi platformlarda da kişisel bilgilerin koruma altına alınması ile çevrim içi ders ortamı güvenliği sağlanmadığı sonucuna ulaşılmıştır. EBA'nın çevrim içi ders kullanımına uygunluğunun henüz yeterli olmadığı, yapılacak çalışmalarla yazılım açısından geliştirilmesi gerektiği görülmektedir. Özellikle gizlilik, çevrim içi derslerde vazgeçilemeyecek bir unsurdur. Bu noktada her o okula özel, her öğrencinin kendisine ait bir şifresinin olduğu ve sadece o öğrencinin girebildiği bir sistem kurulabilir.

.Okul Yöneticilerinin Uzaktan Eğitimde Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

Okul yöneticilerin uzaktan eğitimde karşılaştıkları sorunlara ilişkin görüşlerinin dağılımı Tablo 10'da yer verilmiştir.

Tablo 10. Okul Yöneticilerinin Uzaktan Eğitimde Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

İfade No	Sorun İfadeleri		Hiç Katılmıyorum(1)	Katılmıyorum(2)	Katılıyorum(3)	Büyük Ölçüde Katılıyorum(4)	Tamamen Katılıyorum (5)	$\bar{x}$
9	Uzaktan eğitim yüz yüze eğitim kadar verimli değildir.	Sayı	0	0	0	7	23	4,33
		Yüzde	0	0	0	23,3	77	
11	Uzaktan eğitim sürecinde okul yönetim işleri için daha çok zaman harcarım.		5	6	5	12	2	2,57
			16,7	20	16,7	40	6,7	
12	Uzaktan eğitim sürecinde ders programı yapmak için daha fazla zaman harcarım.		0	2	10	16	2	3,59
			0	6,7	33,3	53,3	6,7	
13	Uzaktan eğitim sürecinde haftalık ders programı değişikliği yüz yüze eğitime kıyasla daha çok yapılır.		0	4	6	13	7	3,75
			0	13,3	20	43,3	23,3	
14	Uzaktan eğitim sürecinde, yapılacak iş ve işlemler bakanlıkça açık ve anlaşılır bir şekilde okul müdürlüklerine bildirilmesinde aksaklıklar yaşanır.		0	0	3	11	16	4,42
			0	0	10	36,7	53,3	
15	Uzaktan eğitim sürecinde, yapılacak iş ve işlemlerin bakanlıkça okul müdürlüklerine zamanında bildirilmesinde aksaklıklar yaşanır		0	0	6	9	15	4,3
			0	0	20	30	50	

Tablo 10'da yer alan verilere göre araştırmaya katılan okul yöneticilerinin uzaktan eğitimde karşılaştıkları sorunlara dair ifadelere verdikleri yanıtların puan ortalamalarının katılıyorum (2.60-3.39) ve büyük ölçüde katılıyorum (3.40-4.19) değerlendirme aralığında olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre okul yöneticilerinin uzaktan eğitimin verimliliği, haftalık ders programını daha sık yapma, bakanlıkça yapılacak iş ve işlemlerin zamanında ve açık anlaşılır biçimde müdürlüklere bildirilmesi hususlarında sorun yaşadıkları görülmektedir.

Okul Yöneticilerinin Uzaktan Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Süreçlerinde Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

Okul yöneticilerinin uzaktan eğitimde ölçme ve değerlendirme süreçlerinde karşılaştıkları sorunlara ilişkin görüşlerinin dağılımı Tablo 11'de yer verilmiştir.

Tablo 11. Okul Yöneticilerinin Uzaktan Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Süreçlerinde Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

İfade No	Sorun İfadeleri		Hiç Katılmıyorum(1)	Katılmıyorum(2)	Katılıyorum(3)	Büyük Ölçüde Katılıyorum(4)	Tamamen Katılıyorum (5)	$\bar{x}$
17	Uzaktan eğitim sürecinde ölçme ve değerlendirmenin doğru bir şekilde yapılmadığını düşünüyorum.	Sayı Yüzde	0 0	0 0	0 0	7 23,3	23 77	4,76
27	Uzaktan eğitim sürecinde ölçme ve değerlendirmenin yazılı sınav ile yapılmasını doğru bulmuyorum.		0 0	0 0	5 16,7	12 40	13 43,3	4,26
28	Uzaktan eğitim sürecinde, ölçme ve değerlendirmede belirsizlikler mevcuttur		0 0	2 6,7	10 33,3	16 53,3	2 6,7	3,59
29	Uzaktan eğitim sürecinde, öğretmenler uzaktan eğitim konusunda eğitim almamaları sebebiyle çevrim içi derslerde aksaklıklar yaşamışlardır.		0 0	0 0	6 20	13 43,3	11 36,7	4,16
30	Öğretmenler, çevrim içi vders vermek için gerekli teknolojik donanıma (bilgisayar, tablet, hoparlör vb.) sahip değildir.		0 0	3 10	3 10	11 36,7	13 43,3	4,12

Tablo 11’de yer alan verilere göre araştırmaya katılan okul yöneticilerinin uzaktan eğitimde ölçme değerlendirme ile ilgili sorun ifadelerine verdikleri yanıtların puan ortalamalarının katılıyorum (2.60-3.39) ve büyük ölçüde katılıyorum (3.40-4.19) değerlendirme aralığında olduğu görülmektedir ve elde edilen sonuçlara göre uzaktan eğitimde ölçme ve değerlendirmenin uygulama şekli, geçerli ve güvenilir bir şekilde yapılması, sadece ders içi katılım puanı ile değerlendirilmesi, yazılı sınav ile yapılması ve ölçme değerlendirmede belirsizlikler olması hususlarında okul yöneticilerinin sorun yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Okul Yöneticilerine Göre Öğretmenlerin Çevrim İçi Derslerde Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

Okul yöneticilerinin öğretmenlerin çevrim içi derslerde karşılaştıkları sorunlara ilişkin görüşlerinin dağılımı Tablo 12’de yer verilmiştir.

Tablo 12. Okul Yöneticilerinin Öğretmenlerin Çevrim İçi Derslerde Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

İfade No	Sorun İfadeleri		Hiç Katılmıyorum(1)	Katılmıyorum(2)	Katılıyorum(3)	Büyük Ölçüde Katılıyorum(4)	Tamamen Katılıyorum (5)	$\bar{x}$
33	Öğretmenler, çevrim içi ders hazırlığını yüz yüze eğitime göre daha zaman alıcı bulurlar.	Sayı Yüzde	0 0	0 0	5 16,7	10 33,3	15 50	4,33

34	Öğretmenlerin, çevrim içi dersleri zamanında ve düzenli olarak yapmasında aksaklıklar yaşanır.		0	0	5	10	15	4,33
			0	0	16,7	33,3	50	
35	Öğretmenler, uzaktan eğitimle öğrencilerin dersle ilgili edinmesi gereken bilgiyi yüz yüze derste olduğu kadar edinemediklerini söyler.		0	0	15	12	3	3,6
			0	0	50	40	10	
36	Öğretmenler, çevrim içi derslerde sınıf yönetimi konusunda sıkıntı yaşarlar.		0	0	6	12	12	4,2
			0	0	20	40	40	
37	Öğretmenler, çevrim içi derslerde öğrenciden dönüt alamama, kameralarını hoparlörlerinin kapalı olması gibi nedenlerle dersin akıcı olarak işlenemediğini söyler.		0	0	0	12	18	4,6
			0	0	0	40	60	
38	Öğretmenler, çevrim içi ders sırasında, internet kopması, görüntü kaybolması, ses kesilmesi gibi sorunlarla karşılaşır.		0	0	0	5	25	4,76
			0	0	0	16,7	83,3	
39	Öğretmenler, çevrim içi derslerde derse geç gelen, internet kopması gibi nedenlerle dersten kopan ve yeniden girmek isteyen öğrencileri derse kabul ederken zaman kaybı yaşar.		0	0	0	3	27	4,9
			0	0	0	10	90	
40	Öğretmenler, yabancı kişilerin (veli, arkadaş, kardeş vb.) olmamasını sağlayarak derste sadece öğrencilerin bulunmasını sağlamakta sorun yaşarlar.		0	0	0	5	25	4,76
			0	0	0	16,7	83,3	
41	Öğretmenler, çevrim içi derste öğrencileri ile yüz yüze eğitimde olduğu gibi iletişim kurmakta sıkıntı yaşarlar.		0	0	0	5	25	4,76
						16,7	83,3	

Tablo 12’de yer alan verilere göre araştırmaya katılan okul yöneticilerinin uzaktan eğitimde öğretmenlerin çevrimiçi derslerde karşılaştıkları sorunlara dair ifadelerle verdikleri yanıtların puan ortalamalarının katılıyorrum (2.60-3.39) ve büyük ölçüde katılıyorrum (3.40-4.19) değerlendirme aralığında olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre öğretmenler, çevrimiçi derslerin verimsiz olduğunu, ders hazırlığının daha fazla zaman aldığını, çevrimiçi derslerin zamanında ve düzenli yapıldığını, öğrencilerin çevrimiçi derslere katılımının takip edildiğini, internetin kesilmesini, ses ve görüntüde teknolojik aksaklıklar olduğunu, yalnızca öğrencilerin derse girmesini sağladığını düşünmektedirler. Okul yöneticilerinin ders kontrolünü sağlamakta zorlanmaları, öğrencilerle iletişimde sorunlar yaşamaları, öğretmenlerin derslere zamanında ve düzenli olarak katılıp katılmadıklarını kontrol edebilmelerinin bir sorun olduğu anlaşılmaktadır.

Okul Yöneticilerine Göre Rehber Öğretmen Ya Da Öğretmenlerin Uzaktan Yapılan Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetlerinde Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

Okul yöneticilerinin rehber öğretmen ya da öğretmenlerin uzaktan yapılan rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinde karşılaştıkları sorunlara ilişkin görüşlerinin dağılımı Tablo 13’de yer verilmiştir.

Tablo 13. Okul Yöneticilerinin Rehber Öğretmen Ya Da Öğretmenlerin Uzaktan Yapılan Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetlerinde Karşılaştıkları Sorunlar İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

İfade No	Sorun İfadeleri		Hiç Katılmıyorum(1)	Katılmıyorum(2)	Katılıyorum(3)	Büyük Ölçüde Katılıyorum(4)	Tamamen Katılıyorum (5)	$\bar{x}$
43	Öğrencilerde problem davranış gösterme oranı artmıştır.	Sayı	0	0	0	7	23	4,76
		Yüzde	0	0	0	23,3	77	
44	Rehber öğretmenlerimiz, öğrenciye ulaşmakta sorun yaşar.		0	0	5	12	13	4,26
			0	0	16,7	40	43,3	
45	Rehber öğretmenlerimiz, öğrenci sorunlarını ortaya çıkarma ve çözmede, yüz yüze eğitime göre daha fazla sorun yaşar.		0	0	0	16	14	4,46
			0	0	0	53,3	46,7	
46	Rehber öğretmenler, çevrim içi görüşmelerden yüz yüze eğitimde olduğu kadar verim alamamaktadır.		0	0	0	13	17	4,56
			0	0	0	43,3	56,7	
30	Rehber öğretmenler, öğrencide görülen problem davranışlarını azaltmak ya da yok etmekte yüz yüze eğitime göre daha fazla zorlanır.		0	0	0	11	19	4,62
			0	0	0	36,7	63,3	

Tablo 13’de yer alan verilere göre araştırmaya katılan okul yöneticilerinin uzaktan eğitimde rehber öğretmenlerin uzaktan yapılan rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinde karşılaştıkları sorunlara dair ifadelerle verdikleri yanıtların puan ortalamalarının katılıyorum (2.60-3.39) ve büyük ölçüde katılıyorum (3.40-4.19) değerlendirme aralığında olduğu görülmektedir.

Verilen cevaplar doğrultusunda rehber öğretmenlerin problem davranışlarının artması, disiplin problemlerinin yönünün değişmesi, öğrencilere ulaşmada yaşanan güçlükler, öğrenci problemlerinin keşfedilmesi ve çözülmesi, öğrenci yöneliminin daha zor olması hizmetlerin yüz yüze eğitime göre, öğrenci ile sadece görüşmelerde baş başa kalabilme, online, görüşmelerin etkililiği, bilgilendirme seminerlerine katılım eksikliği ve öğrenci sayısının azaltılması ya da ortadan kaldırılması hususlarının önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Okul Yöneticilerinin Karşılaştıkları Diğer Sorunlar

Araştırmada kullanılan anketin son ifadesinde araştırmaya katılan okul yöneticilerinin araştırma konusu ile ilgili eklemek istediklerine yer verilmiştir. Anketin bu sorusuna 30 okul yöneticisi yanıt vermiştir. Katılımcılardan 30 okul yöneticisi ekleyeceği bir şey olmadığını belirtmiştir.

SONUÇ

Okul yöneticilerinin Covid-19 sürecinin eğitime yansımalarına ilişkin görüşlerini derinlemesine açıklamasını sağladığı için tercih edilmiştir. Araştırma, nitel araştırma türlerinden fenomenolojik desen olarak tasarlanmıştır. Çalışma grubu anaokulu, ilkokul, ortaokul ve lisede görev yapan okul yöneticilerinden oluşmaktadır. Örneklem seçimi amacıyla örneklem türlerinin maksimum çeşitlilik örneklemesi kullanılmıştır. Örneklemede maksimum çeşitliliği sağlamak için, farklı pozisyonlardan ve farklı okullardan okul yöneticileri dahil edilmiştir.

Okul yöneticileri sıklıkla iletişim nedeniyle sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. İletişim her örgütte olduğu gibi eğitim örgütlerinde de önemli bir unsurdur. Öğrencileri, öğretmenleri, velileri ve diğer çalışanları olduğu için okullar iletişimin en yoğun şekilde yaşandığı kuruluşlardır. Eğitim sisteminin en önemli parçası olan okullar, genel topluma göre daha örgütlü topluluklardır. Bu tür örgütlerde yeterli düzeyde iletişim olmadan görevler yürütülemez, kararlar uygulanamaz ve bu nedenle hedeflere ulaşılamaz.

Araştırmada elde edilen verilere göre okul yöneticilerinin teknoloji ve uzaktan eğitim yeterliliği açısından büyük bir sorunla karşılaşmadıkları ancak çevrimiçi platformlarda, uzaktan eğitimde ve ölçme-değerlendirmede sorunlar yaşadıkları görülmüştür. Bakanlığın yeni duruma göre kararlar alması ve bu kararların zamanında okul müdürlüklerine bildirilmemesi, bu süreçte okul müdürleri için sorun oluşturmıştır. Sürekli ders programı yapmak zorunda olmanın okul yöneticileri için önemli bir sorun haline geldiği görülmektedir. Okul yöneticileri öğretmenlerin en çok çevrimiçi derslerde sorun yaşadıkları, bağlantının kopması nedeniyle dersi akıcı bir şekilde işleyemedikleri, kamera ve hoparlörlerin kapalı olması nedeniyle öğrencilerle etkileşim kuramadıkları ve çevrimiçi derslerin verimsiz olduğu görüşündedirler. Okul yöneticileri, psikolojik danışmanların öğrencilerle iletişim kurmakta zorlandıklarını, bilgilendirme seminerlerine katılımlarının düşük olduğunu ve çevrimiçi toplantıların öğrenci sorunlarının çözümünde yetersiz kalmasını önemli sorunlar olarak görmektedir.

Türkiye'de bu süreçte eğitimin uzaktan eğitime hızlı geçişinden hareketle, kamu ilk ve orta dereceli okul yöneticilerinin uzaktan eğitim sürecinde karşılaştıkları sorunların incelenmesi için Kahramanmaraş İli Onikişubat İlçesinde görev yapan okul yöneticilerinin görüşlerine başvurulmuştur. Covid-19 salgın dönemi. "Okul Yöneticilerine Göre Pandemi Sürecinde Uzaktan Eğitim Sürecinde Yaşanılan Sorunlar" başlıklı bu araştırmada, okul yöneticilerinin uzaktan eğitim uygulamalarına, çevrimiçi ders platformlarına ve uzaktan eğitime hazırbulunuşluk durumları ile görev yapan öğretmen, psikolojik danışman ve okul yöneticilerinin görüşleri incelenmiştir. okullarında, yüz yüze. eğitimin hem öğretmenlere hem de rehber öğretmenlere çevrimiçi eğitime tercih edildiği görülmektedir. Online eğitimde yaşanan kopukluk, kamera veya hoparlörün kapalı olması, öğretmenlerin sınıf yönetiminde yaşadıkları zorluklar, rehber öğretmenlerle birebir görüşme yapamaması gibi sebeplerle öğrenciler ve öğretmenler arasında etkileşimin olmaması gibi sonuçlar ortaya çıkabilir. Uzaktan eğitim için her öğrenci ve öğretmenin teknolojik donanım ve internet erişimine sahip olmasının okul yöneticileri için çok önemli bir sorun olduğu sonucuna varılabilir.

Bu çalışmada ulaşılan bulgu ve sonuçlara dayalı olarak yöneticilerin hazırbulunuşluk durumu ve çevrimiçi kurslar, uzaktan eğitim ve ölçme ve değerlendirme konularında karşılaştıkları sorunlara çözüm olarak;

Okul yöneticilerine uzaktan eğitim ve teknolojisi ile ilgili yeterliliklerini artırmak için hizmet içi eğitim verilebilir.

Online bir ders ve uzaktan eğitim platformu olan EBA, kişisel bilgilerin ve ders ortamının gizliliğini ve güvenliğini sağlayacak şekilde yazılım olarak geliştirilebilir ve içerik bakımından zenginleştirilebilir.

Ölçme ve değerlendirme uygulama yöntemleri uzaktan eğitime göre yeniden tasarlanabilir.

Uzaktan eğitimin mekan ve zamandan bağımsız olması gibi kolaylıkları değerlendirilerek eğitim sistemine entegre edilebilir.

Covid-19 döneminde uzaktan eğitim sürecinde yöneticilerin karşılaştıkları sorunlara çözüm olarak;

Öğretmenlerin uzaktan eğitimleri için gerekli teknolojik donanım ve internet erişimi bakanlık tarafından ücretsiz olarak sağlanabilir.

Öğretmenlere uzaktan eğitim ve teknoloji alanındaki yeterliliklerini artırmak için hizmet içi eğitim verilebilir. Öğretmenlerin derse giriş ve çıkışlarının anlık kontrolünü sağlamak için yazılım olarak çevrimiçi platformlar geliştirilebilir.

Covid-19 döneminde uzaktan eğitim sürecinde yöneticilerin karşılaştıkları sorunlara çözüm olarak;

Rehber öğretmenlere uzaktan eğitim ve uzaktan eğitim teknolojisinde rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin nasıl verileceği konusunda hizmet içi eğitim verilebilir.

Çevrimiçi toplantılarda rehberlik öğretmenlerinin öğrenci ile gizlilik ilkesine uygun olarak bire bir olmaları için gerekli koşulların sağlanmasına yönelik çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akbaba, A. (2020). Okul müdürlerinin liderlik özelliklerinin müdür yardımcılarının görüşlerine göre değerlendirilmesi. Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi, 5(1), 141-155.

- Aras, N. (2020). Okul müdürlerinin sahip olduğu okul liderliği. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi : Kuram ve Uygulama*, 58-68.
- Argon, T. ve Zafer, D. (2009). İlköğretim Okulu Yöneticilerinin İletişim Sürecinde Yaşadıkları Problemler. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 99-123.
- Aslan, R. (2020) Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19. *Ayrıntı Dergisi*, 8(65): 35-41.
- Atak, M. ve Atik, İ. (2007). Örgütlerde sürekli eğitimin önemi ve öğrenen örgüt oluşturma sürecine etkisi.f
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). Bilimsel araştırma yöntemleri. (11. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Demir, İ. (2019). Okul yöneticilerinin liderlik davranışlarının öğretmenlerin motivasyonu ve iş doyumu üzerine etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Fullan, M. (2002). The Change Leader. *Educational Leadership*. 59 (8), 16-21.
- Gökkyer, N. ve Namlı, A. (2015). Yöneticilerin maarif müfettişlerince yapılan kurum denetimine yönelik algıları. *Turkish Studies*, 10(11), 707-724.
- Haskılıç, Y. (2021). Covid 19 sonrası eğitim: yönetici görüşlerine dayalı bir değerlendirme. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (2), 92-99. DOI: 10.47257/busad.1027335.
- Külekçi Akyavuz, E., Çakın, M. (2020). Covid-19 salgınının eğitime etkisi konusunda okul yöneticilerinin görüşleri. *Turkish Studies*, 15(4), 723-737. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44140>
- Odabaş, Hüseyin. (2003). İnternet tabanlı uzaktan eğitim ve bilgi ve belge yönetimi bölümleri. *Türk Kütüphaneciliği* 17 (1), 22-36.
- Okumuş, A. (2017). Kamu özel ve ortaöğretim kurum müdürlerinin yönetsel davranışlarının incelenmesi: İstanbul Bakırköy örneği. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taymaz, H. (2019). İlköğretim ve ortaöğretim okul müdürleri için okul yönetimi. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Kadına Biçilen Toplumsal Rollerden Ev Ortamı-Annelik Özelinden Feminist Sanata Bakış

Hatice Dönmez Aydın

Araştırma Görevlisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
haticedonmezaydin@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4904-770X>

Bilge Şengül

Araştırma Görevlisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
bilgesengul@ohu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4999-5956>

Makale Başvuru Tarihi : 10.11.2022

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2022

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Özet

Anahtar Kelimeler:

Feminist Art,
Home Environment,
Motherhood,
Roles of Women

Feminist sanat ortaya çıktığı andan itibaren farklı dönemlerin farklı sorunlarına o günün yöntemleri ile dikkat çekmeye çalışmıştır. Her dönem feminist sanatın ilgisini çeken konuların ağırlığı değişse de ana özne olan kadın sorunları üzerine üretimler yapılmaya devam edilmiştir. İşte bu çalışmada ikinci kuşak feminist sanatçılardan ön plana çıkanlarının, kadına biçilen rollere ve onun dayatmalarına karşı ortaya koydukları eserler incelenmiştir. Bu noktada çalışmaların da genişliği dikkate alınarak ev ortamı ve annelik özelinde verilen eserler analiz edilerek, feminist sanatçıların bu konu ile ilgili verdiği eserler ve bu eserlerde ön plana çıkan özellikler ortaya konmuştur. Bu eserler incelendiğinde, klasik materyallerin dışına çıkıldığı, oluşturulan kadın imgelerine tepkisel bir yaklaşım sergilendiği ve çalışmaların hem bireysel hem de bir ekip çalışması olması önem arz eden bir durumdur.

Home Environment from the Social Roles Given to Women-Feminist Art from the Specialty of Motherhood

Abstract

Keywords:

Feminist Sanat,
Ev Ortamı,
Annelik,
Kadına Biçilen
Roller

Since the emergence of feminist art, it has tried to draw attention to different problems of different periods with the methods of that day. Although the weight of the subjects that attract the attention of feminist art in each period has changed, productions on the women's issues, which are the main subjects, have continued. In this study, the works of the prominent second generation feminist artists against the roles assigned to women and their impositions were examined. At this point, considering the breadth of the studies, the works given in the home environment and motherhood were analyzed, and the works of feminist artists on this subject and the prominent features in these works were revealed. When these works are examined, it is important that the classical materials are out of the way, a reactive approach is displayed to the created female images, and that the works are both individual and team work.

GİRİŞ

1960'tan itibaren Amerika'da bir grup feminist sanatçı, sanat tarihçisi ve sanat eleştirmeni; kadının sanata ait birçok alanda yeterince ve doğru bir temsille var olmamasına, hatta çoğu zaman tamamen dışlanmasına karşı bir mücadeleye öncülük etmişlerdir. Bu mücadelenin içinde yer alan bütün sanatçıların sanat üretimlerini Feminist Sanat başlığı altında değerlendirmek mümkündür. Zira feminist akımlar sadece belli alana bağlı kalmamışlar ve mücadele alanlarını genişletmişlerdir. 1960'lı yıllarda cinsiyet ayrımcılığından, ırkçılığa her türlü ötekileştirici tavrın sorgulandığı, toplumsal muhalefetten etkilenen ve beslenen feminist sanat, sadece kadınların değil diğer dezavantajlı grupların da haklı davaları ile ilgili konuları kamuoyunun gündeme taşıma noktasında ciddi bir rol oynamıştır (Antmen, 2010: 239).

Feminist sanatın başlangıcını temsil eden birinci kuşak feminist sanatçılar 1960-1980 yılları sürecinde belirgin bir şekilde kadınlığın ayırıcı özellikleri üzerinden üretimlerde bulunmuşlardır. Ahu Antmen'e (2010: 242) göre: *"Bu yaklaşım bir kadını bir erkekte ayıran biyolojik özelliklerin neler olduğuna vurgular yaparken diğer bir taraftan kadınlıkla ilişkili olan dekoratif, küçük, minör, duygusal, amatör gibi özelliklerin üzerine gidilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda kadının ve üretiminin toplumsal yapılanmanın temelinde yer alan zıt kavram çiftlerinin (erkek/kadın; kültür/doğa; zekâ/sezgi; akıl/duygu; sanat/zanaat vb.) eksi ucunda görülmesinin koşulları ve nedenleri araştırılmış; bu gibi ayrımların ancak kültürel yapılar içinde, belli güç ilişkileri temelinde belirlendiği düşüncesi sanat yapıtlarına yansımıştır. Feminist Sanat kapsamında gündeme gelen geniş üretime bir Doğa/Kültür ikilemi açısından bakmak, sanatçıları ve yapıtlarını yalnızca konuları ve tavırları açısından değil, tarihsel süreçte de ayırbilmemize olanak tanımıştır. Kadın bedenine ve temsillerine, kadınların doğurganlığına ve ana tanrıça kültüne odaklanan, kadın bedeninin biyolojik özelliklerini imgeselleştiren ve vajinal imgelerden oluşan bir ikonografiye yönelen 'ilk kuşak' feminist sanatçılarının ardından gelen sanatçılar, kadın bedeninden çok kadın bedenini kuşatan kültürel kodların eleştirisine yönelmişlerdir."*

Feminist sanatta "sonraki kuşak" olarak adlandırılan ikinci kuşak feminist sanatçılar içinde yer alarak isimlerini duyuran Cindy Sherman (1954-), Sherrie Levine (1947-), Barbara Kruger (1945-) gibi sanatçılarsa, kadınların biyolojik özellikleri üzerine işler yaratmak yerine, yapısökümcü bir dille kültürel kodların dahil olduğu çözümlemeler üzerinden sanatsal üretimlerde bulunmuşlardır (Antmen, 2010: 242). Bu bağlamda Feminist sanatın ilk sancılı yıllarından bugüne, sanatçı kadınların ataerkil düzenin kadına biçtiği toplumsal cinsiyet rolleriyle mücadele ettikleri hiç şüphesiz kabul edilen bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu mücadele, zaman zaman bireysel kimi zaman ise sanatçı kolektifleri veya sanatçı gruplarıyla birlikte gerçekleşmiştir. Kadına biçilen bu toplumsal roller içerisinde yer alan ev ortamı ve annelik konusu ise özelde feminist sanatçıların bu mücadelede ele aldıkları konular arasında yer almaktadır (Çekil Konrat, 2022: 100).

Bu çalışmada kültürel/toplumsal inşa biçimlerinden ev ortamı ve annelik konularını işlemiş sanatçıların belli ön plana çıkan eserleri analiz edilmiştir¹. Bu çalışmalardan biri Miriam Schapiro ve Judy Chicago tarafından gerçekleştirilen "Women House Projesi" dir. Buna ek Mierle Laderman Ukeles'in annelik özelinde uygulamaya koyduğu çalışmaları, devamında sırayla Miriam Schapiro, Cindy Cherman ve Birgit Jürgenssen'in kadınların üzerine yüklenmiş ev işleri özelinden kadının toplumdaki konumunun sorgulandığı eserler seçilmiş, sonuç ve değerlendirme ile çalışmaların ortak yönleri yorumlanmıştır.

KADINA BİÇİLEN TOPLUMSAL ROLLERDEN EV ORTAMI-ANNELİK ÖZELİNDEN FEMİNİST SANATA BAKIŞ

Kadın Evi Projesi (Women House Projesi) kadın ev içerisindeki durumunu merkeze alan ve başta Miriam Schapiro, Judy Chicago gibi birçok feminist sanatçının eserlerinin olduğu bir girişim olarak ifade edilebilir. Projenin ilk yola çıkış aşamasında bir okul şeklinde tasarlanmıştır. Judy Chicago ve Miriam Schapiro'nun kurduğu esasında bir ev-okuldur. Kadın evi projesinin parçası olarak bilinen "Oyuncak Ev" adlı çalışma, Sherry Brody'nin ortak emeğiyle, projenin öncülerinden olan Miriam Schapiro tarafından üretilmiştir. Kadın Evi'nin içine monte edilen "Oyuncak Evi" ismini verdiği çalışma "ev içinde ev" konseptiyle düşünülmüştür. Çalışma, tahta materyallerden oluşan altı odalı bir oyuncak bebek evidir. Bu tahta bebek evinde bir salon, bir mutfak, bir Hollywood yıldızının yatak odası, bir 'harem' odası, bir kreş ve en üst katta bir sanatçının stüdyosu

¹ Her ne kadar ikinci kuşak feminist sanatçılar için 1980'li yıllar ön plana çıksa da çalışmada ele alınan eserler genel olarak 1970'li yıllarda üretilmiştir. Bu açıdan ikinci kuşakların öncülleri olarak değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır.

bulunmaktadır. Odalarda kullanılan eşyalara bakıldığında ise Schapiro ve Body'nin yaşadıkları ülkenin farklı köşelerindeki kadınlardan topladığı bireysel eşyalar olduğu dikkat çekicidir (americanart.si.edu, 2022). Her odanın kendine ait açma kapayama yarayan bir kepengi vardır. Bu sayede odalar istenildiğinde rahatlıkla açılıp kapatılabilmektedir. Bu şekilde istenilenin gizlenebildiği istenilenin de afişe edildiği bir durum oluşturulmuştur. Bu seçicilik sunan durum bir ayırım biçiminde de değerlendirilebilir. Nitekim mekânların işlevsellikleriyle bağlantılı olarak anlamlandırılmalarının yanında, mekân aracılığıyla kadının toplum ve aile içindeki rollerini de yansıtması açısından bu seçim dikkat çekicidir. Asıl üretim amacı kız çocuklarının oynamaları olan oyuncak bebek evleri, ileri yaşlarda kendilerinden beklenecek olan kadın rollerinin bir tür provası şeklinde yansıtılması hedeflenmiştir. Esasında oyuncaklara yüklenen manaya da ciddi bir vurgu yapılmıştır. Ayrıca Schapiro “Oyuncak Evi’nde evin sözde korunaklı ve huzurlu yapısının içine gizlenen tehlikelerle (yılan, örümcek, pencerenin dışındaki ayı veya beşikteki canavar bebek gibi) tekin olmayan bir mekân haline getirmeyi tercih eder. Schapiro evle bütünleştirilen kadının anne ve eş kimliklerinden öte oluşturduğu sanatçı stüdyosu odasıyla kadının sanatçı kimliğine vurgu yapmaktadır. Aynı şekilde Schapiro odada çıplak erkek model kullanarak ataerkil sanat tarihindeki nü kadın model algısına yönelik ters bir vurgu yapılmıştır. Çalışmada odaların bölmeler şeklinde sunulması toplumdaki kadınların farklı kimliklerini temsil etmesi açısından önemlidir (Gök, 2020: 43-44). Bununla beraber her bölmenin kendi hikayesinin ülkenin farklı yerlerinden toplanan materyallerle oluşturulması da esasında bu olumsuz zenginliğe bir vurgu niteliğindedir.

Resim 1: Miriam Schapiro, “Women House Projesi/Kadın Evi Projesi” Dollhouse/Oyuncak Ev, 1972, Amerika Sanat Müzesi.

Kadın Evi’nin içerisinde bir diğer odada göze çarpan çalışma, toplum içerisinde kadına aitmiş gibi atfedilen mutfak nesnesini görülmektedir. Chicago’nun diğer çalışmalarında da olduğu gibi kadın organları göze çarpmaktadır. Duvarları boydan boya tek renk göğüs ile kaplı mutfak, eşya dolapları yapılmıştır. İlk bakışta hem sıradan bir mutfak hem de feminizm temelli bu ev birçok fikre ev sahipliği yapmıştır. Bu mutfak, öğrenciler ve iki sanatçı sayesinde oluşturulmuştur. Toplumun kadına biçtiği rollerden biri olan ev ortamı içerisinde en çok kadına atfedilmiş mekan olarak bu kadın ev projesinde yerini almıştır. Evdeki her şey sadece kadınlara aitmiş gibi kullanılan bir renk olan, kadını fetişleştirmekte kullanılan pembe renge boyanarak toplum tabusunu yıkmayı hedeflemiştir. Bu tek renk olma hali de feminizm bağlamında çağdaş bir başkaldırma olduğu görülmektedir (Otman, 2020: 36).

Resim 2: Judy Chicago, “Women House Projesi/Kadın Evi Projesi”, Enstalasyon, Fotoğraf, 1972.

Mierle Laderman Ukeles’in 1969 yılında ortaya koyduğu eserlerin yapı taşlarından biri olan Bakım Sanatı Manifestosu üç sayfadan meydana gelmektedir. Manifestoyu yazdığı sırada yeni anne olan sanatçı, zamanının ekseriyetini çocuğunun günlük ihtiyaçlarına yönelik harcadığına ve sanatçılıkla annelik arasında sıkıştığını hissetmiştir. Bu nedenle de bakım ve yaratım arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırmayı tercih etmiştir. Bu bağlamda aslında çalışmaları bireysel tecrübelerinin birer yansımasıdır (Boran, 2017)

Ukeles, manifestosuna “iki temel sistem” olan “gelişim” ile “bakım” arasındaki farklılığı yansıtarak başlamaktadır (Davis, 2016). Avangartla bağı inşa edilen ve “erkek olarak kodlanan” gelişim, “saf bireysel yaratıma; yeniye, değişime; ilerlemeye, heyecana ve kaçışa” vurgu yapmaktadır. Bakım ise aslında kadınlara has bir işmiş gibi değerlendirilmektedir. Bunu da ev içi emekle ilişkilendirilmektedir: “saf bireysel yaratımın tozunu almak; yeniye muhafaza etmek, değişimi sürekli kılmak; ilerlemeyi korumak, heyecanı her dem taze tutmak ve kaçışı tekrarlamak”. Daha net bir anlatımla gelişimi idame ettirmek... Ukeles’e göre sorun, yaratıcılığın ve gelişimin yere göğe sığdırılamadığı modern Batı kültüründe, bakımın tüm vakti almasıdır (Steinhauer, 2017).

İşte bu noktada 1970’ de kirli bir bebek bezini temizleyen “Bir Bezini Durulamak/Private Performances of Personal Maintenance as Art” adlı çalışmasıyla, 1973’te çocuklarını dışarı çıkarmak için giydiren anneliğini “Dışarı Çıkmak/Girmek İçin Soyunma” adlı performans çalışmalarını belgeleyerek devam etmiştir. Bu eylemlere sanat demek, o günler için bir tür radikal feminizm olarak değerlendirilmektedir. Yukarıda bahsedilen çalışmalar Ukeles’ in en çarpıcı ve düşündürücü sanat üretimlerinden bazılarını oluşturmaktadır.

Resim 3: Mierle Laderman Ukeles, detail of “Dress to Go Out/Undressing to Go In/Dışarı Çıkmak/Girmek İçin Soyunma”, 1973.

1970’li yıllarda güçlü bir dönem geçiren feminist sanat, kadın sanatçılar için yeni alanlar, imkânlar ve kapılar sunmuştur. Bu sorgulamaların yaşandığı dönemde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) kolektif kadın çalışmaları icra edilerek, kadın sanatçıların hep beraber hareket etmesi ve bunun özgürleşmelerine imkan tanıyacağı düşüncesi hakim olmuştur. Bu çalışmaların en dikkat çekicilerinden biri de Miriam Schapiro ve ekibinin çalışmalarıdır. Dolayısıyla 1973 yılında yine Miriam Schapiro’nun öncülük ettiği ve birçok kadın sanatçının buluntu kumaş parçaları ve akrilik boyayla gerçekleştirdikleri kolaj-resimler dönemin feminist terminolojisi içinde famaj (femmage) olarak tanımlanan eser dikkat çekmektedir. Famaj kadınların kendileriyle özdeşleştirilen malzeme ve tekniklere başvurarak yaptıkları kadın kolajlarıdır. Geleneksel evcimenlik perspektifine bağlı olarak, kadınların üreticiliğini, üretkenliğini ve yaratıcılığını hem biçim hem de muhteviyat bağlamında yansıtan bir eser ortaya konmuştur. Bu noktada asıl vurgulanmak istenen hususlardan biri de kadınların kendi yaşamsal tecrübelerinin bir sanatsal nitelik taşıdığı veya bunlardan sanat üretebildiğidir (Antmen, 2008: 292 ve Ersen, 2010: 74).

Famaj isimli bu eser net bir şekilde bir ortak işlemeli kolaj çalışmasıdır (Resim 4). Çiçek Buketlerim Tutsaklar İçindir/Enriqueta Pena, My Nosegays Are For Captives isimli çalışmada bahsi geçen kelimeler eser üzerine Enriqueta Pena tarafından işlenmiştir. Tutsaklar simgesel olarak domestisite içine sıkıştırılmış ve hatta hapsedilmiş ev kadınlarıdır. Görsel olarak da mutfak önlüğü bunu vurgulamak için kullanılmış bir hapishane önlüğü niteliğinde olarak temsil edilmektedir. Çalışmanın en dikkat çekici materyalleri arasında dantel ve eliş oluşturma kadınsılığı vurgu yapmak içindir. Öte yandan bu işlemeli kolajlardan kadınların antropolojik olarak gelenekselliği sürdüren bir rolü olduğuna temas ettiği anlaşılabılır. Zira aynı şekilde folklorik olan bu işlemler kadının içinde yer aldığı kültürel kimliği temsil etmektedir (Ersen, 2010: 74).

Resim 4: Miriam Schapiro, Çiçek Buketlerim Tutsaklar İçindir\Enriqueta Pena, My Nosegays Are For Captives, 1976, TUA ve kumaş.

Feminist sanat için çok ciddi gelişme ve kırılmaların meydana geldiği 20'nci yüzyılın son çeyreğine sonlarına doğru, Amerikalı fotoğrafçı ve yönetmen olan Cindy Cherman, İsimsiz Film Hala\ Untitled Film Stills serisi olan çalışmasını siyah beyaz fotoğraftan oluşturmuştur. Altmış dokuzu 1977'den 1980'e kadar çekilmiş, ayrıca bir tanesi seriye sonradan eklenmiştir. Sanatçı her fotoğrafta 1950 ve 1960 filmlerinde kadın rollerinden esinlenerek farklı bir karakter olarak poz vermiş; kara film ve B-filmleri değil, aynı zamanda İtalyan Yeni Gerçekçiliği ve Fransız Yeni Dalgası olan akımlarına yakın durmaktadır. Peruklar, eski kostümler ve diğer aksesuarlar giyerek, kitlesel eğlence ve özellikle Hollywood tarafından sürdürülen klişe tipleri olarak bilinen yalnız ve mutsuz ev kadınlarını taklit etmiştir (Ricci, 2022).

İsimsiz Film Hala #3\Untitled Film Stills #3 adlı eseriyle sinemada kullanılan kadın imgesini merkeze alarak orada kendisince görünen sorunlara dikkat çekmektedir. Dönem sinemasının en belirleyici ana akımı olan Hollywood filmlerinde görülmeye alışık olunan kadın imgelerinin (Resim 5) birer yansıması olarak büründüğü rolleri fotoğraflamıştır. Bu yolla filmlerin öznesi olan kadın figürünün esasında medyaca biçimlendirildiğine vurgu yapmaktadır (Mulvey, 2016: 285). Daha çok popüler ve medyatik işlerin sahasına giren kadın imgesi, tüketim toplumunun vazgeçilmez bir öğesine dönüşmüş olması durumu sanatçının ana çıkış noktalarından biridir. Yine sanatçı reklam, sinema filmleri, afişler, vb. mecraların kadın imgesinin en çok suistimal edildiği yerler olduğuna dikkat çekmektedir. Buralarda kullanılan kadın imgesinin, kadınların kendi istemlerinden uzaklaşıp, belli başlı kalıplara girme zorlandığına temas edilmiştir.

Resim 5: Cindy Sherman, İsimsiz Film Hala #3/Untitled Film Still #3, 1977

Cindy Sherman, "İsimsiz" serisinde tekrarlanan hastalıklı temanın çıkış noktası, fotoğraflarda kadınlara biçilen roller ve içinde yaşanılan dünyayı yansıtmaktadır. Sanatçının bu sinematik film karesi izlenimli fotoğraf portreleri aracılığıyla, toplumun talep ve beklentisi olarak beklenen kadın tiplemesini yansıtmıştır. Moda fotoğrafçılığına ilişkin endişe verici tasviri, kadınların nesneleştirilmesi (veya bir zamanlar nasıl olduğu) üzerine siyasal bir tartışmayı tetikleyeceği kadar, toplumumuzun yıkımı üzerine düşünmeyi de teşvik etmektedir. Bu bahiste geçen siyasi tartışmaya güzel bir örnek olan Sherman'ın İsimsiz Film Hala #10/Untitled Film Still #3 adlı çalışmasının "siyah beyaz" oluşu kadın ve erkeğin toplumdaki rollerinin ne kadar zıt olduğuna bir vurgu niteliğindedir. Toplumsal düzende erkeklerden ve kadınlardan farklı şeyler beklenmektedir. Örneğin; o dönemde erkekler genellikle evden dışarıda işte olurken, kadınlar ise evde kalıp ev işlerini yerine getiren birey konumundaydı. Bu toplumsal okumayı fotoğrafta olduğu gibi görmek mümkündür. Erkeksi görünen ceket onu aşağı doğru itiyormuş gibi görünmesinin yanında, erkeklerin kadınlar üzerinde sahip olduğu gücü temsil etmektedir (Kerr, 2014).

İsimsiz Film Hala #10\ Untitled Film Stills #10'a ilk bakıldığında eserde bir film sahnesinden çıkmış ve filmlerde kadınların ele alış biçimini yansıtan bir tarz dikkat çekmektedir. Bu ele alış biçiminin kalıplaşmış haline bir tepki sergileyerek esasında kadının olmadığı bir şeymiş gibi gösterilmesi eleştirilmiştir.

Sherman'ın filmleri tanıtmak için dağıtılan sahnelenmiş fotoğrafları bir filmde sinematik çekimler olarak sunulmamıştır, bunun yerine görsel içerik, kompozisyon ve formatta taklit edilmiştir. Klasik heykelde olduğu gibi, karakterler her zaman aksiyon arasında, belirsiz bir olayın hemen öncesinde veya sonrasında bir anda ölümsüzleştirilir ve izleyicilere olası anlatıları hayal etmeleri için açık bir yorum bırakır. Aynı sebepten ötürü, basılan görüntüler parlak ve ayrıntılıdır. Zira sanatçının amacı onları ucuz ve değersiz göstermektir. Nitekim Sherman, görüntülerin sanat gibi görünmelerini istemediğini kendisi de vurgulamaktadır (Ricci, 2022).

Resim 6: Cindy Sherman, İsimli Film Hala #10\Untitled Film Stills #10, 1978, Fotoğraf.

Birgit Jürgenssen, 1970'lerde çekmiş olduğu fotoğraf karelerinde, kadın kimliğini ve toplumsal alana yerleşmiş olan kültürel imgeleri, bedenine monte etmiş olduğu nesneler, aksesuarlar, dövmele ve türlü süslemelerle kendi üzerinden tartışmaktadır. Ev dünyasındaki yaşantısı üzerinden ev işlerinin kölesi ve kapitalist sistemin taşıyıcı kadın modeli haline gelen ev kadını tiplemesini, ev eşyalarının aracılığıyla yansıtılmaya çalışılmıştır. Fırını bedeninin bir uzantısı biçimine dönüştürdüğü Mutfak Önlüğü/Apron (Resim 7) isimli fotoğrafı, ev işini soyutlayıcı, önemsiz ve tekrar edici olmasından ötürü yabancılaştırıcı olarak değerlendirdiğinin kanıtı niteliğindedir (Öğüt, 2012). Vücudunun bir parçası gibi yansıttığı mutfak eşyalarının kadın tarafından sahiplenilmesine eleştirel bir yaklaşımla dikkat çekmektedir.

Resim 7: Birgit Jürgenssen, Mutfak Önlüğü/Apron, 1975.

1975 'de Birgit Jürgenssen çalışmalarından kadının kendini ütülediği Bügelin/Ütü adlı çalışması da Mutfak Önlüğü/Apron adlı çalışması gibi kadına biçilmiş toplumsal rollerden olan ev işine gönderme niteliğindedir. Her şeyden önce, onun "rol klişeleri içinde güçlü bir şekilde büyüdüğünü" ve gündelik hayatın fotoğrafik anlatımları aracılığıyla yeterli bir sanatsal karşılık bulma çabasının farkına varan bu erken dönem çalışmaları, Birgit Jürgenssen'in stilize otoportreleri, yemek pişiren, ütüleyen ve temizlik yapan ve aynı zamanda bir güzellik idealine tekabül etmesi gereken kadının toplumsal olarak dikte edilen faaliyetleri ve işlevlerinin toplumun

gündemine sunar (Jürgenssen, 2006).

Resim 8: Birgit Jürgenssen, Bügeln/Ütü, Kağıt Üzerine Kurşun Kalem, 62.5x43.5cm, 1975.

Sonuç ve Değerlendirme

Kadına biçilen toplumsal rollerin birer dayatma olarak ortaya çıkması feminist sanatın üstünde durduğu konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda bu dayatmaları ele almış yukarıdaki sanatçıların eserlerindeki ortak tavır hiç şüphesiz toplumun onlara dayattığı kadın imajlarını gözler önüne sererek toplumun bu aidiyeti sorgulama fikrinden doğmuştur. Öyle ki bu durum ele alınan sanatçıların eserlerin net bir şekilde görülmektedir. Kadına ait görülen mutfak, mutfaka ait eşyalar, ev işlerini kapsayan formlardan toplumun beklediği bakımlı ev kadınına kadar kadına yüklenen tüm kodların ekseninde bu çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ev işlerine ek annelik ve çocuk bakımının sadece kadına ait bir rol olduğunu empoze eden toplumsal dayatı yine bu eylemin gerçekleşme durumlarının sanatçı eserlerinde yansıtılması ile bir yüzleşme ortamının yaratıldığı görülmektedir.

Nitekim Miriam Schapiro, “Women House Projesi/Kadın Evi Projesi” Dollhouse/Oyuncak Ev adlı çalışmasında yarattığı küçük odacıklar bir kadına ait odaların tümünü gözler önüne sermektedir. Bir salon, bir mutfak, bir Hollywood yıldızının yatak odası, bir ‘harem’ odası, bir kreş ve en üst katta bir sanatçının stüdyosundan oluşmakta olan bu çalışmada bir kadının toplumun nezdinde beklediği mutfaka ait olmadığı ya da sadece çocuk bakımı ile özdeşleştirilmediği ya da sadece eşini mutlu etmekle yükümlü olduğu bir alana hapsolmadığını ayrıca bir sanatçı olarak da var olduğu çok katmanlı birbirinden ayrı görünen ama aslında bu tüm alanlarda var olabilen özel bir alanı gözler önüne sunmaktadır. Bu oyuncak ev ile kadını toplumun ait gördüğü belli alanlarda değil çoklu birçok alanın içinde varlığı ile ele almaktadır.

Schapiro gibi Mierle Laderman Ukeles’in “Dress to Go Out/Undressing to Go In/Dışarı Çıkmak/Girmek İçin Soyunma” adlı çalışmasında da annelik ve sanatçılığı arasındaki deneyimlerinden faydalanan sanatçı annelik ve sanatçılık kişiliği arasında kalma durumunu sorgulayarak anneliğin sadece kadına mı ait olduğunu sorgulamıştır.

Annelik gibi ev ortamı/ev işleri’de kadına toplum tarafından atfedilmiş bir rol olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Judy Chicago’nun Kadın Evi projesinin içerisinde yer alan diğer bir çalışma ise toplum içerisinde kadına aitmiş gibi atfedilen mutfak kadın bedeninden uzuvlarla desteklenmiş ve yine kadına ait görülen pembe renge boyanarak toplumun sınıflandırmalarına göndermeler yapar niteliktedir. Kadına ait görülen mutfak büyük bir feminenlikle baştan oluşturan sanatçı, toplumun dayattığı “kadına ait” kanısına vurguyu şiddetlendirerek toplumunun dayatılarını alt üst etmeyi hedeflemiştir.

Judy Chicago’nun çalışmasında vurguladığı kadına ait nesne imajını çalışmasının odağına taşıyan diğer bir sanatçı da Miriam Schapiro olmuştur. Çiçek Buketlerim Tutsaklar İçindir/Enriqueta Pena, My Nosegays Are For Captives adlı çalışmasında sanatçı kadına ait görülen mutfak önlüğünden oluşturduğu kolaj çalışması yine kadına

atfedilen ev işlerini sorgular nitelikte karşımıza çıkmıştır.

Cindy Sherman'nin İsimli Film Hala \Untitled Film Stills adlı serisinde erkek egemen toplumun beklediği kadın imajlarını sanatçının kendi bedeninde deneyimlemesi üzerine kurgulanarak, Hollywood tarafından sürekli topluma sunulan, klişe kadın tipleri olarak bilinen yalnız ve mutsuz ev kadınlarına atıfta bulunmaktadır. Erkek egemen toplumun beklediği kadın stereotiplerinin gerçekleştirildiği bu seride kadın yine toplumun kadına atfettiği mutfak ve ev işleri özelinde çerçevelendirilmiş, toplumun talep ve beklentisi olan bakımlı ev kadını tiplemesini izleyicinin sorgulamasını hedeflemiştir.

Yine Birgit Jürgenssen'nin Bügel/Ütü ve Mutfak Önlüğü/Apron adlı çalışmalarından stilize otoportreleri, yemek pişiren, ütüleyen ve temizlik yapan ve aynı zamanda bir güzellik idealine tekabül etmesi gereken kadının toplumsal olarak dikte edilen faaliyetleri rahatsız edici bir şekilde izleyiciye sunmaktadır. Toplumun kadına biçtiği rolleri mutfak eşyaları, ütü ve ütü masası gibi nesneler etrafından sorgulamıştır.

Bu bağlamda, feminist sanatçıların ev ortamı-annelik özelinden kadınlara biçilen toplumsal rollere karşı duruşlarını onlara ait atfedilen alanlarda gerçekleştirmişlerdir. Aslında toplumun görmek istediğini daha irite edici bir üslupla sanatlarına taşıyan sanatçıların eserlerinde genel itibarıyla gündelik mekânlar ve sıklıkla kullanılan eve ait alet edevatların simgeleştirilmesi üzerine kurgulanmış olduğu ön plana çıkmaktadır (Peterson, 1999). Annelik görevinin sadece kadına ait olma durumunu dayatan erkek egemen toplumun bu kanısını sorgulatmak için yine anneliğin vurgulandığı çalışmalarla gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak bireylerin özgür iradesinin dışında her ne şekilde olursa olsun yapılan dayatmalar ve biçilen roller kabul edilemez. Bu çerçevede bireyin fizyolojik özelliklerinin bir sonucu olan durumların birer kısıtlama veya baskıya dönüşmesinin ortadan kalkması bu tarz çalışmaların yapılamaya devam etmesi ile mümkün olacaktır. Bu durum bir yıkım için değil bir ıslah içindir. Nitekim başvurulan yöntemin sanat gibi en zararsız veya legal olanın olması bunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Antmen, A. (2008). Sanat-Cinsiyet; Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri, İletişim Yay., İstanbul.
- Antmen, A. (2017). Kimlikli Bedenler: Sanat, Kimlik Cinsiyet. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Ben Davis, “What Mierle Laderman Ukeles’s ‘Maintenance Art’ Can Still Teach Us Today”, Artnet, 20 Eylül 2016.
- Boran, A. (2017, 02 26). Sanat ve Emek / Emeğim Eserim Olacak. e-skop sanat tarihi eleştirisi: <https://www.e-skop.com/skopbulten/sanat-ve-emek-emeğim-eserim-olacak/3289> adresinden alındı
- Coşmuş, S. (2008). Feminist söylem açısından televizyon reklamlarında sunulan kadın imgesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Couma Peterson, T. (1999). Shaping The Fragments of Art and Life, Miriam Schapiro, Harry N.Abrams Incorporated, New York, s. 69.
- Çekil Konrat, E. (2022). Türkiye’de çağdaş sanatçıların annelik deneyimleri. yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, 28, 99-110. doi: 10.17484/yedi.1049534
- Direk, Z. (2018). Cinsiyetli Olmak Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ersen, N L. (2010). Feminist Sanatın Kadın Sanatçılara Etkisi: Miriam Schapiro, Tracey Emin ve Andrea Dezsö Örnekleri Üzerinden Kadın Zanaatı/Sanatı, Yedi DEÜ GSF Dergisi, Sayı 4, s.74.
- Gök, S. (2020). 1960 Sonrası Sanatta Cinsiyet Kavramı Üzerinden Mekân Algısı. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya, Türkiye Cumhuriyeti: Sakarya Üniversitesi.
- Jillian Steinhauer, “How Mierle Laderman Ukeles Turned Maintenance Work into Art”, hyperallergic, 10 Şubat 2017
- Jürgenssen B. (21.12.2006). “Jacqueline Rugo Weibliche Selbstbespiegelungen-Birgit Jürgenssen In Der Galerie Hubert Winter” birgitjuergenssen.com:https://birgitjuergenssen.com/bibliographie/ausstellungskritiken/rugo2006 adresinden alındı.
- Kerr, L. (2014, 08 09). 3gals1guy. 3gals1guy.wordpress: <https://3gals1guy.wordpress.com/2014/08/19/untitled-film-still-10-1978-cindy-sherman/> adresinden alındı
- Maya, D. (2021, 11. 3). Şalom Dergi. Şalom Dergi: <https://dergi.salom.com.tr/yazar?id=10> adresinden alındı.
- Mulvey, L., (2016), “Görsel Zevk ve Anlatı Sineması”, Sanat Cinsiyet Sanat Tarihi ve Feminist Eleştirisi, (5. baskı), ed. Ahu Antmen/çev. Esin Soğancılar ve Ahu Antmen, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Otman, S. (2020). Sanatta Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Feminizm: Judy Chicago ve Nur Koçak Karşılaştırması. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya, Türkiye Cumhuriyeti: Akdeniz Üniversitesi.
- Öğüt, Hande (2012). “Kadın Sanatında Yabancılaşma ve Yabancılaştırma”. <http://kritisyen.blogspot.com.tr/2012/03/yabancilastrmayan-sanat-feministolamaz.html> (Erişim Tarihi: 23 03 2012).
- Peterson, C. (1999). Miriam Schapiro: Shaping the Fragments of Art and Life. Newyork: Harry N. Abrams Publishers.
- Ricci, B. (2022, 10 21). Artland magazine. [magazine.artland.com: https://magazine.artland.com/portraits-of-america-cindy-shermans-untitled-film-stills/](https://magazine.artland.com/portraits-of-america-cindy-shermans-untitled-film-stills/) adresinden alındı.
- Sankır, H. (2010). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Anlamlandırılış Biçiminin “Kadın Sanatçı Kimliği”nin Oluşum Sürecine Etkileri. Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar Dergisi, s. 1-26.
- Steinhauer, J. (2017, 02 10). hyperallergic.com. “How Mierle Laderman Ukeles Turned Maintenance Work into Art”: <https://hyperallergic.com/355255/how-mierle-laderman-ukeles-turned-maintenance-work-into->

art/ adresinden alındı

Toprak, A. (2018). Feminist Bir Yaklaşımla Nil Yalter'in, Sanat Ortamına Katkısı. Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi, 215-234.

americanart.si.edu. (2022, 10 21). americanart.si.edu: <https://americanart.si.edu/artwork/dollhouse-35885> adresinden alındı.

Görsel Kaynak

Görsel 1: <https://news.artnet.com/art-world/women-house-judy-chicago-national-museum-women-arts-1234649>.

Görsel 2: <https://blogs.getty.edu/pacificstandardtime/explore-the-era/archives/i103/>.

Görsel 3: <https://hyperallergic.com/355255/how-mierle-laderman-ukeles-turned-maintenance-work-into-art/>.

Görsel 4: <https://zorbatv.com/sanat/gorsel-sanatlar/bir-baskaldiri-olarak-feminist-sanat>.

Görsel 5: <https://www.moma.org/collection/works/56520>.

Görsel 6: <https://www.moma.org/collection/works/56555>.

Görsel 7: <https://birgitjuergenssen.com/werke/fotos/ph1578> (16.09.2018).

Görsel 8: <https://birgitjuergenssen.com/werke/#filter=.zeichnungen>.

Türk Dış Politikasının İnsani Diplomasi Vizyonu ve Pratiği

Serkan Gündoğdu

Munzur Üniversitesi İİBF

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

sgundogdu@munzur.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7597-879X>

Makale Başvuru Tarihi :14.11.2022

Makale Yayın Tarihi :31.12.2022

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Özet

Anahtar Kelimeler:

Türk Dış Politikası,
Yumuşak Güç,
İnsani Diplomasi

Son yıllarda dünyadaki gelişmeler ve değişimlere bağlı olarak Türk dış politikasında da köklü değişimler yaşanmıştır. Özellikle dış politika araçlarını ve uygulamalarını günümüz şartları doğrultusunda çeşitlendirerek uluslararası arenada etkinliğini artırma yoluna gitmiştir. Bu araç ve uygulamalardan önemli bir tanesi de yumuşak güç unsurlarından sayılan insani diplomasisi olmuştur. Klasik diplomasi faaliyetlerinin değişimine bağlı olarak gelişen insani diplomasisi, bugün birçok gelişmiş ülke tarafından dış politikalarının tamamlayıcısı bir araç olarak tercih edilmektedir. Türk dış politikasında da aynı minvalde ve uluslararası meselelerde öncelikli olarak tercih edilip kullanılmaya başlanmıştır. Nitel araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanan bu çalışmada, Türk dış politikasının önemli bir diplomasi aracı haline gelen insani diplomasisi algısı, kullanım örnekleri ve pratiği ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı literatürdeki diğer çalışmaları da inceleyerek yumuşak güç unsuru olan insani diplomasisinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve önemini ortaya çıkarmaktır.

Humanitarian Diplomacy Vision and Practice of Turkish Foreign Policy

Abstract

Keywords:

Turkish Foreign
Policy,
Soft Power,
Humanitarian
Diplomacy

In recent years, there have been radical changes in Turkish foreign policy depending on the developments and changes in the world. Especially, it has sought to increase its effectiveness in the international arena by diversifying its foreign policy instruments and practices in line with today's conditions. An important one of these tools and practices has been humanitarian diplomacy, which is considered one of the soft power elements. Humanitarian diplomacy, which developed depending on the change in classical diplomacy activities, is preferred by many developed countries as a complementary tool to their foreign policies. It has been preferred and started to be used primarily in Turkish foreign policy in the same way and in international issues. In this study, which was prepared using qualitative research methods, the perception, usage examples and practice of humanitarian diplomacy, which has become an important diplomatic tool of Turkish foreign policy, are discussed. This study aims at examining the other studies in the literature and providing a better understanding of humanitarian diplomacy which is an element of soft power and revealing its importance.

GİRİŞ

Toplumlar yeryüzüne hâkim olmak, dünya üzerinde etkili bir aktör olabilmek veya toplumsal huzur ve barışı sağlamak adına birbirinden farklı yöntemlerle güç mücadelesine girişmişlerdir. Bunun doğal sonucu olarak tarihte birçok savaşa tanıklık edilmiştir. Yaşanan bu savaşları kazanabilmek için ise stratejik taktik ve tekniklerin kullanıldığı görülmüştür. Ancak devletler dünya barışının tesisi ve kendi varlıklarını sürdürmenin yanı sıra birbirleriyle olan ilişkilerini de devam ettirebilmek için savaş dışında farklı araçlar kullanmaya mecbur kalmışlardır. Küreselleşme, değişen uluslararası dinamikler ve teknolojik gelişmeler bir yerde bunu zorunlu kılmıştır. Tüm bu gelişmeler ve değişimler devlet dışında kalan diğer aktörlerin, bireylerin, sivil toplum kuruluşlarının, şirketlerin, vakıf veya derneklerin toplumlar üzerinde etkisini arttırarak uluslararası politikada aktör olabilmelerini mümkün kılmıştır. Böylece devletlerin dış politikada kullandığı araçların çeşitlendirilmesinde ve politikalarının uluslararası toplumda etkisinin artırılması noktasında yeni diplomatik araçların kullanımı her geçen gün önem arz etmeye başlamıştır. En etkili ve eski yöntemlerden olan diplomasi ile başlayan bu süreç, bugün sıklıkla duyduğumuz insani diplomasi yöntemiyle devam etmektedir. Bu vesileyle çok yönlü ilişkiler kurularak devletler kendilerinden ve politikalarından diğer toplumları haberdar etmekte, uluslararası tanınırlığını sağlamakta ve prestijlerini güçlendirmektedirler. Gelişmiş birçok ülkede insani diplomasi uygulamaları olduğu gibi Türk dış politikasında da 2000'li yıllardan sonra bu minvalde yeni stratejiler içeren politikalar geliştirilmiştir. Bu araç ve yöntemler kullanılarak daha aktif ve çok yönlü bir dış politika izlenmeye başlanmıştır.

İNSANİ DİPLOMASİ: TANIM, KAPSAM VE KAVRAMI

Küreselleşmenin etkisiyle uluslararası ilişkilerin ve dış politikanın sürdürülmesinde kullanılan diplomasisin uygulama yöntemlerinde değişimler yaşanmıştır. Bu süreç diplomasiye çok daha geniş ve genel bir anlam yüklemiş, diplomatik faaliyetlerin çeşitlenmesi yeni dış politika araçlarının ortaya çıkışına ortam hazırlamıştır. Bu çerçevede gelişerek devletlerin dış politika aracı olmaya başlayan uygulamalardan bir tanesi de insani diplomasi olmuştur.

İnsani diplomasi kavramını açıklamadan önce genel hatlarıyla diplomasi kavramına bakacak olursak, devletlerin resmi temsilcileri konumunda olan diplomatlar aracılığıyla gerçekleştirilen, devletin dış politikasında kullandığı siyasi etkileme yöntem ve tekniklerini içeren tüm haberleşme veya görüşmeler olarak tanımlanmaktadır (Sönmezoğlu, 2005:344). Dil, din, ırk, gelenek ve görenekler bakımından birbirinden farklı özelliklere sahip topluluklar arasında ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesinde önemli bir araç olan geleneksel diplomasi, devletlerarası ilişkileri, uluslararası anlaşmazlıkları çözme ve dünyanın herhangi bir bölgesinde meydana gelen sorunların diğer bölgelere yayılmasını önlemede etkili bir şekilde kullanılmaktadır (Tuncer, 1982: 251).

Klasik diplomasiye ek olarak gerçekleştirilen ve geleneksel diplomasiden farklı olarak olağan üstü afet ve benzeri olayların yaşandığı bölgelerdeki sorunları önceleyen ve bu amaçla yerel, ulusal, uluslararası örgütlerle beraber hareket eden sivil inisiyatifin yer aldığı (Köksoy, 2017:101) insani diplomasi kavramı ise, insani organizasyonların olumsuzlukların yaşandığı bölgelerde savaş dönemi ve savaş sonrası bölgelerde yürütülen faaliyetlerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. (Alagöz, 2013:7). Minear, İnsani diplomasiyi risk altında bulunan nüfusu koruma ve onlara yardım etme noktasında önemli bir beceri olduğu şeklinde belirtirken (Minear, 2007:32), Aslanov ise özellikleri ve amaçları göz önünde bulundurulduğunda geleneksel diplomasiden farklı bir diplomasi türü olduğunu, savaş, sivil çatışma ve doğal afetler yaşayan savunmasız kişileri koruma ve onların ihtiyaçlarını yerine getirmeye hizmet etmek olarak tanımlamıştır (Aslanov, 2013:4). Regnier'a göre insani diplomasi, kriz yönetimiyle ilgili olduğu, risk ve tehditlerin engellenerek insani yardım amaçlı çalışan ulusal ve uluslararası kurumların tüm politika ve uygulamaları olarak ifade edilmiştir (Regnier, 2011:1212).

İnsani Diplomasi kavramı olarak dış yardımlar ile temellenmekte, dış yardımların kalkınma ve nakdi boyutundan ziyade insani yardım boyutunu öne çıkaran bir yapı arz etmektedir (Altun, 2022: 11). Her ne kadar tanımı konusunda genel bir birlikteliğe varılmamış olsa da en genel haliyle savaş veya kriz gibi

nedenlerden dolayı mağduriyet yaşayan ülkelerde sivillerin hayatının kurtarılması, insani yardımların ulaştırılması veya yaşanan krizin çözümünde insani yardım dışı faaliyetleri ifade eden bir kavram olarak tanımlanabilir. Özü itibari ile devletlerin çıkarlarını korumak için yapılan geleneksel diplomasiden farklı olarak insanların çıkarlarını önceleyen çabalar bütünü olduğu söylenebilir (Kınık ve Aslan, 2020: 357). Bazı akademisyenlere göre, insani diplomasi ve dış yardımlar bir diplomasi aracı sayılırken başka bir gruba göre bu tamamen insanın doğasında yer alan iyilik yapma güdüsünden kaynaklandığı kabul edilmektedir. Bu bağlamda küresel siyasette ortaya çıkan pek çok yenilik gibi çoklu kaynaktan beslenen karmaşık bir olgu olduğu söylenebilir (Aslan, 2016: 75).

İnsani diplomasi, genel olarak insani yardım amaçlı kurulan organizasyonlar tarafından yerine getirilen faaliyetleri içermektedir. Buna ek olarak, bu organizasyonların faaliyetlerini yapabilmek için askeri ve sivil otoritelerden bağımsız bir alan içerisinde konumlandırılmaktadır. Gerçekleştirilen faaliyetlerin muhtevasına bakıldığında ise; uluslararası insani organizasyonların varlığını tesis etme, koruma ve yardıma muhtaç olan sivil halka müzakere yolu ile ulaşma, yardım programlarının kontrollü bir şekilde erişimini denetleme, uluslararası hukuk ve normlara saygı gösterme, yerel halkı ve kurumları destekleme ve farklı seviyelerdeki insani amaçları korumayı içermektedir (Minear ve Smith, 2007: 1)

İnsani diplomasinin devletin resmi temsilcileri tarafından yürütülen ulaşılmak istenen hedef açısından ortak noktaları olsa da geleneksel diplomasi uygulamalarından yöntem, uygulanışı ve araçları bakımından birçok farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklardan en öne çıkanı, devletin güç kapasitesinin artırılması veya ulusal çıkarların maksimizasyonu olmayıp insan faktörü ve insani değerinin ön planda olmasıdır. Böylece evrensel değerler odaklı politikalarla etkileşim alanı daha da genişletilmektedir.

Dünyanın herhangi bir bölgesinde meydana gelen çatışmalar, savaşlar, adaletsizlikler, eşitsizlikler, terörizm, salgın, iklim değişikliği, göç ve ırkçılık gibi sorunlar tüm insanlığı derinden etkileyen ve hiçbir ülkenin tek başına üstesinden gelemeyeceği büyük krizlere neden olmaktadır ((Altun, 2022: 6). Bu minvalde meydana gelen insani sorunlarda devletlerin resmi kanallarının yanı sıra diğer aktörlerin de sorunlara ilişkin çözüm üretici roller üstlenmesi sık karşılaşılan bir durum haline gelmiştir.

Türkiye’de ise insani diplomasi devletler, devlet dışı aktörler ve sivil toplum alanında çalışan politika yapımcıları ve uygulayıcıları, kamuoyunu harekete geçirmeyi hedefleyen, devletlerarası geleneksel diplomasi araçlarının dışında, insan hakları, hukuk ve insani yardım etik kuralları çerçevesinde bireyler ve örgütlerin özgür inisiyatifleri ile yürütülen barışçıl sorun çözme diplomasisi ya da sorunların oluşmaması için önleyici diplomasi uygulama stratejisi olarak değerlendirilmektedir (Kınık ve Aslan, 2020: 357).

TÜRKİYE’NİN İNSANİ DİPLOMASİ ANLAYIŞI, ARAÇLARI VE AKTÖRLERİ

Türk dış politikasında çok boyutlu proaktif politikaların izlenmeye başlandığı 2002’li yıllarla dış politika girişimleri ve uygulamalarında köklü değişimler görülmüştür. Bu bağlamda Türkiye’nin güvenliğini bölgesel güvenlik kapsamında ele alan ve yeni bir güvenlik tanımına dayanan dış politika anlayışı çerçevesinde (Aras ve Fidan, 2007: 197) komşularını rakip veya düşman olarak değil, potansiyel ortaklar olarak görmeye başlamış (Aras ve Polat, 2007: 477) farklı coğrafyalarda yer alan devletlerle yeni ilişkiler inşa edilmesi ve geliştirilmesi için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu tür girişimlerin olumlu sonuçlanmasında barışçıl yöntemlere başvurarak aktif politika izlemeyi içeren yumuşak güç uygulamaları önem taşımaktadır. Türkiye’nin bu kapsamlı dış politikasının merkezinde istenilen sonuçları elde etmek amacıyla gündem oluşturma, ikna etme ve cazibenin ortaya çıkarılmasını sağlayacak araçlar vasıtasıyla diğerlerini etkileme kabiliyeti olarak değerlendirilmektedir (Nye, 2011:20-21).

Türkiye’nin insani diplomasi anlayışı ve algısı birçok ülkeninkinden farklı olarak, insanlığın geleceği ile ilgili yeni bir diplomasi dili oluşturmayı amaçlaya, insani yardımın ötesinde bir vizyon taşımaktadır

(Davutoğlu,2013). Tasarlanan bu diplomaside vatandaşlar ile insani kaygılar öncelikli unsurlar arasında yer almaktadır (Yeşiltaş ve Balcı, 2013:22). Türkiye'nin küresel politikada somutlaştırdığı siyasi değerlerden kaynaklanan vizyonun bir parçası olarak tanımlanmıştır. İnsani diplomasinin Türkiye Cumhuriyeti'nin yetkin ve şefkatli yapısını yansıttığı ve çıkarlar ile değerlerin birlikte dikkate alındığı dış politikanın insan odaklı yapısını tasvir ettiği belirtilmiştir (Yıldırım ve Küçüksoğak, 2019: 599).

Bu bağlamda Türk dış politikasında insani diplomasi, insanlık onurunu önceleyen ve onu referans noktası olarak görmektedir. Aynı zamanda kendi vatandaşları ile Türkiye'nin ortak tarihi ve kültürüne sahip ülkeler arasında ayırım gözetmeksizin tüm araçlarını ve kabiliyetini kullanmayı amaçlamaktadır (Haşimi, 2014: 141).

İnsani diplomasinin uygulama sürecine baktığımızda her ülke için farklılık arz eden araç ve aktörler olduğunu görmekteyiz. İnsani diplomasi çerçevesinde insani krizlerin çözümüne ilişkin kullanılan araç ve aktörlerin de her geçen gün arttığı da görülmektedir. Türkiye'de ise genel olarak bu araçlar üç kategoride ele alınmaktadır. Bunlardan ilki barışın inşası, ikincisi insani yardımlar ve üçüncüsü ise kalkınma yardımları şeklinde olduğu görülmektedir.

Barışın sağlanması konusunda en etkili yöntem olarak arabuluculuk kabul edilmektedir. Arabuluculuk, taraflar arasında ortaya çıkmış ya da çıkma olasılığı yüksek krizlerin sonlandırılması veya barışın inşası için çatışmasızlığın sağlanmasını ifade etmektedir (Battır, 2017: 121). Bu bağlamda tarih boyunca kadim medeniyetlere sahipliği yapan farklı etnik, kültürel ve inanç yapılarına sahip pek çok toplumun varlık gösterdiği Anadolu, yakın çevresinde yer alan Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu gibi ülkelerle Osmanlı döneminden beri tarihi bağları sayesinde köklü ilişkileri bulunmakta, bundan dolayı da zaman zaman bölgedeki siyasi sorunların tarafı olurken kimi zaman da taraflar arasında arabulucu rolü üstlenmektedir.

Barışın inşası Türkiye'nin yakın dönem dış politikasında önemli bir yer tutan insani diplomasinin en önemli araçlarından biridir (Yıldırım ve Küçüksoğak, 2020: 600). Barışın inşasını sağlamaktan kastedilen sadece savaşların ve çatışmaların sonlandırılması değil, temel insani değerlere saygılı, güvenli, huzurlu bir uluslararası ortamın oluşması, çatışmaların ve krizlerin oluşmasına neden olan unsurların ortadan kaldırılması şeklindedir. Birçok bölgede olduğu gibi devam etmekte olan Rusya- Ukrayna savaşında krizin taraflarına ev sahipliği yaparak arabuluculuk yapması, uluslararası platformlarda çözüm arayışlarında bulunması, adil ve kalıcı barışın tesisi için yapılan diplomatik girişimler bu minvalde değerlendirilebilir. Yine Sahra Altı Afrika bölgesinde yer alan Somali, Sudan, Kenya, Çad, Nijer gibi ülkelerdeki krizlere ilişkin girişimler ve kırılan devlet otoritesinin yeniden inşası aynı çerçevede değerlendirilebilir.

Ancak barışın inşası süreci insani diplomasinin diğer önemli araçlarından olan insani yardımlar ve kalkınma yardımlarından bağımsız hareket edilmemelidir. Bu iki araç da en az barışın inşası kadar önem arz etmektedir. İnsani yardımlar daha çok insan hayatını doğrudan etkileyen afet, kuraklık, salgın, savaşlar, zorunlu göçler gibi olumsuzluklar karşısında, acil ve zorunlu ihtiyaçların temini için gerçekleştirilen akut faaliyetlerdir.

Yine kalkınma yardımları da devletlerin ihtiyaç duyduğu kaynakların dış yardımlarla temin etmek ve sahip olduğu kaynakların kendi lehlerine optimum kullanmaları konusunda destekler sağlamayı öngörmektedir. İnsani yardımlar her ne kadar yaşamın sürdürülmesi noktasında önem arz etse de sorunların kalıcı çözümünde uzun vadede yeterli olmamaktadır. Bu nedenle kalkınma yardımları daha planlı, daha uzun vadeli ve spesifik alanlara yönelik destekleri içerdiğinden önem arz etmektedir.

İnsani diplomasinin aktörlerine bakıldığında ise, öncelikli asli aktörünün devletler olduğu karşımıza çıkmaktadır (Dülger, 2017: 4). Uluslararası sisteme hakim, dış politika üretme ve takip etme noktasında en yetkili erk olarak Cumhurbaşkanlığı ve Dışişleri bakanlığı insani diplomasi konusunda da öncü konumdadır (Çavuşoğlu, 2022). Bunun yanı sıra ülke dışında faaliyet yürütmek üzere görevler ihdas edilmiş kurumlar da

insani diplomasisinin aktörlerinden sayılmaktadır. Bu bağlamda Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Türk Kızılay, Sağlık Bakanlığı Ulusal Medikal Kurtarma Ekipleri (UMKE) bu kurumlara örnek niteliğindedir (Altun, 2022: 14).

Doğrudan insani diplomasisi faaliyetleri gören aktörlerin yanı sıra, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Yunus Emre Enstitüleri (YEE), Türk Hava Yolları (THY), Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ), Diyanet İşleri Başkanlığı, Belediyeler, üniversiteler dolaylı bir şekilde sürece destek olmaktadır.

Ancak devletlerin insani diplomasi faaliyetlerinde diğer aktörlere nazaran biraz daha sınırlı alanda kaldığı görülmektedir. Bu noktada gönüllük esaslı faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, düşünce kuruluşları, çok uluslu şirketler ve bireyle de önemli roller üstlenmektedir (Şeyşane ve Şeyşane, 2022: 162). Kuruluş amaçları ve misyonları çerçevesinde daha geniş ve çok yönlü faaliyetler yürütmekte, bu vesileyle insani diplomasiye katkılar sunmaktadırlar. Bütün olarak ele alındığında insani diplomasisi faaliyetlerinde kullanılan araç ve aktörler kullanılarak devletler ve milletler arasında iyi ilişkiler kurulmakta, karşılıklı siyasi bazı avantajlar elde edilmektedir. Bunun yanı sıra uluslararası arenada olumlu bir imaj ve prestij oluşturulmaktadır.

TÜRKİYE’NİN İNSANİ DİPLOMASİ PRATİĞİ VE BÖLGESEL FAALİYETLERİ

İnsani diplomasi, Türkiye’de 2002 yılı genel seçimler sonucu iktidara gelen Ak Parti hükümetleriyle dış politika anlayışında yaşanan köklü değişim ve dönüşüm ile birlikte önem kazanmış bir kavramdır. Özellikle girişimci ve insani dış politika anlayışıyla bir yandan daha adil bir dünya inşa edilmesi için bütün dünyayı kapsayıcı, şeffaf ve hesap verebilir, çok taraflı sistem için çaba sarfetmekte; diğer taraftan, krizlerle çevrili bir coğrafyada milli çıkarları ile tarihi sorumlulukları çerçevesinde sahada ve masada etkili olabilmek için yoğun performans sergilemektedir. Dış politika seçeneklerini çeşitlendirerek yumuşak güç unsurlarını daha etkin biçimde kullanmaya başlayan Türkiye, bu bağlamda dış yardım coğrafyasını da genişletmiş ve retorik olarak realist-idealist dikotomisini aşan bir insani diplomasi perspektifi geliştirmiştir (Bayram, 2016: 402). Daha önce ihmal ettiği bölgelerle yoğun ilişkiler kurmaya başlamış, insani diplomasi kavramına daha farklı ve geniş bir perspektiften bakmıştır. Türkiye açısından insani diplomasi, vicdan ile güç arasındaki dengeyi esas alan insan odaklı bir yaklaşımdır. Bir hayli geniş faaliyet yelpazesini kapsayan bu insani perspektif, teorik olarak realizmle idealizmin uzlaştırılması olarak değerlendirilebilir (Bayram, 2016: 403). Bir yandan sınır ötesi görevler şeklinde yürüttüğü uluslararası politik ilkeler (Bayram, 2016: 403) çerçevesinde idealist bir tavır ortaya koyarken, bir diğer yandan insani diplomasi uygulamalarıyla milli çıkarlarını örtüştürecek irrealist davranmadığını göstermektedir (Akpınar, 2013: 735).

Krizlerin ve insani sorunların baş gösterdiği bütün bölgelerde barış ve huzurun tesisi için insani ve diplomatik girişimlerle hatırı sayılır çabalar ve katkılar ortaya koymakta, dünyanın takdir ve sempatisini kazanmaktadır. Bunu tesis ederken, din, dil, ırk, bölge ayrımı gözetmemekte, dünyanın dört bir yanına ulaşmaktadır. Resmî kurumların yanı sıra, gönüllük esasıyla faaliyet gösteren kuruluşlar, vakıflar, dernekler nerede bir mazlum, mağdur ve ihtiyaç sahibi varsa, onların imdadına koşmaktadır.

Bölgesel ve küresel barışın sağlanması doğrultusunda insani bir dış politika izleyen Türkiye, krizlerin çözümü ve daha adil bir dünyanın tesisi için gerek ikili ilişkilerde gerek uluslararası arenada aktif bir şekilde rol oynamaktadır. Türk dış politikasının bir tamamlayıcı unsuru olduğu kabul görülen insani diplomasi, kalkınma desteklerinden insani yardımlara, göçmenlerden küresel salgınlarla mücadeleye kadar geniş bir faaliyet alanını kapsamaktadır.

Türkiye’nin insani diplomasi anlayışı, daha çok insanlığın geleceğini ilgilendiren yeni bir diplomasi dili geliştirerek, insani yardımların daha ilerisinde bir vizyon oluşturmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’nin insani

diplomasi pratiği, ulusal güvenliği ve çıkarları teminat altında tutarken, insanlığın ortak hedeflerine de büyük ölçüde katkıda bulunmayı esas alan, uluslararası hukuk, meşruiyet ve diyalogu önceleyen, insan odaklı, dünya barışını ve bölgesel istikrarı gözetken yerli ve milli dış politika anlayışına dayanmaktadır.

Bu anlayış çerçevesinde, çevre ülkelerle sorunlu konuların çözümüne ve ilişkilerin olumlu yönde inşa edilmesine yönelik adımlar atılmış, politik ve ekonomik pek çok stratejik iş birliği girişimleri hayata geçirilmiştir. Yakın çevrenin yanı sıra Afrika, Latin Amerika ve Güneydoğu Asya ülkeleri ile önemli diplomatik açılımlar yapılmıştır. Özellikle soğuk savaşın bitimiyle birlikte bağımsızlığını kazanan Türk devletleri, Balkan ülkeleri, Ortadoğu'nun geneli ve Kuzey Afrika'da yer alan Müslüman nüfusa sahip Osmanlı bakiyesi devletlerle ihmal edilmiş ilişkiler yeniden canlandırılmıştır. Türkiye'nin bu bölgelere ilişkin kültürel birikimi ve özgün değerleri vesilesiyle inşa edilen ilişkilerin odağında insani diplomasi unsurları olduğu görölmektedir.

Hangi konularda olursa olsun insani sorunlara çözüm üretmek üzere oluşturulmuş resmî kurumları ve STK'lar ile iş birliği içerisinde gerçekleştirilen insani yardım endeksli çalışmalara Endonezya'dan Haiti'ye, Afganistan'dan Myanmar'a, Balkanlar'dan Afrika'ya dünyanın çok farklı bölgelerinde, etnik, politik, dini, mezhepsel herhangi bir aidiyetin ön plana çıkarılması söz konusu olmaksızın, son derece başarılı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan yardımlar başka ülke topraklarında kendinden bir şeyler feda etmek, insanların yüreklerine ve vicdanlarına dokunabilmek odaklı olduğundan maddi boyutun çok daha ötesinde etki yaratmakta ve uluslararası toplumun takdirini kazanmaktadır.

Türkiye'nin son yıllarda BM Genel Kurulu toplantıları, G20 Zirveleri, Dünya Ekonomik Forumu, Diplomasi Forumu gibi uluslararası organizasyonlarda, bölgesel ya da küresel insani sorunların çözümüne yönelik girişimleri dikkat çekmektedir. Bu tür toplantılara Cumhurbaşkanı, Dışışleri Bakanı ve üst düzey bürokratlar düzeyinde katılımı sağlanarak uluslararası toplumun dikkatini insani sorunların olduğu bölgelere çekilip, çözüm arayışına katkılar sunulmaktadır. Filistin sorunu ve Gazze'de devam eden İsrail ablukası, Arap Baharıyla başlayan bölgesel çatışmalardaki tutumu, Afrika açılımı, Irak, Suriye, Afganistan, Yemen, Libya, Mısır, Ukrayna ve daha pek çok ülkede yaşanan sorunlara ilişkin yapılan girişimler, devlet inşası ve kapasitelerinin gelişimi için verilen destekler insani diplomasi uygulamalarına gösterilebilecek en güzel örneklerdendir.

Türkiye yürütmüş olduğu insani diplomasi faaliyetleri tamamladıktan sonra sorunlu bölge hemen terk edilmemekte, devamında ihtiyaç duyulan destek, iyileştirme ve imar faaliyetlerini de mümkün olduğu takdirde sürdürmektedir. Bu bağlamda Türkiye imajı ve marka değeri ön plana çıkarılmaktadır (Çelenk, 2016: 162).

SONUÇ

Özünü kadim geleneklerinden alan Türkiye'nin insani diplomasi anlayışının temelini oluşturan insani yardımlarla, bölge ve etnik yapı gözetmeksizin "*Kabil'den Şili'ye*" yardıma muhtaç halkların her daim yanında olmuştur. Bölgesel sorunların küresel platformlarda ele alınmasını sağlamış ve sorunların çözümü için yoğun aracılık girişimlerinde bulunmuştur. Böylece Türk dış politikası daha aktif, yeni bir vizyonlara sahip, uluslararası aktörlerle etkileşim düzeyini üst seviyelere taşımış, Türkiye'nin diplomatik ağıni genişleterek Türkiye'yi uluslararası politikada dinamik bir aktör konumuna getirmiştir.

Türkiye'nin insani diplomasisi alanında sergilemiş olduğu davranışlara bakıldığında, sistematik bir insani diplomasisi geliştirilmeye çalışıldığı rahatlıkla söylenebilir. Dünyanın birçok bölgesine yapmış olduğu insani ve kalkınma yardımlarının yanı sıra çatışmaların ve savaşların olmadığı, barışın egemen olduğu bir dünya inşası için verdiği diplomatik mücadeleler neticesinde uluslararası aktörlerin takdirlerini kazanmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin diplomatik ve ikili ilişkilerinin gelişmesine ve bir marka değeri oluşumunda hatırı

sayılır derecede katkılar sağlamaktadır. Uluslararası sistemde olumlu bir imaj oluşturarak “en cömert” donör ülke markası edinmiştir.

KAYNAKÇA

- Alagöz, H., (2013). Uluslararası İlişkilerde İnsani Diplomasinin Rolü: Türkiye- Somali Örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi. İstanbul.
- Altun, F., (2022). Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları “Türkiye’nin Dost Eli: İnsani Diploması”, Ankara.
- Akpınar, P., (2013). “Turkey's Peacebuilding in Somalia: The Limits of Humanitarian Diplomacy”. Turkish Studies. Cilt 14, No 4.
- Aras, B., (2012). Turkey’s Mediation and Friends of Mediation Initiative. SAM Papers.(4).
- Aras, B. ve Fidan, H. (2009). Turkey and Eurasia: Frontiers of a New Geographic Imagination. New Perspectives on Turkey (40).
- Aras, B. ve Polat, R. (2007). Turkey and the Middle East: Frontiers of the New Geographic Imagination. Australian Journal of International Affairs. 61(4).
- Aslan H. K. (2016), “Dış Yardımların Türkiye’nin Yumuşak Gücüne Etkisi”. Türkiye’de ve Dünyada Dış Yardımlar, ed. Erman Akıllı, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Aslanov, N., (2013). Diplomacy for Humanity. <http://redcrescent.az/downloads/book2.pdf>
- Battır, O., (2017). İnsani Diploması Teoriden Pratiğe; Türk Dış Politikasının Yeni Aracı. Çizgi Kitapevi. Konya.
- Çavuşoğlu, M., (2022). 2022 Yılına Girerken Girişimci ve İnsani Dış Politikamız, www.mfa.gov.tr.
- Çelenk B., (2016). “Dış Yardımların Ulus Marka Değeri Oluşumuna Etkisi: Türkiye Örneği” Türkiye’de ve Dünyada Dış Yardımlar. ed. Erman Akıllı. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Davutoğlu, A., (2013). “Beşinci Büyükelçiler Konferansı”. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayinahmetdavutoglu_nunv_buyukelcilerkonferansinda-yaptigi-konusma_-2-ocak-2013_-ankara.tr.mfa.
- Dülger, K. (2017). Etkinliği Giderek Artan Yeni Bir Kavram Olarak İnsani Diploması ve Bu Alanda Örnek Teşkil Eden Türkiye’nin İnsani Diploması Anlayışı. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi. 3(2).
- Haşimi, C., (2007). Turkey’s Humanitarian Diplomacy and Development Cooperation. Insight Turkey. (16)1.
- Kınık, K. ve Aslan, H. K. (2020). “İnsani Diploması”, Dönüşen Diploması ve Türkiye: Aktörler- Alanlar- Araçlar, ed. Ali Resul Uslu ve İsmail Yaylacı. Küre Yayınları. İstanbul.
- Köksoy, F., (2017). Uluslararası Kızılhaç Komitesi’nin Faaliyetleri Ekseninde İnsani Diploması, Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 7 (1/1). 99-109. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/buyasambid/issue/29808/320574>
- Minear, L. (2007). The Craft of Humanitarian Diplomacy. Larry Minear ve Hazel Smith (Edt.), Humanitarian Diplomacy: Practitioners and Their Craft, (7-35). Tokyo- NewYork-Paris: United Nations University Press.
- Mürsel B., (2016). “Türk Dış Politikasının Değişim Parametresi Olarak Afrika Açılımı ve İnsani Diploması Faaliyetleri”. Türkiye’de ve Dünyada Dış Yardımlar. Ed. Erman Akıllı. Nobel Yayınevi, Ankara.
- Nye, J.S., (2011). The Future of Power. New York. PublicAffairs.

Sönmezoğlu, F., (2005). Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi. İstanbul: Filiz Kitapevi.

Regnier, P., (2011). The Emerging Concept of Humanitarian Diplomacy: Identification of a Community of Practice and Prospects for International Recognition. International Review of the Red Cross, 93 (884), 1211-1237.

Tuncer, H., (1982). Eski ve Yeni Diplomasi. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ausbf/article/download/5000099641/5000092781>.

Şeyşane V. ve Tanrıverdi Şeyşane G., (2022). States As “Humanitarians”: The Turkish Brand Of Humanitarian Diplomacy, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 10 (1).

Yıldırım E. ve Küçüksolak Kalkan Ö., (2020). Türk Dış Politikasında İnsani Diplomasi ve Suriyeli Sığınmacıların Türkiye Algısı: Gaziantep İli Örneği. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Y.19 S.37. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iticusbe/issue/54570/744605>

1980-2000 Arası Dönemde Türk Kamu Yönetiminde Değişime Zemin Hazırlayan Faktörler

Sefa Usta

Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
sefausta@kmu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-3846-7987>

Makale Başvuru Tarihi: 15.11.2022

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2022

Makale Türü: Derleme

Gökhan Bilici

Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi Akören Ali Rıza Ercan MYO,
Finans, Bankacılık ve Sigortacılık
gokhanbilici@selcuk.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-8446-1928>

Özet

Anahtar Kelimeler:

Kamu Yönetimi,
Değişim,
Yeniden Yapılanma,
Reform,
Türk Kamu Yönetimi

Kamu yönetiminde değişim ve dönüşümün temel belirleyicileri, demokratikleşme, katılım, şeffaflık, hesap verebilirlik, etkinlik, etkililik, ekonomiklik ve verimlilik ilkeleridir. Bu temel ilkeler ekseninde değişen yönetim anlayışı özelleştirme, yerelleşme ve sivilleşme ekseninde kamu yönetimi sistemini de dönüştürmüş ve geleneksel yönetim anlayışı, yeni yönetim anlayışına doğru evrilmiştir. 1970'li yılların ortasında dünyada başlayan kamu yönetiminde dönüşüm çabaları, Türk kamu yönetimini de etkilemiş 1980'li yılların başından itibaren hem ekonomik hem siyasal hem de yönetsel alanda önemli reform çabaları ortaya konulmuştur. Kamu yönetimi alanında köklü dönüşüm ise 2003 sonrası dönemde gerçekleştirilmiştir. Bu minvalden hareketle hazırlanan çalışmanın temel amacı, 1980-2000 arası dönemde Türk kamu yönetiminde değişime zemin hazırlayan faktörlerin irdelenmesidir. Bu amaç çerçevesinde çalışma kapsamında, kamu yönetiminde değişim konusu ele alınmakta, 1980 sonrası dönemde Türk kamu yönetimini yeniden yapılanma ihtiyacına sebep olan 24 Ocak Kararları, serbest piyasa ekonomisine geçiş, özelleştirme uygulamaları ve düzenleyici denetleyici kurumlar genel hatlarıyla değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Factors Preparing The Ground For Change In Turkish Public Administration In The Period Between 1980-2000

Abstract

Keywords:

Public Administration,
Change,
Restructuring,
Reform,
Turkish Public
Administration

The main determinants of change and transformation in public administration are the principles of democratization, participation, transparency, accountability, efficiency, effectiveness, economy and efficiency. The understanding of management, which has changed in the axis of these basic principles, has also transformed the public administration system within the framework of privatization, localization and demilitarization, and the traditional management approach has evolved into a new management approach. The transformation efforts in public administration, which started in the world in the mid-1970s, also affected the Turkish public administration. The radical transformation in the field of public administration was realized in the post-2003 period. The main purpose of the study, which was prepared in this way, is to examine the factors that paved the way for change in Turkish public administration in the period between 1980-2000. For this purpose, within the scope of this study, the subject of change in public administration is discussed, the 24 January Decisions, which caused the need to restructure the Turkish public administration in the post-1980 period, the transition to a free market economy, privatization practices and regulatory supervisory institutions are evaluated in general terms.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'dan katı merkeziyetçi bir bürokratik yapı devralmıştır. Bu bürokratik yapı Cumhuriyetin ilk yıllarından, günümüze kadar süregelmiştir. Merkeziyetçi yapı, bürokrasinin hantallaşması, kamu hizmetlerinin verimsizleşmesi gibi birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Bürokratik yapının genişlemesinin bir başka sebebi de Türkiye'nin I. Dünya savaşının etkilerini yok etmek amacıyla devletçi bir ekonomi modelini benimsemesidir. 1970'li yıllarda dünyada vuku bulan petrol krizi diğer ülkeleri etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Devletin küçültülmesi ve devletin ekonomiden elini çekmesi anlayışı, Türkiye'ye 1980 sonrasında yansımış ve 24 Ocak kararlarıyla birlikte serbest piyasa ekonomisine geçiş sağlanmış ve devletin küçültülmesinin ilk adımları atılmıştır.

1980 sonrası dönem Türk kamu yönetimi için dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bu dönemde, verimsiz işleyen KİT'lerin özelleştirilme çabaları ile başlayan özelleştirme girişimleri, düzenleyici ve denetleyici üst kurulların oluşturulması, devleti düzenleyen, denetleyen ve hakem devlet konumuna getirmeye başlatmıştır. Ayrıca, 1980'lerin sonunda kamu yönetimi için ilk kapsamlı araştırma projesi KAYA Projesi hazırlanmıştır. 1990'lardan sonra, yönetim, hesap verebilirlik, etkinlik, verimlilik gibi kavramlar kamu yönetimi için kullanılmaya başlanmış, 2003 yılından sonra ise, kamu yönetiminin yeniden düzenlenmesi amacıyla bir dizi reformlara girilmiştir. Bu reformlar hantallaşan, verimsizleşen ve etkinsizleşen Türk kamu yönetiminin sorunlarına çare bulmak amacıyla hazırlanmıştır.

Bu çalışmada, öncelikle 1980 öncesi dönemde dünyada ve Türkiye'de meydana gelen gelişmelerin Türk kamu yönetimine etkileri ele alınmakta ve Türk kamu yönetiminde yeniden yapılanma ihtiyacına sebep olan faktörler incelenmektedir. Daha sonra, 24 Ocak Kararları, serbest piyasa ekonomisine geçiş, özelleştirme uygulamaları ve düzenleyici denetleyici kurumlar genel hatlarıyla değerlendirilmektedir. Çalışma sonuç kısmı ile nihayetlendirilmektedir.

KAMU YÖNETİMİNDE MEYDANA GELEN DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLER

Devletin asli görevi ve modern görevi olmak üzere iki tür görevi vardır. Asli görevi, dış ve iç güvenliği sağlamaktır. Bu noktada İbn-i Haldun'da devletin iki temel özelliğinden bahsetmektedir. Bunlar, yasakçı ve hâkim özellikleridir. Haldun'a göre; devletin yasakçı özelliği toplumu kargaşa, çekişme ve dışarıdan gelecek tehlikelere karşı korumak, hâkim özelliği ise toplum içinde adaleti sağlamaktır. Devletin bir de modern görevi vardır. Modern görevi, toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamak, mal ve hizmet üretiminde bulunmaktır. Bunlarla birlikte, günümüzde devlet, ekonomik faaliyetleri düzenlemek ve gelir bölüşümünü sağlamak gibi görevleri de üstlenmiştir. Devletin, vergi toplamak, adalet, iç ve dış güvenlik gibi klasik fonksiyonları, tarım, sanayi gibi belli sektörlerle destek vermesi gibi kaynakları harekete geçirici fonksiyonu ile yaşlılar, öğrenciler, yoksullar gibi ihtiyaç sahibi insanlara yaptığı sosyal yardımlar devletin sosyal fonksiyonudur (Eryılmaz, 2019: 23-30).

Devlet, I. Dünya savaşından sonra Keynesyen politika uygulayarak, sosyal refah devleti anlayışına geçmiştir. Asli görevi olan adalet, iç ve dış güvenlik gibi işlevlerinin dışında, ekonomiye müdahale etmeye başlamış bu da devletin sırtındaki yükün daha da artmasına sebep olmuştur. Bunların sonucunda kamu yönetiminde verimsizlik, hantallık, kırtasiyecilik ve yolsuzluk gibi kavramlar tartışılmaya başlanmıştır (Eryılmaz, 2007a: 527).

1970'li yıllarda ortaya çıkan petrol krizi sonrasında, Keynezyen yaklaşım ve klasik refah devleti anlayışı terk edilmeye başlanmış ve ekonomi teorisinde liberal yaklaşım güç kazanmıştır. Liberal yaklaşım, devletin ekonomideki rolünün sınırlandırılmasını ve bu şekilde ekonomik refah ve bireylerin özgürlüğünün korunabileceğini savunmaktadır. 1980'li yılları müteakiben globalleşme sürecinde devletin görevi farklılaşmaya başlamış ve özelleştirme, sivilleşme ve yerelleşme gibi eğilimler ön plana çıkarılmıştır. Özel teşebbüsün daha verimli üretim faaliyetinde olduğu sektörlerden kamu sektörüne ait kuruluşlar elini çekmekte ve buraları özel sektör kuruluşlarına bırakmaktadır. Devlet kontrolü, düzenleyici ve denetleyici kurullar vasıtasıyla gerçekleştirmek istemektedir. Bunlarla birlikte, kamunun sunmakta olduğu birtakım hizmetler sivil toplum kuruluşlarına aktarılmakta, merkezileşme düşüncesinden, adem-i merkezileşme anlayışına geçiş yaşanmaktadır (Dinçer ve Yılmaz, 2003: 21-22, 27).

1970'li yıllarda vuku bulan petrol krizi, refah devleti düşüncesinin ve Keynesyen ekonomi politikalarının yeniden gözden geçirilmesini gündeme getirmiş ve finansal krizin atlatılmasında idari reform düşüncesi terk edilmeye başlanmış ve yerine yeni yönetim anlayışı gündeme gelmiştir. Yeni yönetim düşüncesi, ABD ve

İngiltere’de filizlenirken, farklı ülkelerde de uygulama alanı bularak reform düzenlemelerinde kendisini göstermiştir. Eryılmaz (2004: 241) reformların gelişiminin üç aşamadan geçtiğini ifade etmektedir:

- *İlk aşama (1979–1985):* “Kamuda yasal-yapısal serbestleşme, kamu mal ve hizmetlerindeki sübvansiyonların kaldırılması ve tasarruf politikalarını içermektedir”
- *İkinci aşama (1985 sonrası):* “Kamu yönetimin etkinliği ve verimliliğinin artırılmasına yönelik, devletin elindeki kamu iktisadi girişimlerin özelleştirilmesini içermektedir”
- *Üçüncü aşama (1990 sonrası):* “Kamu hizmetlerinde kalite, vatandaş odaklılık, yönetim, hesap verebilirlik ve hesap sorabilirlik, açıklık ve şeffaflık, performansa dayalı yönetim gibi ilke ve değerleri içermektedir”

Dünyada meydana gelen bu değişim ve dönüşüm hareketi Türk kamu yönetimini de etkilemiştir.

1980-2000 ARASI DÖNEMDE TÜRK KAMU YÖNETİMİ’Nİ DEĞİŞİME HAZIRLAYAN ETMENLER

Türk Kamu Yönetiminde değişimi hazırlayan etmenler iç ve dış etmenlerden oluşmaktadır. Dış çevredeki etmenler şu şekilde özetlenebilir (Eryılmaz, 2003: 11):

- Ekonomi ve siyaset teorisindeki değişimler,
- Küreselleşme süreci ile özel sektör ve piyasa ekonomisinin gelişimi, dış ticarete serbestleşmeye gidilmesi ve özelleştirme uygulamaları,
- IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların etkileri,
- Avrupa Birliği’ne uyum süreci ve bu doğrultuda, hukuk devleti, demokratikleşme ve temel haklar konularındaki gelişmelerin önem kazanması,
- Sivil toplumun ve birey özgürlüklerinin öneminin artması,
- Yönetim teorisi ve uygulamasındaki değişimler,
- Gelişmiş ülkelerdeki başarılı reform uygulamaları (ABD, İngiltere, Avustralya vd.)
- Kamu sektörü üzerindeki eleştiriler,
- Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş ve bilgi teknolojisinde meydana gelen değişim ve gelişmeler

İç çevredeki etmenler ise şu şekilde özetlenebilir (Eryılmaz, 2004: 243-244):

- “Demokratikleşme ve yerelleşme,
- Yönetim yapısının hantallaşması, hizmetlerde verimsizlik ve etkinsizlik,
- Vizyonunu ve misyonunu kaybetmiş bürokratik yönetim anlayışı,
- İnsan kaynakları yönetiminde yozlaşma,
- Artan yolsuzluklar ve kötü yönetim uygulamaları,
- Kamu yönetimi-vatandaş ilişkilerinde güven krizi,
- Özel sektör ve sivil toplum alanındaki gelişmeler,
- Mevcut yönetim zihniyetinin toplumsal talepleri karşılayamamasıdır.”

İngiltere, ABD ve Fransa’da başlayan daha sonra Yeni Zelanda, İsveç, Kanada gibi ülkelere yansıyan kamu yönetimin yapı ve işleyişiyle ilgili köklü reform çalışmalarının yansımaları Türkiye’de 1980 sonrası dönemde etkisini göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda, yukarıda da ifade edildiği gibi dünyada kamu yönetimi alanında üç dönemde kendisini gösteren gelişmeler, ülkemizi de etkilemiş ve üç ayrı dalga olarak öne çıkmıştır. Ekonominin önündeki engeller, 24 Ocak Kararlarıyla kaldırılarak serbest piyasa ekonomisine geçilmiştir. 24 Ocak Kararlarıyla birlikte 1980’li yıllarda büyük ölçüde ekonomi alanında engeller kaldırılmış ve serbest piyasa ekonomisine geçilmiştir. Özelleştirme ilkeleriyle, devlet idaresinin “etkinliği ve

verimliliği”nin çoğaltılması arzulanmıştır. Düzenleyici ve denetleyici kurulların oluşturulmasıyla devletin “hakem” işlevini yürütmesi beklenmiştir (Eryılmaz, 2007b: 44).

Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş ve 24 Ocak 1980 Kararları

1930’lu yılların devletçi ekonomi anlayışı, ithal ikameci politikanın geleceğinin sinyallerini vermiştir. 1963 yılından itibaren kalkınma planlarıyla birlikte ithal ikameci birikim modeli uygulanmaya başlamıştır. Ne var ki, 1974 petrol krizi bütün dünyaya tesir ettiği gibi ülkemizi de etkilemiştir. Bu dönemde, büyüme hızı düşmeye başlamış, yatırımlar durmuş, fiyatlar genel seviyesi yükselmeye başlamış, ödemeler dengesi açıkları büyümüş ve ithalat için gereken döviz üretilenmemiştir. İthal ikamesine dayalı ekonomi modeli sürdürülemez hale gelmiş ve bu doğrultuda toplumsal ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Bu doğrultuda, bunalımı aşmak için uluslararası kuruluşların gözetiminde sermaye birikim modelini değiştirip, ekonomiye istikrar kazandırmak amacıyla bir dizi kararlar alınması kararlaştırılmıştır (Aydın, 2007: 303-311).

24 Ocak 1980’de Turgut Özal yeni bir ekonomik istikrar programı hazırlayarak kamuoyuna açıklamıştır (Erdoğan, 2003: 231). 1980’de yaşanan ekonomik krizi aşmak için uygulanan 24 Ocak kararları, ekonomik düzenin piyasa şartlarına uygun dönüştürülmesini esas almıştır. 24 Ocak 1980’de alınan ekonomik istikrar tedbirleri, piyasada yapısal serbestleşmeyi, dış ticarete liberalleşmeyi, devletin ekonomideki rolünü daraltmayı ve minimal devlet anlayışını hayata geçirmeyi amaçlamıştır (Eryılmaz, 2007b: 44).

Akıncı (1999: 154-155)’ya göre “24 Ocak 1980 Kararları’nın ekonomi sektöründeki yansımaları gerçekten de çok yönlü olmuştur. Ekonominin serbest piyasa ilkeleri içinde çalışmasını öngören, bunun için de başta döviz kuru ve faiz oranları olmak üzere, her türlü fiyatın gerçekçi düzeyde oluşmasına imkan tanımayı ön plana alan, devletin piyasaya en az müdahalesini savunan bir felsefe, bireylerin yararını da düşünerek bir takım kurumsal güvenceler getirmek zorunda kalmıştır.”

Ekonominin serbestleştirilmesi yönünde alınan köklü kararlar, dikkatlerin kamu sektörünün üzerine çevrilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, dışa açık, rekabetçi bir ekonomik yapıya ve anlayışa geçiş çerçevesinde, Türkiye’de ilk reform çalışmaları, kamu tekelleri ve sübvansiyonların kaldırılması, tasarruf önlemleri gibi politikalar izlenmiştir. Bu politikalarla kamu mali yönetimindeki krizi hafifletmek ve piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak amaçlanmıştır. Bu dönemde ayrıca, özel sektör gelişmiş, ülkemizin ekonomisi, dünya ekonomisine eklemlenmeye başlamış ve sivil toplum, siyasal iktidar karşısında güçlenmiştir. Bu doğrultuda Türk kamu yönetimindeki bürokratik yapı da kırılmaya başlamıştır (Eryılmaz, 2007a: 541).

Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları

Özelleştirme; devletin kurumlarınca monopol olarak ve ekseriyetle üretim maliyetinden daha düşük değerle yürütülen faaliyetlerin özel teşebbüslerce icra edilmesini ifade etmektedir (Eryılmaz, 2007c: 150). Piyasanın serbestleşmesi, girişimciliğe yapılan vurgu, devletin küçültülmesi ve özellikle ekonomik alanda sınırlandırılması özelleştirme anlayışını gündeme getirmiştir (Bozlağan, 2003: 290).

Özelleştirmenin siyasal, ekonomik ve sosyal amaçları; kamu yönetiminin asıl görevine dönmesini sağlayıp, devletin ekonomideki faaliyetini sınırlandırmak, iş görenlerin ve vatandaşların hak sahibi olmalarını sağlayıp, ana malın tabana açılmasına olanak sunmak, sendikaların kamu kesimi üzerindeki baskılarını azaltmak, halkın katılımını sağlamlaştırmak, verimliliği yükseltmek, devletin borçlanmasını düşürmek, gelir dağılımını iyileştirmek, serbest piyasayı canlandırmak ve özel girişimciliğin gelişmesini isteklendirmektir. Özelleştirme ayrıca, girişimcilerin yeteneklerini açığa çıkarmalarına, vergileri artırmadan hizmetlerin iyileştirilmesine ve sermaye piyasasının desteklenmesine yardımcı olur (Kutlu, 2004: 181; Bozlağan, 2003: 279-282; Eryılmaz, 2007c: 151).

Sosyal, siyasal ve ekonomik amaçları olan özelleştirme uygulamalarını gerçekleştirirken dikkat edilmesi gereken bazı ilkeler vardır. Bunlar; açıklık, özelleştirme gelirlerinin genel bütçenin gelir hanesine yazılmaması, stratejik kurumların yerli girişimcilere satılması ve altın hisse uygulamasıdır (Kutlu, 2006: 213). Özelleştirme yaklaşımı, liberal yaklaşımın ve yeni liberal devlet modelinin bir gereğidir. Bu yüzden özelleştirme bir “amaç” değil “araç” niteliği görmektedir. Bozlağan (2003: 297-298) özelleştirme yaklaşımının kamu yönetimine etkisini üç noktada özetlemektedir:

- “Hukuksal altyapı eksikliğinin ortaya çıkarılması ve bunu önlemeye yönelik çalışmalarda bulunulması; Örneğin, anayasalardaki devletçiliğe yönelik hükümlerin yumuşatılması, devlet tekeli sağlayıcı ve özel sektörü kısıtlayıcı hükümlerin kaldırılması,”
- “Kamu kurumlarının yapı ve işlevlerinin sorgulanmaya başlanması; Birçok kamu kurumu, kendi konumunu gözden geçirme, amaç ve hedeflerini yeniden tanımlama çabaları içine girmiştir. Bazı kamu kurumları da özelleştirmeyi kendilerine bir tehdit olarak algılayıp, kendi varlıklarının gerekliliğini (zorunluluğunu) göstermeye çalışmışlardır.”
- “Kamu kurumları çağdaş yönetim tekniklerini benimseme çabası içine girmişler ve bunun sonucu olarak misyon ve vizyon belirlemeyi kendilerine ilke edinmişlerdir. Çoğu kamu kurumunda toplam kalite yönetimi gibi çağdaş yönetim tekniklerinin uygulanmaya başlaması bu dönemin ürünleridir.”

Özelleştirme kavramı, ilkeleri, amaçları ve kamu yönetimi ile ilişkisinden bahsettikten sonra özelleştirme uygulamalarının dünyada ve Türkiye’de gelişimini kısaca incelememiz, konunun bütünlüğü açısından önem arz etmektedir.

Özelleştirme, kamu yönetimi reformları içerisinde önemli ayaklardan birisini oluşturmaktadır. Özelleştirmeye gidilmesinin en önemli sebebi kamunun faaliyet alanının daraltılmasıdır (Kutlu, 2004: 174). Özelleştirme hareketi önce KİT’lerin tasfiyesi ile Batıda karma ekonomiler içerisinde başlamış, özelleştirme uygulamaları daha sonra sosyalist ekonomilere sahip ülkelere de sıçramıştır (Akalin, 1994: 23). Bu bağlamda, ilk olarak ABD’de Reagan ve İngiltere’de Thatcher dönemlerinde özelleştirme uygulamaları gündeme gelmiş daha sonra diğer ülkelere yayılmıştır (Kutlu, 2004: 174). Yeni sağ akımlar tarafından savunulan özelleştirme politikaları daha sonra yeni sol akımlar tarafından da uygulanmaya başlanmıştır. Daha önceden özelleştirme karşıtı olan partiler iktidara geldikten sonra özelleştirme uygulamalarında bulunmuşlardır. Örneğin, Avustralya ve Yeni Zelanda’daki sol görüşlü işçi partileri büyük ölçekli özelleştirme uygulamalarına imza atmışlardır. Hatta komünist rejimler olarak nitelendirilebileceğimiz, Küba, telefon sisteminin bir kısmını, Çin ise çeşitli altyapı işlerini özel sektöre devretmişlerdir (Bozlağan, 2003: 294-295).

Dünyada bu gelişmeler meydana gelirken, Türkiye’de bu gelişmelerden ve değişimlerden etkilenmiştir. 24 Ocak 1980 kararlarından sonra serbest piyasa ekonomisine geçilmiştir. Bu Türk yönetim sistemi için de bir dönüm noktası olmuştur. Artık devlet ekonomiden elini çekecek, üretimi özel sektöre bırakacak ve hakem devlet rolüne soyunacaktı. Bu bağlamda 1983 yılında Turgut Özal Hükümeti’nin iş başına gelmesiyle özelleştirme uygulamalarında girişimler başlamış ve minimal devlet anlayışı benimsenmeye çalışılmıştır. Türkiye’de özelleştirme uygulamalarının gerekçeleri şu şekilde sıralanabilir (Eryılmaz, 2007c: 158):

- Dünyada piyasa ekonomisine dönüş eğilimleri,
- Özelleştirme konusundaki İngiliz Hükümetinin başarılı uygulamaları, Özal Hükümetini cesaretlendirmiştir.
- Özal hükümetinin ekonomi politikasının özelleştirmeye ağırlık veren nitelikte olması,
- IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların önerdiği istikrar politikaları
- Yabancı sermayeyi ülkeye çekme düşüncesi,
- Kamu iktisadi teşebbüslerinin yıllardır biriken sorunların çözüme kavuşturulmamış olması,

Bir iktisat politikası aracı olan özelleştirme; kamuya ait olan işletmelerin özel teşebbüse devredilmesi düşüncesi aslında 1980 öncesi dönemde de uygulanmaya çalışılmış, fakat özelleştirme kavramı sadece planlarda kalmış ve uygulamaya dönüştürülememiştir (Aydın, 2007: 316-317). Türkiye’de ilk özelleştirme uygulamaları, 1984–1985 yıllarında henüz faaliyete geçememiş tesislerin özel sektöre aktarılmasıyla başlamıştır (Bozlağan, 2003: 295). 1985 yılında başlayıp 1986 yılında bitirilen, Morgan Guaranty Trust tarafından hazırlanan rapor, özelleştirilebilecek kurumları belirlemeyi ve bu konuda yapılması gerekenleri tespit etmeyi amaçlamıştı. Türkiye’de özelleştirme konusunda görev o dönemde DPT’ye verilmiştir. Ayrıca, Dünya Bankası’nın desteği ve “Morgan Guaranty,” “Türkiye Sinai Yatırım ve Kredi Bankası,” “Yatırım Finansman A.Ş.” ve “Price Waterhouse” birlikteliğiyle bir komisyon oluşturulmuş ve bir master planı hazırlanmıştır. Bu planda, özelleştirme programlarının hedefleri, özelleştirme genel ve özel faaliyetleri, KİT’lerin iyileştirilmesi ve yeniden yapılandırılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Özelleştirme konusunda

en önemli adım 1994 yılında çıkarılan Özelleştirme Yasasıyla gerçekleşmiştir. Bu yasayla birlikte şu önemli adımlar atılmıştır (Kutlu, 2004: 188-189; Kutlu, 2006: 225):

- Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, Özelleştirme Yüksek Kurulu, Özelleştirme Fonu kurulmuştur.
- KİT'ler yanında diğer kamu örgütlerinin özelleştirilmesine fırsat oluşturan düzenlemeler yapılmıştır.
- Özelleştirme gelirlerinin genel bütçeye gelir olarak kaydedilmemesi kararı alınmıştır.
- Stratejik kuruluşlarda imtiyazlı hisse bulundurulması yoluna gidileceği kararı alınmıştır.

1984 ve 1985 yıllarında kamuya ait yatırımların bir kısmının özel sektöre devrinden sonra, 1986 yılıyla birlikte kamuya ait ve kamu iştiraki olan kuruluşlardaki kamu payları özelleştirme kapsamına alınmıştır. Bu çerçevede 164 kuruluşta hisse senedi, varlık satış/devir işlemi yapılmış ve bu kuruluşlardan 147'sinin kamu payı kalmamıştır (Bozlağan, 2003: 295). ÇİTOSAN, SEK, Yem Sanayi, TESTAŞ gibi kuruluşlar özelleştirilmiştir. 1998 yılında KÖYTEKS Yatırım Holding A.Ş. Sümer Holdingle birleştirilerek tasfiye edilmiştir. Daha sonra KARDEMİR'in özelleştirilmesiyle ilk kez yöre halkına ve çalışanlara bedelsiz devir yoluyla "gider tasarrufuna" gidilmiştir. 1998 yılında İş Bankası ve 2000 yılında TÜPRAŞ'ta kamu hisselerinin halka arzı yoluna gidilmiş ve sermayenin tabana yayılması yolunda önemli bir adım atılmıştır. Sümerbank, Etibank, Anadolu Bankası ve Denizbank'ın özelleştirilmesiyle, kamunun bankacılık sektöründeki payı azaltılmaya çalışılmıştır. Ayrıca 2000 yılında POAŞ'ın %51 oranındaki hissesi, blok satış yöntemiyle özelleştirilmiştir. 2003 yılından sonra da TUMOSAN, ERDEMİR, PETKİM, SEKA gibi kuruluşlarda özelleştirmelere gidilmiştir (Kutlu, 2004: 191; Kutlu, 2006: 227).

Türkiye'de Düzenleyici ve Denetleyici Üst Kurulların Oluşturulması

Küreselleşme süreciyle devletin değişen rolü, özellikle ekonomi alanında dikkat çekmektedir. Çoğu ülkede devletin ekonomik hayattaki rolü dönüşmüştür. Devletin rolü artık mal ve hizmet üretmek değil, piyasaları denetlemek ve düzenlemek olmuştur (Dinçer ve Yılmaz, 2003: 26). Bağımsız idari otoriteler (düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar) kamu yönetimi ve vatandaş arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesinde, mali ve ekonomik serbest piyasanın düzenlenmesinde, bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasında (RTÜK'de olduğu gibi) faaliyet göstermektedir (Akıncı, 1999: 143-153; Gözübüyük ve Tan, 1998: 289).

Düzenleyici ve Denetleyici Kurumların gelişimi eskilere götürülse de (ilk örneği, 19. yy.da ABD'de kurulan Federal Ticaret Komisyonu'dur) bugünkü anlamıyla bu regülasyon kuruluşları 1970'li yıllarda Anglo Sakson ülkelerinde ortaya çıkmaya başlamıştır (Sezen, 2003: 29). İngiltere'de "Telekomünikasyon Kurulu," "Elektrik Düzenleme Kurulu," Fransa'da ise, "Borsa İşlemleri Komisyonu," "İdari Belgelere Ulaşma Komisyonu" ve "Rekabet Konseyi" regülasyon amacıyla kurulmuş düzenleyici kurullardır (Al, 2002: 209).

Dünyadaki bu gelişmeler Türkiye'yi yakından etkilemiştir. Türkiye'de 24 Ocak kararlarıyla birlikte serbest piyasa ekonomisine geçilmiş ve devlet ekonomiden elini çekmeye başlamıştır. Bu doğrultuda devlet mal ve hizmet üretmek yerine, mal ve hizmetin üretildiği piyasayı düzenleme ve denetleme işlevi görmeye başlamıştır.

Düzenleyici ve denetleyici devletin enstrümanları düzenleyici ve denetleyici kurullar olmuştur. Türkiye'de bu kurullar 1980'li yıllarda ortaya çıkmıştır. Türkiye'de batılı anlamda faaliyet gösteren regülasyon kuruluşları ise 2000'li yıllara rastlamaktadır (Al, 2002: 209). Bu bağlamda ülkemizde ilk düzenleyici kuruluş 1981 yılında kurulan "Sermaye Piyasası Kurulu"dur. 1994 yılında "Radyo Televizyon Üst Kurulu" ve "Rekabet Kurumu", 1999 yılında "Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu," 2000 yılında "Telekomünikasyon Kurumu" ve 2001 yılında "Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu ve Şeker Kurumu" kurulmuştur. 2002 yılında ise "Tütün ve Alkollü İçkiler Düzenleme Kurumu (TAPDK)" ve "Kamu İhale Kurumu" faaliyete geçmiştir. Daha sonrasında, 696 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile TAPDK ve Şeker Kurumu kapatılmıştır. Telekomünikasyon Kurumu ise Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu ismini alarak dönüşmüştür. 2011 yılında "Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu", 2016 yılında "Kişisel Verileri Koruma Kurumu" ve son olarak 2018 yılında "Nükleer Düzenleme Kurumu" faaliyete geçmiştir. Piyasa ekonomisiyle birlikte ortaya çıkan üst kurullar, hizmet yönünden yerinden yönetim ilkesine göre örgütlenmiş kamu kurumları olarak kabul edilebilir. Diğer yandan, tüzel kişiliğe sahip olmaları ve hükümetle olan ilişkileri nedeniyle "ilgili/ilişkili kuruluş" olarak da kabul edilebilir. Türk kamu yönetiminde düzenleyici ve denetleyici kurullar mali ve idari özerkliğe sahiplerdir. Üst kurullara dayalı bir yapının oluşturulmasındaki amaç; siyasetin alanını daraltmak ve bu alanları tekno-bürokratlara bırakmaktır.

Bu kurulların yetkili oldukları konularda serbest kararlar vermeleriyle, siyasi iktidarın popülist politikalarını engellemek ve piyasanın işleyişine rasyonellik kazandırmak amaçlanmaktadır (Eryılmaz, 2004: 162-164; Gözler ve Kaplan, 2019: 103).

SONUÇ

1970’li yıllarda petrol krizi ile başlayan kamu yönetiminde değişim, geleneksel kamu yönetimi anlayışının yerini yeni kamu işletmeciliği anlayışına bırakmasına yol açmıştır. Özel sektör yönetim tekniklerinin kamuda kullanılması, yetki devri, sonuç ve rekabet odaklı yönetim anlayışı kamu yönetimi anlayışını dönüştürmeye başlamıştır. Amerika’da Ronald Reagan, İngiltere’de Margaret Thatcher ile başlayan bu süreç Türkiye’de ise Turgut Özal ile devam etmiş ve 24 Ocak Kararları ile ekonomik alanda dönüşüm yaşanmıştır.

Ekonomik dönüşüm beraberinde siyasal dönüşümü de getirmiştir. Serbest piyasa ekonomisine geçiş ile devlet görece de olsa piyasadan elini çekme ve hakem yolunda önemli adımlar atmıştır. Özelleştirme uygulamaları ile başlayan bu süreç, deregülasyon politikaları ile devam etmiş, düzenleyici ve denetleyici kurulların hayata geçirilmesi ile minimalist ve hakem devlet anlayışı ön plana çıkmaya başlamıştır.

Hem dünyadaki gelişmeler hem de Türkiye’deki değişimler, Türk Kamu Yönetimi sisteminde dönüşüme zemin hazırlamıştır. 1980 sonrası dönemde kamu yönetimi sisteminde meydana gelen değişimler ve gelişmelerin de etkisiyle birlikte özellikle 2000 sonrası dönemde Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde gerçekleştirilen hukuk ve yönetim alanlarında önemli reformlar gerçekleştirilmiştir.

2003 sonrası dönemde kamu yönetimi alanında meydana gelen yeniden yapılanma çalışmaları ile geleneksel kamu yönetimi düşüncesi yerini yeni kamu işletmeciliği düşüncesine devretmiştir. Bu dönemde, kamu yönetiminde şeffaflık, hesap verebilirlik, demokratikleşme ve katılım ilkeleri egemen kılınmaya çalışılmıştır. Yukarıda da zikredildiği üzere küreselleşmenin de etkisiyle meydana gelen değişimin temel yapı taşları özelleştirme, yerelleşme, sivilleşme ve özerk kuruluşların (üst kurulların) ön plana çıkmasıdır.

Sonuçta, 1980’li yıllarda başlayan ve 2003 sonrası dönemde hız kazanan kamu yönetimi reformlarının başarısı için vatandaşların yönetim sürecine daha çok katılımının sağlanması önem arz etmektedir. Bu doğrultuda sivil topluma ve sivil toplum kuruluşlarına da çok iş düşmektedir. Sivil toplum güçlenirse, yönetimin hesap verme sorumluluğunu da etkileyecek, kamu yönetiminin halk tarafından denetlenmesi daha kolay gerçekleşecektir. Böylece, katılımcı, şeffaf ve hesap verebilir yönetim anlayışı daha geniş bir zemine yayılacaktır.

KAYNAKÇA

- Akalın, G. (1994), “Yerel Yönetimlerin İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 3(6) 15-27.
- Akıncı, M. (1999) *Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman*, Beta Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul.
- Al, H. (2002), *Bilgi Toplumu ve Kamu Yönetiminde Paradigma Değişimi*, Bilim Adamı Yayınları.
- Aydın, M. K. (2007), “Türkiye Ekonomisinin Dönüşümü: “İthal İkamecilik’ten “Dışa Açık” Birikim Modeline Savruluş”, Davut Dursun, Burhanettin Duran ve Hamza Al (Ed.) *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye-Aktörler, Alanlar, Sorunlar*, Alfa Yayınevi, 1. Basım, İstanbul,
- Bozlağan, R. (2003), “Kamu Yönetimi Paradigmasında Değişim ve Özelleştirme Yaklaşımı” Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür (Ed.), *Çağdaş Kamu Yönetimi I*, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Dinçer, Ö. ve Yılmaz C. (2003) *Değişimin Yönetimi ve Yönetimde Değişim*, Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma-I, Ankara.
- Erdoğan, M. (2003), *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- Eryılmaz, B. (2003), “Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma Perspektifi ve Stratejisi”, *İdarecinin Sesi Dergisi*, 15(100) 25-42.
- Eryılmaz, B. (2004), *Bürokrasi ve Siyaset Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*, Alfa Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul.

- Eryılmaz, B. (2007a) “Değişen Kamu Yönetimi Anlayışı ve Bürokrasi”, Davut Dursun, Burhanettin Duran ve Hamza Al (Ed.), Dönüşüm Sürecindeki Türkiye, Aktörler, Alanlar ve Sorunlar, Alfa Yayınevi, 1. Basım, İstanbul.
- Eryılmaz, B. (2007b), “Bürokrasi Merkezli Değil, Vatandaş Merkezli Bir Yapılanma”, Çerçeve Dergisi, 15(44) 44-48.
- Eryılmaz, B. (2007c), Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılması, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- Eryılmaz, B. (2019), Kamu Yönetimi, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Gözler K. ve Kaplan G. (2019). Kısa İdare Hukuku, Ekin Kitabevi, 13. Baskı, Bursa.
- Gözübüyük Ş. ve Tan T. (1998), İdare Hukuku, C:1, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Kutlu, Ö. (2004), Gelişmiş Ülkeler ve Kamu Reformu ve Yönetimin Yeniden Düzenlenmesi, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Kutlu, Ö. (2006), Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Sezen, S. (2003), Türk Kamu Yönetiminde Kurullar, TODAİE Yayınları, 1. Baskı, Ankara.

Gösterişçi Tüketim Eğiliminin Tatil Satın Alma Niyetine Etkisi *

Derya Fatma Biçer¹

Doç.Dr. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF

dfbicer@cumhuriyet.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3359-1236>

Elif Yıldız Akgüre²

Bağımsız Araştırmacı

4.elif.yildiz@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6942-1474>

Makale Başvuru Tarihi: 17.11.2022

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2022

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Özet

Anahtar Kelimeler:

Gösterişçi Tüketim,
Satın Alma Niyeti,
Statü,
Pahalılık,
Benzersizlik

Toplumsal yapının değişmesi ve tüketim kültürünün postmodern hale gelmesi ile birlikte, giderek yaygınlaşan sürekli tüketme ve tüketilen mal ya da hizmeti başkalarına gösterme arzusu, gösterişçi tüketim kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Tüketiciler gösterişçi tüketimler yaparak benlik algılarını güçlendirmeye ve ait oldukları sosyal sınıfı vurgulamaya çalışmaktadırlar. Materyalist ve hedonik dürtülerin bir arada tüketimi yönlendirmesi ile tüketiciler, prestij, imaj, moda ayak uydurma, stil geliştirme gibi doyumlar aramaktadırlar. Yani günümüzde tüketiciler, duygusal tatmin yaşayacakları ürün ve hizmetleri tüketmeyi tercih etmekte ve bu tüketimlerinin de görünür olmasına gayret etmektedirler. Tatil insani bir ihtiyaçtır. Özellikle hem sağlıklı olma, hem de dinlenme amacı ile tercih edilen termal tatillere talep giderek artmaktadır.

Bu çalışmada gösterişçi tüketim eğiliminin tüketicilerin termal tatil satın alma niyetleri üzerine etkisi araştırılmış olup, gösterişçi tüketim eğilimi boyutu, yapılan faktör analizi sonucunda "statü", "benzersizlik" ve "pahalılık" alt boyutları ile değerlendirilmiştir. Regresyon analizi ile test edilen hipotezlerden ikisi desteklenmiş, statü ve benzersizlik alt boyutlarının termal satın alma niyeti üzerinde pozitif yönlü etkisinin olduğu belirlenmiştir.

The Effect of Conspicuous Consumption Tendency on Holiday Purchase Intention

Abstract

Keywords:

Conspicuous
Consumption,
Purchase Intention,
Status,
Expensiveness,
Uniqueness

With the change of the social structure and the postmodern transformation of the consumer culture, the increasingly widespread desire to constantly consume and to show the consumed goods or services to others has led to the emergence of the concept of ostentatious consumption. In this way, consumers try to strengthen their sense of self and emphasize the social class they belong to. With the combination of materialistic and hedonic impulses directing consumption, consumers are looking for satisfaction such as prestige, image, keeping up with fashion and style development. In other words, today, consumers prefer to consume products and services where they will experience emotional satisfaction and strive to make these consumptions visible. Holiday is a human need. The demand for thermal holidays, which are preferred especially for the purpose of being healthy and relaxing, is gradually increasing.

In this study, the effect of ostentatious consumption tendency on consumers' thermal holiday purchase intentions was investigated and the showy consumption tendency was evaluated with the sub-dimensions of "status", "uniqueness" and "expensiveness" as a result of factor analysis. Two of the hypotheses tested by regression analysis were supported and it was determined that the status and uniqueness sub-dimensions had a positive effect on thermal purchase intention.

* Bu çalışma, "Gösterişçi Tüketim Eğilimi ve Sosyal Medyada Gelişmeleri Kaçırma Korkusunun Tüketicilerin Termal Otel Tercihleri Üzerine Etkisi" isimli tezden üretilmiştir.

GİRİŞ

Gösterişçi tüketim, bir kişinin mal ve hizmetleri satın alma kararının bir bölümünün, diğer insanlar tarafından nasıl görüneceğine dikkat ederek alınmasına verilen addır (Patsiaouras & Fitchett, 2012). Ancak, gösterişçi tüketimin aşırı derecede yapılması, insanların mali durumlarını olumsuz etkileyebilir ve onların gerçek ihtiyaçlarına uygun olarak harcamalar yapmalarını engeller (Bagwell & Bernheim, 1996). Bu nedenle, insanların mali durumlarını düşünerek dengeli bir şekilde tüketim yapması oldukça önemlidir.

Gösterişçi tüketim, insanların sosyal statülerini yükseltmek için çaba harcamalarına yol açabilir ve bazı insanlar için önemli bir motivasyon kaynağı olabilir (O'cass & McEwen, 2004). Bir kişi gösterişçi tüketim yaparak sosyal statüsünü yükseltmek isteyebilir ve bu nedenle belirli bir malı veya hizmeti satın alma niyetine sahip olabilir. Sağlık turizmi, insanların sağlık hizmetlerini yurtiçinde veya yurtdışında keşfetme ve alma amacıyla yapılan bir tür turizmdir (Hall, 1992). Bilindiği üzere sosyal medya, insanların diğer insanlarla bağlantı kurma, haberdar olma ve etkileşimde bulunma platformlarıdır. Genel olarak düşünüldüğünde ise bu platformlar, insanların sosyal statülerini takipçilerine yansıtmaya ve onlarla paylaşma imkânı sunar ve elde etmek istedikleri sosyal statü, bireylerin satın alma niyetini etkileyebilir.

Bu nedenle, sağlık turizmi, sosyal medya ve gösterişçi tüketim arasında birbirleriyle ilintili bir ilişki vardır. Örneğin, bir kişi sosyal medya platformlarında diğer insanların lüks sağlık hizmetlerini aldıklarını görünce, kendi sosyal statüsünü yükseltmek için benzer sağlık hizmetlerini satın alma niyetine sahip olabilir. Bu nedenle, sağlık turizmi sektörünün sosyal medya aracılığıyla gösterişçi tüketimin artmasına katkıda bulunabilir. Ayrıca, sağlık turizmi sektörünün büyümesi, sosyal medya platformlarında sağlık turizmi ile ilgili içeriklerin artmasına ve bu içeriklerin insanların gösterişçi tüketim yapma eğilimlerini artırmasına neden olabilir.

Bugün bireyler varoluşlarını tüketerek simgelemeye çalışmakta ve “bana ne tükettiğini söyle sana kim olduğunu söyleyeyim” mottosu ile kendilerini ifade etmektedirler. Zira bireyler bulundukları sosyal sınıfı değiştirme arzusu içerisinde oldukları için, yani bir üst sınıfa ait yaşam tarzı sergileyerek ideal benliklerine ulaşmak istemektedirler. Bu sayede diğerlerinden aşağı kalmama kaygıları, moda ve ayakkabı, modaya ayak uydurma ve stil geliştirme çabalarını gözler önüne sererek tüketim odaklı yaşamaya daha da güdülenmektedirler.

Buradan hareketle çalışmanın amacı, bireylerin sahip oldukları gösterişçi tüketim algılarının, satın alma niyetleri üzerindeki etkilerini belirlemektir. Satın alma tercihleri için termal tatil özelinde yapılan çalışmada gösterişçi tüketimin benzersizlik, pahalılık ve statü alt boyutları üzerinden incelemeler yapılmıştır.

GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM KAVRAMI

Gösterişçi tüketim, birincil amacı başkalarına zenginlik ve statü göstermek olan mal ve hizmetleri satın alma ve kullanma eylemidir. Bu terim ilk olarak ekonomist ve sosyolog Thorstein Veblen tarafından 1899 yılında yazılmış “Aylak Sınıf Teorisi” adlı kitabında türetilmiştir (Veblen & Mills, 2017). Veblen, gösterişçi tüketim kavramının, bireylerin tüketim kalıpları aracılığıyla sosyal statü için rekabet ettikleri kapitalist toplumların temel bir yönü olduğunu savunmaktadır. Veblen'e göre bireyler, kendilerini diğerlerinden farklı kılmak ve sosyal statülerini işaret etmek için gösterişçi tüketimde bulunurlar. Bu davranış, başkalarından hayranlık ve saygı kazanma arzusuyla motive edilir ve genellikle lüks mal ve hizmetlerin satın alınmasını ve sergilenmesini içerir. Ancak Veblen, aşırı gösterişçi tüketimin aşırı harcama ve finansal güvensizlik gibi olumsuz sonuçlara yol açabileceğini de belirtmektedir. Özetle gösterişçi tüketim, başkalarına zenginlik ve sosyal statü gösterme arzusuyla yönlendirilen bir tüketim biçimidir. Kapitalist toplumların temel bir yönüdür. Bireyler ve ekonomi üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabilir.

Gösteriş tüketiminin araştırmacılar tarafından tanımlanmış birkaç boyutu vardır (Phillips & Back, 2011). Bu boyutlar, zenginlik sergileme ve pahalılık, statü peşinde koşma ve benzersizlik ihtiyacını içerir. Gösteriş tüketiminin bu boyutları ilk olarak Belk, Wallendorf ve Sherry (1989) tarafından yapılan bir çalışmada tanımlanmıştır. Çalışmada yazarlar, Veblen'in gösterişçi tüketim kavramının ayrıntılı bir analizini yapmışlar ve gösterişçi tüketim fenomeninin temel bileşenleri olarak tanımlamışlardır.

Zenginliğin teşhiri ve pahalılık, gösterişçi tüketimin temel bir yönüdür, çünkü bireyler genellikle tüketim kalıplarını başkalarına zenginliklerini ve finansal başarılarını göstermek için kullanırlar (Bagwell & Bernheim, 1996; Trigg, 2001). Bu, zenginlik ve başarı ile ilişkilendirilen belirli markaların ve stillerin

kullanımının yanı sıra lüks ürün ve hizmetlerin satın alınmasını ve sergilenmesini içerebilir. Zenginlik, gösterişçi tüketim ve sosyal medya arasında çok yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Genel olarak, zenginlik, gösterişçi tüketim ve sosyal medya arasındaki ilişki, sosyal medya platformlarının gösterişçi tüketimi hem kolaylaştırabileceği hem de yönlendirebileceği için karşılıklı güçlendirme ilişkisidir (Duan & Dholakia, 2017; Thourmrungröje, 2014). Dolayısıyla sosyal medya platformları, bireylere zenginliklerini ve başarılarını başkalarına gösterebilecekleri bir platform sağlayarak gösterişçi tüketimi kolaylaştırabilir (Wai & Osman, 2019). Örneğin, bireyler başkalarının beğenisini ve saygısını kazanmak için lüks mallarının ve deneyimlerinin fotoğraflarını sosyal medyada paylaşabilirler. Öte yandan sosyal medya, bireyler arasında bir rekabet ve karşılaştırma duygusu yaratarak gösterişçi tüketimi de yönlendirebilmektedir (Bronner & De Hoog, 2018). Bunun nedeni, sosyal medya platformlarının genellikle başkalarının zenginliğini ve başarısını vurgulayan içerikler barındırmasıdır. Bu durum, bireyleri akranlarına ayak uydurmak ve sosyal konumlarını iyileştirmek için gösterişçi tüketim yapmaya motive edebilir.

Statü arayışı, gösterişçi tüketimin bir başka önemli boyutudur, çünkü bireyler genellikle tüketim kalıplarını sosyal konumlarını iyileştirmek ve başkalarından hayranlık ve saygı kazanmak için kullanırlar (O'cass & Frost, 2002; O'cass, & McEwen, 2004). Bu, özel üyelikler ve lüks deneyimler gibi yüksek sosyal statü ile ilişkilendirilen belirli mal ve hizmetlerin satın alınmasını içerebilir. Beğenilme ve saygı görme arzusu da gösterişçi tüketimin önemli bir boyutudur çünkü bireyler genellikle tüketim kalıpları aracılığıyla başkalarından tanınma ve hayranlık kazanmaya çalışırlar (Braun & Wicklund, 1989; Corneo & Jeanne, 1997; Niesiołędzka & Konaszewski, 2022). Bu, spor arabalar ve pahalı tatiller gibi başarı ve başarı ile ilişkilendirilen belirli ürün ve hizmetlerin kullanımını içerebilir. Statü ve gösterişçi tüketim arasındaki ilişki doğrudan ve temeldir. Gösterişçi tüketim, başkalarının beğenisini ve saygısını kazanma arzusuyla motive edilir ve bu arzu, sosyal statü arayışıyla yakından bağlantılıdır (Amatulli vd., 2018). Başka bir deyişle, bireyler genellikle sosyal konumlarını iyileştirmek ve başkalarından takdir ve saygı kazanmak için gösterişçi tüketime girerler. Statü ve gösterişçi tüketim arasındaki bu ilişki, bireylerin tüketim kalıplarını başkalarına zenginliklerini ve başarılarını göstermek için kullanma biçimlerinde açıkça görülmektedir (Charles vd., 2009). Örneğin, bireyler lüks mal ve hizmetler satın alabilir, yüksek sosyal statü ile ilişkilendirilen belirli markaları ve stilleri kullanabilir veya sosyal konumlarını geliştirmek ve başkalarından hayranlık ve saygı kazanmak için özel deneyimler yaşayabilirler.

Son olarak, benzersizlik ihtiyacı gösterişçi tüketimin farklı bir önemli boyutudur, çünkü bireyler tüketim kalıplarını sıklıkla kendilerini diğerlerinden farklı kılmak ve sosyal çevrelerinde öne çıkmak için kullanırlar (Lee & Shrum, 2012; Shukla, 2008). Bu, benzersiz veya sıra dışı mal ve hizmetlerin satın alınmasının yanı sıra, diğerleri arasında yaygın olarak görülmeyen belirli stillerin ve moda seçimlerinin kullanımını içerebilir. Benzersizlik ve gösterişçi tüketim arasındaki ilişki karmaşık ve çok yönlüdür. Bir yandan bireyler tüketim kalıplarını sıklıkla kendilerini diğerlerinden farklılaştırmak ve sosyal çevrelerinde öne çıkmak için kullanırlar (Chaudhuri & Majumdar, 2006). Bu, benzersiz veya sıra dışı mal ve hizmetlerin satın alınmasının yanı sıra, diğerleri arasında yaygın olarak görülmeyen belirli stillerin ve moda seçimlerinin kullanımını içerebilir. Bu anlamda benzersizlik, gösterişçi tüketimin arkasındaki itici güç olarak görülebilir, çünkü bireyler tüketim kalıplarıyla kendilerini farklılaştırmaya çalışırlar. Öte yandan benzersizlik arayışı, başlı başına bir gösterişçi tüketim biçimi olarak da görülebilir. Bunun nedeni, bireylerin genellikle kendilerini diğerlerinden farklı kılmak için tasarlanmış davranışlarda bulunmalarıdır ve bu davranışlar, başkalarından hayranlık ve saygı kazanma arzusuyla motive edilebilir (Roy-Chaudhuri vd., 2011). Örneğin, benzersiz giysiler giyen veya benzersiz ürünler kullanan bir kişi, bunu akranlarından tanınma ve hayranlık kazanmak için yapabilir. Bu anlamda benzersizlik arayışı, başkalarına zenginlik ve sosyal statü sergileme arzusuyla yönlendirilen bir gösterişçi tüketim biçimi olarak görülebilir. Genel olarak, benzersizlik ve gösterişçi tüketim arasındaki ilişki karmaşıktır ve hem benzersiz mal ve hizmetlerin gösterişçi bir tüketim biçimi olarak kullanımını hem de bir gösterişçi tüketim biçimi olarak benzersizliğin peşinde koşmayı içerebilir (Liang vd., 2018).

SATIN ALMA NİYETİ

Tüketici satın alma niyeti, bir bireyin belirli bir ürün veya hizmeti satın alma olasılığını ifade eder (Thomas vd., 2019). Satın alma niyeti kavramı, bir bireyin satın alma kararını etkileyen faktörlerin anlaşılmasına yardımcı olduğu için pazarlama ve tüketici davranışı araştırmalarında önemlidir. Bu kavram, bir bireyin satın alma niyetini açıklamak ve tahmin etmek için bir model geliştiren Fishbein ve Ajzen (1975) tarafından literatüre aktarılmıştır.

Tüketici satın alma niyeti, tipik olarak, bireylerden belirli bir ürünü veya hizmeti satın alma olasılıklarını "hiç olası değil" ile "son derece olası" arasında değişen bir ölçekte belirtmelerinin istendiği anket yöntemleri kullanılarak ölçülür (Whitlark vd., 1993). Bu anketlere verilen yanıtlar daha sonra ürünün fiyatı ve kalitesi, şirketin pazarlama çabaları ve kişinin kişisel tercihleri ve ihtiyaçları gibi bireyin satın alma niyetini etkileyen faktörleri belirlemek için kullanılabilir.

Gösterişçi tüketim ile satın alma niyeti arasındaki pozitif ilişkiye yönelik literatürde birçok çalışma bulunmaktadır (Akhter, 2003; Jin, Kim & An, 2016; Phillips & Back, 2011). Gösterişçi tüketim açısından zenginlik, pahalılık ve satın alma niyeti arasındaki ilişki karmaşık ve çok yönlüdür. Bir yandan, daha zengin bireylerin, daha fazla mali kaynağa sahip oldukları ve daha fazla para harcayabilecekleri için genellikle pahalı ürün ve hizmetleri satın alma olasılıkları daha yüksektir (Goh vd., 2016). Bu ilişki, daha yüksek gelire ve daha fazla servete sahip bireyler arasında pahalı mal ve hizmetlere yapılan yüksek tüketici harcamalarında belirgindir. Öte yandan, zenginlik, pahalılık ve satın alma niyeti arasındaki ilişki her zaman doğrudan değildir, çünkü diğer faktörler de bireyin satın alma kararını etkileyebilir (Ing vd., 2021; Kim vd., 2022). Örneğin, bir bireyin kişisel tercihleri, ihtiyaçları ve tüketime yönelik tutumları, ürün veya hizmetin fiyatı ne olursa olsun satın alma niyetinde rol oynayabilir. Bu bilgiler ışığında H1 hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H1: Gösterişçi tüketim alt boyutlarından pahalılık, satın alma niyetini pozitif yönde etkilemektedir.

Gösterişçi tüketimin ikinci faktörü olan benzersizlik ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiye dair literatür incelenmiş ve şu bilgilere ulaşılmıştır. Bireylerin, başkalarının beğenisini ve saygısını kazanmak için tüketim kalıplarını kullanmalarının bir yolu, benzersiz ve sıra dışı ürün ve hizmetler satın almaktır (Knight & Kim, 2007). Bu ürün ve hizmetler, bireylerin kendilerini diğerlerinden farklılaştırmasına ve benzersiz zevkleri ve tercihleri için takdir ve saygı kazanmasına yardımcı olabilir (Kumar vd., 2009). Bu şekilde, benzersizlik arayışı, bir bireyin satın alma niyetini etkileyen bir gösterişçi tüketim biçimi olabilir (Das vd., 2021). Öte yandan, aşırı gösteriş tüketimi, aşırı harcamaya ve finansal güvensizliğe yol açabileceğinden, gösterişçi tüketimin satın alma niyeti üzerindeki etkisi de olumsuz olabilir (Dogra & Kaushal, 2022). Bu, ürün veya hizmetin benzersizliğine bakılmaksızın, bireyin satın alma yeteneğini ve genel satın alma niyetini azaltabilir (Jain, 2019). Genel olarak, gösterişçi tüketim, benzersizlik ve satın alma niyeti arasındaki ilişki karmaşıktır ve bireyin beğenilme ve saygı görme isteği, finansal durumu ve gösteriş için kullanılabilecek benzersiz ürün ve hizmetlerin mevcudiyeti gibi bir dizi faktörden etkilenir (Cham vd., 2018). Literatür incelemesi sonucunda H2 hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H2: Gösterişçi tüketim alt boyutlarından benzersizlik, satın alma niyetini pozitif yönde etkilemektedir.

Gösterişçi tüketimin alt boyutlarından son olarak statü ile satın alma niyeti arasındaki ilişki incelenmiştir. Bireylerin tüketim kalıplarını sosyal konumlarını iyileştirmek ve başkalarından takdir ve saygı kazanmak için kullanabilmelerinin bir yolu, yüksek sosyal statü ile ilişkilendirilen ürün ve hizmetleri satın almaktır (Liu & Du, 2020). Bu ürün ve hizmetler, bireylerin zenginliklerini ve başarılarını başkalarına göstermelerine ve akranlarının gözünde sosyal konumlarını geliştirmelerine yardımcı olabilir (Park vd., 2021). Bu şekilde, yüksek sosyal statü arayışı, bireyin satın alma niyetini etkileyebilir. Öte yandan, bir bireyin yüksek sosyal statü arayışının satın alma niyeti üzerindeki etkisi de olumsuz olabilir, çünkü yüksek sosyal statünün aşırı peşinde koşmak aşırı harcamaya ve finansal istikrarsızlığa yol açabilir (Han vd., 2022; Nguyen & Truong, 2021). Bu, ürün veya hizmetle ilişkili sosyal statü ne olursa olsun, bireyin satın alma yeteneğini azaltabilir ve genel satın alma niyetini azaltabilir. Söz konusu bilgiler doğrultusunda H3 hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H3: Gösterişçi tüketim alt boyutlarından statü, satın alma niyetini pozitif yönde etkilemektedir.

YÖNTEM

Bireylerin sahip oldukları gösterişçi tüketim algılarının, satın alma niyetleri üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla yapılan çalışmanın bu bölümünde uygulanan araştırma yöntemi yer almaktadır. Araştırmaya katılan bireylerin gösterişçi tüketim algılarının ve satın alma niyetlerinin ölçülmesi amacıyla uygulanan Likert tipi ifadeler üzerine analizler ve katılımcıların mevcut sosyoekonomik göstergelerinin incelenmesi ile termal tatil satın alınması yönündeki etkiler belirlenmiştir. Çalışmaya toplam 632 kişi katılmıştır. Demografik sorular ve

anketin diğer sorularına veriler cevaplar incelendiğinde, çalışmanın güvenilirliğini etkileyeceği düşünülen katılımcıların cevapları çalışmadan çıkarılmış ve böylelikle 610 katılımcı ile uygulamaya geçilmiştir.

Verilerin analizinde ilk olarak, veri setinin anlaşılabilirliği için kategorik verilerin frekans tabloları hazırlanmıştır. Anket formunda yer alan soruların tutarlılığını test etmek için, Cronbach's Alpha testi aracılığıyla ölçeklerin güvenilirliği ölçülmeye çalışılmıştır. Devamında ise anlaşılabilirliğin ve yorumlanabilmenin artması amacıyla ölçekler boyut indirgeme işlemine tabi tutulmuştur. Faktör analizi yardımıyla ölçeklerin analizi için daha uygun belirli faktörler altında birleştirilmesi amaçlanmıştır. Kaiser-Mayer-Olkin testi ile örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapılabilirliği için uygunluğu test edilmiştir. Aynı zamanda, Bartlett's Küresellik testi ile soruların faktörlere ayrılabilir kabiliyetleri test edilmiştir. Son olarak hipotez testi için regresyon analizi yapılmıştır.

Tanımlayıcı Analizler

Çalışma kapsamında yapılan tanımlayıcı analizlerden ilk olarak demografik verilerin dağılımı incelenmiş ve frekans dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Demografik verilerin frekans tablosu

Değişken	Kategori	n	%
Cinsiyet	Erkek	250	41,00%
	Kadın	360	59,00%
Yaş	18- 25 Yaş arası	166	27,20%
	26-40 Yaş arası	317	52,00%
	41- 60 Yaş arası	118	19,30%
	60 yaş üstü	9	1,50%
Medeni Durum	Bekar	285	46,70%
	Evli	325	53,30%
Meslek	Ev Hanımı	18	3,00%
	Firma Sahibi	14	2,30%
	İşsiz	62	10,20%
	Özel Sektör Çalışanı	146	23,90%
	Kamu Çalışanı	189	31,00%
	Emekli	27	4,40%
	Öğrenci	154	25,20%
Öğrenim Durumu	Orta Okul Mezunu	12	2,00%
	Lise Mezunu	133	21,80%
	Ön lisans Mezunu	104	17,00%
	Lisans Mezunu	222	36,40%
	Lisansüstü Mezunu	139	22,80%
Gelir	<4000	279	45,70%
	4001 - 6000 TL Arası	118	19,30%
	6001 - 8000 TL Arası	88	14,40%
	8001 TL ve üzeri	125	20,50%

Katılımcıların sosyoekonomik durumlarını anlayabilmek adına demografik verilerin frekans tablosu hazırlanmıştır (Tablo 1). Bu tabloya göre katılımcıların %52'sinin 26-40 yaş aralığında ve %59'unun kadın olduğu görülmektedir. %53,3'ünün evli olduğu katılımcıların %31'i kamu çalışanıdır. Araştırmaya katılan bireylerden %36,4'ü lisans mezunu olup, %45,7'si 4 bin TL ve altı gelire sahiptir.

Geçerlilik ve Güvenilirlik

Ölçeklerin tutarlılığının belirlenmesi için Cronbach's Alpha testi sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi Tablosu

Ölçekler	Cronbach's Alpha Katsayısı	Soru Sayısı
Termal Satın Alma Niyeti	0,889	7
Gösterişçi Tüketim	0,878	12

Ankette, katılımcıların termal satın alma niyetleri ve gösterişçi tüketim algılarının ölçüldüğü sorular yer almaktadır. Mevcut ölçeklere verilen cevapların tutarlılığı güvenilirlik analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucunda ortaya çıkan Cronbach's Alpha katsayılarına göre tüm ölçeklerde sorulara verilen cevapların “oldukça güvenilir” olduğu yorumu yapılabilmektedir. Aynı zamanda herhangi bir sorunun çıkartılması durumunda bu katsayının yükselmesine sebep olmayacağı anlaşılmıştır. Bu sebeple, verilerin analizine mevcut sorular ile devam edilmiştir.

Tablo 3. Gösterişçi Tüketim Faktör Analizi Sonuçları

Bileşen	Özdeğerler			Rotasyonlu Yükleri	Toplanmış		Faktör
	Toplam	Varyansın Yüzdesi	Varyansın Kümülatif Yüzdesi		Toplam	Varyansın Yüzdesi	
1	5,316	44,303	44,303	3,411	28,422	28,422	
2	1,488	12,403	56,706	2,804	23,363	51,785	
3	1,034	8,621	65,327	1,625	13,542	65,327	
4	0,733	6,107	71,434				
5	0,63	5,246	76,68				
6	0,552	4,602	81,283				
7	0,478	3,983	85,266				
8	0,429	3,577	88,843				
9	0,384	3,2	92,043				
10	0,368	3,067	95,11				
11	0,319	2,658	97,767				
12	0,268	2,233	100				
KMO= 0,887; Bartlett's Test of Sphericity<0,001							

Çalışmaya katılan bireylerin, gösterişçi tüketim algılarının yorumlanabilmesi amacıyla, ilgili ölçek soruları ile faktör analizi uygulanmıştır (Tablo 3). Örneklem sayısının yeterliliğinin test edildiği KMO testi sonucunda, faktör analizinin uygulanması için örneklem büyüklüğünün “iyi” olduğu hesaplanmıştır ($p=0,887$). Faktör analizinin uygulanabilmesi için gerekli olan bir diğer test olan Bartlett's Küresellik testinin sonucunda da istatistiksel olarak anlamlı farklılık hesaplanarak ($p<0,05$), mevcut verileri ile faktörleşmenin oluşturulabileceği anlaşılmıştır. Sonuç olarak gelişmeleri kaçırma korkusunun üç faktör altına indirgenebildiği ve bu işlemin toplam değişimin % 65,327'lük kısmını açıkladığı hesaplanmıştır.

Tablo 4. Gösterişçi Tüketim Rotasyonlu Bileşen Matrisi

Sorular	Faktörler		
	1	2	3
gt7	0,801		
gt10	0,777		
gt11	0,732		
gt8	0,707		
gt6	0,628		
gt12	0,587		
gt2		0,847	
gt3		0,822	
gt1		0,705	
gt9		0,511	
gt5			0,778
gt4			0,767

Analiz sonucunda, birinci faktörde;

- Enteresan ürünler seçerek arkadaşlarıma farklı olduğumu gösteririm.
- Genellikle sıradan ürünler yerine onların değişik versiyonlarını alarak çevremdekilere özgün olduğumu göstermek isterim
- Herkes özel (seçkin) olduğumu düşünsün isterim.
- Seçtiğim ürün ve markalarla herkesin hayran olduğu kendi stilimi yaratırım.
- Herkes benim gibi ince bir zevke sahip olmak ister.
- Herkesin sahip olamayacağı antika eserlere sahip olduğumda saygı göreceğimi hissederim. İfadelerinin yer alması gerektiği görülmektedir.

İkinci faktörde;

- Satın aldığım pahalı ürünlerin çevremdekilere benim adıma mesajlar verdiğini düşünürüm.
- Bazı şeyleri sırf sahip olduğumu göstermek için satın alırım.
- Satın aldığım ürünler sayesinde popüler bir gruba dâhil olduğumu düşünürüm.
- “Her zaman en önde gelen (birinci sınıf) ürünleri alırım.” ifadeleri yer almalıyken,

Üçüncü faktörün ise;

- İmkânım olursa en iyi sanat eserlerini almak isterim.
- Herkesin aldığı sıradan bir ürünü almaktansa, kendi zevkimi yansıtacak şekilde ilginç ve sıra dışı olanı ararım.

İfadeleriyle oluşturulması gerektiği hesaplanmıştır. Faktörlerdeki sorular incelendiğinde, birinci faktör “benzersizlik”, ikinci faktör “pahalılık” ve üçüncü faktör ise “statü” olarak isimlendirilmiştir.

Tablo 5. Termal Satın Alma Niyetinin Faktör Analizi Sonuçları

Bileşen	Özdeğerler			Yüklenen Faktörlerin Karelerinin Dağılımı		
	Toplam	Varyansın Yüzdesi	Varyansın Kümülatif Yüzdesi	Toplam	Varyansın Yüzdesi	Varyansın Kümülatif Yüzdesi
1	4,239	60,552	60,552	4,239	60,552	60,552
2	0,759	10,85	71,402			
3	0,595	8,498	79,9			
4	0,525	7,493	87,393			
5	0,383	5,465	92,858			
6	0,259	3,694	96,553			
7	0,241	3,447	100			
KMO= 0,888; Bartlett's Test of Sphericity<0,001						

Katılımcıların, termal tatil satın alma niyetlerinin yorumlanabilmesi amacıyla, ilgili ölçek soruları ile faktör analizi uygulanmıştır (Tablo 5). Örneklem sayısının yeterliliğinin test edildiği KMO (Kaiser- Meyer – Olkin) testi sonucunda, faktör analizinin uygulanması için örneklem büyüklüğünün “iyi” olduğu hesaplanmıştır ($p=0,888$). Faktör analizinin uygulanabilmesi için gerekli olan bir diğer test olan Bartlett's Küresellik testinin sonucunda da istatistiksel olarak anlamlı farklılık hesaplanarak ($p<0,05$), mevcut verileri ile faktörleşmenin oluşturulabileceği anlaşılmıştır. Sonuç olarak termal tatil satın alma niyetinin tek faktör altına indirgenebildiği ve bu işlemin toplam değişimin % 60,552’lik kısmını açıkladığı hesaplanmıştır.

Tablo 6. Ölçek ve Alt Boyutlarına Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçekler	N	Ort.±SS (Min.-Maks.)
Termal Satın Alma Niyeti	610	3,10±0,85 (1-5)
Benzersizlik	610	2,46±0,86 (1-5)
Pahalılık	610	1,95±0,76 (1-5)
Statü	610	3,21±1,02 (1-5)

Faktör analizi sonunda, birleştirilmesi gereken soruların ortalaması alınarak, ilgili faktörlerin oluşturulması sağlanmıştır. Genel olarak, katılımcıların ölçek sorularına verdikleri cevapların tanımlayıcı istatistikleri hesaplanarak, katılımcıların niyet ve algı düzeyleri hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Termal tatil satın alma niyetinde, katılımcılar arasında en az bir kişinin hiç satın alma niyetinin olmadığı (Min.=1) ve en az bir kişinin kesinlikle termal tatil satın almak istediği (Maks.=5) anlaşılmaktadır. Genel olarak bakıldığında ise katılımcıların termal tatil satın almaya zayıf pozitif niyetleri olduğu ($\bar{X}=3,10$) hesaplanmıştır. Gösterişçi tüketim algısı için belirlenen üç faktörde kademeli bir yapı göze çarpmaktadır. Gösterişçi tüketim algısının alt boyutları olan benzersizlik, pahalılık ve statü boyutlarının hepsinde de en yüksek seviyede (Maks.=5) algıya sahip olan en az bir katılımcı ve en düşük seviyede (Min.=1) algıya sahip olan en az bir katılımcı yer

almaktadır. Katılımcıların pahalılık algılarının çok düşük ($\bar{X}=1,95$) seviyede, benzersizlik algılarının ($\bar{X}=2,46$) düşük seviyede ve statü algılarının ($\bar{X}=3,21$) ise yüksek seviyede oldukları hesaplanmıştır.

Hipotez Testleri

Gösterişçi tüketim ve termal satın alma niyeti arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan regresyon analiz sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Regresyon Analizi Sonuçları

Etki	Katsayı	Standart Hata	95% Aralığı	Güven	Standart. Katsayı	z	p
			Alt	Üst			
Benzersizlik	0,111	0,053	0,007	0,216	0,112	2,087	0,037
Pahalılık	-0,019	0,064	-0,145	0,107	-0,017	-0,294	0,769
Statü	0,131	0,036	0,060	0,202	0,157	3,638	<0,001
Bağımlı Değişken: Termal Satın Alma Niyeti							

Tablo 7’de yer alan regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, benzersizlik ve termal satın alma niyeti arasında % 95 önem istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin tespit edildiği görülmektedir ($p=0,037$). Benzersizlik ve termal satın alma niyeti arasında yapılan regresyon analiz sonuçlarına göre H1 hipotezi desteklenmiştir. H1 hipotezinin regresyon modeli şu şekilde gösterilebilir:

$$\text{Termal Satın Alma Niyeti} = 0,112 * \text{Benzersizlik}$$

Pahalılık ve termal satın alma niyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir ($p=0,769$). Bu sonuca göre H2 hipotezi desteklenmemiştir.

Statü ve termal satın alma niyeti arasında %95 önem istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p<0,001$). Statü ve termal satın alma niyeti arasında yapılan regresyon analiz sonuçlarına göre H3 hipotezi desteklenmiştir.

$$\text{Termal Satın Alma Niyeti} = 0,157 * \text{Statü}$$

SONUÇ

Tüketiciler gösterebildikleri her ortamda kendilerini ve tüketimlerini sergileyerek bu durumdan haz duymakta, kullandıkları ürün ya da hizmetlerin sembolik değerleri ile kendi kişilik yapılarını özdeşleştirmektedirler. Giyim, eğlence, kozmetik, gezme, tatil gibi birçok somut ya da soyut anlam taşıyan tüketimin gösteriş eğilimi ile sergilenmesi alışlagelmiş iken, bireyler artık sağlık hizmetlerine yönelik tüketimlerini bile başkalarıyla paylaşmaktadırlar.

Tatil insani bir ihtiyaçtır. Turizm sektörü tüketicilerin farklı ihtiyaçlarını tatmin edecekleri birçok alternatif sunmaktadır. Günümüz toplumsal yapısı ile şekillenen gösteriş eğilimi nedeniyle tüketiciler arası etkileşimin artması ve birçok uyarıcı sayesinde bireyler tatil ihtiyaçlarını gidermeye eskiye nazaran günümüzde daha fazla motive olmaktadır. Özellikle hem sağlıklı olma, hem de dinlenme amacı ile tercih edilen termal tatiller genellikle yaz mevsimi dışında tercih edilmekte ve bu tatil türüne olan talep gün geçtikçe artmaktadır. Önceleri sağlık amaçlı ve belli demografik özellikte tüketiciler termal tatil satın alımı yapıyorlar iken, bugün dinlenme, eğlenme, kendine vakit ayırma gibi birçok faktör de temel termal tatil tercih sebebine eklenince, her kesimden tüketici tarafından termal tatil satın alındığını söylemek mümkündür.

Bu çalışmada gösterişçi tüketim eğiliminin tüketicilerin termal satın alım niyetleri üzerindeki etkisini değerlendirmek amaçlanmıştır. Elde edilen demografik bulgulara göre katılımcıların %52’sinin 26-40 yaş

aralığında ve %59'unun kadın olduğu görülmektedir. %53'ünün evli olduğu ve %31'inin kamu çalışanı olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerden %36'sı lisans mezunu olup, %46'sı 4 bin TL ve altı %21'i ise 8 bin ve üzeri gelire sahiptir.

Araştırmada katılımcıların gösterişçi tüketim eğilimi düzeylerini değerlendirmek için yapılan faktör analiz sonucu belirlenen üç boyut "benzersizlik", "pahalılık" ve "statü" olarak isimlendirilmiş ve bu boyutların katılımcıların termal tatil satın alma niyetleri arasındaki nedensellik ilişkisini değerlendirmek adına regresyon analizi yapılmıştır. Termal turizm hizmeti satın alma niyeti ile gösterişçi tüketim alt boyutları arasında nedensellik sonuçlarına göre benzersizlik ve statü alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı sonuç elde edilmiştir. Yani gösterişçi tüketimin benzersizlik ve statü alt boyutlarının farklılaşması termal tatil satın alma niyetini pozitif olarak farklılaştırmaktadır.

Bu bağlamda tüketicilerin statü algısı yaratıldığında ve bu tatilin benzersiz bir deneyim olduğu kanaatine sahip olduklarında, termal tatil satın almaya motive olduklarını söylemek mümkündür. Araştırmaya katılan bireylerin genç olarak değerlendirilebilecek yaş aralığında olmaları toplumda gösterişçi tüketim eğiliminin yüksek olduğu yaş aralığı ile uyum göstermektedir. Ayrıca gösterişçi tüketimin pahalılık alt boyutu ile satın alma niyeti arasında nedensellik ilişkisi bulunmamış olması değerlendirildiğinde; katılımcıların, parasal değer yüksek olmasına yönelik gösteriş algıları yerine prestijli, üst sınıf ve eşsiz olma algılarının daha yüksek olduğu düşünülebilir. Özetle katılımcılar yüksek fiyatlı satın alımlar yaparak tüketmek yerine, herkesin tercih edemediği ve sıradan olmayan tüketimler yapmayı tercih ediyorlar şeklinde yorumlamak mümkündür.

Araştırma sonuçlarına göre termal tatil hizmeti sunan işletmelerin hedef kitlelerini termal tatil satın almaya ikna etmek için pahalılık vurgusu yapan içerikler kullanmalarının doğru olmayacağını söylemek mümkündür. İşletmeler bunun yerine tüketicilere bulundukları statüyü yükseltecekleri algısı yaratacak, bilinen, güvenilir, şöhret sahibi ya da kariyer sahibi kişilerin yer aldığı reklam temaları kullanmayı tercih edebilirler. Zira tüketiciler bu şekilde gösterişçi tüketim eğilimlerini statü sembolü olarak değerlendirmektedirler.

Bununla birlikte alışlagelmişin dışında benzersiz bir tatil deneyimi, tatil süresince geçirilecek her anın akılda kalıcı, yaşamaya değer, farklı, büyüleyici ve başkalarının öyküneceği özellikte olacağına yönelik, tutundurma çabalarının etkileyici olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akhter, S. H. (2003). "Digital Divide And Purchase Intention: Why Demographic Psychology Matters". *Journal of Economic Psychology*, 24(3), 321-327.
- Amatulli, C., De Angelis, M., Korschun, D., & Romani, S. (2018). "Consumers' Perceptions of Luxury Brands' CSR Initiatives: An Investigation of The Role of Status And Conspicuous Consumption". *Journal of Cleaner Production*, 194, 277-287.
- Bagwell, L. S., & Bernheim, B. D. (1996). "Veblen Effects In A Theory of Conspicuous Consumption". *The American Economic Review*, 349-373.
- Belk, R. W., Wallendorf, M., & Sherry Jr, J. F. (1989). "The Sacred and The Profane In Consumer Behavior: Theodicy on The Odyssey". *Journal of consumer research*, 16(1), 1-38.
- Braun, O. L., & Wicklund, R. A. (1989). "Psychological Antecedents of Conspicuous Consumption". *Journal of Economic psychology*, 10(2), 161-187.
- Bronner, F., & De Hoog, R. (2018). "Conspicuous Consumption and The Rising Importance of Experiential Purchases". *International Journal of Market Research*, 60(1), 88-103.
- Cham, T. H., Ng, C. K. Y., Lim, Y. M., & Cheng, B. L. (2018). "Factors Influencing Clothing Interest and Purchase Intention: A Study of Generation Y Consumers In Malaysia". *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 28(2), 174-189.
- Charles, K. K., Hurst, E., & Roussanov, N. (2009). "Conspicuous Consumption and Race". *The Quarterly Journal of Economics*, 124(2), 425-467.

- Chaudhuri, H. R., & Majumdar, S. (2006). "Of Diamonds and Desires: Understanding Conspicuous Consumption From a Contemporary Marketing Perspective". *Academy of Marketing Science Review*, 2006, 1.
- Corneo, G., & Jeanne, O. (1997). "Conspicuous Consumption, Snobbism and Conformism". *Journal of Public Economics*, 66(1), 55-71.
- Das, M., Habib, M., Saha, V., & Jebarajakirthy, C. (2021). "Bandwagon vs Snob Luxuries: Targeting Consumers Based on Uniqueness Dominance". *Journal of Retailing and Consumer Services*, 61, 102582.
- Dogra, P., & Kaushal, A. (2022). "The Impact of Digital Marketing and Promotional Strategies on Attitude And Purchase Intention Towards Financial Products and Service: A Case of Emerging Economy". *Journal of Marketing Communications*, 1-28.
- Duan, J., & Dholakia, R. R. (2017). "Posting Purchases on Social Media Increases Happiness: The Mediating Roles of Purchases' Impact on Self and Interpersonal Relationships". *Journal of Consumer Marketing*.
- Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Goh, S. K., Jiang, N., Hak, M. F. A., & Tee, P. L. (2016). "Determinants of Smartphone Repeat Purchase Intention Among Malaysians: A Moderation Role of Social Influence and a Mediating Effect of Consumer Satisfaction". *International Review of Management and Marketing*, 6(4), 993-1004.
- Hall, C. M. (1992). *Adventure, Sport and Health Tourism*. 141-158.
- Han, M. S., Hampson, D. P., Wang, Y., & Wang, H. (2022). "Consumer Confidence and Green Purchase Intention: An Application of The Stimulus-Organism-Response Model". *Journal of Retailing and Consumer Services*, 68, 103061.
- Ing, P., Grace, Z. O., & Razli, I. A. (2021). "Me or Others? Hard Luxury Purchase Intention during the COVID-19 Pandemic". *Journal of Marketing Advances & Practices*, 3(1).
- Jain, S. (2019). "Exploring Relationship Between Value Perception And Luxury Purchase Intention: A Case Of Indian Millennials". *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 23(4), 414-439.
- Jin, Y. H., Kim, Y. Y., & An, S. H. (2016). "The Effects of The Face Sensitivity on Conspicuous Consumption And Purchase Intention-Focused on Luxury Restaurants". *Journal of the Korean Society of Food Culture*, 31(2), 170-177.
- Kim, J., Jhang, J., Kim, S., & Stylidis, D. (2022). "The Impact of Price Preciseness, Price Reduction, and Lay Rationalism on Travelers' Perceptions Of Deal Attractiveness, Purchase Intention, And Choice". *Journal of Travel Research*, 00472875221129255.
- Knight, D. K., & Kim, E. Y. (2007). "Japanese Consumers' Need for Uniqueness: Effects on Brand Perceptions and Purchase Intention". *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*.
- Kumar, A., Lee, H. J., & Kim, Y. K. (2009). "Indian Consumers' Purchase Intention Toward a United States Versus Local Brand". *Journal of Business Research*, 62(5), 521-527.
- Lee, J., & Shrum, L. J. (2012). "Conspicuous Consumption Versus Charitable Behavior in Response to Social Exclusion: A Differential Needs Explanation". *Journal of Consumer Research*, 39(3), 530-544.
- Liang, S., He, Y., Chang, Y., Dong, X., & Zhu, D. (2018). "Showing to Friends or Strangers? Relationship Orientation Influences the Effect of Social Exclusion on Conspicuous Consumption". *Journal of Consumer Behaviour*, 17(4), 355-365.
- Liu, Y., & Du, R. (2020). "Examining the Effect of Reviewer Socioeconomic Status Disclosure on Customers' Purchase Intention". *Journal of Global Information Management (JGIM)*, 28(3), 17-35.

- Nguyen, D. T., & Truong, D. C. (2021). "The Impact of Psychological and Environmental Factors on Consumers' Purchase Intention Toward Organic Food: Evidence From Vietnam". *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(1), 915-925.
- Niesiobędzka, M., & Konaszewski, K. (2022). "Narcissism, Activity on Facebook, and Conspicuous Consumption Among Young Adults". *Current Issues in Personality Psychology*, 9(1), 21-31.
- O'cass, A., & McEwen, H. (2004). "Exploring Consumer Status and Conspicuous Consumption". *Journal of consumer behaviour: an international research review*, 4(1), 25-39.
- O'cass, A., & Frost, H. (2002). "Status Brands: Examining the Effects of Non-Product-Related Brand Associations on Status and Conspicuous Consumption". *Journal of product & brand management*, 11(2), 67-88.
- Park, J., Hyun, H., & Thavisay, T. (2021). "A Study of Antecedents and Outcomes of Social Media WOM Towards Luxury Brand Purchase Intention". *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58, 102272.
- Patsiaouras, G., & Fitchett, J. A. (2012). "The Evolution of Conspicuous Consumption". *Journal of Historical Research in Marketing*, 4(1), 154-176.
- Phillips, W. J., & Back, K. J. (2011). "Conspicuous Consumption Applied to Tourism Destination". *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 28(6), 583-597.
- Roy-Chaudhuri, H., Mazumdar, S., & Ghoshal, A. (2011). "Conspicuous Consumption Orientation: Conceptualisation, Scale Development and Validation". *Journal of Consumer Behaviour*, 10(4), 216-224.
- Shukla, P. (2008). "Conspicuous Consumption Among Middle Age Consumers: Psychological And Brand Antecedents". *Journal of Product & Brand Management*.
- Thomas, M. J., Wirtz, B. W., & Weyerer, J. C. (2019). "Determinants of Online Review Credibility and Its Impact on Consumers' Purchase Intention". *Journal of Electronic Commerce Research*, 20(1), 1-20.
- Thoumrungroje, A. (2014). "The Influence of Social Media Intensity and EWOM on Conspicuous Consumption". *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 148, 7-15.
- Trigg, A. B. (2001). "Veblen, Bourdieu, and Conspicuous Consumption". *Journal of Economic Issues*, 35(1), 99-115.
- Veblen, T., & Mills, C. W. (2017). *The Theory of The Leisure Class*. Routledge.
- Wai, L. K., & Osman, S. (2019). "The Influence of Selfesteem in The Relationship of Social Media Usage and Conspicuous Consumption". *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 9(2), 335-352.
- Whitlark, D. B., Geurts, M. D., & Swenson, M. J. (1993). "New Product Forecasting with a Purchase Intention Survey". *The Journal of Business Forecasting*, 12(3), 18.

The Effect Of Industry Type, Environmental Information From External Parties, And Environmental Disclosure Toward Environmental Costs In Indonesia

Farah Dina

Accounting Departement, The University
of Lampung, Indonesia
Email: farahdinaaa06@gmail.com
Orcid: 0000-0003-4684-5386

Makale Başvuru Tarihi :20.11.2022

Makale Yayın Tarihi :31.12.2022

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Lindrianasari

Accounting Departement, The University
of Lampung, Indonesia
Email: lindrianasari@feb.unila.ac.id
Orcid: 0000-0003-0219-9482

Agrianti Komalasari

Accounting Departement, The University
of Lampung, Indonesia
Email: agriantiksa@gmail.com
Orcid: 0000-0002-1084-9767

Abstract

Keywords:

Environmental
costs,
industry types,
bad news,
environmental
disclosure

The purpose of this study was to determine the effect of industry types, environmental information from external parties, and environmental disclosures toward the environmental costs in Indonesia companies. The measurement of the environmental costs was proxied by the total cost of environmental disclosures including disclosures for management approaches consisting of environmental aspects (e.g., raw materials, water, biodiversity, and waste), goods and administration, consistency, transportation, and in general the objectives that apply to the environmental point of view, strategy, hierarchical task, check and development, and many more relevant data according to GRI-G4 guidelines for sustainability reporting (Lindrianasari et al., 2020).

The sample for this research was 232 companies that have fulfilled the sample criteria from 2017-2020 which are sourced from the company database on the Indonesia Stock Exchange. The research data was tested statistically using multiple regression analysis. The results of this study proved that the type of industry which was sensitive to the environment will contribute to an increase of the environmental costs by companies and there was no bias between the environmental disclosure practices in annual reports and environmental performance of companies in Indonesia. Other results showed that companies that had bad news related to the environment tended to allocate less environmental costs because if environmental damage has occurred, the company's responsibility was not only limited to recovery on environmental aspects but must resolve the impacts that occur on social and financial aspects.

Introduction

Up to now, there have been several studies that support social and environmental responsibility in the corridor of financial accounting in the belief that this will have a positive impact on the company as a whole and contribute to environmental conservation. Regardless of the several studies that have been conducted, it is still an unresolved issue, whether corporate environmental disclosures are informative and reliable or elusive and opportunistic (Hummel and Shlick, 2016). Previous research attempted to answer this question by investigating the relationship between corporate environmental disclosure and environmental performance, the results showed that there was an indication of bias in reporting (Berthelot et al., 2003). The results of this study raise the perspective that companies with the high environmental performance report more information.

This view is seen as consistent with the argument of economic signaling and is referred to as voluntary environmental disclosure (Clarkson et al., 2008). Environmental disclosures deceive about the underlying environmental performance (Cho et al., 2015). For this reason, confirmation of environmental disclosures by internal companies is needed with environmental performance carried out by a company to find out whether there is a bias in corporate environmental disclosures. The existence of environmental information from external parties is a company attribute that can influence the public's view of the company's commitment to the environment. Media coverage will enhance the company's reputation in the eyes of the public and establish stakeholder legitimacy. Companies that have environmental problems have a high risk, such as the possibility of companies providing compensation and compensation for environmental damage to both the community and the government.

Companies with a bad reputation will lose market interest because environmentally conscious consumers will switch to environmentally friendly companies that are not high risk. Recognition and reputation are needed by the company so that its existence can be recognized. One of the factors that influences environmental disclosure is media coverage (Rupley et al., 2012). Media coverage of environmental issues is external information which is considered as a proxy for companies exercising environmental legitimacy. Companies with negative environmental legitimacy, as described by the press, play an active role in changing perceptions through voluntary disclosure of quality environmental information by companies. The bad news related to the environment is an attribute that drives the company's sensitivity to further improve environmental performance. The extent to which media coverage is linked to managerial discretion and decision-making regarding disclosure is part and parcel of a multi-stakeholder perspective and a more complex examination of corporate behavior. Research by Rupley et al. (2012) showed that there was a positive relationship between media coverage of the environment on the quality of environmental disclosure. Therefore, to gain the trust and legitimacy of the public, the company always tries to maintain its reputation. Thus, media coverage can shape public awareness regarding certain issues.

Companies with high sensitivity types are expected to have good environmental performance compared to companies which are categorized as insensitive category. Industry sensitivity is the impact and influence created by the company related to the business sector, and business risks to the company's environment. Therefore, different types of industries will have different levels of sensitivity because the impacts caused by each industry are not the same. The Industry type is considered as the most potential factor in influencing corporate environmental disclosures. The level of impact on the

environment will differ depending on the type of industry of each company. Companies will get more attention from the community if the company's operating activities have the potential to damage and pollute the environment. Therefore, companies with operations that greatly affect the environment are required to pay more attention to environmental performance.

This study investigates the following research question "does the industry type, environmental information from external parties (bad news), and environmental disclosure affect the environmental costs to companies listed on the Indonesian stock exchange in 2017-2020?". In general, this research is expected to provide empirical evidence that the industry type, environmental information from external parties (bad news), and environmental disclosures affect the environmental costs in companies in Indonesia. The results of this study will describe the condition of the sensitivity of companies in Indonesia in responding to corporate responsibility in the environmental sector.

Theoretical Basis Literature Review, and Hypothesis Development.

Theoretical Basis

Legitimacy Theory

Legitimacy theory (Deegan, 2002) believes that in an idea there is a social contract between the company and the environment in which the organization operates. The concept of a social contract is used to show people's expectations about the way a company should carry out its activities. Companies can align social values in their activities with behavioral norms in the social system of society, so we can see this as company legitimacy. In essence, legitimacy theory as it is usually applied in the social and environmental accounting literature adopts the central assumption that maintenance of the successful operation of an organization requires managers to ensure that their organization appears to operate in accordance with societal expectations and therefore is associated with the legitimacy status of the company.

Disclosure of social and environmental report is a way for companies to achieve good performance for the public and investors. When companies make social disclosures, companies feel that their existence and activities will get status from the community or environment where the company operates or can be said to be legitimized (Cormier, 2001). The legitimacy perspective is based on the equation that companies provide environmental disclosures to simultaneously answer the information needs of financial stakeholders by maintaining the legitimacy of company operations in the eyes of non-financial stakeholders who are primarily interested in understanding the impact of company operations on the environment (Cormier and Magnan, 2013).

The Information Content of Accounting Numbers

The Information Content of Accounting Numbers explains how the accounting numbers in the financial statements explain information related to the condition of the company. Information is that part of knowledge that changes the user's uncertainty about the situation. A communication system formally describes where information plays a central role.

Concepts such as information channel capacity, source uncertainty, and the optimal rate of information transmission in an environment are revolutionizing the way we think about information. Accounting information presents the information content obtained from the company's financial statements. The company's financial condition is described in the financial statements through historical analysis of the

company's financial statements so that it can understand the company's strengths and weaknesses, identify developments, evaluate operational efficiency, and understand the nature and operations of the company (Weston and Copeland, 2010).

Environmental Disclosure

Environmental disclosure information according to (Berthelot et al., 2003) is a collection of information related to environmental activities and performance in the past, present, and future. Up to now the disclosure of environmental information is one of the voluntary disclosures which is part of corporate social responsibility reporting. Measurement of environmental disclosure in Indonesia uses guidelines from the Global Reporting Initiative (GRI) by comparing the number of items disclosed in company reporting with 12 main aspects and 34 items of GRI-G4 environmental disclosure.

Environmental category disclosures including impacts related to inputs (such as energy and water) and outputs (such as emissions, effluents, and waste). This includes biodiversity, transportation, and product and service-related impacts, as well as environmental compliance and costs. Environmental reporting in annual reports in Indonesia is still voluntary. Social and environmental reporting according to (Deegan, 2002) mostly voluntary activities, as is still the case today, has generated many interesting questions about what motivates managers to make environmental disclosures. Understanding the motivations for disclosure is important when considering whether disclosure should be relied upon by various stakeholders when they make their individual decisions about an organization.

The motivation underlying the disclosure must also be relevant to the party that responsible for developing guidelines or regulations relating to social and environmental reporting. While there are many possible motivations for disclosure, the desire by management to legitimize various aspects of an organization's operations is singled out for more attention. Several organizational strategies to maintain or create compatibility between the social values implied by the organization's operations, and the values espoused by society, and as reflected in the social contract. All of the legitimacy strategies depend on disclosure (Deegan, 2002).

Industry Type

Companies with a high sensitivity type are expected to have good environmental performance compared to companies with an insensitive category. Based on Presidential Regulation no. 71 of 2011 environmentally sensitive companies that contribute more emissions, namely companies in the agricultural, energy, manufacturing, mining, transportation, and construction sectors. Industry sensitivity is the impact and influence created by the company related to the business sector, business risks to the company's environment. Therefore, different types of industries will have different levels of sensitivity because the impacts caused by each industry are not the same. The type of industry according to (Adams et al., 2005) is the level of business risk and business sector from operational activities that can affect the environment.

The industry type is considered as the most potential factor in influencing corporate environmental disclosures. The level of impact on the environment will differ depending on the type of industry of each company. Companies will get more attention from the community if the company's operating activities have the potential to damage and pollute the environment. Therefore, companies with

operations that affect the environment a lot are required to pay more attention to environmental performance.

Environmental Information from External Parties (Bad News)

The existence of media coverage about the environment is an external attribute of the company that can influence the public's view of the company's commitment to its environment. Media coverage will enhance the company's reputation in the eyes of the public. Therefore, media coverage will establish stakeholder legitimacy. Several research results that look at the effect of media coverage on environmental disclosure show support for the logic above. Research (Brosius and Keplinger, 1990) shows that the intensity of media coverage of certain issues influences voluntary disclosure by companies. Research (Rupley et al., 2012) also shows that there is a positive relationship between media coverage of the environment on the quality of environmental disclosure. Therefore, to gain the trust and legitimacy of the public, the company always tries to maintain its reputation.

Thus, media coverage can shape public awareness regarding certain issues. For this reason, the company is required to make efforts quickly so that public trust in the company is not lost by the news by the media, such as making disclosures or transparency to the public and interested parties regarding their operational activities related to the company's contribution to the environment. Thus, legitimacy can be said as a potential benefit or source for the company to survive.

Environmental Costs

Environmental costs according to (Hansen and Mowen, 2009) are costs incurred by companies to prevent and mitigate environmental damage as a result of the company's operational activities. Environmental costs according to (Hansen and Mowen, 2009) are divided into four categories, namely environmental prevention costs, detection costs, internal failure costs, and external failure costs.

Environmental costs is a process for collecting, classifying, measuring, recording, and reporting costs incurred by companies related to environmental activities, so that companies can assess the benefits of environmental costs incurred and report them in financial statements as information that will be used by decision makers. Companies that have implemented environmental accounting will disclose integrated information regarding financial aspects, social aspects, and environmental aspects in one reporting package, so that decision makers will obtain complete information and decisions taken will be better and not harm one aspect, especially the environment.

Environmental accounting has the view that environmental costs incurred by companies now are investments that will provide benefits in the future. Companies that apply environmental accounting will increase efforts to prevent environmental damage, so that they can control environmental costs incurred and still be able to generate profits without sacrificing environmental aspects.

Hypothesis Development

The Effect of Industry Type Toward Environmental Costs

Companies with high sensitivity types are expected to have good environmental performance compared to companies in the insensitive category. Based on Presidential Regulation no. 71 of 2011 environmentally sensitive companies that contribute more emissions, namely companies in the agricultural, energy, manufacturing, mining, transportation and construction sectors. Industry sensitivity is the impact and influence created by the company related to the business sector, business

risks and employees on the company's environment. Therefore, different types of industries will have different levels of sensitivity because the impacts caused by each industry are not the same. Based on legitimacy theory, companies that have a large impact on the environment and their stakeholders will disclose more environmental information.

This is done by the company in order to gain legitimacy from stakeholders for the continuity of its business. In general, a company with an industrial category that is sensitive to the environment will also receive high attention from the public because of its operational activities that have the potential to affect nature. This research is in line with research by Adam et al. (2005), and Choi et al. (2013) who found that the type of industry has a significant effect on environmental performance.

H1: The industry type has a positive effect on the allocation of environmental costs.

The Effect of Environmental Information from External Parties Toward Environmental Costs

Environmental issues (Lindgreen et al., 2009) in developing countries remain one of the main concerns for a company. Currently, Indonesia's Environmental Performance Index (EPI) ranking published by Yale University in 2020 got ranks 116 out of 180 countries and got an index score of 37.8 out of 100 as the highest score. This illustrates that until now the environmental crisis has not been resolved in Indonesia.

So far, the role of researchers in the accounting field has considered annual reports as a medium for social and environmental disclosure (Deegan et al., 2002). These disclosures are based on the company's commitment to consistent environmental performance and disclosure to encourage corporate value to grow in a sustainable manner. To ensure that environmental performance runs effectively, business actors need to be monitored internally and externally, such as the mass media. The mass media in the business environment has a very dominant role in shaping public opinion about a company's activities.

The existence of media coverage about the environment is an external attribute of the company that can influence the public's view of the company's commitment to its environment. Media coverage will enhance the company's reputation in the eyes of the public. Therefore, media coverage will establish stakeholder legitimacy. Media attention and public prosecution can be considered as proxies for public pressure. Meanwhile, public pressure affects disclosure behavior and company performance, and what is conveyed by the media is a form of public pressure or public concern.

Research (Rupley et al., 2012) also showed that there was a positive relationship between media coverage of the environment on the quality of environmental disclosure. Therefore, to gain the trust and legitimacy of the public, the company always tries to maintain its reputation. Thus, media coverage can shape public awareness regarding certain issues.

H2: Environmental information from external parties (Bad news) has a positive effect on the environmental costs

The Effect of Environmental Disclosure Toward Environmental Costs

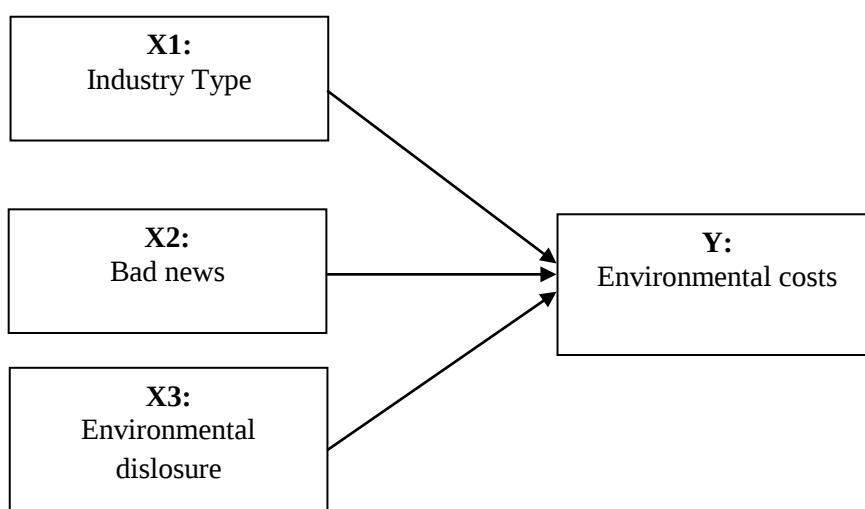
Until now, the reporting of environmental information in annual reports in Indonesia is still voluntary. Research by Tadros and Megnan (2019), Clarkson et al. and Aerts et al., (2009) found that companies with high environmental performance reported more information, most likely because of the economic benefits derived from announcing environmental information. The need for companies to legitimize their actions is one of the factors that encourage companies to disclose more environmental

information. This research proves that there is no bias between the information submitted by companies in environmental disclosures in annual reports and the company's environmental performance.

Based on the theory of The Information Content of Accounting Numbers, accounting numbers in financial statements explain information related to the condition of the company. This supports the view that environmental performance in the form of high corporate environmental costs affects environmental disclosure with a high index number, so it is estimated that there is no bias between environmental information in the form of environmental disclosure in annual reports and environmental performance as measured by how much the company sacrifices in allocating management costs. environment.

H3: Environmental disclosure has a positive effect on the environmental costs

Fig. 1 Research Framework

Research Methodology

Population dan Sample

The population in this study were all companies listed on the Indonesia Stock Exchange in 2017-2020 and issuing annual or sustainability reports. Meanwhile, purposive sampling was occupied to select the sample with the criteria that have been determined in the research methodology. The sample in this study covering a 4 year research period totaled 232 companies which explicitly disclosed the environmental costs. The research data was tested statistically using multiple regression analysis (Multiple Regression Analysis).

Research Variable

Independent Variable

Industry Type

Industry type is divided into two categories, sensitive industries and industries that are not sensitive to the environment. The type of industry is measured using a dummy variable, by giving a score of 1 for a sensitive industry and a score of 0 for an industry that is not sensitive to the environment.

Information From External Parties (Bad News)

Measurement of environmental information from external parties was done by using a dummy variable. Companies will be given a score of 1 if there is bad news related to the environment in online media coverage and a score of 0 if there is no bad news related to the environment in online media. Bad news search keywords will be based on 12 main aspects of environmental disclosure based on GRI-G4.

Environmental Disclosure

Environmental disclosure is proxied using GRI-G4 to assess environmental disclosures by companies which consist of 12 main aspects of environmental disclosure. If the company discloses items according to what has been determined, it will be given a score of 1, whereas if the specified item is not disclosed, it will be given a score of 0, then a score of 1 is added up as a whole. If the company fully discloses it, it will be given a score of 18. The calculation for environmental disclosure uses the following formula:

$$IED = \frac{\sum xi}{N} \times 100$$

In the equation of the company's environmental disclosure index (IED) is, $\sum xi$ is the total score of environmental disclosures, and N is the total score of environmental disclosures as a whole (12 main aspects of GRI-G4).

Table 1.
Environmental Disclosure GRI-G4

No	Aspect	Item	Explanation
1	Material	G4-EN1	▪ Materials used based on weight or volume
		G4-EN2	▪ Percentage of materials used that are recycled input materials
2	Energy	G4-EN3	▪ Energy consumption in the organization
		G4-EN4	▪ Energy consumption outside the organization
		G4-EN5	▪ Energy Intensity
		G4-EN6	▪ Reduced energy consumption
		G4-EN7	▪ Reduction of energy demand on products and services
3	Water	G4-EN8	▪ Total water taking based on the source
		G4-EN9	▪ Water sources significantly affected by water taking
		G4-EN10	▪ Percentage and total volume of water recycled and used
4	Biodiversity	G4-EN11	▪ Operational sites owned, leased, managed within, or adjacent to, protected areas and areas of high biodiversity value outside protected areas

		G4-EN12	▪ Description of the significant impacts of activities, products and services on biodiversity in protected areas and areas of high biodiversity value outside protected areas
		G4-EN13	▪ Protected and restored habitat
		G4-EN14	▪ Total number of species on the IUCN Red List and species on the National Protected Species List with habitats in areas affected by operations, by level of extinction risk
5	Emission	G4-EN15	▪ Direct greenhouse gas (GHG) emissions (scope 1)
		G4-EN16	▪ Indirect energy greenhouse gas (GHG) emissions (scope 2)
		G4-EN17	▪ Other indirect greenhouse gas (GHG) emissions (scope 3)
		G4-EN18	▪ Greenhouse gas (GRK) emission intensity
		G4-EN19	▪ Reduction of greenhouse gas (GRK) emissions
		G4-EN20	▪ Emissions of ozone depleting substances (bpo)
		G4-EN21	▪ Nox, sox, and other significant air emissions
6	Effluent and waste	G4-EN22	▪ Total water discharged based on quality and destination
		G4-EN23	▪ Total weight of waste based on type and disposal method
		G4-EN24	▪ Number and total volume of significant spills
		G4-EN25	▪ The weight of waste that is considered hazardous according to the provisions of the Basel Convention Annexes i, ii, iii, and VIII that is transported, imported, exported, or processed, and the percentage of waste transported for international shipments
		G4-EN26	▪ Identity, size, protected status, and biodiversity value of water bodies and associated habitats significantly affected by the organization's wastewater and runoff
7	Product and Service	G4-EN27	▪ The degree of mitigation of the environmental impacts of products and services
		G4-EN28	▪ Percentage of products sold and their packaging reclaimed based on category
8	Obedience	G4-EN29	▪ The monetary value of significant fines and the total amount of non-monetary sanctions for non-compliance

			with environmental laws and regulations
9	Transportation	G4-EN30	▪ Significant environmental impacts from the transportation of products and other goods and materials for the organization's operations, and the transport of labor
10	Other	G4-EN31	▪ Total environmental protection expenditures and investments based on type
11	Supplier Assessment of Environmental	G4-EN32	▪ Percentage of new suppliers screened using environmental criteria
		G4-EN33	▪ Significant actual and potential negative environmental impacts in the supply chain and actions taken
12	Environmental Problem Complaint Mechanism	G4-EN34	▪ Number of complaints regarding environmental impact filed, handled, and resolved through formal complaint mechanisms

Source: GRI-G4

Dependent Variable

Environmental Costs

The measurement of the allocation of environmental costs is proxied by the total cost of environmental disclosures including disclosures for management approaches consisting of environmental aspects (e.g., raw materials, water, biodiversity, and waste), goods and administration, consistency, transportation, and in general the objectives that apply to environmental point of view, strategy, hierarchical task, check and development, and many more relevant data according to GRI-G4 guidelines for sustainability reporting (Lindrianasari et al., 2020).

$$\text{Environmental Costs Allocation} = \sum \text{Environmental Costs Year } t$$

Data Analysis Method

The analysis technique in this study used descriptive statistics and statistical analysis. Descriptive statistical analysis presents and analyzes data accompanied by calculations in order to clarify the circumstances or characteristics of research data. Multiple regression analysis was used to obtain the regression coefficient which will determine whether or not the hypothesis proposed in this study is accepted.

$$\text{ENVI_COST} = \alpha + b_1\text{IT} + b_2\text{BN} + b_3\text{ENVI_DISC} + e$$

α = Constants

b_1, b_2, b_3 = Regression coefficient

ENVI_COST = Environmental costs

IT = Industry Type

BN = Bad news
 ENVI_DISC = Environmental disclosure
 e = Error

Result and Discussion

The final data for this study were 232 companies in the 2017-2020 observation. Existing company data is processed using multiple regression analysis because it is sufficient for the needs of a large sample. Table 2 shows the descriptive statistics of the data used in this study.

Descriptive Statistics

Table 2 shows that the industry type has an average value of 82, which means that as many as 82% of the companies listed on the IDX are classified as sensitive industries, and the remaining 18% are insensitive industries. The bad news variable has an average value of 6, which means that companies listed on the IDX have negative environmental-related news from external parties as much as 6% and the remaining 94% are industries that have no negative environmental-related news from external parties. This indicates that companies in Indonesia are already concerned about maintaining a corporate image that pays attention to environmental and sustainable values.

The environmental disclosure variable has an average value of 0.7644, which means that the average environmental disclosure in companies in Indonesia during the study period was 9 items. This value is considered high because currently the government regulations clearly state that the implementation of social and environmental responsibility must be included in the Company's annual report to be accounted for. The allocation of environmental management costs has an average value of 29.9460, which means that companies in Indonesia during the 4 year study period have an average total asset of 29.9460 or equal to Rp. 48,974,879,145,378.

Table 2
Descriptive Statistic

Variabel	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Industry	232	0	1	0.82	0.386
Bad_News	232	0	1	0.06	0.246
Envi_Disc	232	0.42	1.00	0.7644	0.13901
Envi_costs	232	22670	122800000	13829116.31	23734716.453
Valid (listwise)	N 232				

Source: Secondary data on company financial statements. Processed 2021

Tabel 3
Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.494 ^a	.244	.232	.15270306.572

a. Predictors: (Constant), Envi_Disc, Industry, Bad_News

b. Dependent Variable: Envi_Costs

Tabel 4
Model Testing

Model		F	Sig.
1	Regression	15.895	<.001b

- a. Dependent Variable: Envi_Costs
b. Predictors: (Constant), Envi_Disc, Bad_News_Industry

The results of the model show that the three independent variables can explain their effect on the dependent variable by 24.4% and the remaining 75.6% is influenced by other variables outside this study. For the research model, a score of 0.001 (<0.05) is obtained which indicates that the research model is good and can be continued to test the hypothesis (table 4).

Result of Hypotesis Testing and Discusion

There are three hypotheses built in this study. The first hypothesis states that the type of industry has a positive effect on the environmental costs. The second hypothesis states that information from external parties (bad news) has a positive effect on the allocation of environmental costs. While the third hypothesis environmental disclosure has a positive effect on the environmental costs. Table 5 shows the hypothesis testing. Each hypothesis will be explained with the results of statistical tests as follows.

Industry Type Has a Significant Positive Influence on the Environmental costs

The results of testing the first hypothesis are in line with Adam et al. (2005), and Choi et al. (2013) which stated that the level of business risk and the line of business of operational activities that can affect the environment must pay more attention to environmental responsibility when its business activities are in the field of and/or related to natural resources. The sensitivity of the industry is the impact and influence created by the company related to the field of business, business risk to the environment.

The statistical test produces a t test of 2.094 with a significance value of 0.038 <0.05 indicating that the type of industry has a significant effect on the environmental costs. In this case, companies that are sensitive to the environment face more attention from society to make social or environmental sacrifices. Environmentally sensitive companies carry out company operations that are in direct contact with the environment, causing more damage to the environment. This research proves that companies whose operational activities have a negative impact on the environment tend to carry out greater environmental responsibility as can be seen from how much the company allocates environmental costs. Based on the results of the regression analysis it can be concluded that the first hypothesis (H1) is supported. In other words, this study proves that the type of industry has a significant positive effect on the environmental costs in Indonesia.

Tabel 5
Hyphotesis Testing

Model	B	T	Sig.
(Constant)	-24492379.539	-4.188	<0,001
Industry	5914610.481	2.094	0,038
Bad_News	-1339753.321	-.354	0,723
Envi_Disc	54266462.180	7.688	<0,001

- a. Dependent Variable: Envi_Costs

Environmental Information From External Parties (Bad News) Does Not Affect the Environmental costs

The results of testing the second hypothesis are in line with the research of Brown and Deegan (1999) who found that in several industries, environmental performance is not associated with positive or negative media coverage. Companies that face environmental problems so that bad news arises will incur recovery costs that do not only focus on the environmental aspects themselves, the company's concerns regarding environmental costs no longer include preventive measures for environmental damage but have already gone into solving environmental damage problems.

In the process of resolving environmental problems, the company's focus will be divided into allocating costs, not only environmental repair costs, but company policy is divided into other costs such as compensation costs, political costs, other operational costs for resolving environmental damage that has occurred. So that the allocated environmental costs tend to decrease because if there are already environmental problems, the company is responsible for resolving the impacts that occur not only on environmental damage, but the company must also resolve the social and economic impacts faced by the company because of the environmental damage that has occurred. Besides that, the results of this study illustrate that companies that do not have bad news have designed environmental performance that is right on target in allocating environmental costs and companies are very concerned about environmental problems. So that environmental damage can be minimized and does not cause bad news to emerge.

The statistical test produces a t test of -0.354 with a significance value of $0.723 > 0.05$, where the significance value is greater than the significance level of 5%. Based on the results of the regression analysis above, it can be concluded that the second hypothesis (H2) is not supported. This proves that bad news related to the environment has no effect on the environmental costs for companies in Indonesia.

Environmental Disclosure Has a Significant Positive Influence on the Environmental costs

The results of this study are in line with the research of Tadros and Megnan (2019), Clarkson et al. and Aerts et al. (2009) who found that companies with high environmental performance reported more information, most likely because of the economic benefits derived from announcing environmental information. The need for companies to legitimize their actions is one of the factors that encourage companies to disclose more environmental information. This research proves that there is no bias between the information submitted by companies in environmental disclosures in annual reports and the company's environmental performance. The higher the environmental disclosure index of a company, the better the company's sacrifice for preventing environmental damage is seen in the high allocation of costs incurred by the company for the environment.

The statistical test produces a t test of 7.688 with a significance value of $0.001 < 0.05$, where the significance value is smaller than the significance level of 5%. Based on the results of the regression analysis above, it can be concluded that the second hypothesis (H3) is supported. This proves that there is no bias between environmental disclosure practices in annual reports and the environmental performance of companies in Indonesia.

Conclusions and Suggestions

It can be concluded that the industry type that is sensitive to the environment will contribute to increasing the environmental costs by companies and the higher the environmental disclosure index of a company, the better the company's sacrifice for preventing environmental damage seen in the high allocation of costs incurred by companies for the environment. that there is no bias between environmental disclosure practices in annual reports and the environmental performance of companies in Indonesia. The results of the research are in accordance with the legitimacy theory which explains the company's efforts to obtain a positive value for the company, resulting in a conformity of community expectations with the performance produced by the company. Companies can make social sacrifices as a reflection of the company's concern for society (Deegan and Tobin, 2002).

This study adds another view of the effect of bad news on environmental performance, bad news has no significant effect in increasing the environmental costs. The impact of environmental damage will burden the company not only on environmental aspects, but the company is responsible for restoring the financial and social aspects affected by environmental damage. Future research is expected to add to the coverage of a longer period and it will be interesting if it can carry out a comparative analysis of environmental performance conditions from various countries.

References

- Adams, R. B., Almeida, H., and Ferreira, D. 2005. Powerful CEOs and Their Impact on Corporate Performance. *Review of Financial Studies* 18 (4): 1403-1432.
- Aerts, W. and Cormier, D. 2009. Media legitimacy and corporate environmental communication, *Accounting, Organizations and Society* 34(1): 1-27.
- Berthelot, S., Cormier, D. and Magnan, M. 2003. Environmental disclosure research. review and synthesis. *Journal of Accounting Literature* 22(1): 1-44.
- Brosius and Kepplinger. 1990. The Agenda Setting Function of Television News: Static and Dynamic Views. *Communication Research* 17(2): 1832.
- Brown, N. and Deegan, C. 1999. The Public Disclosure of Environmental Performance Information- A Dual Test of Media Agenda Setting Theory and Legitimacy Theory. *Accounting and Business Research* 29(1).
- Cho, C.H., Laine, M., Roberts, R.W. and Rodrigue, M. 2015. Organized hypocrisy, organizational façades, and sustainability reporting. *Accounting Organizations and Society* 40(1): 78-94.
- Clarkson, P., Li, Y., Richardson, G. and Vasvari, F. 2008. Revisiting the Relation between Environmental Performance and Environmental Disclosure : An Empirical Analysis. *Journal of Accounting Organization and Society* 33(4): 303-327.
- Cormier, D. and Magnan, M. 2003. Environmental reporting management: a continental european perspective. *Journal of Accounting and Public Policy* 22(1): 43-62.
- Cormier, D and Magnan, M. 2013. The economic relevance of environmental disclosure and its impact on corporate legitimacy: an empirical investigation. *Business Strategy and the Environment* 24(6): 431-450.
- Deegan. 2002. The Legitimising Effect of Social and Environmental Disclosure – A Theoretical Foundation. *Accounting, Auditing, and Accountability Journal*, 5(3): 282-311.
- Global Reporting Initiative. 2013. Sustainability Report Guidelines. <https://www.globalreporting.org>.
- Hansen, D. R., and Mowen, M. M. 2007. Managerial Accounting. Mason: South-Western Cengage Learning.
- Hummel, K., and Schlick, C. 2016. The Relationship Between Sustainability Performance and Sustainability Disclosure—Reconciling Voluntary Disclosure Theory and Legitimacy Theory. *Journal of Accounting and Public Policy* 35(5): 455-476.
- Indonesia Stock Exchange. 2021. Financial and Annual reports on www.idx.co.id.

- Lindrianasari, Ayu M, Gamayuni R.R, and Urbanski. 2020. The Impact of Environmental and Social Costs Disclosure on Financial Performance Mediating By Earning Management. *Journal of Management Studies* 21(2): 74-86.
- Lindgreen, A., Valerie S., and Francois M. 2009. Designing and Implementing Corporate Social Responsibility. An Integrative Framework Grounded in Theory and Practice. *Journal of Business Ethics* 87(1): 71-89.
- Tadros H., and Magnan M. 2019. How does environmental performance map into environmental disclosure? A look at underlying economic incentives and legitimacy aims. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal* 10(1): 62-96.
- Rupley, K. H., Brown, D., and Marshall, R. S. 2012. Governance, media and the quality of environmental disclosure. *Journal of Accounting and Public Policy* 31(6): 610–640.
- Weston dan Copeland. 2010. Financial Management. *Binarupa Aksara Publisher* 2(1).
- Yale Center for Environmental Law and Policy. 2016. Environmental Performance Index. *Global Metrics for the Environment*.

Yeni Medya Ekseninde Gazetecilikte ve Sosyal Medyada Etik

Khatira HÜSEYNOVA

Doç. Dr., Bakü Devlet Üniversitesi, Gazetecilik Fakültesi,
Yeni Medya ve İletişim Teorisi Bölümü, hatirebsu@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0697-380X>

Makale Başvuru Tarihi : 23.11.2022

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2022

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Özet

Anahtar Kelimeler:

Etik,
Yeni Medya,
Sosyal Medya,
Gazetecilik,
Azerbaycan,

Geleneksel kitle iletişim araçlarının yanı sıra teknolojinin de gelişmesi nedeniyle sosyal medyanın gelişimi sürekli olarak gözlemlenmektedir. Bu da sosyal medya düzeyinde ortaya çıkan etik sorunların araştırılmasını zorunlu kılmaktadır. Etik - insan davranışlarının iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olduğunu belirtmekle beraber medya çapında belirli düzeni de oluşturur. Sahip olduğu meslek ne olursa olsun, herhangi bir şahıs kişisel nitelikleri ile beraber oluşturduğu grubun etik prensiplerine de uymak zorundadır. İletişim süreci de önemli sosyal eylem olarak etik kurallar topluluğu ile düzenlenmektedir. Sosyal medya da dâhil olmak üzere yeni medya, teknolojik gelişmenin önemli tezahürleridir. Zaman ve mekân farkını ortadan kaldıran bilgi alışverişinde geniş olanaklar ortaya koyan yeni medya kullanıcının hem de tüketici olarak da davranmasına olanak sağlamaktadır. Böyle bir ortam medyada yeni etik problemlerin meydana çıkmasına veya etik problemlerin daha sık ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu bakımdan çalışmanın konusu aktüeldir, Makalede yeni medyada ortaya çıkan etik problemler belirtilmekte ve uzmanların söz konusu konuyla ilgili fikirleri irdelenmektedir. Araştırma boyunca ampirik ve karşılaştırmalı yöntemler kullanılmıştır. Makale, sosyal medyanın ortaya çıkmasıyla yaranan etik sorunları incelemekte, nedenleri ve ortadan kaldırma yolları hakkında bilgi vermektedir. Bu alanda araştırma yapmış teorisyenlerin yanı sıra Azerbaycan'da sosyal medya alanında faaliyet gösteren uygulamalı gazetecilerin görüş ve deneyimlerine de yer verilmiştir. Sonda yapılan gözleme göre, Azerbaycan'da sosyal medya alanında en sık görülen etik sorunlar sistematik hale getirilmiş, bu sorunların giderilmesinde medya okuryazarlığının rolü değerlendirilmiştir.

Ethics in Journalism and Social Media on the Axis of New Media

Abstract

Keywords:

Ethic,
New Media,
Social media,
Journalism,
Azerbaijan,

Social media is on the rise due to the development of technology. It necessitates the research of ethical problems that arise at the social media level. Along with identifying whether human behavior is good or bad, right or wrong, ethics establishes a certain order throughout the media. Regardless of the profession he/she has, any person must comply with the ethical principles of the group he/she creates together with his/her personal qualities. The communication process is also regulated by the collection of ethical rules as an important social action. New media, including social media, are important manifestations of technological development. The new media, which eliminates the difference between time and space and presents wide possibilities in information exchange, allows the user to act as a consumer as well. Such an environment causes new ethical problems in the media that arise more frequently. In this respect, the subject of the research paper is quite topical. It indicates the ethical problems emerging in the new media and examines expert opinions on this matter. The author has used empirical and comparative methods throughout the research. The article also examines the ethical problems originated from social media and gives information about the causes and ways of eliminating them. In addition to theorists who have done research in this field, the views and experiences of journalists operating in the field of social media in Azerbaijan have also been considered. In the conclusion, the author systematized the most common ethical problems in the field of social media in Azerbaijan and evaluated the role of media literacy in eliminating these problems.

GİRİŞ

Etik, tüm bilim dalları açısından önemli ve temel bir kavramdır. Kökeni Antik Yunana kadar uzanan etik terimi, yüzyıllar boyunca önemini korumakla birlikte özellikle son yarım yüzyılda daha etkin ve teknik olarak ele alınmaya başlanmıştır. Etik kavramının çok daha yoğun bir şekilde kamuoyunun ve akademik yazının ilgi odağı haline gelmesi 1980-90'lı yıllardan itibaren dir. Ancak kavramın ortaya çıkması insanlık tarihine eşdeğerdir. Etik konusunda dini normlardan uzak doğu felsefesine, Antik Yunan'dan aydınlanma çağına, Kutadgu Bilig'den Siyasetname'ye kadar izler bulmak mümkündür (Mecek ve Kocakula, 2019:219). Ayrıca Sokrates, Plato ve Aristo gibi filozoflar etik ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. İnsan, etik olgusuna genelde kendini öne çıkaran 'ben-merkezci' bir şekilde bakmaktadır (Kaypak, vd., 2017: 913).

Etik teriminin tüm zamanlarda ve farklı disiplinlerde ele alınması kavramın içeriği, kapsamı ve özellikleri konusunda zaman zaman farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına ve benzer kavramlar ile sık sık karıştırılmasına neden olmuştur. Örneğin günlük yaşamda ve akademik yazında zaman zaman etik kavramı yerine "*ahlak*" kavramının kullanılması sık karşılaşılan bir durumdur. Ancak etik ve ahlak terimleri birbiri ile ilişkili kavramlar olmakla birlikte, farklı anlamlara sahiptirler.

Etik, doğru ve yanlış davranış teorisidir. Ahlak ise onun pratiğidir (Öztürk Başpınar ve Çakıroğlu, 2012:3). Etik, bir değer; ahlak ise bu değer hayata geçirilmesini ifade eder (Kutlu, 2011:16). Ahlak, davranışların toplumsal kurallarından meydana gelirken; etik ise ahlakla ilgili insan davranışlarının neden ve gerekçeleri hakkında değerlendirmeler yapar (Usta, 2011:41). Başka bir ifadeyle etik, toplumsal hayatta yapılması gereken eylem ve davranışlarla ilişkin ahlaki yargılarda bulunmaz, davranışlara ilişkin ahlaki yargıların nasıl meydana geldiklerini üst bakış düzeyinde çözümler (Kutlu, 2011:15). Etik bize toplum hayatında ne yapmamız gerektiğini söylemez, yapılması gerekenler konusunda değerlendirmeler yapabilmemiz için ihtiyaç duyduğumuz davranış ve değerlere ilişkin sadece bilgiler ortaya koyar (Tepe, 1998:64). Basit bir pratikle "*iyi bir yaşam sürmek*" etik'in; bunu gerçekleştirebilmek için "*nasıl yaşamalı*" sorunsalı ise ahlakın araştırma alanı içerisinde yer almaktadır (İnam, 1998:173). Buradan hareketle "*ahlaki ilkeler*" yerine "*etik ilkeler*" kavramının; "*etik davranış*" yerinde de "*ahlaki davranış*" kavramının kullanılması çok daha uygundur (Kutlu, 2011:16).

Etik, kişilerin kurduğu bireysel ve toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan kodları, ölçütleri, değerleri, ilkeleri, yargıları, erdemleri, ödevleri ve kuralları doğru - yanlış ya da iyi - kötü gibi ahlaki açıdan inceleyen bir felsefe disiplini dir (Akarsu, 1984:41; Kirel, 2000:2). Yasalarla dış dünya ile ilişkileri çerçevelenen bireyler, etik ile iç dünyasında kendi "*doğru-iyi*" değerlerini üretecek alt yapılarını tesis ederler (Mecek ve Kocakula, 2019:219). Etik, ahlak kavramını da içinde barındıran felsefi bir terimdir.

Etik, "*erkeklik, karakter*" anlamına gelen "*ethos*" kelimesinden türetilen Yunanca kökenli bir kavramdır. Ahlak, belirli bir toplumun gelenek ve göreneklerine dayanan kurallara dayanıyorsa, etik, doğası gereği sekülerdir ve insani değerlere dayanır. Etik, felsefi bir terimdir ve ahlaka dayalı doğru davranış kurallarıyla ilgili bir bilimdir. Ahlak, sosyal yaşam alanında insanların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen bir kavramdır.

Ahlaki normlar sistemi daha antik dönemlerden araştırılmaktadır. Aristo "*Etik*" adlı kitabında insanlara iyi ile kötüyü nasıl ayırt etmenin yollarını gösterir. Filozofun teklif ettiği "*altın ortalama*" bugün de birçok durumlarda geçerlidir. Aristo'nun ettiği ebedi soruları ele alır ve bu da onun her zaman güncel olmasına neden olur. Onun teklif ettiği davranış kuralları, doğru davranış ve iyiliğin anlatımı çağdaş dönemimizde de insanlar için faydalıdır.

Etik, kendi başına normatif/yasa koyucu olmaktan çok vicdanlara seslenmek yoluyla davranışları yönlendirmede etkili olmasıyla performatif bir karaktere sahiptir ve bundan dolayı da etik olanın öznenin iç dünyasıyla ilgili olduğunu söylememiz mümkündür (Kocakula, 2021:143). Etik, kısaca bir felsefe dalı olarak, ahlaki problemler ve ahlaki yargılar hakkında felsefi düşünme anlamına gelir (Frankena, 2007:20). Etik kavramı, toplumsal yaşamın ve dolayısıyla da bu yaşamı inceleyen muhtelif bilim dallarının inceleme alanına girmektedir. Bu durum, genel nitelikli bir kavram olan etiği, kendi içinde farklı tür ve boyutlarda inceleme ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu alt kavramlardan birisi de “*meslek etiği*” ya da bir diğer kullanım şekliyle “*mesleki etik*” terimidir.

Mesleki etik, insanların iş hayatındaki davranışlarına yön veren ve bunları düzenleyen etik ilke ve standartlar bütünüdür. Mesleki etiğin temel ilkeleri, kişinin mesleki faaliyeti boyunca doğru davranış biçimlerini uygulaması, dürüst, nesnel, adil ve tarafsız olması ile yalan söylememesidir. Mesleki etik, bir kişinin mesleki görevine ve mesleki faaliyeti sırasında iletişim kurduğu insanlara, genel olarak topluma karşı tutumunu belirleyen bir ahlaki normlar sistemidir. Sosyo-kültürel düzeyde mesleki etiğin temelleri, kamu görevlerinin derinlemesine anlaşılması, toplumun çıkarlarının dikkate alınmasıdır.

Meslek etiği, uzmanların davranışlarında normatif bir ilke olarak hareket eden belirli faaliyetler çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Mesleki etik, çalışma grubunun mesleki bilincinin bu faaliyet için en çok tercih edilen olarak kabul ettiği kişisel tezahür türlerine dayanarak, belirli belgeler - yeminler, tüzükler, kodlar - şeklinde geliştirilen profesyonel davranış standartları yaratır (Salonitsina, 2005:9).

Meslek etiği, tüm meslekler açısından bazı evrensel standartlar ortaya koysa da icra edilen mesleğe özgü standart, norm ve değerler de söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle farklı meslek dalları günümüzde sadece meslek etiği öğretileri ile yetinmeyip kendi meslek etiklerinin disiplinler hale getirilmesine önem vermişlerdir. Bunlardan birisi de gazetecilik meslek etiğidir.

Gazeteci, günlük rutinde diğer meslektaşlarıyla iletişim kurar. Bu iletişim, mesleki etik normlar çerçevesinde belirlenir. Bir gazeteci bu çerçeveden sapmamalıdır. Temel normlar, gazetecinin meslektaşına ve imzasına saygı duymasını içerir. Mesleki etik kuralları, hata durumunda düzeltmelerin ve hataya götüren çürütücülerin yayınlanmasını içerir (Ziferoğlu ve İsgenderova, 2021:59).

Eski dönemlerden beri ahlak hakkında bilim alanı olarak şekillenen “*etik*”, insanın hayat ve faaliyetinde davranış biçimiyle doğrudan ilgili bir alandır. Etik, bir kişinin kendisine ve çevresine karşı ahlaki tutumunu, toplumun ahlaki yasalarını, bireylerin davranışlarını belirleyen güdüler ve hatta birçok durumda davranışın ahlaki yönlerini belirler. Bu bağlamda gazeteciler için meslek etiği, “*gazeteci nasıl davranmalıdır?*”, “*gazeteci hangi ahlaki niteliklere sahip olmalıdır?*”, “*gazeteci faaliyetlerinde hangi etik normlara göre hareket etmelidir?*” gibi sorulara da cevap bulmaya çalışır.

Son dönemler bilgisayar teknolojisinin gelişimi, yeni medyanın oluşması ve bu nedenle sosyal medyanın aynı zamanda vatandaş gazeteciliğinin yaygınlaşması habercilik alanında uygulamaların ve uygulayıcıların çok yönlü olarak artmasına ve dönüşmesine neden olmuştur. Başta mesleki eğitim almadan bu alana giren üçüncü kişilerin artması, popüleritenin mesleki değerlerin önüne geçmesine ve kontrolsüz faaliyetlerde bulunulmaya neden olmuştur. Bu ve benzeri gelişmeler gazetecilik alanında etik problemlerin ağırlaşması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Gazetecilik ve sosyal medya alanında ortaya çıkan çok yönlü değişim ve dönüşüm, birçok etik sorununun da yaşanmasına neden olduğu için etikle ilgili değerlendirmeler ve standartların belirlenmesini, uygulamada ortaya çıkan tehditlerin tespit edilmesi, çözüm önerilerinin sunulması ve hukuksal düzenlemelerin güncellenmesini zorunlu hale getirmektedir.

Çalışma ile etik, meslek etiği, gazetecilik meslek etiği gibi kavramlara kısaca yer verilerek, yeni medyanın oluşumu ve gelişim dinamikleri hakkında değerlendirmeler yapılacaktır. Devamında ise yeni medya perspektifinde gazetecilik ve gazetecilik etiği konusuna değinilecektir. Son olarak ise sosyal medyada etik problem konusu irdelenecektir.

YENİ MEDYANIN OLUŞUMU VE GELİŞİM DİNAMİKLERİ

20. yüzyılın sonunda dünyada başlayan dijital devrim, yeni teknolojilerin geliştirilmesine sebep oldu. Bu devrimin bir sonucu olarak, geleneksel gazeteciliği ve iletişimi tamamen modernize eden yeni dijital, bilgi ve ağ araçları ortaya çıktı. Dijital devrim bugün “*yeni medya*” gibi popüler bir fenomeni doğurdu.

Günümüzde yeni medya teknolojileri ön plandadır. Birçok araştırmacılar yeni medya için parlak bir gelecek öngörmektedir. Bir süre sonra sadece İnternet kaynaklarına talep olacağı nedeniyle bu tür kaynakların tamamen geleneksel medyanın yerini alacağına dair bir görüş var. Öte yandan, iki blok arasında aktif bir etkileşim de görülmektedir – geleneksel medya ve yeni medya. Ekstra izleyici kazanmak için geleneksel medya önemli içeriklerini İnternet alanına “geçirerek” orada çoğaltmaktadır. Aynı zamanda yeni medya, televizyon, radyo ve gazeteler için sosyal açıdan önemli bilgiler barındıran iyi bir kaynaktır.

Geleneksel gazetecilik ile yeni medya gazeteciliği arasındaki birkaç farklılığa dikkat çekmek olar. İlk varsayılan fark, haberleri sunma zamanı kavramıdır. Online gazetecilik söz konusu olduğunda, genellikle bu kavram pek işe yaramaz. Gazeteci olayları baş verdiği gerçek zamanda her dakika güncelleyerek izleyicilere sunar.

Online gazetecilik ürününün multimedya içeriği önemlidir – yeni medyada gazetecilik ürünleri aynı anda metin, grafik, ses ve video öğelerini içerebilir. Hem araştırmacılar hem de iletişim uzmanları, oybirliğiyle multimedya çevrimiçi gazeteciliğin doğal bir özelliği olarak atıfta bulunuyorlar.

Çevrimiçi gazeteciliği geleneksel gazetecilikten ayıran belirli daha bir özellik interaktiflik kavramıdır. İnteraktiflik, İnternet'in kendisinin ayrılmaz bir özelliğidir ve her şeyden önce, iletişimin diyalojik doğasını ima eder. Bu nedenle interaktiflik, gazetecilikte izleyici ile iletişimin özelliklerini temelden değiştirir.

Geleneksel gazetecilik, okuyucuyu doğrusal bir olay örgüsüyle yönlendirir. Çevrimiçi bir gazeteci, okuyucuların köprü bağlantılı sayfalardan oluşan bir koleksiyondan geçerek katılımcı olmalarına izin verir. Etkileşimle, çevrimiçi gazeteci bir dereceye kadar okuyucunun/katılımcının materyaldeki ilerlemesini önceden belirleyebilir. Ancak çeşitli gezinme yolları ve köprüler okuyucuyu/katılımcıyı konuları keşfetmeye devam etmeye teşvik eder. Birbiriyle bağlantılı sayfalardan oluşan bir ağ, okuyucu/katılımcıların, kapsamlı gazetecilik araştırmalarının temelini oluşturan kaynak belgeler ve arka plan bilgileri kitaplığına erişmesini sağlamak için de ideal bir mekanizmadır.

Neticede; yeni medya belirli bir profesyonel kadro tarafından geniş kitlelere dalgalar aracılığı ile yapılan yayın dönemini sona erdirmiştir. Fiber optik, kablolu televizyon gibi geleneksel medya teknolojilerinden yararlandığı gibi, kendine özgü, kişiye özelyayın teknikleri de geliştirmektedir (Poryaz, 2016:69).

Günümüzde internet ve bilgisayarın sağladığı olanaklarla iletişim sanal hale gelmiştir. Bu sanal alan bilgi, içerik ve medya arasındaki bağlantıyı daha da yoğun hale getirmiştir. Şimdi dijitallik, zaman-mekân sınırsızlığı, etkileşimli bir sanal alandan bahsediyoruz (Beşirli vd., 2017:6).

Yanık (2016), “*yeni medya nedir? ne değildir?*” başlıklı çalışmasında yeni medya kavramını kuramsal olarak açıklamıştır. Yeni medya ile insan bütünleşmesi, birlikte değer yaratma kavramının (co-creation of value) yükselişini sağlayarak medyayı tüketilen bir nesne olmaktan çıkarıp, herkes tarafından üretilebilen,

paylaşılan, dönüştürülen, sürekli yenilenen ve sonuç olarak kendi kendini artiküle eden sibernetik bir organizmaya dönüştürecektir (Yanık, 2016:901).

Kitle iletişim araçlarının dijital yayın formatına geçişi, bilgi toplama, işleme, iletme ve yeni içerik oluşturma süreçlerine de yenilikler getirmiştir. Adı geçen yeni format, bilgi aktarımında multimedya öğelerini kullanarak yayın olanaklarını genişletmiştir. Yeni medya, Web 2.0 aracılığıyla geleneksel iletişim modelini de güncellemiştir. Hedef kitlenin her bir bireyi, iletişim sürecinin tam teşekküllü bir parçası haline gelmiştir. Önceleri iletişim sürecinin bir tarafında gazeteciler, diğer tarafında ise gazeteciler tarafından iletilen bilgi akışını alıcı olarak gören izleyiciler vardı. İzleyicilerin geri bildirim alma imkânı olmasına rağmen, yalnızca gazeteciler (editörler) tarafından filtrelenen herhangi bir konu hakkındaki görüşler dolaşıma girme hakkına sahipti. Yeni teknolojilerin gelişmesi, eski iletişim modellerini arka plana itti ve izleyiciler sadece bilgiye aktif olarak cevap verme şansını elde etmekle kalmadı, aynı zamanda yeni içerikleri kolayca oluşturup yayınlamayı başardı.

Sahip olduğu teknoloji avantajlar nedeniyle yeni medyanın gelişim temposu geleneksel medyanın gelişimine oranla daha hızlı ve daha esnek hale getirmiştir. Yeni medyanın gelişimi teknoloji bilgilerin artmasına, etkileşimin sağlanmasına, kişinin sosyalleşme ihtiyaçlarını maksimum düzeyde karşılamaya, zaman ve mekan engelini kaldırmaya yardımcı oldu.

Yeni medya ortamı, hedef kitlenin sürekli değişen, büyüyen medya ihtiyaçlarını esnek ve hassas bir şekilde karşılamaya çalışan ağ gazetecileri, blog yazarları ve aktif kullanıcılar tarafından oluşturulan bir ortamdır. Michigan Üniversitesi'nden Profesör Russell Neumann, "yeni medya" kavramını, dijital cihazlarda her zaman mevcut olan ve kullanıcıların yeni içeriğin oluşturulmasına ve dağıtımına aktif olarak katılmalarına olanak tanıyan yeni bir kitle iletişim formatı olarak değerlendiriyor. Bu bağlamda (Neumann, 1991);

"Yeni medya, bilgisayar, dijital teknolojiler ve ağ iletişimi ile ilgili bir terimdir. Kitleler karakterleri ve erişilebilirlikleri, toplumun bilgisayarlaşması ve dijital okuryazarlık ile doğrudan ilişkilidir. Teknolojinin gelişmesi ve internetin ortaya çıkmasıyla birlikte medyada hızlı bir dönüşüm yaşandı. Bu değişiklikler sonucu, yakınsak gazetecilik ve yakınsak başyazıların ortaya çıkması oldu. Geleneksel medya multimedya dönüştürülür ve çeşitli modern teknolojilerden kapsamlı bir şekilde yararlanır: dijital görüntüler, sosyal medya, internette canlı yayınlar, mobil uygulamalar vb."

Yeni medya ortamında içeriğin sürekli olarak yeniden işlenmesi ve yeniden üretilmesinin yanı sıra, kullanıcıların birbirleriyle iletişim kurmaları, üretilen içeriğin etrafında sanal toplulukların oluşmasına da yol açmaktadır. Bu noktada kısaca "prosumer" kavramına değinmek gerekiyor. İlk kez Alvin Toffler tarafından kullanılan kavram, İngilizce "producer" ve "consumer" (tüketici) kelimelerinin birleşiminden türetilmiştir ve tamamen kapalı bir sürecin katılımcılarını tanımlar (Toffler, 1996).

Sonuçta, geleneksel medyadaki "pasif" "okuyucu" kavramı, yeni medyada kendi yerini "aktif", "katılımcı" kavramına dönüştürmüştür. Okuyucu, artık metin dışında değildir. Yani okuyucu, artık sadece metni okumakla yetinmemektedir. Kullanıcı metni okur, yeniden yazar ve tekrar eder konumdadır. Bu işlem ve süreç internet ortamında sonsuz kez tekrarlanabilme olanağına sahiptir.

YENİ MEDYA PERSPEKTİFİNDE GAZETECİLİK VE GAZETECİLİK ETİĞİ

Geleneksel gazetecilikte, bir gazeteci bir platform için medya içeriği tasarlar, ürün medya kuruluşunun (TV, radyo veya yazılı medya) özelliklerine göre içerik üretilir ve bunları yayınlanır. Yeni medyada ise gazeteci, karma medya platformlarında kullanılan yakınsamaya dayalı olarak çeşitli medya alışkanlıklarını sürekli

olarak geliştirmekte ve teknoloji bilgisini artırmaktadır. Geleneksel medyada sabit modeller vardır. Haberlerin kitlelere dağıtılması merkezi bir noktadan kontrol edilir. Yeni medya ortamında ise sürekli bir denenme/deneme süreci vardır. Çevrimiçi platformlarda haber yayma alanında güçlü bir rekabet ortaya çıkmıştır. Geleneksel medyada bir gazeteci, yönelimini çalıştığı medya kuruluşunun program politikasına göre belirlemektedir. Fakat yeni medyada bir gazeteci, belirli ilgi alanları ve belirli bir hedef kitlesi olan bağımsız bir yayıncıdır.

Etiğin temel amacı, kişiye toplum içerisinde diğer insanlarla ilişki kurarken iyi temellendirilmiş ahlaki kararları kendi başına verebilecek yeterlikte olmayı ve kendi başına var olabilmeyi öğretmektir (Mahmutoğlu, 2009:242-243). Konusu ise, bireysel düzeyde ahlaki kararlar alıp uygulayabilmemizi sağlayacak temel, evrensel değerleri, ilkeleri, erdemleri, yargıları, ödevleri, ölçütleri ve kodları düşünsel olarak içselleştirmemiz ve pratiğe yönelik alt yapı oluşturmamızdır (Mecek ve Kocakula, 2019:220). Ahlak ise bir kişiyi manevi değerleri ve uygun davranışı seçmeye yönlendirir. Çünkü vicdana dayanır. Bu, eylemlerin toplumda kabul edilen ahlaki normlara uygunluğunun öz değerlendirmesini ve içsel inanç haline gelmesini etkiler. Gazetecilik faaliyetinin ahlaki yönleri kamuoyunun dikkatini daha çok çekiyor. Çünkü çağdaş koşullarda medyayı kişisel amaçlar için kullanma girişimleri daha sık görülmektedir. Söz ve ifade özgürlüğü gazetecilik faaliyetinin ayrılmaz bir parçasıdır. Gazeteci, kişinin özel hayatına saygı duyar. Aynı zamanda, kamuoyunu etkileyen ve toplumun ve bireyin çıkarlarını korumak için hesaplanan belirli olay ve gerçekler hakkında gazetecilik soruşturması yürütme hakkı da dışlanmaz. Medyanın etik açıdan uygun faaliyetler gösterebilmesinin temel koşulu, insanların yaşamını ilgilendiren önemli konuları doğru ve eksiksiz bir biçimde haber yapmasıdır (Çaplı, 2002:88).

Meslek etiği, bir muhabirin çalışmasıyla ilgili olarak genel kabul görmüş ahlaki normların, bu mesleğin sosyal rolünün benzersizliği dikkate alınarak somutlaştırılmasının bir sonucu olarak oluşur ve gazetecinin davranışını düzenler. Profesyonel etik, aynı zamanda bir meslek grubunun ahlaki öz farkındalığı, psikolojisi ve ideolojisi (Fedorenko, 1983:44).

Yeni medyanın yarattığı fırsatlar medya etiği alanında da yeniliklere yol açmıştır. Yapılan gözlemler, geleneksel gazeteciliğin koruduğu etik değerlerin yeni medyada çoğu zaman tam olarak gözetilmediğini göstermektedir. Edebi dil normlarının ihlali, etkinlik amacıyla gerçeğin belirtilmeden yayınlanması, gerçeği görüşten ayırmama, kesin kaynağın belirtilmemesi, telif hakkının korunmaması, tarafsızlığın beklenmemesi gibi faktörleri içerir.

Shea (1994), San Francisco'da yayınlanan "*Netiquette*" adlı kitabında internette etik davranışlarla ilgili olarak 10 temel kurala uymanın önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu 10 temel kural şunlardır (Shea, 1994);

- 1) Bir bilgisayarla değil, bir kişiyle konuştuğunuzu ve onu yaralayabileceğinizi unutmayın.
- 2) Gerçek hayatta uyduğunuz davranış kurallarına ve standartlarına uyun.
- 3) Siber uzayda nerede olduğunuzu düşünün: Netiquette yerden yere değişir.
- 4) Başkalarının zamanına ve trafiğine saygı gösterin: Kimseyi boşa harcamaya zorlamayın.
- 5) Nasıl "göründüğünüze" dikkat edin: anladığınız konuyu yazın ve kibar olun.
- 6) Deneyiminizi ve bilginizi paylaşın.
- 7) Çatışma durumlarını kontrol altında tutun.
- 8) Başkalarının özel hayatına saygı gösterin ve başkalarının yazışmalarını okumayın.

9) Gücünüzü kötüye kullanmayın.

10) İnsanları hatalarından dolayı affedin: Bir zamanlar siz de acemiydiniz.

Etik düzenlemeye yönelik ilk girişim olarak kabul edilen "Netiket" adı verilen kurallar dizisi, "Fidonet" ağı tarafından tanımlanmıştır. İlk internet kodu 1995 yılında International "Internet Society" tarafından yayınlandı. Bu belge, kuruluşların alıp kendi kullanımları için uyarlayabilecekleri "Ağ Tiquette (Netiquette)" için minimum bir yönergeler seti sağlamıştır. Bu nedenle uyarlamayı kolaylaştırmak ve belirli bir öğeyi bulmayı kolaylaştırmak için kasıtlı olarak madde işaretli bir biçimde yazılmıştır. Aynı zamanda hem kullanıcılar, hem de yöneticiler olmak üzere bireyler için minimum bir yönerge seti işlevi görür. Bu not, IETF'nin Sorumlu Kullanım Ağı (RUN) Çalışma Grubunun ürünüdür.

Dijital görgü kuralları, insanların sosyal gariplikten kaçınmasına yardımcı olur ve Web'de farklı durumlarda nasıl davranılacağına dair hazır talimatlar sunar. Bu, iş verimliliğinin artırılmasına, müşteriler, meslektaşlar ve ortaklarla ilişkilerin geliştirilmesine, ticari itibarın artırılmasına, bireysel sınırların korumanıza ve saygın bir birey olunmasına imkân sağlar (Lukinova, 2020:57).

Gazetecilikte etik kurallar aslında her gazetecinin gönüllü olarak kabul ettiği bir normlar sistemidir. Bu normlar sistemi, kural olarak tavsiye niteliğindedir. Daha çok bilginin toplanması ve iletilmesi ile ilgilidir. Yucin (2000), "gazetecilerin çoğunun basının kamusal sorumluluğu teorisinin incelikleri hakkında hiçbir fikri olmamasına rağmen, o dönemde dillerde ezberlenmiş bir sloganı herkes hatırlıyor: toplumun bilgi alma hakkı vardır", (Yucin, 2000:27), aktarımı bu bağlamda son derece önemlidir. Gazeteciliğin en önemli misyonu da budur işte. Yani izleyiciye objektif, tarafsız ve işlevsel bilgi sağlamaktır. Rüstamov (2013), bir gazeteciyi makale yayınlamaya zorlamak için hiçbir neden olmaması gerektiğini ifade eder. Ona göre gazeteci, yalnızca okuyucuyu veya dinleyiciyi bilgilendirmeye çalışmalıdır. Bu bağlamda kamuoyunun kitle iletişim araçlarına olan güvenini artırmanın tek doğru yolu gazeteciler arasında etik eğitim vermektir (Rüstamov, 2013:133) Yerel etik kurallar, gazeteciliğin uluslararası etik kurallarına dayanmaktadır.

UNESCO tarafından benimsenen uluslararası profesyonel gazetecilik etiği ilkeleri, birçok yerel etik kurallarının ana kaynağını olmuştur. Bu ilkeler kısaca şunlardır (International Principles of Professional Ethics in Journalism, 1983);

- Kişilerin doğru bilgi edinme hakkıdır.
- Olayların nesnel olarak ele alınması gazetecinin görevidir. Olguların doğru, yorumsuz tespiti, olayın gerçek görüntüsünün topluma aktarılmasına yardımcı olur.
- Gazetecinin sosyal sorumluluğu: gazeteci sadece çalıştığı kuruma karşı değil, yaydığı bilgilerden dolayı topluma karşı da sorumludur.
- Gazetecinin mesleki dürüstlüğü ile ilgilidir. Gazetecilik mesleği sosyal doğası gereği yüksek dürüstlük ve doğruluk standartlarına sahiptir. Gazeteci, ilkelerine uymayan bir görevi yerine getirmeyi reddedebilir ve bilgi kaynağının gizliliğini koruyabilir. Mesleki dürüstlük, bir gazetecinin, kamu çıkarlarını arka planda bırakarak, birinin kişisel çıkarlarını tatmin etmek için herhangi bir hediye veya ödül kabul etmemesini gerektirir. Bu ilke aynı zamanda fikri mülkiyete saygıyı da gerektirir.
- Bilgi, kamuya açık olmalıdır. Gazeteci, kamuoyunun bilgi edinmesi için koşullar yaratmalı, aynı zamanda vatandaşların medya organlarının çalışmalarına katılımını sağlamalı ve cevap hakkını tanımalıdır.

- Özel hayata ve insan onuruna saygı, en önemli mesleki standartlardan biridir. İnsanların iftira, hakaret ve karalamadan korunması uluslararası ve ulusal hukuk normlarında yer almaktadır.
- Toplumun çıkarlarına ve demokratik kurumlarına saygı, genel ahlak değerleri gazeteciliğin mesleki standartları arasında yer almaktadır.
- 8. ilke ortak değerlere saygıyı ve çok kültürlülüğü öngörür. Bir gazeteci hümanizmin evrensel değerlerini telkin etmeli, barışı, demokrasiyi, insan haklarını ve toplumsal ilerlemeyi desteklemelidir. Mesleki etik ayrıca gazetecinin uluslararası sözleşmelere, bildirilere ve kararlara aşina olmasını gerektirir.
- 9. ilke savaş ve insanlığa karşı suçlarla mücadeleye adanmıştır. Etik normlara ve evrensel hümanist değerlere göre bir gazeteci hiçbir koşulda saldırganlığı, savaşı, silahlanmayı, zorlama çağrısını, ırkçılığı desteklememelidir. Bu şekilde bir gazeteci, halklar arasındaki yanlış anlamaları ortadan kaldırılabılır ve hedef kitlenin dil, din, ırk veya milliyetten bağımsız olarak tüm insanlara saygı duymasını sağlayabilir.
- 10. prensip yeni bilgi ve iletişim düzeninin gelişimiyle ilgilidir. Yeni düzen gazetecisi sadece ulusal değil, aynı zamanda uluslararası düzeyde de bilgi alanında ilişkilerin demokratikleştirmeye özen göstermeli.

1926'da kurulan ve şu anda 90'dan fazla ülkenin gazetecilik örgütlerini birleştiren Uluslararası Gazeteciler Federasyonu, Gazeteciler için Davranış İlkeleri Bildirgesi'ni de kabul etmiştir. Birçok uluslararası gazetecilik kuruluşuna ek olarak, bağımsız medya kuruluşlarının benimsediği etik kodlar, ilkeler ve hatta yönergeler, gazetecilerin faaliyetlerinin etik yönlerini düzenlemektedir. Şekil ve sunum yöntemleri farklılık gösterse de çoğu aynı temel ilkelere dayanmaktadır.

Erdoğan'a (2006) göre medya pratiğinde dürüstlük, nesnellik, tarafsızlık, denge, uydurma, gündemden kaçınma, güvenilirlik, kaynakların geçerliliği ve uygunluğunun, aynı imajı tekrar tekrar sunmak, hedef kitleyi "az sonra" gibi tuzaklarla aldatmak, ortak çıkar güçleriyle ilişki kurmak ve onları temsil etmek, kişinin yasal hak ve kişilik hak ve özgürlüklerine uymamak etik sorunların başında gelmektedir. Bunlar standartlaştırılmış ve standartlara eklenen medya uygulamalarıdır (Erdoğan, 2006).

Medya etiği bir bütün olarak gazetecilerin mesleki faaliyetleri sırasında uymaları gereken temel normları içerir. Etik normlar, bir gazeteciye belirli bir anda nasıl davranacağını gösterir. Birçok ülkede gazetecilerin etik kodları birbirinden farklılık gösterse de nesnellik, yansızlık, tarafsızlık, özel hayata saygı, kaynaklara atıfta bulunmak, ayrımcılık, nefret söylemi ve intihal gibi temel ilkeler aynıdır. Bertrand'a (2004) göre;

"Medya etiği, medyanın, insanların tümüne olmasa da büyük bir bölümüne iyi bir hizmet sunabilmek için hedef kitlenin katılımıyla belirlediği kurallar bütünüdür. Medya etiği, kelimenin tam anlamıyla mevzuatla düzenlenmemiştir. Hatta ahlakla da ilgili değildir. Dürüst ve saygılı olmaktan ziyade önemli bir sosyal işlevi üstlenmek anlamına gelmektedir"

SOSYAL MEDYADA ETİK PROBLEMLER

Modern gerçekliğimizin ayrılmaz bir parçası haline gelen sosyal medya, yeni iletişim teknolojilerinin de gelişmesine yol açmıştır. İnternetin erişilebilirliği ve sosyal ağların kitesindeki hızlı artış onu yeni bir kitle iletişim aracına dönüştürmüştür. Artık herhangi bir gazeteci olay yerinden anında haber hazırlayıp yayımlayabilir. Böylece dünyanın neresinde olursa olsun geniş bir kitleye bilgi aktarabilir. Sosyal medya, çok çeşitli konularda haberleri verimli bir şekilde paylaşmak ve sınırsız tartışma için mükemmel bir platformdur.

Kurt'a (2014) göre, geleneksel kitle iletişim biçiminin kitlelere doğru tek boyutlu enformasyon akışını çok boyutlu hale getiren, sürekli bir biçimde kaynak ve alıcının yer değişmesine imkân verebilen sosyal medya paylaşımı, tartışmayı, diyalogu, nihayetinde etkileşimli iletişimi esas alır.

Sosyal medya, internet üzerinden çeşitli formatlarda yüksek düzeyde bilgi alışverişi sağlayabildiği için gazetecilerin yeni kaynaklar bulmasında, toplumun nabzını tutmasında ve haber üretmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal medya, okuyucunun geleneksel medyanın içerik oluşturma süreçlerine katılımını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda izleyicinin kendi medyasını oluşturması için gerekli altyapıyı da sağlar. Düzenli izleyiciler, kişisel web siteleri, bloglar, sosyal ağlar, mikrobloglar ve hatta İnternet üzerinden canlı radyo veya televizyon yayınına izin veren siteler aracılığıyla istedikleri zaman kendi medyalarını oluşturabilirler. "Dijital" teknolojilerin gazetecilik alanındaki profesyonel faaliyetler üzerindeki etkisi hem olumlu, hem de olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Bu gelişme, gazetecilerin bilgi toplama ve yayma süreci üzerindeki tekellerine son vermiştir. Öte yandan bu, habercilerin işini kolaylaştırmıştır. Çünkü materyal üzerinde farklı bakış açılarından çalışarak İnternetteki birincil kaynaklardan yararlanmak veya gelecekteki olaylar hakkında bilgi toplamak, doğru zamanda doğru mekânda bulunmak mümkün olmuştur. Ancak bu durumda gazetecilerin gelecekte çeşitli olumsuz sonuçlara yol açabilecek yanlış bilgi kullanmaları tehlikesi de vardır (Kharlanova, 2019:139).

Yeni medya teknolojilerinin kullanımı yaygınlaştıkça ortaya çıkan etik sorunlar, modern bilimin birçok alanından uzmanları bu yönde kendine çekmiştir. Çeşitli kaynaklarda "*bilgisayar etiği*", "*dijital etik*", "*siber etik*", "*bilgi etiği*" olarak adlandırılan bu insani bölüm, dijital teknolojiden yararlanarak kitle iletişim sürecine katılan, sadece bilgi almakla yetinmeyerek, aynı zamanda yeni içerik oluşturma ve yayınlama becerisine sahip bireylerin davranışlarını inceler. Bu açıdan modern multimedya editörlerinin çalışmalarının etik standartlarını araştırmaya dâhil etmek de önemlidir.

Aslında yeni medya etiği, bir bütün olarak bilgi etiği anlamına gelir. Yeni medyada üretilen bilginin geleneksel medya içeriğinden farkı, hazırlanma ve yayınlanma şekli ile ilgilidir. Ayrıca geleneksel medya ile yeni medya arasındaki fark, içeriğin oluşturulmasından dağıtımına kadar geçen süredir. Geleneksel medyada metin hazırlandıktan sonra çeşitli aşamalardan (kurgu, tasarım, montaj vb.) geçerek izleyiciye ulaştırılır. Yeni medyada ise böyle bir zorunluluk yoktur. İçerik oluşturma ile dağıtım arasındaki zamanın olmaması üretilen malzemenin kalitesini etkilemez. Kısacası yeni bir medya ortamının ortaya çıkması, bu ortama uygun kullanıcıların ortaya çıkması yeni davranış biçimleri yaratır, yeni bir etik düzey oluşur.

Bilgi artık sadece gazeteciler tarafından profesyonelce hazırlanan, editörler ve düzeltmenler tarafından defalarca kontrol edilen ve okuyucuya sunulan bir ürün değil. Kullanıcılar haberleri aktif olarak alır, anında tepki verir veya değiştirir ve yeniden dolaşıma sokar. Böylece yeni medya düzeyinde haber ve yorum kolayca birbirine karışır ve aralarındaki profesyonel çizgi kaybolmaya başlar.

Medya etiğinden bahsederken bilgiyi üreten tarafın toplum karşısındaki sorumluluğu vurgulanırken, bilginin sadece tüketicisi değil aynı zamanda yaratıcısı olan kullanıcıların da böyle bir sorumluluğu olduğu söylenebilir mi? Ve bu sorumluluğun nasıl düzenlenmesi gerekmektedir. Özdoğru (2019) bu konuda şu beyanlarda bulunmuştur;

“Geleneksel medya ile yeni medya arasındaki diğer mühim fark, geleneksel medyanın özünde ve organizasyon tarzında bir 'kurum etiği'ne dayanmasına rağmen, yeni medyanın doğası gereği daha kişisel olmasıdır. Burada kullanıcı kurumsal normlara tabi değildir. İçeriği oluşturan kullanıcının diğer konulara sorumluluğu burada baskın parametredir. Bu açıdan bakıldığında geleneksel medyanın takip ettiği ve gündeme getirdiği etik kodlar ile yeni medyanın oluşturduğu etik kodlar arasında temel bir fark olmadığı söylenebilir. Yeni medyada kişisel kullanım gerekli

olduğundan mevcut etik problemlerin daha geniş yayıldığını ve daha çok dikkate alındığını söylemek olur”

İnternetteki haber sayfalarının güvenilir, dürüst ve kaliteli haberlerin ağırlığını artırmak için bir takım etik kurallara sahip olması çok önemlidir. Haber siteleri bu konuda özellikle hassas olmalıdır. İnternetin küresel doğası ve dünyanın her yerinde bulunması, haber bolluğuna neden olmasının yanı sıra etik kuralların tanımlanmasını ve uygulanmasını zorlaştırmaktadır. İnternet kullanımı için tek tip bir yasa olmadığı için kişisel yaşam, dolandırıcılık ve hatta sahtekârlık hakkında asılsız bilgilerin yayılmasına kolayca tanık olabiliriz. Böyle kontrolsüz bir ortam, birçok etik sorun için verimli koşullar oluşturur. Birçok mesleğin etik ilkeleri uzun süre belirli aşamalardan geçerek istikrarlı hale gelmektedir. Teknoloji alanındaki etik ilkeler sosyal çevredeki değişimlere paralel olarak gelişmektedir. Yeni iletişim teknolojileri bağlamında genel kabul görmüş etik ilkeleri şu şekilde gruplayabiliriz;

- Toplumun daha iyi yaşam sağlamasına yardımcı olmak,
- İnsanlara zarar verebilecek davranışlardan kaçınmak (özel hayata saygı),
- Telif hakkı ve patent hakları da dâhil olmak üzere hem maddi hem, de manevi haklara saygı göstermek,
- Dürüst, dengeli ve güvenilir olmak,
- Sadece izin verilen kaynakları kullanmak,
- Gizlilik ve mahremiyet kurallarına uymaktır.

Medya etiği, uluslararası dünyada belirli kodlar ve ilkeler tarafından düzenlenmektedir. Aslında yeni medyadaki etik normlar sistemi de bu kurallardan yararlanmalıdır. Kullanıcı bilgi verirken etik kuralları göz ardı etmemelidir. Verimlilik mücadelesi veya daha fazla görüş etik ilkelerin ihlalini haklı kılamaz. Sorumluluk hissi olan bir İnternet kullanıcısı, elbette bilgi hakkında yorum yaparken ve bilgiyi yeniden dağıtırken bu kurallar tarafından yönlendirilecektir.

APA Enformasyon Ajansı Genel Yayın Yönetmeni Nurşan Guliyev'e göre, medyada etik konular ana ilkelerden biri olarak görülse de, ne yazık ki bu alanda yeterince problem vardır. APA Enformasyon Ajansı ile ilgili olarak ise ajans, bilgilerin hazırlanmasında ve paylaşılmasında etik norm ve ilkelere bağlı kalmayı önemli görmekte ve faaliyetlerini bu doğrultuda inşa etmektedir. Genel olarak APA'da hem iş sürecinin hem de karşılıklı ilişkilerin etik kurallar çerçevesinde çözülmesine özel önem verilir.

Bilgiyi hazırlarken temel koşullardan biri, etik çerçeveden sapmayan gerçeklerin ve üslubun tercih edilmesidir. Çalışanlara anlatılır ve konuşma ve ifade özgürlüğüne, halkın gerçeği bilme hakkına saygı göstermeleri ve faaliyetlerini bu doğrultuda inşa etmeleri gerekmektedir. Yalnızca gerçeğe dayalı bilgilerin yayılması, elde edilen bilgilerin çarpıtılmaması veya tahrif edilmesi ana koşul olarak kabul edilmiştir. Ajansın çalışma prensibinde ırk, cinsiyet, din, etnik, siyasi ve sosyal köken, özel hayatın dokunulmazlığı ve ayrımcılık yapılmaması hem mesleki bir görev, hem de etik bir norm olarak kabul edilmekte ve takip edilmektedir. İntihal, karalama, taraflı bilgi yayma veya yaymama karşılığında para alma kesinlikle kabul edilememektedir. Çalışanlar, bu tür durumlara izin verilmesi halinde ilgili çalışan hakkında gerekli işlemlerin yapılacağı ve konunun değerlendirilmesi gerekirse kurum yönetiminin kolluk kuvvetlerine başvuracağı konusunda önceden uyarılmaktadır.

Ajans, belirli bir kaynaktan alınan bilgilerin mutlak referansla sunulmasının hem mesleki, hem de etik bir gösterge olduğunu çalışanlara anlatılır ve kendilerinden bu kurala uymaları istenir. Ajansın faaliyetinde temel mesleki görev ve etik norm olarak kabul edilen bir diğer konu, karşı tarafın konumunun incelenmesidir. Herhangi bir bilgi, şikâyet ve iddiayı ele alırken karşı tarafın durumu incelenmelidir. Ayrıca resmi kurumların durumunu inceleme ihtiyacı dikkatlerine sunulmaktadır. Kolektif içinde çalışma arkadaşlarına saygılı davranmak, davranış kurallarına uymak, iş ortamına zarar veren eylemlere izin vermemek ve tabi olma normlarını beklemek APA çalışanları için etik ilkelerin temelidir. APA Bilgi Ajansı'nın yanı sıra diğer bazı yazı işleri müdürlüklerini de içeren APA Grubu'nun 2012 yılında Mesleki Davranış Kuralları kabul edilmiştir. Kolektifteki ilişkiler bu kod temelinde inşa edilmiştir.

Yeni medyanın gelişmesiyle bağlantılı olarak gazeteciliğin bir takım temel özellikleri gibi medya etiği de yeniden gündeme gelmiştir. Haberin internet ortamında yayılması sırasında verimlilik ve etkileşim açısından elde edilen avantajlar etik sorunların artmasına da neden olmuştur. Sosyal medyadaki iletişim olanaklarının sınırsızlığı ve genişliği bazen ne yazık ki etik konuları arka plana atabilmektedir. Açık bir şekilde, hiç kimse ırkı, cinsiyeti, yaşı, fiziksel durumu, sosyal kökeni veya dini inancı nedeniyle takip edilemez. Düşünce ve vicdan özgürlüğünü sınırlayacak, insanların özel hayatlarını tartışacak, nefret ve şiddete neden olacak içeriklerin yayınlanması kabul edilemez.

Bazen gazeteciler sosyal medyayı bir bilgi kaynağı olarak kullanırlar. Çebotarevê (2020) göre, Kanada Etik Kuralları, sosyal medyanın gazetecilere verdiği çeşitli faydalar sağlar. Örneğin, sosyal medya ek bir bilgi kaynağı olarak kullanılır. Gazeteciler, insanlar ve kuruluşlar hakkında bilgi almak için sosyal medyayı giderek daha fazla kullanıyor. Sosyal ağların genel kurallarında, kamuya açık yayın olarak verilen mesajların özel yazışma statüsünü kaybettiği ve dolayısıyla bu paylaşımların bilgilendirici materyal olarak kullanılmasının mümkün olduğu belirtilmektedir. Kurallar ayrıca, bu tür bilgiler kamuya açık olduğunda bile gazetecilerin etik hususlara kesinlikle uyması gerektiğini gösterir (Çebotarev, 2020).

Herhangi bir metin üzerine yazılan yorumlar da toplumun yayına tepkisini ortaya koyan ilk mekanizmalardan biridir. Hollanda etik kurallarının web sitelerindeki yorumlarla ilgili bir bölümü vardır. Bu bölümde sitede yayınlanan tüm içerikten genellikle editörün sorumlu olduğu belirtilir. Ancak yorumlarda ne yazılacağını tahmin etmek mümkün olmasa da sayfada kalacak veya kalmayacak yorumlara editör karar verir.

"Report" Enformasyon Ajansı Aliyev, modern medyada etik ilke ihlallerinin yaygın olduğunu belirtiyor. Sosyal ağların yaygınlaştığı bir çağda, insanların bilgiye erişimi kolaylaştığından, ağa sürekli bir bilgi akışı vardır. Bazı durumlarda, bazı medya kuruluşlarının sosyal ağ segmentiyle rekabet ettiği ve tüm bilgileri dâhili bir filtre kullanmadan yayınladığı görülmektedir. Öte yandan, modern çevrimiçi medyanın temel ölçüm kriterlerinden birinin IP (yani haberlerin bireysel izlenme sayısı) olduğu dikkate alındığında, birçok haber sitesi okuyucu toplamak için etik kuralları ihlal etmekte ve uygunsuz bilgiler yayınlamaktadır. Kitle İletişim Araçları faaliyetinin düzenlenmiş bir alan olduğu gözönünde bulundurmak gerekir. Azerbaycan'da kapsamlı kamuoyu tartışmalarından sonra kabul edilen yeni "*Medya Hakkında*" Yasası, Medya Siciline giren bir kişinin gazeteci olarak faaliyet gösterdiği süre boyunca mesleki etik kurallarına (etik davranış) uyması gerektiğini açıkça belirtmektedir.

"Report" Enformasyon Ajansı kurulduğu günden (Kasım 2014) bu yana haber hazırlama sürecinde etik normların gözetilmesine özel bir önem vermektedir. "Report" Ajansı'nda okuyucunun güvenini kazanmak, masumiyet karinesine bağlı olmak ve derecelendirme uğruna etik normları ihlal etmemek ana kriterdir. Report.az web sitesinde yayınlanan münhasır bilgilerin kısa sürede yüzlerce web sitede yayınlandığı dikkate alınmalıdır. Bu nedenle diğer medya kuruluşlarına da örnek olunmalıdır. Bu nedenle, ajanstaki her haber

birkaç filtreden geçer. Muhabirler tarafından elde edilen bilgiler mümkün olduğunca kapsamlı bir şekilde araştırılır. Doğruluğu teyit edilse bile, olayın mağduru doğruluğu kadın veya reşit değilse geleneksel isimlerle sunulur.

Yapılan izleme sonuçlarına göre Azerbaycan'da sosyal medya dâhil yeni medya düzeyinde karşılaşılan etik problemleri şu şekilde gruplara ayırabiliriz;

- *Manipülasyon*: Yeni medyanın ortaya çıkmasıyla birlikte, sanal dünyada yeni bilgilerin hızla yayılması bu bilgileri manipüle etme girişimini artırmıştır. Daha fazla reyting almak ve izlenme sayısını artırmak için kamuoyunu manipüle edecek haberlerin yaygınlaştığı gözlemlenmeye başlandı.
- *Başlıkların Doğru Seçimi*: Haber içeriğiyle uyuşmayan yanıltıcı başlıklar geçici olarak yeni okuyucuların ilgisini çekmeye yardımcı olur, ancak böyle bir durumun düzenli olarak tekrarlanması kaynağa olan güveni kaybeder ve sonuçta sitenin veya bilgi verenin itibarını zedeler.
- *Nefret Söyleminin Yayılması*: İnternet ortamının sağladığı özgürlüğün kötüye kullanılması ve homofobik, etnik, milliyetçi, dini, ırksal ve siyasi ayrımcılığın yayılmasına yol açacak içeriklerin yayılması istenmeyen bir durumdur.
- *Özel Hayatın Gizliliğinin İhlali*: Bir kişinin özel bilgilerini korumak ve kendi isteği dışında yaymamak kabul edilemez. Bazen bir kişinin gizlice kaydedilmiş bir görüntüsünün ve kaydedilmiş sesinin etik kurallara büyük ölçüde aykırı olarak yayıldığına tanık oluyoruz.
- *Haberin Birincil Kaynağını Belirtmemek*: Bilerekten veya bilmeyerekten haberin ilk kaynağını vermemek, gazetecinin işine saygısızlık etmekle kalmaz, aynı zamanda sorumluluk duygusunu da azaltır. Büyük bir araştırma sonucu ortaya çıkan materyalin, yazara atıfta bulunulmadan ve onun rızası olmadan paylaşılması talihsizliktir.
- *Sahte Profillerin Kullanımı*: Bazen insanlar anonimlik rahatlığıyla sosyal medyada sahte profiller kullanarak kasıtlı bir şekilde kamuoyunu şaşırtmak, yanlış bilgi, tehdit, nefret yaymak için olanak yaratır.
- *Trolleme Etkinliği*: Kullanıcılar arasında bir veya başka bir konuda tartışmalara katılan ve çatışma tohumları eken, kışkırtıcı mesajlar göndererek tartışma katılımcılarını kasıtlı olarak kışkırtan kişiler, sosyal medyada kasıtlı olarak aktiflik sergiler.
- *Dil Kurallarının İhlali*: Azerbaycancanın norm ve gerekliliklerinin ihlaline en sık rastlanan problemlerdendir.

SONUÇ

Medyanın gelişimi takip edilecek olursa, her yeni iletişim aracının ortaya çıkışının, büyük kitle iletişim araçları sisteminden bir öncekini yerinden etme olasılığını yarattığı görülecektir. Deneyimler, radyonun doğuşunun gazeteyi; televizyonun doğuşunun da radyoyu tarihe gömmediğini göstermiştir. Toplumsal hayatta hala radyo dinlemeyi seven şoförler ve dizileri sabırsızlıkla bekleyen hanımlar vardır. Bu bağlamda yeni medyanın ortaya çıkması ve teknolojik gelişmeler, geleneksel kitle iletişim araçlarının ortadan kalkmasına neden olmayacaktır. Gazetecilik faaliyetinin ayrılmaz bir unsuru olan gazetecilik etiği, her zaman ve tüm mecralarda profesyonelliğin en önemli göstergelerinden biri olmaya devam edecektir. Aynı zamanda, yeni medya gazeteciliği ortamı yeni soruları gündeme getiriyor. Profesyonel gazetecilik, yeni medyadan vatandaşlar tarafından yayılan fotoğraf ve videolardan nasıl yararlanmalı, sosyal medyada yayılan

bilgilerin nasıl netleştirileceği ve sanal kaynakların nasıl seçileceği, vd. hususlar bu bağlamdaki en temel sorunlar olarak varlıklarını devam ettirmektedirler.

Yeni medyanın ortaya çıkmasıyla birlikte yaşanan etik sorunların çözümüne yönelik birçok öneri ortaya atılsa da henüz tek bir çözüm bulunamamıştır. Çünkü burada sadece gazetecilerin değil, sıradan kullanıcıların da dikkat etmesi gereken birçok nokta vardır. Yazdığımız her cümle, internette paylaştığımız her mesaj arşivlenmekte ve saklanmaktadır. Bu da zaman zaman karşılaşacağımız etik sorunlara yol açabilmektedir. İfade ve ifade özgürlüğünün önemini bir kez daha vurgulayarak, internette yayınlanan hiçbir içerik veya görselin oldukça ince bir sınırı olan etik normları göz ardı etmemesi gerektiği unutulmamalıdır. Son olarak, çalışma neticesinde yeni medyada etik ilkelere iki açıdan yaklaşılması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bunlar;

- İnternet ortamında faaliyet gösteren internet siteleri, portallar, bilgi ajansları, çevrimiçi televizyonlar ve faaliyetleri Medya Kanunu ile düzenlenen bilgi yayıncıları, prensip olarak medya etiğine uymaya ve bu alandaki mevcut kod ve ilkelere göre hareket etmeye çalışırlar.
- Yeni Medyanın bir parçası olan sosyal medyada kullanıcıların yeni içerik oluşturma ve yayınlama olanağı arttıkça ve vatandaş gazeteciliği yaygınlaştıkça etik problemlerin artması kaçınılmazdır.

Medya etkisinin artması, sorumluluğunun da artmasına yol açmalıdır. Fakat profesyonel gazeteciler artık bilgi alışverişi alanını uzman olmayan kullanıcılar, serbest yazarlar, blog yazarları, YouTuber'larla paylaşmak zorundadırlar. Geleneksel medyada haber hazırlama süreci birkaç aşamadan geçerek denge, tarafsızlık, nesnellik, doğruluk gibi ilkelere göre kurgulanarak izleyiciye ulaştırılmışsa, yeni medyadaki rekabet ortamı bu ilkeleri arka plana atmaktadır. Bunun sonucunda da etik sorunların çoğaldığına tanık olunmaktadır. Bu konuda Rahimova (2017:97) şu hususları ifade etmektedir;

“Gazetecilik etiği, her şeyden önce, kalem sahibinin kendi vicdanından, meslektaşlarından, yazı işleri müdürlüğünden, hedef kitesinden, hakkında yazdığı insanlardan ve bir bütün olarak toplumdaki sorumluluğundan ve her adımını ölçmesi demektir. Gazetecilik yaratıcılığındaki bu tür kusurlar, çoğu durumda, profesyonellik eksikliğinden kaynaklanır”

Artık internet erişimi olan herkes haber yapımcısı olarak hareket edebilir. Bu açıdan bakıldığında aslında yeni medya etiği, gazetecilerin yanı sıra haber yayma imkânı ve iddiasında bulunan herkese de uygulanmalıdır. Bununla birlikte yeni medyanın gelişimi döneminde gazeteciliğin önüne çıkan talepler ve standartlarla bağlantılı olarak geleneksel gazetecilik çalışmasındaki dinamik değişimler gözönüne alınmalı, meslek ve etik sorunlarının çözümüne yönelik yeni yaklaşımların ortaya çıkması gerektiği gerçeği unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

AKARSU, B. (1984), Felsefe Terimleri Sözlüğü, Savaş Yayınları, Ankara.

BERTRAND, C. J. (2004), Medya Etiği, Başbakanlık BYEGM Yayını, Ankara.

BEŞİRLİ, A., CAVADOVA, X. ve İZZETLİ, S. (2017), Yeni Medya Gezeteciliği, Avrupa Şurası Yayını, Bakü.

ÇAPLI, B (2002), Medya ve Etik, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

ÇEBOTAREV, O. Y. (2020), Jurnalistskaya Etika b Tsifrovoy Srede: Adaptatsiya Jurnalistskix Kodeksov k Novım Media, Sotsialno-Qumanitarnıye Znaniya, No:4.

- ERDOĞAN, İ. (2006), “Medya ve Etik: Eleştirel Bir Giriş”, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 23, 1-26.
- FRANKENA, W. (2007), Etik, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- FEDORENKO, Y. Q. (1983), Professionalnaya Etika, Kiev.
- GİRGİN, A. (2000), Yazılı Basında Haber ve Habercilik Etiği, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- İNAM, A. (1998), "Polanyi Etiğine Düşülmüş Birkaç Dipnot", Doğu - Batı Dergisi, 1(2), 193-208.
- KAYPAK, Ş., BİMAY, M. ve YILMAZ, V. (2017), “Dijital Çağda Kamu Yönetimi ve Etik”, Social Sciences Journal, 3(6), 912-25
- KHARLANOVA, Y. V. (2019), “İspolzovanie Sotsialnix Setey Kak Platformı Dlya Jurnalistskoy Deyatelnosti”, Tsivrovizasiya Kommunikativno-Kulturnoy Pamyati: Rol Jurnalistiki Kak Sotsialnoqo İnstituta, Yekaterinburq, 139-142.
- KIREL, Ç. (2000), Örgütlerde Etik Davranışlar: Yönetimi ve Bir Uygulama Çalışması, Anadolu Üniversitesi İİBF Yayınları, Eskişehir.
- KOCAKULA, Ö. (2021), “Örgütsel Etik Bağlamında Psikolojik Güvenlik Kavramı ve Etik Liderlik”, Yönetim ve Etik (Ed. Perihan Gözüm), Gazi Kitabevi, Ankara, 141-177.
- KURT, H. (2014), “Gazetecilik Pratiği ve Sosyal Medya”, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 13(4), 821-835.
- KUTLU, H. A. (2011), Meslek Etiği, Nobel Yayınları, Ankara.
- LAZUTİNA, Q. V. (2000), Professionalnaya Etika Jurnalista, Aspekt Press, Moskva.
- LUKİNOVA, O. V. (2020), “Tsivrovoy Etiket”, Kak ne Besit Druq-Druqa v İnternete, Eksmo, Moskva.
- MAHARRAMLİ, G. (2012), Temel Gazetecilik, Kanun Yayını, Bakü.
- MAHMUTOĞLU, A. (2009), "Etik ve Ahlak: Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkiler", Türk İdare Dergisi, 81(463-464), 225-249.
- MAMMADLİ, C. (2012), Gazetecilik Teorisi ve Pratiği, Zardabi Yayınevi, Bakü.
- MECEK, M. ve KOCAKULA, Ö. (2019), “E-Devlet ve E-Yönetişimde İdari, Siyasi ve Etik Sorunlar”, E-Yönetişim: Kavramsal/Kuramsal Çerçeve, Ülke İncelemeleri ve Türkiye’ye Yansımaları (Ed. Bekir Parlak, Kadir Caner Doğan), Beta Yayınları, İstanbul, 195-230.
- NEUMAN, R. (1991), The Future of the Mass Audience, Cambridge University Press, USA, http://www.wrneuman.com/works/fma_eng.pdf (Erişim Tarihi: 10.06.2022).
- ÖZDOYRAN, G. (2019), “Yeni Medya ve Etik”, Bilim Blogu Kurumsal Web Sayfası (E-Haber), 1 Ocak 2019, https://www.researchgate.net/publication/330674722_Yeni_Medya_ve_Etik (Erişim Tarihi: 20.06.2022).
- ÖZTÜRK BAŞPINAR, N. ve ÇAKIROĞLU, D. (2012), Meslek Etiği, Nobel Yayınları, Ankara, 2. Baskı.

- PORYAZ, E. (2016), “Sistem Kuramı Bağlamında Sosyal Medyanın İletişim Sürecine Etkisi”, Sosyal Medya Araştırmaları 3, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya, 61-91.
- RAHIMOVA, S. (2017), Gazeteci Etiği ve İletişim Kültürü, Bilim ve Eğitim Yayınevi, Bakü.
- RÜSTAMOV, A (2012), Gazetecilik, UniPrint Yayını, Bakü.
- SALONİTSİNA, A. A. (2005), Professionalnaya Etika i Etiket, Vladivostok.
- SHEA, V. (1994), Netiquette, Albion Books Publisher, San-Fransisko (US).
- TEPE, H. (1998), “Yüzyılımızın Dönemecinde Etikten Beklenenler ve Etiğin Durumu”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 15(2), 59-69.
- TOFFLER, A. (1996), Üçüncü Dalga, Koridor Yayıncılık, İstanbul.
- USTA, A. (2011), "Kuramdan Uygulamaya Kamu Yönetiminde Etik ve Ahlak", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi, 1(2), 39-50.
- YANIK, A. (2016), “Yeni Medya Nedir? Ne Degildir?”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(45), 898-910.
- YUCİN, Q. (2000), "Gazetecilik Etiği Arayışında", Gazeteci Etiği, Yeni Nesil Gazeteciler Sendikası Yayını, Bakü.
- ZİFEROĞLU, V. ve İSGENDEROVA, V. (2021), Gazeteci Etiği, Eğitim Yayınevi, Bakü.
- International Principles of Professional Ethics in Journalism, <https://accountablejournalism.org/ethics-codes/International-Principles> (Erişim Tarihi: 20.06.2022).
- Netiquette Guidelines, <https://www.rfc-editor.org/rfc/rfc1855> (Erişim Tarihi: 21.10.2022).

Refakatçisiz Göçmen Kadınların Göç Deneyimi: Sivas Örneği Üzerinden Karşılaştıkları Sorun Alanlarının İncelenmesi

Feride Fatma BİLGİLİ

Dr.

f.bilgili@hotmail.com_

<https://orcid.org/0000-0002-5589-5126>

Makale Başvuru Tarihi : 24.11.2022

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2022

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Özet

Göç olgusu her yönüyle oldukça zorlu ve karmaşık bir süreçtir. Göçe konu olan tüm toplumsal gruplar göç sürecinin olumsuz etkileriyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu toplumsal grupların içinde göç sürecinden en fazla etkilenen ve en kırılgan gruplardan biri de kadınlardır. Kadınlar toplumsal cinsiyetlerinden dolayı göç sürecinde daha fazla zorluğa maruz kalmakta ve bu nedenle de göçü daha farklı deneyimlemektedir. Sayıca dünya üzerindeki göçmenlerin yarısını oluşturan kadınlar toplumsal cinsiyetleri nedeniyle erkek göçmenlere göre daha çok mağduriyet yaşamaktadır. Fakat böyle bir gerçekliğe rağmen göç çalışmalarında kadınların sorunlarına yeterince yer verilmemektedir. Bu çalışmada eşini savaşta kaybetmiş Suriyeli kadınların göç sürecinde hem göçmen kadın hem de yalnız göçmen kadın olmaktan dolayı yaşadıkları çoklu dezavantajlılık durumu kendi anlatıları üzerinden ele alınacaktır. Bu anlamda kadınların göç süreçlerindeki görünürlüğüne katkı sağlamayı amaçlayan bu çalışma göçmen kadınların sorunlarını toplumsal cinsiyet perspektifiyle ele almayı amaçlamakta ve refakatçisiz sığınmacı kadınların göç sürecini toplumsal cinsiyetleri dolayısıyla nasıl deneyimlediklerini sorunsallaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Göç,
Göçmen Kadın,
Refakatçisiz Göçmen Kadın,
Göçmen Sorunları

The Migration Experience of Unaccompanied Migrant Women: Examining the Problem Areas They Face through the Case of Sivas

Abstract

The phenomenon of migration is a very difficult and complex process in all aspects. All social groups subject to migration face the negative effects of the migration process. Among these social groups, women are one of the most vulnerable and affected by the migration process. Due to their gender, women are exposed to more difficulties in the migration process and therefore experience migration differently. Women, who make up half of the immigrants in the world, experience more victimization than male immigrants due to their gender. However, despite such a reality, women's problems are not adequately covered in migration studies. In this study, the multiple disadvantages of Syrian women who have lost their spouses in the war, due to being both a migrant woman and a lone migrant woman, will be discussed through their own narratives. In this sense, this study, which aims to contribute to the visibility of women in migration processes, aims to address the problems of migrant women from a gender perspective and problematizes how unaccompanied refugee women experience the migration process due to their gender.

Keywords:

Migration,
Immigrant,
Unaccompanied Female
Immigrant,
Immigration Issues

GİRİŞ

İnsanlar tarihin her döneminde kıtlık, savaş, doğal afetler, sürgün gibi ekonomik ve siyasal nedenlerle bulundukları bölgeden başka bölgelere göç etmişler ya da ettirilmişlerdir. Tarihin eski dönemlerinden beri var olan göç olgusunun boyut, kapsam ve niteliğinde son yüzyılda önemli değişiklikler olduğu görülmektedir. Bu değişimin başlangıcını 16. Yüzyıla dayandıran Massey (2016: 145) coğrafi keşiflerin, sömürgecilik hareketlerinin ve Sanayi Devriminin göç hareketlerinin uluslararası nitelik kazanmasında önemli bir kırılma noktası olduğunu ifade eder. Bu tarihlerden itibaren hızlanan göç olgusu 21.Yüzyıla gelindiğinde küresel bir boyut kazanarak tüm dünya ülkelerini etkiler hale gelmiştir. Castles ve Miller'in (2008: 12) 'Göçler Çağı' olarak ifade ettiği bu dönem göçün küreselleştiği, hızlandığı ve farklılaştığı bir dönem olmuştur.

Göç küresel bir nitelik kazanırken artık çok daha fazla sayıda insan göç sürecine dahil olmak zorunda kalmaktadır. Göç olgusu göç sürecine dahil olan tüm insanlar açısından oldukça zor bir süreçtir. Kaynak ülkede başlayan sorunlar göç yollarında ve varılan ülkede de katlanarak artmaya devam etmektedir. Bireylerin birçok kaynaktan yoksun olarak bir parçası olmak zorunda bırakıldıkları göç süreci çeşitli fiziksel, ekonomik, sosyal ve toplumsal risklere açıktır. Bu durumda bireyler, konumları ve koşulları itibarıyla risklere ve tehditlere karşı savunmasız hale gelmektedirler (Karataş ve Barut, 2021: 87). Bu durum göçmenlerin göç öncesi ve göç sonrası dönemlerde dramatik bir süreçlerle karşı karşıya kalmalarına neden olabilmektedir.

Göç süreci tüm göçmenler için¹ oldukça zor olsa da özellikle kadınlar açısından daha da zor ve travmatik biçimde gerçekleşmektedir (Almedom vd. 2006: 311). Kadınlar göç sürecinde hem göçmen hem de kadın olmaktan dolayı çifte bir dezavantajlılığın taşıyıcısı haline gelmektedirler (Sevli, 2017: 9; Dedeoğlu, 2019: 189; Şeker ve Uçkan, 2016: 206). Mevcut çalışmalar göç nedenleri, göç sürecine katılım, bu süreç esnasındaki yaşam deneyimleri ve göçün etkileri, göç edenlerin tutumları ve tepkileri açısından kadınlar ve erkekler arasında önemli farklılıklar olduğuna işaret etmektedir (İlkaracan ve İlkaracan, 1998: 306). Kadınlar toplumsal cinsiyetleri nedeniyle göç sürecinde erkek göçmenlere oranla daha fazla zorlukla mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Özellikle zorunlu göçe katılmak durumunda kalan kadınlar göç ülkesinde ve göç yolculuğunda cinsiyete dayalı şiddet, taciz, istismar, insan ticareti gibi risklere maruz kaldıkları için göçün en kırılgan gruplarından birini oluşturmaktadırlar (UNHCR, Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği). Ayrıca göç edilen ülkelere ulaştıklarında ise dışlanma, kabul görmeme, uyum sorunu, ekonomik sıkıntı, işsizlik, barınma sorunu gibi zorluklar nedeniyle dezavantajlı durumlarını sürdürmektedirler.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan savaşta eşini kaybetmiş sığınmacı kadınlar göç sürecinde göçmen olmanın ve kadın olmanın yanı sıra yanlarında eşlerinin bulunmayışından dolayı üçlü bir dezavantajlılık durumuyla karşılaşmaktadırlar. Göç sürecine çocuklarıyla birlikte refakatçisiz ve korumasız bir biçimde katılan bu kadınlar, erkeğin ailenin başında bulunduğu diğer göçmen ailelerden daha fazla sorun alanıyla karşı karşıya kalmaktadır. Savaşın ortasında çaresizce kalan ve sonraki süreçte ailenin tüm sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalan sığınmacı kadınlar tek

¹ Türkiye'nin 1951 Cenevre Anlaşması'na koyduğu coğrafi çekince nedeniyle Türkiye Avrupa Konseyi üye ülkeler dışı coğrafyadan gelenleri göçmen statüsünde kabul etmemektedir. 2013 YUKK kanununa göre "geçici koruma" statüsündedirler. Bu nedenle yazının genelinde çalışma özneleri "göçmen" olarak ifade edilecektir.

başlarına mücadele vermenin ağırlığı altında kalmaktadırlar. Bu durum onları daha savunmasız bir hale getirirken diğer sığınmacı kadınlara göre daha dramatik bir deneyim geçirmelerine neden olmaktadır.

Kadınlar dünya genelinde göçmen nüfusun yarısını oluşturmalarına ve göç sürecinin önemli aktörlerinden biri olmalarına rağmen göç literatüründe yeterince ele alınmamışlardır. Göç olgusunu erkek üzerinden işleyen klasik göç alan yazını uzunca bir süre kadını erkeğe bağlı olan pasif bir öge olarak ele almıştır. Cinsiyet körü ana akım literatürde kadın ailenin pasif bir üyesi olarak gerçek kahramanlar değil de ailenin bir üyesi olarak pasif takipçiler olarak ele alınmıştır (Morokvasic, 2014: 358). Kadınların göç literatürdeki bu görünmezliği uzun süre egemen bakış açısı olarak devam etmiştir. Kadınlara ise önceden göç etmiş olan erkek eşi takip eden ve göçe katkı veren kişiler olarak bakılmış ve pasif bir rol biçilmiştir. Kadın göçü ayrı bir kategori olarak ele alınmamış ve uzun süre var olan göç açıklamalarına kadınlar sadece eklenmiştir (Buz, 2007: 39). Göç sürecini cinsiyetsiz olarak ele alan bu yaklaşım biçimi, kadınların göçün olumsuz gelişim şartlarını ve zorlayıcı sonuçlarını daha keskin bir biçimde hissetmekte ve yaşamakta olduğunu göz ardı etmiştir.

Oysaki kadınlar da göç kararı alabilmekte ve göç sürecine bağımsız bireyler olarak katılabilmektedir. Kadınların göç süreçlerindeki deneyimlerinin ve yaşadıkları sorunların erkeklerden farklı olduğu gerçeği uzun süre ihmal edilmiştir. Günümüzde yaşanan zorunlu göç sürecinde mağdur olan kadınların sayısının her geçen gün arttığı gerçeğinden hareketle kadınların göç sürecindeki deneyimlerini görünür kılmak göç yazınına bütüncül bir yaklaşım oluşmasını sağlayacaktır. Bu amaçla bu çalışmada kadınların göç deneyimlerine ve yaşadıkları sorunlara dikkat çekilmek istenmektedir. Göç sürecinden kadınların erkeklerden daha olumsuz bir biçimde etkilendiği varsayımından hareketle bu çalışmada kadınların deneyimi görünür kılınmaya çalışılmıştır. Göç ve kadın ilişkisi bu çalışmada göç sürecinin herhangi bir aşamasında (kendi ülkelerinde, göç yolunda ve varılan ülkede) eşini kaybetmiş ve çocuklarıyla yalnız başına kalmış kadınların yaşam mücadeleleri özelinde ele alınmaya çalışılacaktır.

Göç yazınında göçmenler uzun süre kimliksiz bireyler olarak ele alınmıştır. Göçe konu olan bireylerin sosyal ve ekonomik konum itibarıyla farklılıklarını dikkate almayan bu indirgemeci yaklaşım tarzı hem genel anlamda göçün hem de göçün farklı sosyal gruplar üzerinde yarattığı etkinin anlaşılmasını daha da zorlaştırmıştır (Yılmaz, 2019: 384). Göçmenler arasında kadınlar, çocuklar, engelliler ve yaşlılar gibi gruplar göç sürecini daha zor ve dramatik bir biçimde yaşamaktadırlar. Bu nedenle göç olgusunun daha doğru bir biçimde analiz edilebilmesi için bu gruplarında kendine özgü deneyimlerini görünür kılmak gerekmektedir.

Alana ilişkin olarak yapılan literatür taramasında göçmen kadınlara ilişkin daha çok raporların ve niceliksel çalışmaların (sayı, eğitim durumu, çocuk sayısı, işgücüne katılım vs.) ağırlıkta olup kadınların göç deneyimlerini derinlemesine olarak ele alan çalışmaların sayısının az olduğu görülmüştür. Kadınların göç hareketleri içindeki konumunu tek başına niceliksel verilerle açıklamak yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle göçmenlerin en savunmasız ve kırılgan gruplarından biri olan refakatçisiz kadınların göç sürecinde yaşadıkları sorunlar kendi anlatıları üzerinden anlaşılmalı çalışılacaktır. Çalışma, nitel araştırma yöntemiyle yürütülmüş olup veri toplama aşamasında derinlemesine görüşme ile katılımcı gözlem tekniğinde yarı yapılandırılmış mülakat

soruları kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan derinlemesine görüşme, bireyleri ve grupları kendi ortamlarında gözlemleme, detayları kavrama, görüşmenin temelinde yatan anlamı keşfetme olanakları sağlamaktadır (Kümbetoğlu, 2005). Bu çalışmada derinlemesine görüşme tekniği ile Suriyeli kadın sığınmacıların anlatıları üzerinden zorunlu göç sürecinde diğer sığınmacı gruplardan farklı olarak yaşadıkları deneyimler belirlenmeye çalışılmıştır.

KÜRESEL BİR SORUN ALANI OLARAK GÖÇ

Coğrafik ifade ile yer değiştirme süreci olarak ifade edilen göç konusu yüzyıllardan beri süre gelen evrensel bir konudur (Yılmaz, 2020: 36). Göç, insanların sosyal ekonomik, siyasi ve doğal nedenlerle yer değiştirme eylemidir. İnsanlar tarih boyunca çeşitli nedenlerle bulundukları bölgelerden ayrılarak başka bölgelere göç etmişlerdir. Farklı nedenlerle ve farklı biçimlerde gerçekleşen göç olgusunun çeşitli türlerinden söz etmek mümkündür. Göç gönüllü veya zorunlu oluşuna, geçici veya sürekli oluşuna, ülke içine veya ülke dışına oluşuna ve de bireysel veya kitlesel oluşuna göre farklı türlere ayrılmaktadır. Göçün niteliğini ve türünü belirleyen sebepler, göçün isteğe bağlı mı yoksa zorunlu mu yapıldığı konusunda yol göstericidir (Adıgüzel, 2016: 3; Yılmaz ve Karakaya, 2019: 88). Göç konusu bir sonucu değil süreci temsil etmektedir. Bu süreç zorlu ve birçok fedakârlığı gerektirebilmektedir (Yılmaz, vd., 2020: 285) .

Göç olgusu mekânsal boyutunun yanında sosyolojik, ekonomik ve siyasi içeriği de bulunan çok yönlü bir süreçtir. Göçler tarih boyunca toplumları ve toplumsal yapıları şekillendiren en önemli unsurlardan biri olmuştur. Göç alan bölgeler ve göç veren bölgeler bakımından çeşitli ekonomik, sosyolojik ve kültürel etkiler ortaya çıkmaktadır. Göçe konu ülkelerin demografik yapısından yönetim yapısına, istihdam piyasasının yapısından eğitim yapısına kadar önemli dönüşümler meydana getirmektedir.

Tarih boyunca insan toplulukları arasında yaygınlıkla gözlenen göç olgusu son yüzyıla gelindiğinde büyük bir ivme kazanmıştır. 21. Yüzyılda göçün küreselleşmesiyle göçün nedenlerinde, niteliğinde ve boyutunda önemli değişimler söz konusu olmaya başlamıştır. Öncelikle geleneksel göçe göre göçün nedenleri çeşitlenmiştir. Göçün eski dönemlerdeki en önemli nedenleri olan doğa olayları, afetler, kıtlık gibi doğa kaynaklı nedenler iken günümüzde; ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel nedenler öne çıkmaktadır. Dünya çapında son elli yılda artan etnik çatışmalar, ekonomik krizler ve siyasi çalkantılar gibi ekonomik ve politik nedenden kaynaklanan göç olaylarının sayısında dikkate değer bir artış yaşanmaktadır (İçduygu ve Aksel, 2012: 7). Göçün yaygınlık kazanmasının diğer önemli bir özelliği artık dünya üzerindeki hemen hemen her ülkenin göç alan veya göç veren ülke olarak bu sürecin parçası olması dolayısıyla göçün küresel bir nitelik kazanmasıdır.

Son dönemlerde dünyada yaşanan siyasi gelişmeler göç olgusunun niteliğini değiştirmesinde ve küresel bir sorun olarak dünya gündemine oturmasına yol açmıştır. Özellikle 1980’li yılların sonuna doğru yaşanan siyasi gelişmelerin en önemlilerinden biri olan Sovyet Bloğunun çökmesi düzensiz göçmen sayısını artıran gelişmelerden biridir. 2010 yılında Ortadoğu’da gerçekleşen Arap Baharı adı verilen ve birçok Ortadoğu ülkesinde iç savaflara neden süreç ise Ortadoğu kaynaklı düzensiz ve kitlesel göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan iç savaş ve çatışmalar nedeniyle Suriye, İran, Irak, gibi ülkelerin halkaları ülkelerini terk ederek komşu ülkelere ve Avrupa’ya yönelen küresel bir göç ve göçmen sorununa neden olmuşlardır. Görüldüğü üzere yerinden edilme ve zorla yerinden edilme biçiminde adlandırılan göç türleri 1980’ler sonrası tek kutuplu dünyasının egemen

göç türü halini almıştır (Erbaş ve Türker, 2019: 884). Diğer bir anlatımla uluslararası göç hareketleri artık son yarım yüzyılda beş kıtayı etki alanı içine alan, değişik faktörlere dayanan, ulus kavramını sorgulamayı sürdüren, demografik açıdan milyonlarca insanı kapsayan bir süreç olarak varlığını devam ettirmektedir. (Abadan Unat, 2002: 4). Dolayısıyla son yıllarda hız kazanan düzensiz ve kitlesel nitelikteki uluslararası göç hareketlerinin tüm dünya ülkelerini derinden etkileyen küresel bir sorun alanı haline dönüştüğünü söylemek mümkün olacaktır.

İkinci Dünya Savaşından sonra daha çok ekonomik temelli emek göçü niteliğinde olan göç olgusu son yıllarda savaşlar ve iç çatışmalardan kaynaklanan zorunlu göç sürecine evrilmeye başlamıştır. Afganistan, Pakistan, İran, Irak ve Suriye gibi ülkelerde rejim karşıtı hareketlerin iç savaşa dönüşmesi milyonlarca insanı zorla yerinden edilme biçimindeki göç hareketlerine neden olmuştur. Özellikle 2011 yılında Suriye’de yaşanan iç savaş nedeniyle oluşan göç dalgası dünya çapında büyük bir insani kriz yaratmıştır. Resmi raporlar dünya üzerinde göçmen sayısının gün geçtikçe arttığını göstermektedir. Uluslararası Göç Örgütü’nün (IOM) 2020 Dünya Göç Raporu’na göre dünya çapındaki uluslararası göçmenlerin sayısı 281 milyondur. 1990 yılında 128 milyon olan bu sayı günümüzde rekor seviyeler ulaşmıştır. Rapora göre yine 2020 yılında 26 milyon insan daha mülteci durumuna düşmüştür. Bu rakamlar uluslararası göç sorunun ulaştığı boyutları göstermesi açısından oldukça anlamlıdır.

1990 sonrası dönemdeki sığınmacı göçlerinin ağırlıklı olarak hedef ülkesi belli olmayan, olsa da sonucu bilinmeyen bir “gidiş” değil bir “kaçış” biçiminde gerçekleşmektedir. Bu anlamda insanlar nereye gideceklerini düşünme ve karar verme durumunda olmaksızın bir anlamda her şeyini geride bırakarak sadece kendisi ve yakınlarının canlarını kurtarma amacıyla “kaçma” durumunda bırakılmışlardır (Erbaş, 2019: 14). Bahsedilen bu zorla yerinden edilme durumu göçe maruz bırakılan kitleleri birçok tehlike ve risklerle dolu bir bilinmezlik yolculuğuna zorlamaktadır. Başı ve sonu bilinmezliklerle dolu olan bu yolculuk sürecinde göçmenler ölüm, insan kaçakçılığı, sömürülme, aşağılanma, kabul görmeme, dışlanma gibi birçok risk ve tehlikelerle karşı karşıya kalmaktadır.

GÖÇ ALAN YAZININDA KADIN

Kadınlar tarih boyunca göç sürecinin önemli aktörlerinden biri olmasına rağmen göç literatüründe yeterince ele alınmamıştır. Uluslararası göç hareketlerine ilişkin çalışmalarda kadının yeri uzun bir süre görünmez bir konu olarak kalmıştır. Oysa kadınlar uluslararası göçün hep merkezinde yer almalarına rağmen, bu alandaki çalışmalarda yakın tarihlere kadar yer bulamamışlardır (Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, 2011: 18). Kadınların toplumsal alandaki görünmezliğinin akademik çalışmalardaki izdüşümü olan bu durum göç literatüründe egemen paradigmayı oluşturmuştur. Göç sürecine ilişkin olarak yapılan çalışmalarda göçmenler “erkek göçmenler” olarak ele alınmıştır. Göçmen grupların heterojen oluşunu göz ardı eden bu yaklaşım tarzı göç yazınındaki eksiklik olarak uzun süre varlığını devam ettirmiştir. Göç literatüründeki erkek egemen bakış açısı nedeniyle yakın tarihe kadar göçmenlerin sorunlarına odaklanan çalışmalarda göçmen sorunları yalnızca erkekler üzerinden belirlenmeye çalışılmıştır. Göçmenlerin de kendi aralarında ayrıştığı ve toplumsal cinsiyet nedeniyle göç sürecini farklı biçimlerde deneyimleyebilecekleri göz ardı edilmiştir. Göç literatüründeki bu indirgemeci yaklaşım biçimi göçün farklı göç grupları üzerinde oluşturduğu etkilerin farkına varılmasını zorlaştırmıştır. Göçe katılan göçmenler yaş, cinsiyet,

medeni durum, sosyal statü, etnik köken gibi faktörler bakımından birbirinden farklı özellikler göstermektedirler. Bu nedenle göç çalışmalarında kadınların deneyimlerinin farklı olabileceği gerçeğini göz önünde bulundurmak göç olgusunun daha bütüncül bir biçimde analizine olanak sağlayacaktır.

1960'ların sonundan itibaren feminist hareketin dünya genelinde kabul görmeye başlaması göç literatürünü de etkilemiştir. Feminizmin bilimsel bir yöntem olarak bilimsel çalışmalardaki etkinliğinin artması göç yazınında kadın deneyimlerinin ele alınmasının önünü açan önemli bir aşama olmuştur. 1970'lerden sonraki göç araştırmalarında kadınlar görünürlük kazanmakla birlikte erkeklere bağımlı olarak ele alınmış, kadın göçü yine erkekler üzerinden değerlendirilmeye devam etmiştir. Kadınların göç sürecinde aile birleşmeleri yoluyla bağımlı ve pasif öğeler olarak aktarılması onların göç sürecindeki görünmezliğini bir süre daha devam ettirmiştir (Abadan Unat, 2015: 272). 1990'lara gelindiğinde ise kadınların göç sürecine ailelerinden ve eşlerinden bağımsız olarak katılımının artması göç yazınında kadının görünürlüğünü artırmıştır. Sovyet rejiminin dağılmasının ardından yıkılan devletlerden göç eden kadınlar emek göçü niteliğindeki göçleri nedeniyle göç çalışmalarının öznesi olmaya başlamışlardır. 1990'lardan itibaren Gürcistan, Azerbaycan, Moldova gibi ülkelerden komşu ülkelerde ev çalışanı, bebek bakıcısı, hasta bakıcısı ya da seks işçisi olarak çalışmak için giden göçmen kadın sayısı artmaya başlamıştır (Akalin, 2014: 8). Castles ve Miller (2008), bu dönemin özelliğini '*göçün kadınlaşması*' kavramıyla açıklar. Bu dönemlerde göçmen kadınların sorunlarına ilişkin çalışmaların sayısında belirgin artış göze çarpmaktadır.

Küresel göç hareketlerinin niteliğindeki değişimlere bağlı olarak dünya çapında son dönemlerde emek göçünün yerini kitlesel nitelikteki zorunlu göç hareketleri almıştır. Özellikle Ortadoğu'daki siyasal çatışmalardan kaynaklanan göç hareketleri küresel bir boyut kazanmıştır. Göç hareketlerindeki bu nitelik değişimine bağlı olarak zorunlu göç sürecine katılan kadın sayısı da artmaya başlamıştır. Dolayısıyla Ortadoğu'dan göç eden sığınmacı kadınların göç sürecindeki durumu ve sorunları akademik çalışmalarda ele alınmalıdır. Son dönemlerde özellikle Suriyeli mülteciler konusunda yapılan çalışmaların çokluğuna rağmen, kadınlara odaklanan veya konuyu toplumsal cinsiyet yaklaşımıyla ele alan çalışma oldukça azdır. Genellikle "Suriyeliler" yekpare bir grup olarak değerlendirilmekte ve aralarındaki yaş, cinsiyet, sınıf, etnisite, hukuki statü gibi farklı özellikler dikkate alınmamaktadır (Körükmez vd. 2020: 6). Bu nedenle elinizdeki bu çalışma bu noktadaki eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır.

TÜRKİYE'DE SİĞINMACILAR

Son yıllarda savaşlar, iç çatışmalar ve etnik çatışmalar nedeniyle yerinden edilen nüfusun sayısı hızla artmaktadır. Şiddet ve çatışmalardan kaynaklanan göç hareketleri artık küresel bir insani kriz boyutuna ulaşmıştır. Afganistan, Pakistan, İran, Irak ve Suriye gibi ülkelerde rejim karşıtı hareketlerin iç savaşa evrilmesinin ardından bu bölgelerde yaşayan insanlar ülkelerini terk ederek başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Ne yazık ki Avrupa ülkeleri sıkı göç politikaları uygulayarak göçmen nüfusu kabul etmemektedir. Bölge halkları savaş ortamından kaçmak ve daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak için komşu ülkelere sığınmışlardır. Ortadoğu'ya olan yakınlığı sebebi ve savaştan kaçanlar için uyguladığı açık kapı politikası nedeniyle çok sayıda insan

Türkiye'ye sığınmıştır. Özellikle 2010 yılından itibaren Suriye'de yaşanan iç savaş nedeniyle Suriyeliler Türkiye'nin sınır illerine göç etmeye başlamışlardır.

2010 yılının sonlarında 250 bin Suriyelinin girişi ile başlayan göç süreci hızlanarak devam etmektedir. Bu göçmenlerden bazıları Türkiye'yi hedef ülke olarak belirlerken diğer bir kısmının ise Avrupa ülkelerine geçmek için transit ülke olarak tercih ettiği görülmektedir. Önceleri sınır illerde kurulan göçmen kaplarında yaşayan sığınmacıların sayısı gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Göçün hızlanmasıyla beraber sığınmacılar Türkiye'nin büyük kentlerine ardından da diğer kentlere dağılmaya başlamışlardır. Haziran 2022 itibarıyla Türkiye'de kayıt altına alınmış Suriyeli sayısı 3 milyon 754 bin 591 kişidir. Tahminlere göre çok sayıda da kayıtsız göçmen bulunmaktadır. Suriyeliler Türkiye'nin bütün illerine dağılmış durumdadırlar. Suriyelilerin en yoğun olduğu şehirler; 546 bin 588 kişi ile İstanbul, 463 bin 968 kişi ile Gaziantep, 406 bin 443 kişi ile Hatay'dır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2022).

Türkiye 2015 yılından beri dünyada en çok sığınmacı kabul ülke durumundadır. Türkiye'de bulunan yabancı sayısı 2021 verilerine göre 5,4 milyon civarındadır. Türkiye'de geçici koruma altındaki Suriyeli göçmen sayısı 3,71 milyondur. Suriyeli göçmenler haricinde 2021 yılında ikamet izniyle ülkemizde bulunan yabancılar arasında Irak, Suriye, Türki Cumhuriyetleri, İran ve Afganistan uyruklular ön sıralarda bulunmaktadır (2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 2022: 310). Aşağıdaki Tabloda İçişleri Göç İdaresi Başkanlığı verilerine göre Türkiye'de bulunan Suriyeli göçmenlerin cinsiyetlerine ve yaş aralığına göre sayıları verilmiştir.

Tablo 1: Suriyeli Göçmenlerin Cinsiyet ve Yaş Durumları

YAŞ ARALIĞI	ERKEK	KADIN	TOPLAM
0-4	259.953	242.653	502.606
5-9	296.171	278.491	574.662
9-14	229.424	215.783	445.207
15-18	141.340	121.875	263.215
19-24	274.124	206.822	480.946
25-29	233.233	166.574	399.807
30-34	166.992	122.801	289.793
35-39	130.159	100.167	230.326
40-44	88.275	74.694	162.969
45-49	61.050	59.486	120.536
50-54	46.105	45.127	91.232
55-59	36.343	36.579	72.922
60-64	23.520	24.518	48.038
65-69	15.412	16.635	32.047
70-74	9.378	10.350	19.728
75+	8.910	11.647	20.557
TOPLAM	2.020.389	1.734.202	3.754.591

Kaynak: İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü

SİVAS KENT MERKEZİNDE YAŞAYAN REFAKATÇİSİZ GÖÇMEN KADINLARIN GÖÇ DENEYİMLERİ

Sivas İç Anadolu Bölgesinde bulunan 28,488 km karelik yüzölçümü ve 631,112 nüfusa sahip orta ölçekli bir Anadolu kentidir (Sivas Valiliği, 2022). Suriyeli göçmenler 2011 yılında Türkiye sınırlarına girdiklerinde bir süre sınır illerdeki göçmen kamplarında kalmış daha sonra daha içerdeki kentlere doğru hareket etmişlerdir. Suriyeli göçmenler büyük kentler ve sınır kentleri başta olmak üzere tüm kentlere dağılım göstermişlerdir. Bu kentlerden biri olma özelliğine sahip olan Sivas'ta da çok sayıda göçmen bulunmaktadır.

Son verilere göre (TÜİK, 2022) Sivas'ta kayıtlı göçmen sayısı 3 bin 616 kişidir. 2016 yılında 2 bin olan sayının gün geçtikçe arttığı görülmektedir. Suriyeli göçmenlerin yanı sıra son zamanlarda Afganistan, Pakistan, İran ve Irak'tan gelen göçmenlerin sayısında da artışlar olmuştur. Afganistan'dan gelen göçmenler ağırlıklı olarak Taliban yönetiminden kaçan kayıt dışı genç erkek göçmenlerden oluşmaktadır.

Çalışma sahasında (Sivas merkez) yapılan gözlem ve incelemelerden elde edilen bulgulara göre Sivas kent merkezinde daha çok Suriyeli, Afganistanlı ve Iraklı göçmenlerin bulunduğu tespit edilmiştir. Göçmen nüfus ağırlıklı olarak kentin merkezden uzak kenar gecekondü mahallelerinde ikamet etmektedirler. Bu mahalleler Çiçekli, Altıntabak, Kardeşler, Yeşilyurt ve Fatih mahalleleridir. Sivas'a gelen göçmenler genellikle yoksul kesimden oluşmaktadır. Orta ve üst tabaka sayılabilecek göçmenlerin Türkiye'nin büyük şehirlerine ya da Avrupa ülkelerine göç ettikleri ifade edilmektedir.

Bu çalışmada analiz birimi olarak seçilen refakatçisi olmayan göçmen kadınların sosyal ve ekonomik statüleri kentte bulunan diğer göçmen nüfusun özellikleri ile örtüşmektedir. Daha çok Suriye, Afganistan ve Iraktan gelen göçmen kadınların ekonomik olarak düşük statülü kadınlardan oluştuğu görülmüştür.

Göç sürecinin her aşaması toplumsal cinsiyetleri dolayısıyla kadınlar açısından erkek göçmenlere göre çok daha zor ve travmatik etkilerle doludur. Göçün en önemli öznelerinden biri olan kadınlar göçün farklı aşamalarında farklı sorunlarla karşılaşmaktadır. Göç süreci öncesi ve sonrasında kadınlar için oldukça trajik bir durum olarak ifade edilmektedir. Göç sürecinde kadınların durumunu ele alan çalışmalarda vurgulanan ortak nokta; kadınlar şiddet ve tecavüze maruz kalan, göç etme olanağı elde edemeyebilen, psikolojik olarak daha fazla etkilenen, daha fazla dışlanmaya maruz kalan, iş piyasasında emeği daha fazla sömürülen gruplardır. Dolayısıyla kadınların göç sürecinde yaşadığı zorluklar nedeniyle diğer gruplardan farklılaşması onları ayrı bir kategori olarak incelenmeye değer kılmaktadır.

Katılımcıların Genel Özellikleri

Araştırmada Sivas merkezde yaşayan 22 göçmen kadınla görüşme yapılmıştır. Bunlardan gönüllü olarak katılan 10 göçmen kadınla ise derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların nicel özelliklerini belirlemek (yaş, uyruk, eğitim durumu, meslek vs.) amacıyla sorular da yöneltilmiştir. Bu kadınlar Suriye, Irak ve Afganistan'dan gelen eşlerini kaybetmiş refakatçisiz göçmen kadınlardır. Kadınların 11 tanesinin eşi ülkelerinde çıkan çatışmalarda hayatlarını kaybetmiş, 3 tanesinin eşi göç etmeden önce eşlerinin hastalıktan hayatını kaybetmesi nedeniyle dul

kalmış, 2 tanesi boşanmış, 2 tanesinin eşi ülkelerinde çıkan çatışma ortamında kaybolmuş, 2 tanesinin eşi ise Türkiye'ye geldikten sonra hayatını kaybetmiştir (birisi hastalıktan diğeri ise iş kazası nedeniyle). Diğer bir katılımcı kadın ise ülkesinde hiç evlenmemiş ve çatışmalarda anne ve babasını kaybetmesinden dolayı göç sürecinde yalnız kalmıştır. Yine bir katılımcı göçmen kadın eşinin çatışmalar sırasında her iki bacağını da kaybetmesi ve çalışamaz durumda olup eşinin bakımına muhtaç olmasını nedeniyle çalışma kapsamına alınmıştır.

Çalışma kapsamında görüşme yapılan göçmen kadınların bir kısmına Sivas İl Göç İdaresi ve yardım kuruluşları aracılığıyla ulaşılmış bir kısmına ise araştırmacı tarafından göçmenlerin yaşadığı bölgelerde yapılan gözlem amaçlı gezinti sırasında ulaşılmıştır. Bu gözlem sırasında mahalle muhtarlarından bilgi ve destek alınmıştır. Aşağıdaki Tabloda katılımcıların genel özellikleri verilmiştir:

Tablo 2: Görüşme Yapılan Katılımcıların Genel Özellikleri

Kod-İsim	Yaş	Eğitim	Ülkesindeki Mesleği	Türkiye'deki Mesleği	Uyruk	Çocuk Sayısı	Geçim Kaynağı
K1	27	Lise	Çalışmıyor	Fabrika İşçisi	Suriye	3	Düzenli
K2	31	Ortaokul	Çalışmıyor	Temizlik İşleri	Suriye	1	Düzensiz
K3	28	İlkokul	Çalışmıyor	Bulaşıkçı	Suriye	5	Düzensiz
K4	32	Ortaokul	Çalışmıyor	Bulaşıkçı	Suriye	4	Düzensiz
K5	35	Ortaokul	Kuaför	Kuaför	Irak	3	Düzenli
K6	40	İlkokul	Çalışmıyor	Atık toplama	Suriye	Yok	Düzensiz
K7	54	Yok	Çalışmıyor	Çalışmıyor	Afganistan	4	Yok
K8	39	Ortaokul	Çalışmıyor	Çalışmıyor	Irak	5	Yok
K9	23	Lise	Hemşire	Hastabakıcı	Suriye	2	Düzenli
K10	41	İlkokul	Temizlikçi	Çalışmıyor	Suriye	3	Yok
K11	40	Ortaokul	Çalışmıyor	Çalışmıyor	Afganistan	3	Yok
K12	60	Yok	Çalışmıyor	Temizlikçi	Suriye	5	Düzensiz
K13	43	İlkokul	Çalışmıyor	Çalışmıyor	Irak	4	Yok
K14	20	Lise	Çalışmıyor	Çalışmıyor	Suriye	Yok	Yok
K15	26	Üniversite	Öğretmen	Fotokopici	Suriye	2	Düzenli
K16	44	İlkokul	Esnaf	Çalışmıyor	Suriye	4	Yok
K17	51	Yok	Çalışmıyor	Atık toplama	Afganistan	6	Düzensiz
K18	37	Üniversite	Öğretmen	Öğretmen	Suriye	2	Düzenli
K19	49	Ortaokul	Çalışmıyor	Pazarcı	Suriye	5	Düzensiz
K20	62	Yok	Ev hanımı	Atık toplama	Suriye	7	Düzensiz
K21	23	Lise	Dikiş	Çalışmıyor	Suriye	3	Yok
K22	20	Lise	Çalışmıyor	Çalışmıyor	Suriye	2	Yok

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katılımcıların yaşları 19 ile 62 arasında değişmektedir. Kadınlardan 9 tanesi çalışmamaktadır (Kadınlardan 2'si sakatlık durumundan 1 tanesi ise hastalığından dolayı çalışmadığını ifade etmiştir. 1 katılımcı bakıma muhtaç engelli çocuğu bulduğundan, 2 katılımcı çocuklarının yaşlarının küçük olmasından, 4 katılımcı ise iş bulamamalarından kaynaklı olarak çalışmadıklarını belirtmişlerdir. 8 katılımcı çeşitli işyerlerinde çalıştıklarını belirtirken 5 katılımcı ise atık toplayıcılığı yaptığını ifade etmiştir.

Refakatçisi olmayan göçmen kadınlarda diğer göçmen kadınlarda olduğu gibi farklı eğitim seviyelerine sahiptirler. Görüşme yapılan kadınlardan 2'si ülkelerindeyken öğretmen olduğunu, 1'i hemşire olduğunu, 1'i kuaförlük yaptığını, diğerleri ise herhangi bir işte çalışmadıklarını belirtmişlerdir. Ülkesinde öğretmenlik yapan kadınların biri burada bir kursta Arapça öğretmenliği yaptığını, biri ise bir dershanede fotokopi işi ile uğraştığını söylemiştir. Ülkesinde hemşire olan göçmen kadın ise burada hasta bakıcılığı yapmaktadır. Kuaför olan ise mesleğini burada sürdürdüğünü dile getirmiştir. Bazıları ise temizlikçilik ve bulaşıkçılık yapmaktadırlar. Herhangi bir geliri olmayan kadınlar ise geçimlerini ayni ve maddi yardımlarla sürdürmeye çalıştıklarını fakat bu yardımlarında yetersiz olduğunu dile getirmişlerdir.

a. Refakatçisiz Göçmen Kadınların Sorun Alanları

Göç sürecinde refakatçisi bulunmayan korumasız göçmen kadınların sorun alanları geldikleri ülkelerde ve göç yollarında karşılaştıkları sorunlar ve göç edilen ülkede karşılaşılan sorunlar olarak iki kategoriye ayrılarak incelenecektir:

Geldikleri Ülkelerde ve Göç Yolunda Karşılaştıkları Sorunlar

Ülkelerindeki çatışma ortamında veya göç sürecinin herhangi bir aşamasında eşini kaybeden ve çocuklarıyla birlikte yalnız kalan kadınlar geliştirdikleri yaşam stratejileriyle ayakta kalmaya çalışmaktadırlar. Fakat tüm bu süreçlerde tek başlarına olmalarından dolayı diğer gruplara göre daha fazla sorunla yüzleşmek zorunda kalmaktadırlar.

Güvenlik Sorunu, Şiddet ve Taciz Riski

Savaş ve çatışma ortamlarında her zaman sivillerin hayatı büyük tehlike ve risk altındadır. Saldırılarda birçok sivil hayatını kaybetmekte veya yaralanmaktadır. Kadınlar ve çocuklar ise savunmasız ve silahsız olmalarından dolayı bu riski en fazla yaşayan gruplardır. Tarih boyunca kadınlar her zaman savaşların en büyük mağdurlarından biri olmuşlardır. Kadınlar çatışma ortamında cinsiyete yönelik şiddete, tacize ve tecavüze uğramaktadırlar. Tarih boyunca kadınlara tecavüz bir savaş silahı olarak kullanılmıştır. Çünkü savaş ortamındaki güç ilişkilerinde kadınlara şiddet uygulamak ideolojinin bir parçası haline dönüşmüştür. Çoğu zaman kadınlar ve genç kızlar tecavüz için kaçırılmakta ve hatta öldürülmektedirler. Bu tehlike tüm kadınlar için söz konusu olmasına rağmen eşi olmayan refakatçisiz kalmış kadınlar risk çok daha yüksektir.

“Eşim askere alındı. Bir zaman sonra öldüğü haberi geldi. 3 tane kızım vardı. Başlarında babaları olmayınca insan daha çok korkuyor bir şey olur diye. Esed'in askerleri annesi babası ölen kızları da oğlanları da götürüyorlardı. Oğlanları askere alıyorlardı Esed için. . Kimsesiz olmak çok zor o ortamda. Kendim içinde korkuyordum ama en çok kızlarım için korkuyordum. Köyleri basıyorlardı kadınları kaçırıp tecavüz ediyorlardı. Ve onları öldürüyorlardı sonrada. 2 tane oğlum var ama onlar küçüktü. Ne yapabilir ki küçük çocuklar”

K-12, Suriyeli, yaş 60.

İnsan tacirleri en kırılgan grup durumundaki düzensiz yollardan, pasaportsuz olarak Türkiye'ye girmeye çalışan, yanında eşi ya da bir erkek refakatçisi olmayan kadınları ve kız çocuklarını hedef almaktadır (Genç ve Öztürk, 2016: 85). Eşleri olmayan kadınlar diğer göçmen kadınlara göre daha çok istismara maruz kalma, insan ticareti, ikinci veya üçüncü eş olarak evlenmeye zorlanma gibi durumlarla yüz

yüze kalmaktadırlar. Bu durum yalnız başına kalmış kadınları mücadele etme ile teslim olma arasında bir seçim yapmaya zorlamaktadır. Çatışma ortamı gibi risklerle ve belirsizliklerle dolu bir ortamda çocuklarıyla kalmış kadınlar için güvenli bölgelere kaçış tek seçenek olarak kalmaktadır.

“Suriye’de fuhuş çeteleri var. Kadınları götürüyorlar oralara. Kocan yoksa işin çok zor alıp götürürler seni. Kocan yoksa ölmüşse hiç bırakmıyorlar. Kocan olmayınca korkudan dışarı çıkamıyorsun. Çok sevdiğim bir arkadaşım vardı. Evlendikten 1 yıl sonra kocası işyerindeyken işyeri bombalandı ve eşi öldü. Arkadaşım babasının evine döndü. Suriye’de çok muhalif örgütler var. Örgütten yetkili biri kızı beğenmiş yalnız diye. Babasından satın aldılar o kızı. Bir daha görmedim. Biz buraya geldik zaten sonra”.

K-1, Suriyeli, yaş.27

“2012’de kocam öldüğünde 21 yaşındaydım. Halep’te bir evimiz vardı işimiz vardı. Evlendikten sonra askere aldılar onu. Çok korkuyorduk savaş var diye. Bir kızım vardı 2 yaşındaydı (ağlıyor..). Kocam ölünce ablamın yanına gittim orda kaldım 5-6 ay kadar. Sonra onların komşuları yaşlı bir adam vardı eniştem beni onunla evlendirecekti. Ben de eniştemin yanından kaçtım Türkiye’ye geldim. Hatay’da kaldım kızımın mülteci kamplarında. Kampta çadırda bize çok iyi davranıyorlardı. Hiç pişman olmadık geldiğimize. Ya gelmeseydim o adamla evlenecektim o zaman”.

K-2, Suriyeli, yaş 31.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin Raporuna göre göç sürecinde refakatçisiz eşi hayatta olmayan, yanında olmayan, dul ya da bekar olan yalnız aile reisi kadınlar kalmış kadınlar hemcinslerine göre daha fazla korunmaya muhtaçtırlar. (BMMYK). Çünkü refakatçisi olmayan kadınlar, haydutlar, insan ticareti ya da göçmen kaçakçılığı yapan kişiler tarafından kaçırılma riskine daha fazla maruz kalmakta ve travmatik yolculuk deneyimleri geçirmelerine neden olabilmektedir.

Korumasız Kalma, “Başsız Kalma” ve Psikolojik Travma

Savaş ve çatışma durumlarında erkeklerin öldürülmesi, hapse atılması veya ağır yaralanması aile bütünlüğünün bozulmasına ve ailelerin parçalanmasına neden olmaktadır. Eşlerini bu gibi nedenlerle kaybeden kadınlar çatışmaların ortasında çocuklarıyla birlikte ne yapacaklarını bilemez bir durumda çaresiz kalmaktadırlar. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin (UNCHR) 2014 yılında yayınladığı “Woman Alone (Yalnız Kadınlar) raporunda eşini kaybedenler kadınların kiralalarını ödeyememe, çocuklarına yiyecek alamama, hasta çocukları için sağlık hizmetlerine erişememe gibi sorunlarla baş etmek zorunda kaldıkları ifade edilmiştir (Woman Alone, 2014: 10). Rapordaki durumu kanıtlar nitelikte ifadeleri görüşme yapılan kadınların anlatılarında görmek mümkündür:

“İdlib’den geldik buraya. Oradayken eşim esnaftı durumumuz iyi sayılırdı. Eşim bize iyi bakacak ve çocukları okutacak kadar kazanıyordu. Rejim güçleri köyümüzü bombaladılar. Evimiz yandı. Erkekleri ve büyük erkek çocukları kurşunladılar hep. Eşimi de öldürdüler. Kocam yok evim yok. Evimiz tek katlıydı ama kül oldu hiçbir şey kalmadı evden geriye. Bütün eşyalarımız yandı.

Çocuklarımın her şeyi yandı. Elbiseleri yandı kitapları yandı. Çocuklara yiyecek alacak para bile kalmadı. Küçük bir kızım astım hastasıydı onun havasını ve ilaçlarını alamadım. 2 ay sonra kızım öldü. “Başsız kaldık”. Çok korkuyordum kocam olmadığı için. Ne yapacağımı bilmiyordum. Ya bana da bir şey olursa diğer çocuklarım nerede kalırdı.

K-19, Suriyeli, yaş.49

Biz aslında kaçmaya karar vermiştik. Gidelim diyorduk Türkiye’ye. Kardeşlerim ve onların eşleri de gitmişti Türkiye’ye. Eşimin dükkânı vardı. Yiyecek satıyordu. Eşimi öldürdüler ve dükkandaki bütün yiyecekleri kaçırdılar (ağlıyor). Köyde neredeyse kimse kalmadı sonra herkes gitmeye başladı. Eşim olmadığı için korkuyordum, cesaret edemiyordum göçe. Yanınızda bir erkek olmadan yola çıkmak çok zor. Çocukları kaçırmıyorlar, kadınları kaçırmıyorlar. Her gün ağlıyordum ve dua ediyordum.

K-17, Afganistan, yaş.51

Savaş ve çatışma ortamlarından kaçış sırasında, erkek eşin kaybından dolayı ailelerin dağılmasıyla birlikte korumasız kalan çocuklar ve ailenin korunması rolünü üstlenen yalnız kadınlar, yıpratıcı ve risklerle dolu bir göç süreciyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Kaynak ülkedeki dini inançlar, ayrımcı kültürel ve geleneksel uygulamalar, eğitim, sosyal, istihdam ve diğer birçok alandaki fırsat eşitsizlikleri, kadının kaynak ülkesinde zorla evlilik, şiddet, sağlık ve hukuki haklara erişim sorunu gibi birçok zorluğa maruz kalmakta ve bu durum stresle baş etme becerilerini ve kişilik yapılarını etkilemektedir (Yıldızıtugay, 2021: 16). Savaşın ve çatışmanın ardından gelen mevcut koşullar göçmen grupların tamamı için zor bir süreç olsa da cinsiyet rollerinin sorumlulukları gereği kadınların yükleri daha çok artış göstermektedir. Aile reisi olan eşlerin savaşta kaybedilmesi ya da evin geçimini sağlamayacak derecede sakatlığı gibi durumlar göçmen kadınlara daha önce sahip olmadıkları çeşitli roller de yüklemiştir. Gerek bu sorumluluğun vermiş olduğu baskı gerekse savaş sırasında yaşadıkları pek çok durum refakatçisiz göçmen kadınların travmatik süreçler yaşamasına neden olmaktadır.

Çalışma sahasında yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen sonuçlara göre ülkesinde veya göç yolunda eşini kaybeden ve çocuklarının sorumluluğunu almak zorunda kalanlar eşi yanında bulunan göçmen kadınlara göre çok daha zor koşullarla karşılaşmaktadırlar. Ülkelerindeki çatışma ortamında şiddetin, istismarın, kaçırılmanın, taciz ve tecavüzün odağında olmuşlardır. Savaşın ve çatışmanın ortasında çocuklarıyla yalnız kalma ve ne yapacağını bilememe onları belirsiz ve tehlikelerle dolu bir gelecekle karşı karşıya bırakmaktadır. Kadınların anlatılarından göç yoluna çıktıklarında ise korumasız ve yalnız olmalarından kaynaklanan daha fazla korkuyla yüzleştikleri anlaşılmaktadır.

b. Türkiye’de Karşılaştıkları Sorun Alanları

Refakatçisiz göçmen kadınlar geldikleri ülkelerde diğer göçmen kadın gruplarına göre daha fazla sorun alanlarıyla yüzleşmektedirler. Bunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

Barınma Sorunu ve Elverişsiz Yaşam Koşulları

Göçmen aileler arasında getirdikleri birikimle ev alma şansına sahip olanlar bulunmakla birlikte genel olarak kiralara fazla olması nedeniyle ya da göçmenlere kiralık ev verilmemesi nedeniyle yetersiz koşullara sahip evlerde yaşamak zorunda kalmaktadırlar. Kadın sığınmacılar, düşük istihdam oranı, toplumsal cinsiyet rolleri ve sığınmacı kimliğinin psiko-sosyal etkilerinin kadınları toplumdan tecrit edilmiş bir yaşama zorlaması nedeniyle, vakitlerinin büyük çoğunluğunu bu sağlıksız konut koşullarında geçirmek durumunda kalıyor. Çocuk bakımı ve ev işleri mevcut koşullar nedeniyle kadın sığınmacılar için daha da ağırlaşıyor (Mazlum-Der, 2014, 25). Buna benzer pek çok rapor ve çalışmada göçmen kadınların yaşadıkları olumsuz barınma koşulları ortaya konulmuştur.

Barınma sorunu tüm göçmen ailelerin en büyük sorunu olmakla birlikte refakatçisi olamayan kadınlar için bu durum daha büyük bir sorun teşkil etmektedir. Refakatçisiz göçmen kadınlar için barınma ihtiyacı iki tür sorun oluşturmaktadır. Birincisi ailede gelir getiren bir erkek eşin bulunmamasından kaynaklı yetersiz gelire bağlı konut bulamama ya da düşük nitelikli konutlarda yaşama zorunluluğudur. İkincisi ise göçmen kadınların eşlerinin bulunmayışı nedeniyle onlara karşı takınılan olumsuz bakış (dul kadın) açısıdır. Göçmen kadınların anlatılarında bu durum açıkça ortaya konulmaktadır:

Irak'tan 2014 yılında geçtik Türkiye'ye. Önce kamplarda kaldık 4 ay kadar. Sonra akrabalarımızla beraber buraya geldik. Onlar başka ev tuttular kendilerine. Bize de ev tutacaklardı ama bize vermediler. Benim eşim kanser hastası. Çok zor durumda durumu ağır. Ev sahibi enişteme ev vermiş ama bize vermemişler. Demiş ki onun kocası yok kirayı nasıl verecek. Biz ev bulamadık bir türlü. Bu evde 11 kişi kalıyoruz ama sığmıyoruz çünkü ev çok küçük.

K-5, Irak, yaş.35

Göçmen kadınlar kendilerine kiralık ev verilmemesinin en büyük nedeninin kendilerinin geliri olmamasından dolayı ev sahiplerinin kira alamama endişesi olduğunu belirtirken ikinci neden olarak da kendilerine olan bakış açısının etkili olduğunu belirtmektedirler. Ev sahiplerinin dul kadına ev vermek istemediklerini onlara farklı gözlerle baktıklarını anlatmaktadırlar.

Benim eşim Suriye'de öldü. İşyerini kurşunladılar onun. 3 çocuğumuz vardı. Orada kalamadık daha fazla kalınacak gibi değildi. Bütün köyümüz göç etti. Bazıları İran'a gitti. Biz buraya geldik. Ama benim kocam olmadığı için ev vermiyorlar bize. Bir tane ev bulduk. Adamın karısı dedi ki 'senin kocan yok, siz buraya kocalarımızı elimizden almaya mı geldiniz' dedi. Bize yanlış gözle bakıyorlar kadınlar. Biz buraya onun için gelmedik.

K-9, Suriye, yaş.23

Refakatçisiz kadınlar kalacak ev bulmakta oldukça güçlük çekmelerinin yanı sıra ekonomik yetersizliklerinden dolayı bulabildikleri evlerin yaşam koşulları oldukça kötüdür. Eşlerini kaybetmiş ve çocuklarına bakma sorumluluğunu kendileri üstlenen kadınların çoğunun ya geliri hiç yoktur ya da çok az ve düzensiz gelire sahiptirler. Bu durum onların barınma imkanlarını kısıtlamakta ve sağlıksız koşullarda yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmalarına neden olmaktadır. Görüşme

yapılan evlerin genellikle bodrum katlarda zeminden su çeken, ısınma koşulları yetersiz, rutubetli ve çok küçük evler olduğu görülmüştür.

Göçmen, Dul ve Yoksul: Katmerli Yoksulluk

Göç olgusu kadınların mevcut sorunlarını derinleştirmektedir. Kadınların toplumsal cinsiyetlerinden kaynaklanan dezavantajlı konumları göç ile beraber daha da artmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi kadınlar göç sürecinin en büyük mağdurlarından biri olmaktadır. Göç olgusunun en önemli sorunlarından olan şiddet, sömürü, yoksulluk, ayrımcılık gibi olumsuzluklar en çok kadınları etkilemektedir. Göçle birlikte kadınlar farklı bir ülkede çocuklarıyla birlikte var olma mücadelesine girmektedirler. Fakat göçmen olmaktan ve yalnız başına olmaktan kaynaklı dezavantajlı durumları nedeniyle bu mücadelede diğer göçmen grupların hayli gerisinde kalmaktadırlar.

Refakatçisiz göçmen kadınlar gelir getiren eşlerinin bulunmayışı nedeniyle derin bir yoksullukla karşı karşıya kalmaktadırlar. Görüşme yapılan kadınlar evlerine gelir getirecek yetkinlikte kimsenin olmaması yüzünden yoksulluk çektiklerini belirtmişlerdir.

“Benim eşim Hatay’da kamplarda kalırken kalp krizi geçirdi. Hastaneye kaldırdılar ama kurtulamadı. Şimdi ben çocuklarımla kaldım. 3 tane çocuğum var hepsi de küçük. Onları bırakacak yer yok ki çalışayım. Birkaç kere apartmanların merdivenlerini silmeye gittim. Çocuğun biri okula gidiyor ama öbür ikisini yanımda götürdüm. Bana kızdılar çocuklarını getirme dediler çocuklarla iyi iş yapamıyorsun dediler. Hiçbir gelirim yok benim şimdi. Halep’teyken eşim halıcıydı. Durumumuz iyiydi. Ama oradaki evimiz yıkıldı bomba atıldı. Mecbur Türkiye’ye geldik. Kocam ölünce çok yokluk çektik”.

K-10, Suriye, yaş.41

“Biz Irak’tan geldik. Eşim burada 3 yıl önce vefat etti. İnşaatta çalışıyordu. İş olunca gidiyordu. En azından paramız oluyordu. Eşimi inşaatta elektrik çarptı. Ben sakatım kolumun biri yok. İş bulamıyorum iş vermiyorlar sakat olduğum için. Büyük oğlum 15 yaşında çarşıda bir lokantada bulaşık yıkıyor ama çok az para veriyorlar. Akşama kadar bulaşık yıkıyor 30 lira veriyorlar. 400 lira kira veriyoruz. Kömür alamadım geçen sene. Bu sene ne olur bilmiyoruz”

K-8, Irak, yaş.39

Derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilere göre göç süreci göçmen kadınların var olan sorunları derinleştirdiği kanısına varılmıştır. Göç sürecinde toplumsal cinsiyet temelli sorunlarının yanına dul kalmak, gelirden mahrum kalmak ve dolayısıyla da daha fazla yoksullaşmak gibi yeni sorunlar eklenerek göç sürecini kadınlar için çok daha zor ve katlanılmaz bir hale getirmiştir.

Diğer Kadınlar Tarafından Dışlanma ve Damgalanma

Göçmenlerin göç ettikleri ülke halkı tarafından kabullenilmemesi ve dışlanması tüm göçmen gruplarının en önemli sorunlarından. Göçmen kadınlar farklı korunmasızlıklar ve istismar durumlarıyla, geldikleri ülkelere göre farklılaşan dışlanma biçimleriyle karşılaşmaktadırlar (Toksöz ve Ünlütürk, 2012: 158). Fakat bu sorun eşi olmayan göçmen kadınlar açısından daha ağır ve travmatik olarak seyretnmektedir. Savaş sonucu evlerinden ve ailesinden uzakta yaşamak zorunda kalmaları veya erkeklerin savaşı ve hayatını kaybetmesi sonucu kadınların tek gelir kaynağı

haline gelmiştir. Bu durum gerek Suriyeliler arasında gerekse göç edilen yerdeki yerel halk arasında Suriyeli kadınların yoksulluk sebebiyle sakıncalı sektörlerde yer aldıklarına dair bir algının oluşmasına sebep olmaktadır (Barın, 2015: 45). Göçmen kadınlar gittikleri ülkelerdeki yerel kadınlar tarafından kendi aile birliklerinin devamı açısından tehdit unsuru olarak algılanmakta ve bu nedenle göçmen kadınlara karşı olumsuz bir bakış sergilemektedirler.

“Suriyeli kadınlar kocalarımızı elimizden alıyor diyorlar. Herkesi bir tutmasınlar. Biz çok duyuyoruz şoförler karılarından gizli gelip Suriyeli kadınlarla gizlice evleniyorlar. Ama onu bizler yapmayız. Suriye’de kocasından boşanan bir kadın vardı şimdi burda bir adamla evlenmiş. Adam ev tutmuş şoförmüş zaten kendi karısının haberi yokmuş önceden sonra ona söylemişler. Olay çıktı burda iki sene önce. Suriyeli kadınları zaten istemiyorlar burda. Birde kocan olmayınca işin çok zor. Hem bizim insanımız bile başka şeyler düşünüyor hakkımızda”.

K- 21, Suriyeli, yaş.23

“Sivas’ta da oluyor ama biz önceden Antep’te kalıyorduk orda daha çok oluyordu. Kocasını ölen kadınları ya da babası ölmüş kızları ikinci üçüncü hanım olarak alıyorlardı. Onun için Hatay’da Suriyeli kadınları istemiyor öbür kadınlar. Pek dışarı çıkmazdık ama bakkala filan gidince bize gidin buradan diyorlardı. Siz yuvamızı yıkacaksınız diyorlardı bağırıyorlardı hep. Burada olmuyor o kadar. Benim bildiğim sadece köyden bir adam vardı. Karısı çok yaşlıymış hastaymış. Yukarı tarafta bir kadın vardı akrabamız onunla evlendi. Aldı götürdü köye onu. Karısına da bakacaktı.”

K-22, Suriyeli, yaş.20

Savaş ve çatışma ortamlarında eşlerini kaybederek ülkelerinde ve göç yolunda dramatik süreçler geçiren kadınlar geldikleri ülkelerde de hemcinsleri tarafından dışlanmakta ve tehdit unsuru olarak görüldüklerini ifade etmektedirler. İnsanlar arasında eşi olmayan göçmen kadınlara dair yanlış algılar göçmen kadınların çoğu zaman çevreleriyle olan sosyal ilişkilerini azaltmalarına neden olabilmektedir.

SONUÇ

Özellikle savaş ve çatışma ortamlarından kaynaklanan ve zorla yerinden edilme şeklinde gerçekleşen göç süreçleri tüm göçmen gruplar için oldukça travmatiktir. Göç sürecinde yaşanan zorluklar açısından göçün en hassas ve en kırılgan gruplarından biri de kadınlar olmaktadır. Göçmen kadınlar göç etmek zorunda kaldıkları ülkeden başlayan göç yolunda ve varılan ülkede yaşadıkları sorunlar nedeniyle göç sürecinin tamamında hassas risk grubu olarak değerlendirilmektedir. Çünkü kadınlar tarih boyunca toplumsal cinsiyetleri nedeniyle hem ülkelerindeki çatışma ortamında hem de göçün çeşitli evrelerinde şiddet, istismar ve dışlanma gibi sorunlarla daha fazla yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Bu çalışmada göçmen kadın grupları içinde göçün olumsuzluklarından belki de en çok etkilenen ‘eşini kaybetmiş ve refakatçisiz kalmış’ göçmen kadınların durumu incelenmiştir. Bahsedilen bu kadınlar göçmen olmaktan, kadın olmaktan ve refakatçisiz olmaktan dolayı çoklu bir dezavantajlılık durumuyla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Gerek ülkelerindeki çatışma ortamında gerekse göç yolunda eşlerini kaybeden kadınlar aile reisi rolünü üstlenerek çocuklarıyla beraber yaşam mücadelesi vermek durumunda kalmaktadırlar.

Geliştirdikleri yaşam stratejileri ile aile bütünlüklerini korumaya ve göç ettikleri ülkelerde var olmaya çalışmaktadırlar. Fakat bu süreç onlar için oldukça zordur. Çünkü göçün her evresi onlar için diğer göçmen kadınlara göre çok daha zor ve ağırdır. Eşlerinin bulunmayışından dolayı göç yolculuğuna çıkarken ve göç yollarında çok daha korumasız ve güvencesizdirler. Bu savunmasızlık onları risklere ve tehlikelere daha açık hale getirmektedir. Varılan ülkede ise daha fazla yoksulluk, daha fazla dışlanma ve daha fazla travma gibi sorunlarla mücadele etmek durumunda kalmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Abadan, Unat, N., (2002). “Bitmeyen Göç”, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Abadan, Unat, N., (2015). “Türkiye'nin Son Elli Yıllık Emek Göçü: Yorum, Eleştiri, Öngörü”, Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler, (der. M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 259-274.
- Adıgüzel, Y., (2016).” Göç Sosyolojisi”, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Akalın, A. E., (2014). Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınların Toplumsal ve İktisadi Varoluş Stratejileri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Almedom, A. vd., (2006). “Prolonged Displacement May Compromise Resilience in Eritrean Mothers”, Africa Sağlık Bilimleri Dergisi, 5 (4), 310-314.
- Barın, H., (2015). “Türkiye’deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Göç Araştırmaları Editörden Dergisi, 1 (2), 10-56.
- Buz, S., (2007). “Göçte Kadınlar: Feminist Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çalışma”, Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi, 18 (2), 37- 50.
- Castles, S., Mark J. M., (2008), Göçler Çağı, (çev. Bülent U. Bal ve İbrahim Akbulut), İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınevi.
- Dedeoğlu, S., (2019). “Göç Prekaryalaşma ve Kadın Emeği: Türkiye’de Suriyeli Kadınların Mevsimlik Tarımsal Üretimdeki Yeri”, *Toplum ve Hekim Dergisi*, 34 (3), 187-197.
- Dedeoğlu, S., Çişel E. G., (2011). Göç ve Sosyal Dışlanma Türkiye’de Yabancı Göçmen Kadınlar, İstanbul, Efil Yayınevi.
- Erbaş, H., (2019). “Göç Araştırmaları Alanında Kavramsal Sorunlar ve Etik/Politik Sorumluluk”, *DTCF Dergisi*, Cilt: 59.2, 883-911.
- Genç, D., Öztürk, D., (2016). “Türkiye’deki Suriyeli Kadınlar: Mevcut Durumları, Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 84, 67-91.
- İçduygu, A., Aksel, D., (2012). Türkiye’de Düzensiz Göç, Ankara: Uluslararası Göç Örgütü Yayını.
- İlkkaracan P., İlkkaracan, İ., (1998). “1990’lar Türkiye’inde Kadın ve Göç”, *Bilanço 98: 75 Yılda Köylerden Şehirlere*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, ss. 305-322.
- Karataş, M., Barut, B., (2021). “Sosyal Hizmet Perspektifinden Göç ve Savunmasız Gruplar: IOM Raporları Üzerine Bir Araştırma”, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 1, 86-109.
- Körükmez, L. vd., (2020). Mecburiyet, Müzakere, Değişim: Suriyeli Kadınların Çalışma Deneyimleri ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri, İstanbul: Göç Araştırmaları Derneği Yayını.

- Kümbetoğlu, B., (2005). “Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem”, Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Massey, D. S., (2016). “Göç Kuramlarında Kayıp Halka”, Göç Dergisi, (çev. Deniz Eroğlu vd.), Cilt: 3, 279-299.
- Mazlum-Der, (2014). “Mazlum-der Kamp Dışında Yaşayan Suriyeli Kadın Sığınmacılar Raporu”.
- Morokvasıç, M., (2014). “Gendering Migration”, Migracijskei Etnicke Teme, Vol. 30 No. 3, 2014, 355-378.
- Sevli, H., (2017). “Suriyeli Göçmen Kadınların Gündelik Hayat Deneyimleri ve Kentte Var Olma Mücadeleleri: Gaziantep Örneği”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Şeker, D., Uçan, G., (2016). “Göç Sürecinde Kadın”, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (1), 200-214.
- Toksöz, G., Ünlütürk, Ç., (2012). “Göç Kadınlaşıyor mu? Türkiye’ye Yönelen Düzensiz Göçe İlişkin Yazına Toplumsal Cinsiyet ve Etnisite Temelinde Bakış”, Turkey Migration and the EU Potentials Challenges and Opportunities, (ed. Seçil Paçacı Elitok, Thomas Straubhaar), 85-112.
- Unhcr, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, (2022). <https://www.unhcr.org/tr/>
- Yıldızıtugay, D. S., (2021). Göç Sürecinde Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet: Göçmen Kadınların Deneyimleri, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Kadın Çalışmaları Programı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Yılmaz, V. ve Karakaya, S. (2019), “İç Göçün Nedenleri ve Sonuçlarının Analizi: Muş İl Örneği”, İşletme ve Yönetim Araştırmaları I (Ed. Mustafa Fedai Çavuş), Akademisyen Kitabevi, Ankara. 87-108
- Yılmaz, A: (2019), “Göç ve Kadın: Göçün Feminizasyonu ve Kadın Göçmenlerin Durumu”, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi Cilt:17, Sayı:1, 384-400.
- Yılmaz, V. (2020), “Suriyeli Göçmenlerin Yaşam Memnuniyetlerinin Malatya İli Özelinde Araştırılması”, Türkiye’de Göçün Kentler Üzerindeki Etkileri ve Yönetimi (Ed. Vedat Yılmaz ve Yıldız Atmaca), Ekin Yayınevi, Bursa, 35-64.
- Yılmaz, V. Efsan, N.Ç. ve Mecek, M. (2020), “Suriyeli Göçmenlerin Kentlere Etkilerinin Torbalı Özelinde Değerlendirilmesi”, Türkiye’de Göçün Kentler Üzerindeki Etkileri ve Yönetimi (Ed. Vedat Yılmaz ve Yıldız Atmaca), Ekin Yayınevi, Bursa, 285-312.
- World Migration Report (2020), 2020 Dünya Göç Raporu: 2. Bölüm Göç ve Göçmenler: Küresel Bakış.
- Woman Alone, (2014). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği.
<https://www.goc.gov.tr/> T.C İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı.
<http://www.sivas.gov.tr/> T.C Sivas Valiliği.
- 2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Dijitalleşme Üzerine Bir Değerlendirme

S. Mustafa ÖNEN

İnönü Üniversitesi İİBF, Prof. Dr.

mustafa.onen@inonu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7284-2616>

Makale Başvuru Tarihi : 28.11.2022

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2022

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Nilgün KAHRAMAN

Fırat Üniversitesi İİBF, Arş.Gör.Dr.

nkahraman@firat.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3196-2643>

Özet

Kamu hizmetlerinin günümüzde nitelik ve nicelik olarak değişmesi, hizmetlerin vatandaşlara daha hızlı ve daha pratik sunulmasını gerektirmektedir. Kamu hizmetlerindeki dönüşüme bağlı olarak kamu yönetiminin paradigmasında da önemli değişimler yaşanmıştır. Geleneksel Kamu Yönetimi (GKY) anlayışına tepki olarak ortaya çıkan Yeni Kamu Yönetimi (YKY) anlayışı ile birlikte, hizmetlerde hiyerarşik, tepeden inme, emredici bürokrasi temelli anlayış değişime uğramış ve daha insan odaklı, vatandaş temel alan bir düşünce ön plana çıkmıştır. Kamu hizmetlerinin sunum biçimindeki değişikliklere bağlı olarak vatandaşlar müşteri olarak algılanmış, etkinlik ve verimliliğe dayalı hizmetlerin yapılması benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Geleneksel Kamu
Yönetimi, Yeni
Kamu Yönetimi,
Kamu Hizmeti,
Dijitalleşme, Kamu
Hizmetinde
Dijitalleşme

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak dijital hizmetler, kamu hizmetlerinin sunumunda giderek yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi sayesinde vatandaşların hizmetlerden daha çabuk ve daha yoğun bir biçimde yararlanması söz konusudur. Bu çalışmanın amacı, kamu hizmetlerinin sunumunda dijitalleşme süreci kapsamında hizmetlerin GKY anlayışından YKY anlayışına dönüşümünü genel anlamda incelemek ve kamu hizmetlerinde dijitalleşmenin önemi ve yararları hakkında bir değerlendirme yapmaktır. Çalışmada önce GKY anlayışı ile YKY anlayışının kamu hizmetlerine bakışı; ardından ise bilgi ve iletişim teknolojilerinin kamu hizmetlerinin sunumu üzerindeki yararları ortaya konmuştur.

An Evaluation of Digitalization of Public Services

Abstract

Keywords:

Traditional Public
Administration, New
Public
Administration,
Public Service,
Digitization,
Digitalization in
Public Service

The change of public services in terms of quality and quantity requires the provision of services to citizens in a faster and more practical way. Depending on the transformation in public services, there have been significant changes in the paradigm of public administration. Along with the New Public Administration (NPA) approach, which emerged as a reaction to the Traditional Public Administration (TPA), the hierarchical, top-down, imperative bureaucracy-based understanding of services has changed and a more human-oriented, citizen-based idea has come to the fore. Depending on the changes in the way public services are presented, citizens are perceived as customers and services based on efficiency and productivity have been adopted. In this understanding of service, information and communication technologies have been increasingly used in public administration. Thanks to the digitalization of public services, citizens can benefit from services more quickly and more intensively.

Today, depending on the developments in information and communication technologies, digital services have been increasingly used in the provision of public services. Thanks to the digitalization of public services, citizens can benefit from services more quickly and more intensively. The aim of this study is to examine the transformation of services from the understanding of TPA to the understanding of NPA

within the scope of the digitalization process in the delivery of public services and to make an assessment about the importance and benefits of digitalization in public services. In the study, first of all, the view of the concept of TPA and the understanding of NPA to public services; then, the benefits of information and communication technologies on the delivery of public services are revealed.

GİRİŞ

Küreselleşmeye bağlı olarak siyasal, sosyal ve iktisadi yapıdaki ve koşullardaki değişimler kamu hizmetlerinin sunumunda da birtakım değişikliklere yol açmıştır. Kamu hizmetleri önceleri klasik devlet düşüncesi içinde can ve mal güvenliğini, genel ahlak ve asayiş, kamu düzenini, sağlığını ve refahını sağlama ve koruma gibi fonksiyonlar ile sınırlı iken; oysa günümüzde devletin rol ve sorumluluklarındaki artışa bağlı olarak kamu hizmetlerinin alanının genişlediği ve bu çerçevede farklı hizmet sunum biçimlerinin de ortaya çıktığı görülmektedir. Bu hizmetlerin ulusal düzey yanında, bölgesel veya yerel düzeyde de; hatta kamu kurumları yanında özel kuruluşlarca da sunuldukları anlaşılmaktadır.

Kamu hizmetlerinin vatandaşlara hızlı, pratik ve kolay biçimde sunulmak istenmesi, günümüzde etkili hizmet yöntemlerinin uygulanmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Kamu hizmetlerinin geleneksel tarzda yapılmasındaki eksiklik ve yetersizlikleri gidermek için teknolojinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması ile kamu hizmetlerinde dijital uygulamalara geçilmiştir. İşte kamu hizmetlerinin dijital yoldan sunulması, kamu hizmetlerindeki etkinlik ve verimlilik artışına doğrudan katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi ile iş ve işlemler daha hızlı, daha güvenilir ve daha kaliteli yapılabilecektir.

Bu çalışmanın amacını kamu hizmetlerini Geleneksel Kamu Yönetimi (GKY) ve Yeni Kamu Yönetimi (YKY) anlayışları çerçevesinde açıklamak ve kamu hizmetlerinin sunumunda dijitalleşmenin önemini ve yararlarını incelemek oluşturmaktadır. Çalışmada kamu yönetiminin değişimi sürecinde kamu hizmetlerinde dijitalleşmenin gerekliliği vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada kamu hizmetlerinin sunumunda dijitalleşmeye niçin geçildiği sorusuna esas olarak yanıt aranmaktadır. Çalışmanın betimleyici tarzda nitel ve dolaylı bir araştırma yöntemine dayandığı söylenebilir.

KAMU HİZMETİ VE DİJİTALLEŞME KAVRAMLARI

Kamu hizmeti, süreklilik arz eden ve kamu yararına yönelik bir faaliyet olması nedeniyle kamu yönetimi disiplini yanında aynı zamanda devletin asli fonksiyonunu oluşturan yasama, yürütme ve yargı organları ile doğrudan ilişkisinin bulunması yönüyle de kamu hukuku disiplini ile ilgilendirmektedir. Günümüzde kamu hizmetlerinin kapsam ve alanının çeşitlenmesine bağlı olarak bu hizmetlerin sınırını çizmek de güçleşmektedir.

“Kamu hizmeti” ilk olarak dilimize “Hidematı Umumiye” şeklinde alınmıştır. Almancada “Öeffentliche Anstalt” olarak kullanılmıştır. Umumi kelimesinin “Öeffentliche” kelimesine denk gelmediği görüldüğü için “hidematı amme” ya da “amme hizmeti” denilmeye başlanmıştır. “Public” sıfatının karşılığı “kamusal” ise de bir süre sonra “kamu hizmeti” kavramı kullanılmıştır. (Derbil, 1950: 28). Kavramın kendisi bile bu kadar tartışmalı iken, hangi hizmetlerin kamu hizmeti sayılması gerektiği ayrı bir tartışma konusudur.

Genel anlamda kamu hizmeti, kamu kurumları ya da kamunun gözetimi altında bulunan özel girişimler tarafından kamuya sağlanan hizmetlerdir (TODAİE, 1998: 128). Bir hizmetin kamu hizmeti sayılması için, kamunun yararı ve kamuya yönelik olmasının yanı sıra ya kamu kuruluşu ya da kamu kuruluşunun denetiminde gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Bozkurt vd., 2008: 128). Kamu hizmeti, bir siyasi organ tarafından kamunun yararına olduğu kabul edilen (Günday, 2002: 285), idare ya da onun denetimi altındaki özel kişilerce, kamu yararını sağlamak amacıyla, toplumun ortak ve genel ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan (Akyılmaz vd., 2015: 554), siyasal talepçe düzenlenen, faydası pazarlanamayan, ortak tüketimi olan,

hizmetten yararlananların birbirine tüketimde rakip olmayan ve üretim veya tüketiminde yasal zorunluluğu bulunan (Ener ve Demircan, 2008: 63) hizmetler olarak tanımlanmıştır. Özay (1998: 295)'a göre ise kamu hizmetleri, üç unsurdan oluşmaktadır;

- Kolektif ve karşılanmamış bir gereksinimin varlığı,
- Bu gereksinimin bir defaya mahsus olmaması, süreklilik göstermesi,
- İhtiyacın giderilmediği takdirde, toplumda huzursuzluk başlayacağını öngörülmesidir.

Çalışmanın temel konusunu içeren dijitalleşme kavramı ise, bilgilerin sayısallaştırılması olarak ifade edilmektedir (Ersöz ve Özmen, 2020: 172). Kamu hizmetlerinin sunumunda dijitalleşme sayesinde vatandaşlarla kamu kurumları arasındaki etkileşim artırılmakta ve kamu hizmetlerine internet üzerinden çeşitli aplikasyonlarla vatandaşların katılımı sağlanmaktadır (Göçoğlu, 2020: 619). Özel, kamu ve sivil sektördeki paydaşların, her kesimden müşterileri beklentilerini karşılamak için dijital çağda kamu hizmetleri; çeşitli sektörlerden yenilikçi fikirleri bir araya getirmektedir. Bu durum her ne kadar kolay olmasa da çeşitli paydaşların hükümetin işleyişinde ve müşterilerle olan kolektif ilişkilerin gerçekleştirilmesinde teknolojinin büyük rolünü göstermektedir (Camilleri, 2019: 1). Dolayısıyla kamu hizmetlerinin sunulmasında dijital ortama geçilmesi teknolojinin büyük bir nimeti sayılmaktadır.

KAMU HİZMETLERİNDE GELENEKSEL KAMU YÖNETİMİ (GKY)'NDEN YENİ KAMU YÖNETİMİ (YKY)'NE GEÇİŞ

GKY sanayi devrimi ile başlayan fabrikalaşma süreci doğrultusunda işyerlerinde üretim yapısı, örgütsel düzen ve çalışma ilişkileri başta olmak üzere birçok alanın düzenlenmesini ve yönetilmesini içeren bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma dayalı çok sayıda teori ileri sürülmüştür. GKY paradigmasına yön veren entelektüel düşünürlerin başında Woodrow Wilson, Fredrick Taylor, Henri Fayol ve Max Weber'i saymak mümkündür. Wilson yönetimde siyaset yönetim ayrımını (dikotomi), Taylor işlerin bilimsel ve verimlilik esasına göre yapılmasını, Fayol işlerin yerine getirilmesinde yönetim fonksiyonları(PÖYED)'nin uygulanmasını ve Weber ise mal ve hizmetlerin sunumunda bürokrasi modelinin yerine getirilmesini savunmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan kamu hizmeti anlayışında kamu yönetiminin geleneksel yapısına uygun düşecek biçimde kamu hizmetlerinin sunumu görevi devlete yüklenmiştir.

Kamu yönetimindeki bu geleneksel anlayış zamanla terk edilmiştir. GKY'nin yetersiz ve verimsiz yapısı YKY anlayışı ile giderilmek istenmiştir. YKY geleneksel yapının öngördüğü katı kurallar, aşırı merkeziyetçilik ve hiyerarşik yapı yerine devletin toplum içindeki konumunu artıran ve bürokrasiyle vatandaş arasındaki ilişkinin değiştirilmesini amaçlayan yeni bir düzen benimsenmiştir (Kesgin, 2014: 247). Kamu yönetiminde özel sektöre benzer yönde kamu işletmeciliği anlayışı ile birlikte kamu yönetiminde dönüşüm şu nedenlerle meydana gelmiştir (Genç, 2010: 147):

- 1970'lerde yaşanan petrol krizleri sonucu oluşan bütçe açıklarından sosyal devlet ve Keynesyen İktisat politikalarının sorumlu tutulması,
- Vatandaşın geleneksel kamu yönetiminden beklentisinin yükselmesi, kamu hizmetlerinin bu konuda yetersiz kalması,
- Yeni sağ ideolojilerin yükselişe geçmesi ile kamu harcamalarının kısılması, özelleştirmelerin artırılması,
- Uluslararası kuruluşların yeni sağ ideolojiler lehine izledikleri siyaset,

- Teknolojinin yaygınlaşması,
- Sivil toplum örgütlerinin yükselişi, yönetim anlayışının önem kazanması ve küreselleşmenin etkilerinin artmasıdır.

Kamu yönetiminin geçirdiği bu değişimden kamu hizmetleri de doğrudan etkilenmişlerdir. Zamanla devlet anlayışında meydana gelen değişimler kamu hizmeti alanını da değiştirmiştir. Özellikle 1980 sonrası yaşanan gelişmelerle kamu hizmetleri daha etkin ve verimli şekilde sunulmaya başlanmıştır. Böylelikle kamu hizmetlerinin, sunuş biçimlerinde, niteliklerinde, kapsamalarında ve kavramın kendisinde önemli değişimler yaşanmıştır (Altın, 2013: 111). YKY anlayışı, klasik yönetim anlayışına alternatifler getiren bir paradigma değişimidir. Klasik kamu yönetimine eleştiriler getirilirken ekonomik rasyonellik esasında yeni düzenlemeler yapılmaktadır. Yeni anlayış, mal ve hizmet üretim sürecinde piyasaya öncelik vermekte ve neo-liberal anlayış ile devlet müdahalesi olmadan piyasanın düzenleneceğini savunmaktadır (Arslan, 2010: 29). Bir takım özellikler tüm kamu hizmetlerinde ortaktır. Bu özellikler, değişkenliğe ayak uydurabilmesi, eşit ve nesnel olması, hizmetlerin sürekli ve düzenli olması ve bedelsiz olmasıdır (Göküş, 2010: 196-198). Bu anlayış çerçevesinde yeni kamu hizmetinin yedi temel düşüncesi ön plana çıkmaktadır (Ayhan ve Önder, 2017: 36-40):

- Vatandaşa hizmet anlayışının temel alınması
- Temel amacın kamu yararı olması
- Vatandaşlığa önem verilmesi
- Stratejik düşünülmesi ve demokratik hareket edilmesi
- Hesap verebilirliğin öneminin anlaşılması
- Hizmet etmeye odaklanması
- Üretkenliğin yanında insana da değer verilmesi

YENİ KAMU HİZMETİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Yeni kamu hizmeti anlayışında hesap verebilirlik, insana değer verilmesi, stratejik düşünme, vatandaş odaklı yaklaşım gibi özellikler öne çıkmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan klasik kamu hizmet yöntemlerinden bazıları ise şunlardır:

- İhale yöntemi: Bu yöntem ile daha çok özel nitelik gerektirmeyen çöp toplama gibi hizmet sunumları gerçekleştirilmektedir. Bu hizmetlerin özel sektör tarafından sunulmasının maliyetleri azalttığı düşünülmektedir (Acartürk, 2001: 47).

- Emanet Usulü: Hizmetlerin kamu kesimindeki tüzel kişilere yaptırılması usulüdür. Bunun için esas olan kamu hizmetinin doğrudan devlet veya ilgili tüzel kişileri tarafından yerine getirilmesidir (Günday, 2002: 295). Özel kişilerce de görülebilecek kamu hizmetlerinin devlet tarafından kendi kaynakları, personeli ve hizmet araç gereçleri ile görülmesi usulüdür (Akyılmaz vd., 2015: 560).

- İltizam usulü: Bir hizmetin idare tarafından bir bedel karşılığında bir kişiye gördürülmesi veya belli bir şeyin teslimidir (Akyılmaz vd., 2015: 560).

Bu klasik kamu hizmetleri zamanla, devletlerin elinde tuttuğu bir imtiyaz olmaktan çıkarak vatandaşlara karşı bir sorumluluk halini almıştır (Karagöz ve Yıldırım, 2020: 20). Vatandaşlık, topluluk ve sivil toplum

teorisyenleri ve postmodernist kamu idarecileri, bugün yeni kamu hizmeti hakkında konuşmanın anlamlı olduğu bir iklimin oluşturulmasına yardımcı olmuşlardır. Ayrıca, yeni kamu hizmetinin kamu yönetimindekiler için önerdiği bir dizi pratik ders vardır. Bu dersler birbirini dışlamamaktadır, aksine birbirini güçlendirmektedir. Bunlar arasında en önemlileri şöyle sıralanmıştır (Denhardt ve Denhardt, 2000: 553-556);

- Yönlendirmek yerine hizmet yapılmalıdır: Kamu görevlisi toplumda denetlemek veya müdahale etmek yerine, vatandaşların ortak çıkarlarını korumak veya geliştirmektir.
- Kamu yararı, yan ürün değil, amaç olmalıdır: Kamu yararı fikri düzeyde bireysel tercihlere çözüm bulmak yerine; ortak çıkarlara ve ortak sorumluluğa yoğunlaşmalıdır.
- Stratejik düşünüp, demokratik davranılmalıdır: Halkın ihtiyaçları doğrultusunda ilgili politika, program ve stratejilerin kolektif çabalarla işbirliği çerçevesinde gerçekleştirilmesidir.
- Müşterilere değil, vatandaşlara hizmet edilmelidir: Bireysel çıkarlar yerine herkesin çıkar ve değerlerinin esas alınmasıdır. Bu yüzden kamu görevlilerinin görevi sadece müşteri talebine göre değil, vatandaşların birbirleriyle olan güven ve işbirliği ilişkilerine dayalı yerine getirmelidir.
- Hesap verebilirlik basit olmamalıdır: Kamu görevlileri sadece piyasa esasına göre davranmamalı; aynı zamanda ilgili mevzuat, değer ve normlara uygun hareket etmelidirler.
- Sadece üretkenliğe değil, insanlara da değer verilmelidir: Kamusal hizmet ve faaliyetler tüm insanlığa saygıya dayalı, işbirliği ve katılımcı liderlik anlayışına dayalı olursa kalıcı ve başarılı olma olasılığı artacaktır.
- Vatandaşlık ve kamu hizmeti düşüncesi girişimciliğe göre öncelikli olmalıdır: Kamu yararını ve kamu parasını kendisininmiş gibi davranan girişimci kişilerden çok, topluma katkıda bulunmayı amaçlamış kamu görevlileri ve vatandaşlara ağırlık verilmelidir.

Böylelikle yeni kamu hizmeti anlayışının temelinde, vatandaşların ortak ihtiyaçlarını gözetmek, ortak bir kamu yararı fikri oluşturmak, halkın ihtiyaçlarını karşılayan etkin politikalar üretmek, vatandaşlar arasında güven oluşturmak, topluma katkıda bulunmak ve kamu görevlilerinin siyasi normlara uygun hareket etmesini sağlamak bulunmaktadır.

Bunların yanında bu hizmet anlayışı ile özel sektörde yer alan müşteri kavramı kamu yönetiminde de kullanılmaya başlanmıştır. Kamu sektöründe müşteri kavramı, hizmet düzeyi sorununu çözmek için mücadele etmektedir. Özel sektörde, farklı müşteriler belirli bir mal veya hizmet için ödemeye hazır oldukları fiyat temelinde farklı şekilde hizmet almaktadırlar. Özel şirketler, müşterileri arasında zenginliklerine ve sadakatlerine göre ayırım yapmaktadırlar. Çağrı merkezleri, şirket ürünlerine daha fazla para harcayan müşterilere öncelik verirken, müşterilere daha iyi ve daha hızlı hizmet vermek için sadakat kartları kullanmaktadır. Kamu sektöründe, vatandaşlara sağlanan hizmetlerin düzeyindeki ayrımcılık, geleneksel olarak, devlet nezdinde tarafsızlık ve eşitlik değil, daha demokratik temeller üzerine kurulmaktadır. Hükümetler, vatandaşların kamunun müşterisi olarak görülmesi gerektiği fikrini besleyerek piyasa mantığı tarafından yönlendirilen reformları uyguladığında, vatandaşlar arasında ayırım yapma ve kamu hizmetlerinin sunumunda demokratik tarafsızlık ve eşitlik değerlerini uygulamama riskini almaktadırlar (Cordelia, 2007: 268). Yeni kamu yönetimi anlayışı ile devletin vatandaş müşteri olarak gördüğü düşüncesi sürekli olarak eleştirilmektedir. Fakat son dönemlerde e-devlet uygulaması ile vatandaşların birçok hizmete ücretsiz ve zahmetsiz erişme imkânına sahip olması vatandaşların müşteri

olarak görüldüğü algısını da değiştirmiştir (Denek, 2019: 432). Bu değişim ile birlikte kamu yönetimi dijitalleşmiş; dijitalleşme sayesinde kamu hizmetleri de teknoloji aracılığıyla farklılaşmaya başlamaktadır.

KAMU HİZMETLERİNDE DİJİTALLEŞMENİN ÖNEM VE YARARLARI

Küreselleşme süreci ile birlikte kamu hizmetlerinin şekli, organik ve maddi unsurlarında önemli değişimler meydana gelmiştir. Öncelikle kamu hizmetleri yeni dönüşüm ile birlikte özel hukuk rejimine göre yürütülmeye başlamıştır. Kamu hizmetleri özel sektöre havale edilerek özel sektörün daha etkin olması amaçlanmıştır. (Göküş, 2010: 205). Ayrıca, dünyanın dört bir yanındaki kamu sektörü kurumları, kapalı, yukarıdan aşağıya, bürokratik ve kağıt tabanlı işlem modellerinden, vatandaşlar ve devlet arasında yeni bir tür etkileşimi teşvik eden çevrimiçi, entegre dijital tekliflere geçiş yapmaya çalışmaktadır. “Dijital kamu hizmeti sunumuna” yönelik bu yolculuk, vatandaşların hizmet sunumunda daha fazla hız ve daha fazla şeffaflık talebinin kesiştiği noktada, kamu sektöründe hizmetleri daha yenilikçi yollarla sunma isteğinin arttığı kritik bir noktaya ulaşması söz konusudur (Brown vd., 2014: 3). Kamu sektörü hizmetlerinin performansını iyileştirmek amacıyla, devlet kurumları operasyonlarını, süreçlerini ve işlevlerini yeniden düzenlemek için çeşitli çabalar sarf etmektedir. Vatandaşlara uygun hizmetleri sağlama yeteneklerini geliştirmek ve bu hizmetlerin maliyetlerini azaltmak için dünya çapında hükümetler, iş süreçlerini yeniden düzenlemek için Bilgi İletişim Teknolojileri (BİT)'ne yatırım yapmaktadırlar. Bu yatırımlar, hizmetleri sağlamak için gereken organizasyonel süreçleri iyileştirmeye dönüktürler (Cordella ve Bonina, 2012: 515). Bu arada, refah devletinin büyük ölçekli kamu kurumları ise sessizce içsel olarak temel bir karakter değişikliği geçirmektedir. Bilgi iletişimi ve teknolojisi, bu dönüşümün arkasındaki itici güçlerden biridir (Bovens ve Zouridis, 2002: 175). Bilgi iletişim teknolojilerinin kamuda uygulanması ile hizmet sunumlarının kişiselleştirmesi de farklılaşmıştır.

“Dijital kamu hizmeti sunumu” terimini anlamamız ve yorumlamamız son on yılda önemli ölçüde gelişmiştir. Etkili bir şekilde, 'dijital' artık kurumsal değerler ve uygulamalar için bir şemsiye olarak görülmektedir. Dijitalleşme ile kamu hizmeti sunumu dört katmanda değerlendirilmiştir (Brown vd., 2014: 5-6):

- İnsanlar, topluluklar ve müşteriler
- Organizasyon ve teslimat
- Platformlar ve ara yüzler
- Altyapı ve teknoloji

Bu çerçevenin ilk katmanı son müşterilerle ilgilidir: insanlar, topluluklar ve müşteriler – dijital olarak etkinleştirilmiş hizmetler için beklentileri belirleyenlerdir. İlk katmanın "topluluklar" kısmı, kamuya açık verilerin kamu kullanımına açılmasına atıfta bulunurken, aynı zamanda hükümetin yüksek koruma standartlarına ihtiyaç duyan son derece kişisel verileri (tıbbi kayıtlar gibi) sahip olduğu benzersiz saklama konusunda çok daha akıllı hale gelmektedir. 'Müşteri' unsurları, dijital kuruluşların müşterilerinin ve kullanıcılarının ihtiyaçları ve geri bildirimleri tarafından yönlendirilme ihtiyacını ifade etmektedir. Bu nedenle, örgütü bu ihtiyaçlar etrafında yeniden tasarlamak ve statükoya meydan okumaya hazır olmak zorunludur. Müşteri ihtiyaçları ve beklentileri, bir hizmetin ömrü boyunca gelişmeye devam edecek ve kullanıcılara ve müşterilere hizmet etmek için ihtiyaç duyulan hizmetlerde, yeteneklerde ve mimaride kalıcı değişikliklere yol açacaktır.

Bu çerçevenin örgütsel ve uygulama katmanında, yeni, daha hafif dokunuşlu yönetim ve güvence düzenlemeleri, bütçeleme uygulamalarında bir değişiklik ve daha düz yapıların tasarlanması ve uygulanması

gerekmektedir. Bu çerçevede üçüncü katman - Platformlar ve Arayüzler - yeniden kullanılabilir teknoloji bileşenlerinden oluşan bir ekosistemin yanı sıra bu platform ortamında açık entegrasyon ve yenilikçi tedarikçiler uzmanı olan bir pazar yeri yaratmakla ilgilidir. Son olarak, çerçevedeki dördüncü katman olan Altyapı ve Teknoloji, kurumsal ihtiyaçları karşılamak için uygun şekilde esnek, ölçeklenebilir ve esnek çözümleri desteklemek için bilgi işlem gücü ve ağ oluşturma yeteneği sağlayarak diğerlerine olanak tanımaktadır (Brown vd., 2014: 6). Bu katmanlar bir arada olduğu müddetçe dijital kamu hizmeti yaklaşımı etkin olarak gerçekleşmiş olacaktır. Dijital Kamu Hizmeti İnovasyon Çerçevesi, Birleşmiş Milletler'in dört aşamalı modelini "standart" ve literatürde tanımlanan dijital kamu hizmeti sunumunda tanımlanan yedi yeniliğin temeli olarak kabul etmiştir. Yenilikler şunlardır: 1) vatandaşlar hükümet tarafından alınan hizmet kararlarından haberdardır (şeffaflık); 2) vatandaşlar kararlara katılır (katılımcılık); 3) hükümet vatandaşlara hizmet sunumunu başlatır (ileriye dönüklük); 4) vatandaşlar, hizmetleri nasıl almak istediklerini seçebilirler (kişiselleştirilmişlik); 5) hükümet ve vatandaşlar ortak hizmet sunumuna dâhil olur (birlikte oluşturulmuşluk); 6) hizmet sağlayıcılar, hizmet sunumu bağlamından haberdardır (bağlam farkındalığı) ve 7) hizmet sağlayıcılar daha iyi hizmet sunumu için bağlam farkındalığını kullanır (bağlam akıllılığı) (Bertot vd., 2016: 113). Dijital kamu hizmetleri, şeffaf, katılımcı, ileriye dönük, kişiselleştirilmiş, hükümet ve vatandaş arasında bağlam farkındalığını oluşturmuş ve bu farkındalıktan haberdar olmuş hizmetler biçiminde düşünülebilirler.

SONUÇ

Bir yerde kamu hizmetinin oluşması için öncelikle ortak bir ihtiyacın meydana gelmiş olması gerekmektedir. Bu ihtiyacın giderilmesi kamu yönetimi anlayışında her dönem farklı olmuştur. GKY anlayışı içinde yönetim daha hiyerarşik ve bürokrasiye dayalı olduğu için ihtiyaçların giderilmesi de tamamen devletten beklenmekteydi. Devlet, kamusal mal ve hizmet üretiminde hâkim konumdaydı. Ardından YKY anlayışına geçilmesi ile birlikte, kamu hizmeti sürecine özel sektör ortak olmuş ve kamu hizmetinin sunumunda devletin rolü küçültülmek istenmiştir. Böylelikle yeni yönetim anlayışında katılımcılık ve hesap verebilirlik ön plana çıkmıştır. Oluşan ortak ihtiyaçlar giderilirken vatandaş müşteri olarak gören ve vatandaşın isteğini merkez alan bir dönüşüm yaşanmıştır.

Küreselleşme süreci ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte, bilgi ve iletişim teknolojileri daha fazla alanda kullanılmaya başlanmıştır. Vatandaşlara daha hızlı hizmet sağlamak, hizmetlerin daha verimli ve etkin olmasını sunmak gibi sebeplerle bu teknolojiler kamuda da uygulanmaktadır. Teknolojinin hızlı ilerlemesi neticesinde yeni teknolojik gelişmeler de kamuya entegre edilmektedir.

Görüldüğü gibi kamu hizmetlerinin dijitalleşmesinin birçok yararı bulunmaktadır. Hizmetler reaktif halden proaktif duruma geçmiş; artık hizmetler talep edilmeden birçok veri portallarda da hazır hale gelmiştir. Bu da şeffaflığı, hesap verebilirliği ve denetimi daha çok kolaylaştırmaktadır. Dijital hizmetlerin hızlı ve pratik yapılması zamandan tasarruf sağlamaktadır. Böylelikle daha etkin, etkili ve verimli hizmet anlayışı oluşmaktadır. Dijitalleşme ayrıca yönetişimi desteklediği gibi, hizmetlerde kamu-özel işbirliğine başvurulmasına da yol açmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acartürk, E., (2001). “Yerel Yönetimlerin Hizmet Sunumunda Alternatif Yöntemler”. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(6), 46-60.
- Akyılmaz, B., Sezginer, M., Kaya, C., (2015). Türk İdare Hukuku. 6. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Altın, A., (2013). “Kamu Hizmeti Anlayışında Değişim”. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2), 101-118.
- Arslan, N. T., (2010). “Klasik-Neo Klasik Dönüşüm Süreci: Yeni Kamu Yönetimi”. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 11(2), 21-38.
- Ayhan, E., Önder, M., (2017). “Yeni Kamu Hizmeti Yaklaşımı: Yönetişime Açılan Bir Kapı”, Gazi İktisat ve İşletme Dergisi, 3(2), 19-48.
- Bovens, M., Zouridis, S., (2002) “From Street-Level to System-Level Bureaucracies: How Information and Communication Technology Is Transforming Administrative Discretion And Constitutional Control”. Public Administration Review, 62(2), 174-184.
- Bozkurt, Ö., Ergun, T., Sezen, S., (2008). Kamu Yönetimi Sözlüğü: Fransızca ve İngilizce Karşılıklarıyla. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara.
- Brown, A. W., Fishenden, J., Thompson, M., (2014). “Revolutionising Digital Public Service Delivery: A UK Government Perspective”. Computer Weekly, 1-13.
- Camilleri, E., (2019). Information Systems Planning for Public Service Delivery in the Digital Era, University of Malta. A Volume in the Advances in Public Policy and Administration (APPA) Book Series.
- Cordelia, A. (2007)., “E-Government: Towards The E-Bureaucratic Form?”. Journal Of Information Technology, 22(3), 265-274.
- Cordella, A., Bonina, C. M., (2012). “A Public Value Perspective For ICT Enabled Public Sector Reforms: A Theoretical Reflection”. Government Information Quarterly, 29(4), 512-520.
- Denek, S. (2019)., “Yeni Kamu Hizmeti Düşüncesi: Değişen Kamu Hizmeti Anlayışı”. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 418-439.
- Denhardt, R. B., Denhardt, J. V., (2000). “The New Public Service: Serving Rather Than Steering”. Public Administration Review, 60(6), 549-559.
- Derbil, S., (1950). “Kamu Hizmeti Nedir?”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7(3), 28-36.
- Ener, M., Demircan, E. (2008). “Küreselleşme Sürecinde Değişen Devlet Anlayışından Kamu Hizmetlerinin Dönüşümüne: Sağlık Hizmetlerinde Piyasa Mekanizmaları”. Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(1), 57-82.
- Ersöz, B., Özmen, M. (2020). “Dijitalleşme ve Bilişim Teknolojilerinin Çalışanlar Üzerindeki Etkileri”. AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi, 11(42), 170-179.
- Genç, N., (2010). “Yeni Kamu Hizmeti Yaklaşımı”. Türk İdare Dergisi, 466, 145-159.
- Göçoğlu, V., (2020). “Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Dijital Dönüşüm: Nesnelerin İnterneti Üzerine Bir İnceleme”. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (1), 615-628.
- Göküş, M., (2010). “Küreselleşme Sürecinin Kamu Hizmetine Yansıması”. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 10(20), 193-218.
- Günday, M., (2002) İdare Hukuku, 5. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Karagöz, U., Yıldırım, Ö., (2020). “Kamu Yönetiminin Dijital Dönüşümünü Tetikleyen Unsurlar”. İdarecinin Sesi Dergisi, 197, s. 20-23.
- Kesgin, B., (2014). Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi. Açılım Kitap, İstanbul.

Özay, İ. H., (1998). “Türkiye’deki Klasik Kamu Hizmeti Anlayışı: “Çok Yaşa” ya da “A Tes Amour”. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 56, 1-4.

TODAİE (1998). Kamu Yönetimi Sözlüğü (Ed: Ö. Bozkurt, T. Ergun, S. Sezen). TODAİE Yayınları, Ankara.

Uluslararası Akademik Birikim Dergisi

ISSN 2757-6469

31 ARALIK 2022 Cilt /5 Sayı/5

International Journal of ACADEMIC Accumulation

Uluslararası Hakemli E-Dergi

<https://akademikbirikimdergisi.com>